

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HİCRÎ I. ASIRDA BASRA KADILARI VE HADİS RİVAYETİYLE
İLİŞKİLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

Büşra ÇETİN

İSTANBUL
2019

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**HİCRÎ I. ASIRDA BASRA KADILARI VE HADİS
RİVAYETİYLE İLİŞKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra ÇETİN

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL
2019

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 020117YL05 numaralı Büşra ÇETİN'in hazırladığı "Hicri I. Asırda Basra Kadıları ve Hadis Rivayetiyle İlişkileri" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 14/06/ 2019 günü 10:00 – 11:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.



Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)



Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi




Doç. Dr. Halit ÖZKAN

İstanbul Şehir Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.


Büşra ÇETİN

14.06.2019

ÖZ

Hicri 14 yılında bir ordugâh şehri olarak kurulan Basra, stratejik konumunun da yardımıyla kuruluşundan itibaren hızlı ilerlemeler kaydederek, kısa sürede idarî ve ticarî olarak Irak bölgesinin önemli şehirleri arasındaki yerini almıştır. İslam düşünce tarihi açısından önemli fikirlere ev sahipliği yapan Basra'nın ilmî yapısını ve bu yapı içerisinde hadis ve fıkıhla yakın ilişki içerisinde olduğu düşünülen kadıların konumunu tespit etmek önemli bir çabadır. Bu amaçla Hicri I. asır boyunca Basra'da görev yapan on üç kadı öncelikli olarak hadis rivayeti ile ilişkileri bağlamında bir taksime tâbi tutulmuştur. Yapılan bu sınıflandırma neticesinde merfu ve mevkuf rivayetlere sahip olduğu tespit edilen on bir kadı öncelikle hadis ravisi olarak incelenerek, rivayet sayıları, cerh-ta'dil durumları, rivayetlerinin içeriği, Basra hadis rivayetinden etkilenme ve etkileme düzeyi hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. İkinci olarak söz konusu raviler kâdı kimlikleri ön planda tutularak ele alınmış, fikhî yetkinliklerine ve kâdı olmanın hadis rivayetine etkisine dair değerlendirmelere yer verilmiş ayrıca oryantalistik bir iddia olan kadıların sözlerinin sonraki asırlarda hadislere evrildiği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Basra, Kadı, Hadis, Fıkıh, I. Asır

ABSTRACT

Basra, which was founded as a military encampment in 14 Hijri, has made rapid progress since its establishment with the help of its strategic location and has taken its place among the important cities of the region of Iraq administratively and commercially in a short time. It is an important effort to determine the scientific structure of Basra, which hosts important ideas in terms of the history of Islamic thought, and the position of the qadis who are thought to be in a close relationship with hadith and fiqh. For this purpose, firstly thirteen qadis who served in Basra during the 1st century Hijri were subjected to a division in the context of their relation with the hadith narration (riwayah). As a result of this classification, eleven qadis who were found to have marfū' and mawqūf narrations were examined primarily as a hadith reporter (ravi) and evaluations were made on the number of their narrations, carh-ta'dil situations, the content of their narrations, and the level of influence on and being influenced from the narration of Basra hadith. Secondly, these reporters were handled with their qadi identities being prioritized, evaluations of their fiqh competence and the effect of being a qadi on the narration of hadith were also mentioned, and it was deliberated that the words of the qadis evolved into hadith in the following centuries, which is an orientalist claim.

Key Words: Basra, hadith, qadi, fiqh, 1 st century

ÖNSÖZ

Günümüz akademisinde İslamî ilimlerin teşekkül dönemine dair yapılan çalışmaların büyük bir ilgiye mazhar olduğu görülmektedir. Nitekim mezkûr dönem ilimlerin gelişim serüveninin anlaşılması için başlanması gereken ilk noktadır. Bu çalışmalar içerisinde belli bir bölge ve döneme odaklanan araştırmaların tarihî, kültürel ve coğrafi etkenleri de göz önünde bulundurarak derin bir araştırma ve değerlendirme imkânı sunduğu açıktır. Ayrıca bu minvalde yapılan çalışmalar özellikle hadis ilmî merkeze alınarak düşünüldüğünde ulema ve ravi networklerinin tespit edilmesinde, hadis tarihi ile ilgili süregelen tartışma konularının tüm boyutlarıyla anlaşılmasında önemli katkılar sağlar. Bu amaçlarla kaleme alınan *Hicri Birinci Asırda Basra Kadıları ve Hadis Rivayetiyle İlişkileri* adlı bu çalışma hicri 1. asırda siyâsi ve fikrî açıdan dikkat çeken merkezlerden biri olan Basra üzerine odaklanarak, bölgedeki ilmî faaliyetlerin seyrini, görevleri gereği fıkıh ve hadisle meşguliyet içerisinde bulunan kadılar üzerinden takip etmektedir.

Araştırma giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümü konu, takip edilen yöntem ve kullanılan kaynaklara dair bir takım açıklamalar ihtiva eder. Birinci Bölüm’de Basra’nın hicri I. asırda siyasî, sosyo-kültürel ve ilmî yapısı üzerinde durulmuştur. Ayrıca mevcut konjonktürün ilmî ve fikrî gelişmelere yansımaları üzerine odaklanılarak, özellikle hadis faaliyetleri açısından daha detaylı bir durum tespiti yapılmıştır.

İkinci bölümde, birinci asır boyunca Basra’da görev yapmış olan kadılar tespit edilerek söz konusu kadınların hayatları ve siyasetle olan ilişkileri hakkında gerekli bilgiler verilmiş, kadılar hadis rivayetiyle ilişkileri ve fikhî ilgileri açısından incelemeye tâbi tutulmuşlardır. Sonuç kısmında, çalışma boyunca elde edilen kanaatlere dair bir değerlendirme yapılmıştır.

Tez süreci boyunca değerli yönlendirmelerinden istifade ettiğim, her satırını büyük bir titizlikle okuyan danışman hocam sayın Prof. Dr. Ahmet YÜCEL’e teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tezi okuyup önemli katkılarda bulunan jüri üyeleri Prof. Dr. Zekeriya GÜLER ve Doç. Dr. Halit ÖZKAN’a da teşekkür ederim. Lisans

yıllarından itibaren kendisinden her türlü konuda istifade ettiğim, tezimin ve ilmî hayatımın şekillenmesinde önemli katkıları olan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmad SNOBAR'a, uzun ve dikkatli araştırmalar sonucu ulaştıkları bilgileri ve fikirleriyle özellikle Birinci Bölüm'ün oluşmasında büyük emekleri olan Ayşe GÜLER ve Ar. Gör. Elif SÖNMEZ'e teşekkür etmekten mutluluk duyarım. Son olarak sevinçlerimi büyütüp, acılarımı küçülten; benim için her zorluktaki kolaylık, her darlıktan çıkış olan değerli ailemin her bir üyesine şükran ve minnetlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Büşra ÇETİN

İstanbul- 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xi
TABLO LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
KONUNUN ÖNEMİ.....	1
KAYNAKLAR	2
BİRİNCİ BÖLÜM	5
HİCRÎ I. ASIRDA BASRA.....	5
1. KURULUŞU	5
2. COĞRAFÎ KONUMU VE İSMİ.....	6
3. İDARÎ YAPISI.....	7
3.1. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi.....	7
3.2. Emevîler Dönemi	9
4. EKONOMİK YAPI	12
5. SOSYAL YAPI	14
5.1. Nüfusu Oluşturan Unsurlar.....	14
5.2. Kabile Yapısı ve Kabilelerin Kendi Aralarındaki İlişkileri.....	16

6. İTİKADÎ DÜŞÜNCE AKIMLARI	20
6.1. Sünnetin Reddi.....	20
6.2. Kaderîyye.....	22
6.3. Hâriciler	24
7. BASRA'DA İLMÎ HAYAT.....	25
7.1. Kur'an İlimleri	25
7.2. Dil İlimleri	26
7.3. Fıkıh İlmi	27
8. BASRA'DA HADİS İLMİ VE FAALİYETLERİ	28
8.1. Sahabe Nesli	29
8.1.1. Ebû Mûsâ Abdullâh b. Kays b. Süleym el-Eş'arî (ö. 42/662 ?)	29
8.1.2. Ebû Bekre Nüfey' b. Mesrûh es-Sekafî (ö. 51/671)	30
8.1.3. İmran b. Husayn b. Ubeyd el-Huzâi el-Ezdî (ö. 52/672)	32
8.1.4. Abdullah b. Muğaffel el-Muzenî (ö. 60/679)	33
8.1.5. Semure b. Cündeb b. Hilâl el-Fezârî (ö. 60/680)	34
8.1.6. Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (ö. 93/711-12)	34
8.2. Tâbiûn Nesli.....	36
8.2.1. Ebü'l-Âliye er-Riyâhî el-Basrî (ö. 90/709)	36
8.2.2. Ebü's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711-712 ?).....	36
8.2.3. Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihhîr el-Basrî (ö. 95/713-14 ?)	37
8.2.4. Ebû Kılâbe Abdullâh b. Zeyd el-Cermî (ö. 104/722)	37
8.2.5. Ebû Recâ İmrân b. Teym el-Utâridî el-Basrî (ö. 105/723-24)	37
8.2.6. Hasan el-Basrî (ö. 110/728)	38
8.2.7. Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729)	38
9. DEĞERLENDİRME	39

İKİNCİ BÖLÜM.....	42
BASRA KADILARI VE HADİS RİVAYETİYLE İLİŞKİLERİ.....	42
I. HADİS RİVAYETİ BULUNMAYAN KADILAR.....	42
1. Ka‘b b. Sûr el-Ezdî.....	42
1.1. Hayatı.....	42
1.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi.....	43
1.3. Hadis Rivayetiyle İlişkisi.....	43
1.4. Kadılığı.....	44
1.4.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	45
2. Asım b. Fadâle el-Leysî.....	47
II. HADİS RİVAYETİ BULUNAN KADILAR.....	47
1. Merfu Rivayeti Bulunmayan Kadılar.....	47
1.1. Ebû Meryem el-Hanefî.....	47
1.1.1. Hayatı.....	48
1.1.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi.....	48
1.1.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	49
1.1.3.1. Rivayet Ağları.....	49
1.1.3.2. Rivayetleri.....	49
1.1.3.3. Cerh-Ta‘dil Durumu.....	50
1.1.4. Kadılığı.....	50
1.1.4.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	51
1.2. Amîra b. Yesribî Ed-Dabî.....	52
1.2.1. Hayatı.....	52
1.2.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi.....	52
1.2.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	52

1.2.3.1. Rivayet Ağı.....	52
1.2.3.2. Rivayeti	53
1.2.3.3. Cerh-Tadil Durumu.....	53
1.2.4. Kadılığı.....	53
1.2.4.1. Fikhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	54
1.3. Hişâm b. Hübeyra	55
1.3.1. Hayatı	55
1.3.2. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	55
1.3.2.1. Rivayet Ağı.....	55
1.3.2.2. Rivayetleri	56
1.3.2.3. Cerh-Tadil Durumu.....	56
1.3.3. Kadılığı.....	56
1.3.3.1. Fikhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	57
2. Merfu ve Mevkuf Rivayeti Bulunan Kadılar.....	60
2.1. Abdullah b. Fadâle el-Leysî ez-Zehrânî	60
2.1.1. Hayatı	61
2.1.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi	61
2.1.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	62
2.1.3.1. Rivayet Ağı.....	62
2.1.3.2. Rivayetleri	63
2.1.3.3. Cerh- Ta'dil Durumu	64
2.1.4. Kadılığı.....	65
2.2. Abdurrahman b. Üzeyne	65
2.2.1. Hayatı	65
2.2.2. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	66

2.2.2.1. Rivayet Ağı.....	66
2.2.2.2. Rivayetleri	66
2.2.2.3. Cerh- Ta'dil Durumu	69
2.2.3. Kadılığı.....	69
2.2.3.1. Fikhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	69
2.3. Ubeydullah b. Ebi Bekra	71
2.3.1. Hayatı	71
2.3.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi	72
2.3.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	74
2.3.3.1. Rivayet Ağı.....	74
2.3.3.2. Rivayetleri	74
2.3.3.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri	74
2.3.3.2.2. Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayetleri.....	75
2.3.3.3. Cerh-Tadil Durumu.....	77
2.3.4. Kadılığı.....	77
2.3.4.1. Fikhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	78
2.4. Mûsa b. Enes b. Malik	79
2.4.1. Hayatı	79
2.4.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi	79
2.4.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	79
2.4.3.1. Rivayet Ağı.....	79
2.4.3.2. Rivayetleri	80
2.4.3.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri	80
2.4.3.2.2. Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayetleri.....	80
2.4.3.2.3. Mevkuf Rivayetleri.....	85

2.4.3.3. Cerh- Tadil Durumu.....	87
2.4.4. Kadılığı.....	88
2.4.4.1. Fikhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	88
2.5. Nadr b. Enes b. Malik	89
2.5.1. Hayatı	89
2.5.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi	89
2.5.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	90
2.5.3.1. Rivayet Ağı.....	90
2.5.3.2. Rivayetleri	91
2.5.3.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri	91
2.5.3.2.2. Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayetleri.....	97
2.5.3.2.3. Mevkuf Rivayetleri.....	102
2.5.3.3. Cerh-Tadil Durumu.....	103
2.5.4. Kadılığı.....	104
2.5.4.1. Fikhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	104
2.6. Ebû'l Esved ed-Düelî.....	105
2.6.1. Hayatı	105
2.6.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi	106
2.6.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	107
2.6.3.1. Rivayet Ağı.....	107
2.6.3.2. Rivayetleri	108
2.6.3.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri	108
2.6.3.2.2. Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayetleri.....	109
2.6.3.2.3. Mevkuf Rivayetleri.....	118
2.6.3.3. Cerh-Tadil Durumu.....	121

2.6.4. Kadılığı	122
2.6.4.1. Fikhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	122
2.7. Zürrare b. Evfa.....	124
2.7.1. Hayatı	124
2.7.2. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	125
2.7.2.1. Rivayet Ağı.....	125
2.7.2.2. Rivayetleri	126
2.7.2.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri	126
2.7.2.2.2. Fıkıh Dışındaki Konular İle İlgili Rivayetleri.....	133
2.7.2.2.3. Mevkuf Rivayetleri.....	139
2.7.3.3. Cerh- Ta'dil Durumu	140
2.7.4. Kadılığı	141
2.7.4.1. Fikhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	141
2.8. İyâs b. Muaviye	143
2.8.1. Hayatı	143
2.8.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi	144
2.8.3. Muhaddis ve Fakihlerle İlişkisi.....	145
2.8.4. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi.....	148
2.8.4.1. Rivayet Ağı.....	148
2.8.4.2. Rivayetleri	149
2.8.4.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri	149
2.8.4.2.2. Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayetleri.....	149
2.8.4.2.3. Maktu Rivayetleri.....	151
2.8.4.3. Cerh- Tadil Durumu.....	154
2.8.5. Kadılığı	154

2.8.5.1. Fıkıhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler.....	155
3. Değerlendirme.....	159
3.1. Kadılar ve Hadis.....	159
3.1.1. Hadis Rivayetiyle İlişkileri.....	159
3.1.2. Basra Hadis Faaliyetine Etkileri ve Rivayet Kaynakları	162
3.1.3. Rivayetlerinin İçeriği	171
3.2. Kadılar ve Fıkıh	173
3.2.1. Fıkıhî Yetkinlikleri ve Kaynakları.....	173
3.2.2. Hadis-Fıkıh Bağlantısı	175
3.3. Kadılar ve Siyaset	176
4. Kadıların Hadis Rivayetine Etkisine Dair Bir Oryantalistik İddiann İncelenmesi.....	177
4.1. Zürâre b. Evfâ Rivayetinin İncelenmesi.....	177
4.2. Nadr b. Enes Rivayetinin İncelenmesi	180
4.3. Mûsa b. Enes b. Mâlik Hadisi.....	184
4.4. Ebû'l Esved ed-Düelî Rivayetinin İncelenmesi.....	192
4.5. Ubeydullah b. Ebî Bekra Rivayetinin İncelenmesi	194
SONUÇ.....	197
KAYNAKLAR.....	203
ÖZGEÇMİŞ	215

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen makale
b.	: ibn
bknz.	: bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
sa.	: sayı
thk.	: tahkik eden
trc.	: mütercim
t.y.	: basım tarihi yok
b.y.	: basım yeri yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Merfu rivayeti olan kadıların rivayet sayıları	160
Tablo 2: Kadılara ait fikhî rivayetlerin sayıları.....	172
Tablo 3: Zürâre b. Evfâ'ya ait rivayetin isnad-metin farklılıkları.....	180
Tablo 4: Nadr b. Enes'e ait rivayetin isnad-metin farklılıkları.....	183
Tablo 5: Rivayetin Ebû Hureyre tarîkine ait isnad-lafız farklılıkları	186
Tablo 6: Rivayetin Enes b. Mâlik tarîkine ait isnad-lafız farklılıkları	187
Tablo 7: Rivayetin Ali b. Ebî Tâlib tarîkine ait isnad-lafız farklılıkları.....	191
Tablo 8: Ebû'l Esved ed-Düelî'ye ait rivayetin isnad-metin farklılıkları.....	193
Tablo 9: Rivayetin mürsel ve İbn Ebî Leyla kanalında isnad-metin farklılıkları	194
Tablo 10: Ubeydullah b. Ebî Bekra'ya ait rivayetin isnad-metin farklılıkları.....	196

GİRİŞ

KONUNUN ÖNEMİ

Hicri I. asır ileride teşekkülünü tamamlayacak olan bütün İslâmî ilimlerin, bu asırda ortaya konan faaliyetlerden beslendiği bir dönemdir. Nitekim bu asır Hz. Peygamber'in bilgisinin sahabeye aktarımına şahitlik ettiği gibi onun vefatını takip eden süreçte sahabenin bilgisinin tabî nesline aktarımını, Müslümanların karşılaşılan olaylar karşısında nasları farklı yorumlamalarını ve ilk firkalaşma hareketlerini de içinde barındırır. Bu nedenle söz konusu dönemi konu alan çalışmalara ihtiyaç duyulduğu muhakkaktır. Diğer bir açıdan bölgelerin coğrafi ve sosyo-kültürel yapısının ilmî faaliyetleri doğrudan şekillendirdiği görülmektedir. Nitekim Kûfe'de, re'yi esas alan bir ilmî yapı bulunurken Medine'de ise amel ve hadislerin mihver kabul edilgi malumdur. Bu noktada belirli bir bölgeyi, dönemi ve grubu ele alan araştırmaların nitelik açısından literatüre önemli katkılar sağladığı düşünülebilir. Bu şekilde kaleme alınan çalışmalar, merkezlerin ilmî yapısını, kaynaklarını, diğer bölgelerle bağlantılarını ortaya koyarak bütüncül bir bakış açısı sunduğu gibi tarih boyunca tartışılan problemleri ortaya çıktıkları doğal ortamlarıyla ilgisi ve ilişkisi çerçevesinde incelemeye yardımcı olur. Bu minvalde kaleme alınmış olan *Hicri I. Asırda Basra Kadıları ve Hadis Rivayetiyle İlişkileri* adlı çalışma isminden de anlaşıldığı üzere birinci asırda idâri ve fikrî önemli bir merkez olan Basra'ya yoğunlaşmaktadır.

Bu çalışmada; ilmî faaliyetlerin, fikrî akımların ve araştırmanın konusu olan kadıların; yaşanan bölge, tarih ve sosyokültürel bağlamdan kopuk olarak ele alınmamasına özen gösterilmiştir. Basra şehrinin tarihi ve kuruluş sebepleri üzerinde durularak Hz. Ömer döneminden, I. asrın sonuna kadar olan süreç incelenmiş, bu zaman diliminde yaşanan siyasi olaylar ve Basra'nın iktidarla ilişkisi ele alınmıştır. Daha sonra sosyal yapıyı oluşturan unsurlar incelenmiş özellikle kabile yapısı ve kendi aralarındaki ilişkilerin şehirdeki siyasi ve fikrî hareketlere etkisine odaklanılmıştır. Basra'nın kelim ilmiyle öne çıkan bir şehir olmasına binâen itikâdi düşünce akımları üzerinde durulmuş özellikle bu kısımda teorik tarihi bilgilerden ziyade tarih ve tabakât kitaplarında yer alan nakillerden hareketle söz konusu fikrî akımların yaygınlığı ve

onlara karşı geliştirilen tepkiler şehirde meskun bulunan sahâbe ve tâbiî neslinin gözünden ifade edilmeye çalışılmıştır. İlmî yapı söz konusu olduğunda ise özellikle hadis ilminin gelişimine odaklanılmış, bölgedeki siyâsi ve sosyal durumun sahabenin ilmî faaliyetlerindeki etkisine dair tespitlerde bulunulmuştur.

Basra'da görev yapan kadılar tespit edilerek, hayatları ve siyasetle ilişkileri hakkında gerekli bilgilerin verildiği ikinci bölümde kadılar birinci bölümde çizilen tablonun içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra kadılar hadis rivayetiyle ilişkileri açısından taksime tâbi tutulmuş ve bu taksime göre hadis ravisi olarak incelenmiştir. İnceleme sırasında rivayet ağları, rivayetlerinin içeriği, cerh-ta'dil durumları göz önünde bulundurularak, rivayet kaynaklarından hareketle Basra hadis faaliyetlerinden etkilenme ve etkileme düzeyleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İkinci olarak kadılığın fıkıhla meşgul olmayı gerektiren bir vazife olmasından hareketle fikhî yetkinliklerine dair çıkarımlarda bulunulmuş, verdikleri fetvalar nakledilmiştir. Bu noktada fıkıh ve hadis rivayetinin birbirine olan etkisi de göz önünde bulundurulmuştur. Son olarak konuyla ilgili “kadıların sözlerinin daha sonra nebevi hadise dönüştürüldüğü” oryantalistik iddiası göz önünde bulundurularak, hadis rivayetiyle ön plana çıkan kadıların birer rivayetleri isnad-metin farklılıkları merkeze alınarak incelenmiş ve değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Tüm bu konular ele alınırken öncelikle bilgilerin verilip, daha sonra ayrı bir başlık altında gerekli tahlillerde bulunulması tercih edilmiştir.

Araştırma; çalışma boyunca elde edilen kanaatlerden oluşan sonuç bölümüyle nihayete ermektedir.

KAYNAKLAR

Temel iki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, özel olarak Basra tarihine dair yazılmış eserlerin çok büyük bir kısmının günümüze ulaşmaması sebebiyle¹ şehirlerin tarihini genel olarak ele alan kaynaklar kullanılmıştır. Bunlar içerisinde en sık başvurulanları Belâzürî'nin (ö.279/892-3), *Fütûhu'l-büldân*'ı, Ya'kûbî'nin (ö. 292/905'ten sonra) *el-Büldân*'ı, Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-*

¹ Bu eserler için bkz. Abdülhalık Bakır, “Basra”, *DİA*, V, 111.

büldân'ıdır. Çağdaş dönem eserlerinden ise Ali Zarîf A'zamî'nin *Muhtasarı Târîhi'l-Basra*'sı ve Abdullah b. İsa'nın *Târîhu medîneti'l-Basra*'sından istifade edilmiştir. Ayrıca özellikle kabile yapısına dair olan bölümde Fred M. Donner'ın "Tribal Settlement in Basra during the First Century A.H." makalesi ile Nâdiye Nûrî Ali'nin "Neş'etü medîneti'l-Basra ve tatavvuruhâ el-umrânî fî karni'l-evveli'l-hicrî" makalesi, iktisadi yapıya dair bölümde Ali Salih'in *et-Tanzîmat'ül ictimâiyye ve's-siyâsiyye fî'l-Basra fî'l karni'l evvel* kitabı büyük oranda yararlanılan çalışmalardır.

Çalışmanın ikinci bölümünde kadıların tespit edilmesinde ve hayatlarına dair verilen bilgilerde kullanılan birinci kaynak Vekî'nin (ö. 306/918) *Ahbâru'l kudât* adlı eseridir. Bunun dışında İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l kübra*, Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) *et-Târîh* ve *et-Tabakât'i*, Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l eşraf'ı*, Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) el-Evâil'i, İbn Asâkîr'in (ö. 600/1203) *Târîhu medîneti Dimaşk'ı* İbn Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil* ve *Üsdü'l-gâbe'si*, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-İsâbe'si* en sık başvurulan kaynaklardır. Kadıların cerh-ta'dil durumlarının incelenmesinde ise İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dil'i*, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât'ı* Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l Kemâl'i*, İbn Hacer'in *Tehzîbü't Tehzîb'i*, kullanılmıştır.

Literatüre bakıldığında Basra kadılarını konu alan bir çalışma bulunmazken, Basra hadisçiliğine dair birden çok araştırmanın olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Emîn el-Kudât'ın *Medresetü'l-hadis fî'l-Basra: hattâ el-karni's-sâlisi'l-hicrî* eseridir. Dört bölümden oluşan bu eserin ilk bölümünde Basra tarihine, ilmî ve mezhebi yapısına dair son derece yüzeysel bilgiler verilmiş, ikinci bölümde ise Basra'da bulunan sahabîler alfabetik sıraya göre düzenlenerek tanıtılmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümde ise bazı usul konuları ve tasniftâlar, rihleler üzerinden Basra'nın diğer ilim şehirleri ile ilişkisi konuları ele alınmaktadır.

Diğer bir araştırma ise Ali Çelik tarafından doktora tezi olarak hazırlanan *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi* adlı çalışmadır. Bu çalışma Kudât'ın çalışmasıyla benzerlik göstermekle birlikte daha sistematik olan çalışmada "Basra'lı Raviler" bölümünde ravilerin hayatına dair bilgiler verilirken "Basra'da Hadis İlmi" başlığında usul konuları incelenmektedir. Çelik'in tezinde birinci asrın yeterince iyi incelenmediği özellikle

sahabe nesline dair salt bilgiler verilerek, değerlendirilmelerde bulunulmadığı görölmektedir.

Üçüncü bir çalışma ise Ömer Faruk Maden tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Hicri II. Asır Ehl-i Hadis Halkaları (Basra Örneği)*'dir. İki temel bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Basra fiziki, sosyo-kültürel açılardan ele alınmış ikinci bölümde ise İbn Sîrîn, Hasan Basrî ve Sâbit el-Bünâni halkalarına yer verilmiştir. Bu eser her ne kadar ikinci asrı kapsamaması nedeniyle araştırmamızın kapsamı dışında olsa da Maden'in özellikle ikinci bölümde raviler arasındaki ilişkileri çözümlmek adına önemli çabalar sarfettiğı ve başarılı olduğı göze çarpmaktadır.



BİRİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ I. ASIRDA BASRA

1. KURULUŞU

Basra'nın kuruluş tarihi ile ilgili olarak zikredilen rivayetler farklılık göstermektedir. Genel kabul Hicrî 14/ 635² yılında Hz. Ömer'in emriyle Utbe b. Gazvân (ö. 17/638) tarafından kurulduğu yönünde olsa da Hicrî 17 yılını zikreden tarihçiler de bulunmaktadır.³ Ayrıca Basra'nın Arap yarımadası dışında inşa edilen ilk yerleşim yeri olduğu ifade edilmiştir.⁴ Kuruluş tarihi ile ilgili bu ihtilafın Basra ve Kûfe şehirleri arasında yaşanan rekabetten kaynaklandığı yorumu yapılmıştır.⁵ Daha önce Keldânilere ve Sâsânilere ev sahipliği yapan şehir, fetihlerden sonra Hureybe olarak isimlendirilen yerleşim yerine ait kalıntılar üzerine kurulmuştur. Irak topraklarında birçok fetih hareketinin öncüsü olan Utbe b. Gazvân, Hz. Ömer'e mektup yazarak yorulan ordunun ihtiyaçlarını temin etmesi ve yaklaşan kışı geçirmesi için yerleşim yeri kurma talebinde bulunur. Bu talebi makul karşılayan Ömer (ra) su kaynaklarına yakın, verimli toprakların olduğu, Medine ile ulaşımın problem olmayacağı bir yer bulmasını emreder. Bunun üzerine Utbe b. Gazvân, Basra'dan bahsederek su kaynaklarının bol, kara tarafında, taşların çok bulunduğu bir yer bulduklarını ve burayı yurt edineceklerini yazar.⁶

² Belâzûrî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Futûh 'ul- buldân*, thk. Abdullah Üneyse ed-Dabbâ, Beyrut: Müessesetü'l Meârif, 1987, s. 492; Abdullah b. İsa b. İsmail en-Necdî, *Târihu medineti'l Basra* (nşr: Fâhir Cebr), Beyrut: Dâru'l Arabiyye li'l- Mevsûât, 2010, s. 28; Nâdiye Nûri Ali, "Neş'etü medîneti'l Basra ve tatavvuruha el-umrânî fi'l karni'l- evveli'l- hicrî", *Mecelletü Dirâsâti'l- Basra*, 2012, sy.14, s. 198.

³ el-Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *el-Buldân* (nşr. Muhammed Emin ed-Dannâvî), Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, 2002, 17, 159; Abdullah b. İsa, *Târihu medîneti'l Basra*, s. 53.

⁴ Ali, "Neş'etü medîneti'l Basra", s. 197.

⁵ Abdulhalik Bakır, "Basra", *DİA*, V, 109.

⁶ Belâzûrî, *Futûh 'ul- buldân*, s. 492.

Kuruluş nedenlerine bakıldığında ise öncelikli olarak fetih hareketlerindeki artışın etkili olduğu söylenebilir. Sınırları gittikçe genişleyen İslam devletinin siyasi ve askeri olarak sadece Medine'den yönlendirilmesi zorlaşmış bu nedenle yeni ordugâh şehirlerine ve yerleşim alanlarına ihtiyaç duyulmuştur.⁷ Basra şehrinin, Übülle bölgesinde bulunan Farslara ve doğu güzergâhındaki diğer seferlere ordugâh olması istenmiştir,⁸ Ayrıca cahiliye döneminden beri önemli bir ticaret merkezi olarak bilinen Übelle'ye yakın olması, gelen yardımların herhangi bir engele takılmadan orduya ulaştırılabilmesi mekân seçiminde göz önünde bulundurulmuştur.⁹ Bunun yanında Basra'nın Irak şehirlerinin önemini azaltmak ve bedevî Arapların aşamalı bir şekilde iskânını sağlamak amacıyla kurulduğu da ifade edilmiştir.¹⁰ Sonuç olarak bakıldığında şehrin kurulmasındaki en etkili amacın askerî olmakla birlikte coğrafi ve ekonomik gayeler de olduğu görülmektedir.¹¹

2. COĞRAFÎ KONUMU VE İSMİ

Basra şehri Irak'ın güneydoğusunda bugünkü konumundan 25 km uzaklıkta kurulmuştur.¹² Kuzey batısında daha sonra kurulan Vasit şehri ve bataklıklar bulunmaktadır.¹³ Şehir, Araplar tarafından kurulmadan önce de burada 7 küçük köyün olduğu bilinmektedir.¹⁴ Söz konusu köylerden 2'sinin Hureybe bölgesinde, 1'nin Zâbûka ve diğerlerinin Benî Temim ve Ezd'de mahallelerinde yer aldığı, bu sınırlar içerisinde sabit evlerin var olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen yedi köy daha sonra 5 bölgeye ayrılmış, "ahmâs" olarak isimlendirilen her mahalle kabilelere göre düzenlenmiştir.¹⁵

⁷ Yılmaz Can, "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem*, sa.6, s. 216.

⁸ Ali, "Neş'etü medîneti'l Basra", s. 201-2.

⁹ el-Hemedânî, Ebû Abdullah Hasan, *Sıfatü Cezîratü'l- Arab*, Kahire: Matbaatü's- Saade, 1953, s. 204; Ali, "Neş'etü medîneti'l Basra", s. 204.

¹⁰ Bakır, "Basra", *DİA*, V, 109.

¹¹ Bu konudaki ayrıntılı bilgi için bkz. Ali, "Neş'etü medîneti'l Basra", s. 201-8.

¹² Abdullah b. İsa, *Târîhu medîneti'l Basra*, s. 21.

¹³ Ali, "Neş'etü medîneti'l Basra", s. 200.

¹⁴ Massignon, Louis, *Hutatü'l-Kûfe ve Şerhu Harîtatihâ*, trc: Takîy Muhammed El-Musmei', Necef: Cemiyetü Müntedâ li'n-Neşr, s. 37.

¹⁵ Louis, *Hutatü'l-Kûfe*, s. 37.

Basra hakkında yer alan rivayetler şehrin bu isimle anılmasındaki en büyük etkenin toprak yapısı olduğuna işaret etmektedir. Lügatte beyaz taş anlamına gelen Basra, beyaz sert bir zemin üzerine inşa edildiği için bu şekilde isimlendirilmiştir.¹⁶ Ek olarak “Busayra” olarak bilindiği de ifade edilmiştir.¹⁷ Bununla birlikte Yâkut el-Hamevî, tarihte bu isimle bilinen iki farklı yer ismi olduğuna, bunlardan büyük olanın Irak’ta diğerinin Malezya’da olduğuna dikkat çeker.¹⁸

3. İDARİ YAPISI

3.1. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi

Hz. Ömer’in emriyle kurulan Basra’nın ilk valisi, aynı zamanda şehrin kurucusu olan Utbe b. Gazvân’dır (ö. 17/638). Ancak Utbe’nin (ra) kuruluştan kısa bir süre sonra vefat etmesi üzerine Muğîre b. Şu‘be (ö. 50/670) görevlendirilir. Valiliği sırasında bir takım olumsuz olaylar yaşayan Muğîra (ra) Hz. Ömer tarafından azledilerek yerine Ebû Mûsa el-Eş‘arî tayin edilmiş ve Hz. Ömer’in vefatına kadar görevini sürdürmüştür. Ebû Mûsa, şehrin mimarı yapısının gelişmesinde önemli katkılar sağlar. 16/637 yılında meydana gelen yangından sonra halifeye mektup yazarak daha önce sazlık ve kamıştan inşa edilen evler yerine kerpiç ve taştan yapılması için izin ister. Bunun üzerine önemli birçok Arap kabilesinin Basra’ya yerleştiği rivayet edilir.¹⁹ Hz. Ömer’in vefatından sonra yerine geçen Hz. Osman, Ebû Mûsa el-Eş‘arî’nin (ra) görevine devam etmesini ister. Ancak kısa bir süre sonra 29/650 senesinde azlederek, henüz 25 yaşında olduğu belirtilen halasının oğlu Abdullah b. Âmir b. Kureyz’i (ö. 59/679) yeni vali olarak görevlendirir. Onun döneminde bölgedeki fetihler tamamlanarak, ekonomik anlamda önemli gelişmeler kaydedilmiştir.²⁰ Hz. Osman’ın hilafetinin sonuna doğru ortaya çıkan siyasi karışıklık ve fitnelerde Basra önemli olaylara şahitlik etmiş, 35/656 yılında meydana gelen Hz. Osman’ın şehit edilmesi hâdisesine Basra’dan bir grup da

¹⁶ Ali Zarf A‘zamî, *Muhtasarü Târihi’l Basra*, Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2017, s. 15.

¹⁷ Yâkût, Ebû Abdullah Şihâbeddîn el-Hamevî el-Bağdâdî, *Mu‘cemu’l- buldân*, Beyrut: Dâru Sadr, I, 430.

¹⁸ Yâkût, *Mu‘cemu’l- buldân*, I, 430. Tarihi kaynaklarda “Basratân” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bu kelimededen kasıt mezkur iki Basra şehri olmayıp Kufe ve Basra şehirleridir. Ebû Ömer, Şihâbeddîn, *el-Kâmusu’l- Vâfî*, Beyrut: Dâru’l Fikir, 2003, 223.

¹⁹ A‘zamî, *Muhtasarü Târihi’l Basra*, s. 14.

²⁰ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Târihü İbn Haldûn*, (thk. Halil Şehâde, Süheyl Zekâr), Beyrut: Dâru’l Fikir, II, 602.

katılmıştır.²¹ Hz. Ali dönemine gelindiğinde ise karışıklıkların devam ettiği özellikle yeni halifeye biat konusunda farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Konuya Basra özelinden bakıldığında Hz. Ali'nin hilafetini kabul ederek biat edenler, Medine ehlinin görüşünü bekleyenler ve biat etmeyenler olmak üzere üç grubun varlığı göze çarpmaktadır.²² Hz. Ali, önemli bölgelerdeki valileri azlederek kendisine yakın olan kişiler aracılığıyla siyasi otorite sağlamaya çalışır. Bu minvalde onun kendisine karşı harekete geçen ordunun Basra'ya ulaşmasına öncülük eden Abdullah b. Kureyz'i azlederek yerine Osman b. Huneyf'i (ö. 41/661) görevlendirdiği bilinmektedir.²³ Bu sırada Cemel ve Siffîn savaşları meydana gelir. Savaş sonrası Basra'nın büyük oranda Hz. Aişe'nin tarafında yer alması neticesinde Basra halkı ile olumsuz bir ilişkiye sahip olan Hz. Ali, 39/659 yılında amcasının oğlu Abdullah b. Abbas'ı (ö. 68/687) valilikle görevlendirir. Ancak İbn Abbas'ın (ra) görevi boyunca beytülmalden yaptığı harcamalarla ilgili bazı iddialar ortaya atılmış ve bunun neticesinde 40/661 yılında Basra'dan ayrılmıştır.²⁴ Daha sonrasında Humrân b. Ebân'ın Hz. Ali'nin vefatına kadar valilik görevini sürdürdüğü görülmektedir.²⁵

Kuruluşundan, Hulefâ-i Râşidîn dönemi sonuna kadar Basra'da dört kadının görev yaptığı görülmektedir. Bunlardan sırasıyla Ebû Meryem el-Hanefi (ö. ?) ve Ka'b b. Sûr el-Ezdi'nin (ö. 36/656) valilerin bir etkisi olmaksızın bizzat Hz. Ömer tarafından görevlendirildiği bilinmektedir. Bu noktada Basra'da sahabelerin mevcudiyetine rağmen iki kadının da sohbetinin olmaması dikkat çekmektedir. Dikkat çeken hususlardan biri de Hz. Ömer'in kadıları kontrol altında tutmasıdır. Nitekim onun, Ebû Mûsa'ya mektup yazarak Ebû Meryem'in fetvalarını kontrol etmesini istediği rivayet edilmektedir.²⁶ Yine Hz. Ömer tarafından görevlendirilen Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin (ra) azledilene kadar hem kadılık hem valilik görevini ifa ettiği görülmektedir. Hz. Osman

²¹ İbn Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî, *Kitâbu't-Tabakât*, (thk. Süheyl Zekâr), Medine: Dâru'l Fikir, s. 168; Bakır, "Basra", *DİA*, 33.

²² Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Târîhu't-Taberî*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim) Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1967, IV, 442.

²³ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Âmir", *DİA*, I, 84-5; A'zamî, *Muhtasarü Târîhi'l Basra*, s. 16.

²⁴ İbn Hayyât, *et-Târîh*, 201; İsmail Lütfi Çakan ve Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib", *DİA*, I, 77.

²⁵ A'zamî, *Muhtasarü Târîhi'l Basra*, s. 23.

²⁶ Veki', Muhammed b. Halef b. Hayyân, *Ahbâru'l kudât*, (thk. Saîd Muhammed el-Hassâm), Âlemü'l Kütüb, s. 175.

ya da onun döneminde valilik yapan Abdullah b. Kurayz'in tarafından yeni bir kadı atanması yapılmayıp Ka'b b. Sûr görevini sürdürmüştür. Hz. Ali dönemine gelindiğinde ise İbn Abbas tarafından görevlendirilen ve Hz. Ali'ye olan yakınlığı ile bilinen Ebû'l Esved ed-Düelî'nin (ö. 69/688) kadı olduğu ifade edilmektedir.

3.2. Emevîler Dönemi

Fitne olayları sonucunda şehit edilen Hz. Ali'den sonra Kûfe ehli oğlu Hz. Hasan'a (ö. 49/669) biat ederler. Kısa bir müddet hilafet makamında bulunan Hz. Hasan daha fazla fitneye sebebiyet vermemek adına halifeliği Muâviye'ye devreder.²⁷ Bu süre zarfında Basra valiliği görevini Himrân b. Ebân sürdürmüştür.²⁸ Hem Basra halkının hem de vali Himrân b. Ebân'ın Muâviye'ye biat etmeyi kabul etmemesi üzerine bölgede otoriteyi sağlamak amacıyla Büsr b. Ebî Ertât (ö. 86/705) komutasında bir ordu gönderilir. Kontrolün sağlanmasının ardından Büsr, valilik görevine getirilir. Ancak çok kısa bir süre sonra azledilerek yerine Utbe b. Süfyân (ö. 44/664) tayin edilir.²⁹ Utbe'nin valiliğinin nasıl sonlandığına dair bir bilgi bulunmazken kısa bir süre sonra, daha önce de valilik görevinde bulunmuş olan Abdullah b. Âmir yeniden tayin olunur. Ancak Abdullah'ın şehirdeki Hâricî gruplara karşı yumuşak bir politika izlemesi 45/665 yılında azledilerek yerine Hars b. Abdullah el-Ezdî getirilmesine sebep olur. Hars'ın yönetiminden de memnun kalmayan Muâviye nihayetinde 45/665 yılında Ziyâd b. Ebîh'i (ö. 53/673) görevlendirir. Atandığı ilk andan itibaren otoritesini ortaya koyan Ziyâd, Basra Camii'nde okuduğu ve "betra" olarak isimlendirilen³⁰ hutbesinde yönetimdeki aksaklıklar, gasb, kabileler arası çatışmalar vb. problemlere dikkat çekerek bunlara karşı alacağı tedbirleri dile getirdi. Ardından muhalif gruplara yönetime müdahalede bulunmamaları konusunda ikazlarda bulundu. Şehirde istikrarı sağlamak isteyen Ziyâd, yatsı namazından sonra dışarı çıkma yasağı uygulayarak, uymayanları idam etti. 50/70 yılında Irak genel valisi olarak Kûfe'nin de sorumluluğunu üstlendi. Aynı sıkı politikaları Kûfe için de uyguladı. Böylece tüm Irak bölgesinde büyük oranda

²⁷ A'zamî, *Muhtasarü Târihi'l Basra*, s. 27.

²⁸ A'zamî, *a.g.e*, s. 23.

²⁹ A'zamî, *Muhtasarü Târihi'l Basra*, s. 27-8.

³⁰ Hutbeye Allah'a hamd etmeden başlaması sebebiyle bu ismi almıştır. (İrfan Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", *DİA*, XLIV, 481).

emniyet sağlanmış oldu. Toplumun sosyal yapısına da önem veren vali Basra'da bulunan kabileler için yeni düzenlemeler yaparak şehri "ahmas" denilen beş bölgeye ayırdı. Ziyâd'ın özellikle Harici ve Ali taraftarlarına karşı çok sert bir tavır takınarak Basra'daki tesirlerini ortadan kaldırmak istedi. Bu amaçla bazı Şîi ve Hâricî grupları Irak dışına göçe zorladı. Aynı şekilde bölgedeki Arap varlığını arttırmak amacıyla bazı aileleri Horasan ve Merv'e gönderdi. Bunun yanında ekonomik faaliyetlere de ağırlık vererek tarım ve ticareti teşvik etti, boş arazilerin ıslahı için girişimlerde bulundu, su kanalları açtı.³¹

En parlak günlerini Ziyâd'ın valiliği sırasında yaşayan Basra 53/672- 55/674 yılları arasında Abdullah b. Ömer b. Gaylan (ö. ?) tarafından idare edildi. Ardından Ubeydullah b. Ziyâd'ın (ö. 67/686) valilik dönemi başladı. Babasının aksine başlangıçta Hâricîlere karşı oldukça yumuşak davranan Ubeydullah, onların faaliyetlerini açıktan yapmaları için cesaret bulmaları, halife hakkında kötü şekilde konuşmaları sonucunda sert bir politika uygulamaya başladı.³² Hatta babasından daha da ileriye giderek hakkında Hâricilik ithamı olan herkesi öldürdüğü söylenir. Bastırdığı en meşhur ayaklanmalar Tavvâf b. Gallak (58/677-8), Urve b. Udeyye (58/677-8), Ebû Bilal Mirdâs b. Udeyye (?)'dir.³³ Onun bu sert tutumu ve izlediği sindirme politikası sonucunda Basra halkı Mekke'de halifeliğini ilan eden İbnü'z-Zübeyr'e (ö. 73/692) biat ederek Ubeydullah'ı öldürmek istemişlerdir. Olan bitenden haberi olan Ubeydullah, Ezd kabilesinin lideri Mes'ud b. Amr'ın yardımıyla Şam'a kaçar.³⁴ Kendisine biat ederek yardım talebinde bulunan Basra'lılar karşısında İbnü'z-Zübeyr, kayıtsız kalmayarak Basra ve Kûfe'nin yönetimini ele geçirir. Basra şehrinin hâkimiyetini üstlendiği süre zarfında Abdullah b. Hâris b. Nevfel, Haris b. Ebû Rebîa, Hamza b. Abdullah ez-Zübeyr valilik görevini yürütürler. Bu dönemler de Hâricîlerle mücadelenin devam ettiği

³¹ Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", *DİA*, XLIV, 481-2.

³² Taberî, *Tarih*, V, 524; J. Welhausen, *İslamiyetin İlk Dönemlerinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, trc. Fikret İşıltan, Ankara: 1989, s. 37.

³³ İsyancılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Delice, "Ubeydullah b. Ziyâd'ın Siyâsi Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.3, s. 323-6.

³⁴ A'zamî, *Muhtasarı Târîhi'l-Basra*, s. 27-9.

görülmektedir.³⁵ Bu sırada Muhtar es-Sekafi isyanı patlak verir. İbnü’z-Zübeyr, Mus‘ab b. Zübeyr komutanlığında bir ordu göndererek Basra’nın hâkimiyetini yeniden ele alır.³⁶

72/ 691 yılında Basra ve Kûfe’nin hâkimiyetini tekrar ele geçiren Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) dokuz yıl boyunca devam eden İbnü’z-Zübeyr’in halifelik mücadelesine son vermiş olur. Bu esnada Basra valisi olarak Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd’i görevlendirir. Ancak onun Hâricîlerle olan mücadelede başarılı olamaması neticesinde azlederek yerine kardeşi Bişr b. Mervân’ı (ö. 75/694) görevlendirir. Aynı zamanda Ezrâkî Haricilerine karşı savaşan birliklerin komutanı olan Bişr’in aniden ölümü askerler arasında tedirginlik ve ayrışmalara sebep olur. Durumu kontrol altına almak isteyen 75/694 Halife Abdülmelik “Zalim” lakabıyla meşhur olan Haccac b. Yusuf es-Sekafi’yi Irak bölgesinin genel idaresiyle görevlendirir.³⁷ Kûfe ve Basra mescitlerinde tehditkâr bir konuşma yapan Haccâc, Hâricîlere karşı savaşan Mühelleb’in ordusuna katılmayanları öldüreceğini ifade eder.³⁸ Bu konuşma minvalinde hareket eden Haccac her ne kadar Hâricî isyanlarını bastırmış olsa da³⁹ uyguladığı sert ve acımasız uygulamalar sebebiyle kendi komutanlarından biri olan İbnü’l Eş‘as ayaklanmasına sebep olur. 81/701 senesinde Basra’nın idaresini ele alarak halktan biat alan İbnü’l Eş‘as’ın iktidarla mücadelesi iki yıl boyunca devam etti. Deyrülcemâcim savaşında rakibini mağlup eden Haccâc hâkimiyeti tekrar ele geçirdi.⁴⁰

96/714 senesinde Süleyman b. Abdülmelik’e (ö. 99/ 717) biat edildi. Onun halifeliği müddetince Yezid b. Mühelleb b. Ebî Sufra (ö. 102/720), Abdullah b. Hilâl el-Kilâbî (ö. ?), Basra valiliği görevini sürdürdüler. 99/717 senesinde hilafeti devralan Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Adî b. Ertât el-Fezârî’yi (ö. 102/720) tayin

³⁵ A‘zamî, *a.g.e.*, s. 29.

³⁶ A‘zamî, *a.g.e.*, s. 32.

³⁷ Abdülkerim Özeydin, “Bişr b. Mervân”, *DİA*, VI, 222-3.

³⁸ İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Beyrut: Mektebetü’l Meârif, 1990, IX, 11.

³⁹ Haccâc’ın, Hâricîlerle mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. Ali Delice, “Haccâc b. Yusuf (Hayatı ve Faaliyetleri)”, s. 5-13.

⁴⁰ Hakkı Dursun Yıldız, “İbnü’l- Eş‘as, Abdurrahman b. Muhammed”, *DİA*, XXI, 33.

etti. Valiliği süresince Yezid b. Mühelleb'i yakalamak ile meşgul olan Adî nihayetinde Yezid'in oğlu Muaviye tarafından öldürüldü.⁴¹

4. EKONOMİK YAPI

Basra ilk etapta bir ordugâh şehri olduğu için tabî olarak şehrin birincil ekonomik kaynağı savaşlardan elde edilen ganimetlerdir. Ancak Übülle ve Şattü'l Arab boyunca uzanan bölgelere yönelik yapılan fetihlerin ekonomik anlamda güçlü bir getirisi olmamış, elde edilen ganimetlerin yeni seferlerin masrafları için kullanılmıştır. Bu durumdan hareketle halifenin öncelikli hareket bölgesinin Kadisiye ve Medâin bölgeleri olduğu Basra'nın ikinci planda kaldığı söylenebilir.⁴² Ebû Mûsa el-Eşari valiliğine tekâbülden eden 17-25 yılları arasında ise fetihlerin sınırları genişleyerek Kerdicle, İsfahan, Kum ve Kâşân bölgeleri fethedilmiş, Sâsânilere karşı büyük mücadele verilmiştir.⁴³ Ancak tüm bu fetih hareketlerine⁴⁴ rağmen Basra ilk yıllarında dış göç alma bakımından Kûfe kadar cazip bir mekân değildi. Fetihlerinin sayısı ve buna bağılı olarak elde edilen gelirlerin de sayısı azdı. Bu yüzden Hz. Ömer, Kûfe'nin gelirlerinin bir kısmını Basra'ya tahsis etti ve atâlar konusunda Kufe'ye uyguladığı politikaları uyguladı. Bu durum civar yerlerde bulunan bedevîlerin şehre göç etmesinde etkili olmuştur.⁴⁵ Abdullah b. Âmir zamanında (25-36) Basralıların savaştığı cepheler genişlemiş ve Doğu Haliç bölgesinde meydana gelen bütün faaliyetlerden sorumlu olmuşlardır. Bu gelişmeler Basra'nın sorumluluğunu arttırmakla beraber ona merkezi açıdan bir önem de katarmıştır. Basra divanı Bahreyn bölgesine ataların dağıtıldığı merkez olmuştur. Bu durum Basra ile Bahreyn'in daha yakın ilişkiler kurması hususunda yardımcı olur. Aynı şekilde bu dönemde Fars, Sicistan ve Kirman üzerine yapılan fetihler tamamlanmış, Horasan bölgesine seferlere başlanmış, bunun sonucunda şehrin gelir kaynaklarında önemli bir artış meydana gelerek ticari faaliyetler canlanmış, refah hâkim olmuştur.⁴⁶

⁴¹ A'zamî, *Muhtasarü Târîhi'l-Basra*, 39-40; Ali Yıldırım, "Adî b. Ertât", *DİA*, I, 379.

⁴² Salih, Ahmed Ali, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-Basra*, Bağdat: Matbaatü'l Maarif, 1953, s. 27.

⁴³ Salih, *a.g.e.*, s. 27.

⁴⁴ Basralılar tarafından gerçekleştirilen fetihler için bkz. Abdülcebbar Naci, *Min târihi'l-Basra es-siyasî ishâmâtü Basriyyîn el-askerî ve sumûduhum izâu't-tehaddiyât fi târihi'l-İslâmî*, Bağdat: Matâbiu't-Talimü'l-İlmî, 1999, s. 13-38.

⁴⁵ Salih, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye*, s. 28.

⁴⁶ Salih, *a.g.e.*, s. 31.

Ganimetler kadar fethedilen topraklardan elde edilen haraç, cizye ve vergiler de şehrin önemli gelir kaynaklarıdır. Söz konusu gelirler savaşa katılanlara atıyye isminde bir nevi maaş olarak dağıtılıyor ve isimleri divanlara yazılıyordu. Hz. Ömer ve Hz. Osman ve Ziyâd zamanında Irak bölgesinden toplanan haracın yıllık olarak yüz milyon, Ubeydullah b. Ziyad zamanında ise yüz yirmi milyon dinarı ulaştığı ifade edilmektedir.⁴⁷ Özellikle Hz. Osman döneminden itibaren Basra’da zenginliğin öneminin artmasıyla birlikte varlıklı kişilerin kimi zaman idari vazifelerde görevlendirilerek bazen de yönetimin zor durumda kaldığı zamanlarda mali yardımlarda bulunduğu görülmektedir. Onların siyasette bu derece etkin rol oynaması yönetim hakkında birçok eleştiriye konu olmuştur.⁴⁸

Savaş gelirlerinin yanında Basra’nın sahip olduğu verimli arazilerin dolayısıyla tarımsal faaliyetlerin de şehrin ekonomisinin de önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Bu minvalde görev yapan valiler tarım arazilerini ıslah faaliyetlerinde bulunarak, sulama kanalları açtırmışlardır.⁴⁹

Basra’ya ilk yerleşenlerin büyük oranda bedevi kabileler olması başlangıçta ticaret ve üretime dair faaliyetlerin yeterince gelişmemesine sebep olmuştur. Ancak devlet ticareti kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak adına birçok girişimde bulunarak askerler ve tüccarlar için son derece önemli olan su kuyuları kazdırmış ve köprüler inşa etmiştir.⁵⁰ Coğrafi konum açısından da oldukça müsait bir alan olan Basra, denize yakınlığı, Hint, Uzak Doğu ve diğer Arap ülkelerinin geçiş güzergâhında yer alması sebebiyle kısa zamanda önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir.⁵¹ Hicrî 1. Asrın sonunda Basra limanlarının Arap dünyasının en kadîm limanları olduğu görülmektedir.⁵² Mirbed çarşısının Basra’nın ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma gelmesinden dolayı Abdullah b. Âmir’in yeni ticaret merkezleri inşa ettiği

⁴⁷ Salih, *a.g.e.*, s. 115.

⁴⁸ Salih, *a.g.e.*, s. 27.

⁴⁹ Mustafa Demirci, “Emevilerin Irak Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’nin Hayatı ve Faaliyetleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sa.3, s. 71-4.

⁵⁰ Salih, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye*, s. 208.

⁵¹ Salih, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye*, s. 160; Ali, “Neş’etü medîneti’l Basra”, s. 206-8.

⁵² ; Ali, “Neş’etü medîneti’l Basra”, s. 194.

bilinmektedir.⁵³ Artan göçlerin geçen bahsi geçen çarşıları da yetersiz bırakması sebebiyle çarşı ulaşım açısından daha kolay bir yerde bulunmasına sebebiyle Bilal b. Bürde kanalının yanına taşındı.⁵⁴ Basra ticaretinin önemli malzemelerine bakıldığında ise ipekli ve pamuklu kumaşlar, hurma kristal ürünler olduğu görülmektedir.⁵⁵ Ayrıca büyük oranda gümüş rezervlerine sahip olan Basra aynı zamanda dinarın ham maddesi olan bu madenin Hicaz ve Suriye aktarımının yapıldığı yegâne mekândır.⁵⁶

5. SOSYAL YAPI

5.1. Nüfusu Oluşturan Unsurlar

Irak, fetihlerden önce Fârisî nüfusun yoğun olarak bulunduğu bir bölge iken fetihlerle Arap nüfusun ağırlıkta olduğu bir yapıya evrilmiştir. Nitekim şehrin kurucusu olan Utbe b. Gazvân, Hicazî kabilelerden Müzeniyye kabilesine mensup olup yanında bulunanların Kesîf, Selîm, Adî, Belâ, Mâzin, Yeşkur gibi farklı kollardan Hicazî kabileler olduğu ifade edilmiştir.⁵⁷ Başlangıçta bir ordugâh şehri olan Basra'nın kuruluş amacıyla ilgili olarak 1000 kişi kadar az bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu sayının hızla değiştiği 36/656 yıllarında 50.000 üzerinde olduğu, Hz. Ali döneminde 130.000 ulaştığı belirtilmiştir.⁵⁸ Sonraki dönemlerde şehrin ekonomik olarak iyi bir seviyede olması Basra'yı cazip bir mekân haline getirmiş birçok kabile yerleşme amacıyla buraya göç etmiştir. Nitekim Ebû Mûsa el-Eş'arî (ra) zamanında kırk kadar kabilenin Basra'ya yerleştiği ifade edilmektedir.⁵⁹ Nüfus yapısındaki artış sadece Müslümanlarla sınırlı kalmamış İrânî din mensupları, Maniheist ve Hıristiyanlar da şehrin ticarî ve idarî açıdan önemli bir merkez olmasına binaen Basra'ya yerleşmişlerdir.⁶⁰ Ebû Mûsa el-Eş'arî zamanında Arap olmayanların da Basra'ya

⁵³ Bakır, "Basra", *DİA*, V, 109.

⁵⁴ Naci, A.C. ve Y.L. Ali, "Basra Çarşıları Bir Ortaçağ İslam Şehrinde Ticarî Örgütlenme ve Faaliyeti", trc. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 200, .s. 499.

⁵⁵ Naci- Ali, *a.g.m*, s. 502-6.

⁵⁶ Salih, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye*, s. 208.

⁵⁷ Salih, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye*, s. 26.

⁵⁸ Ali, "Neş'etü medîneti'l Basra", s.198.

⁵⁹ Salih, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye*, s. 29.

⁶⁰ Abdulnasır Süt, *Basra ve Mu'tezile İlk Üç Asır*, İstanbul: Endülüs, 2008, s. 51.

yerleşmeye başladığına işaret etse de⁶¹ gayrimüslimlerin daha önce de var olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Ömer döneminde Basra kadılığını yapan Kâ'b b. Sûr'un kendisine gelen taraflardan birinin Yahudi olması üzerine yemin etmesi için sinagoga göndererek başının üstüne Tevrat'ı koyup yemin ettirdiği; Hıristiyanlar içinse aynı uygulamayı kilisede yaptığı rivayet edilir.⁶²

Basra toplumsal yapısında etkin olan diğer bir grup Mevâlilerdir. Bu kavram kölelikten azat edilen kişiler anlamına gelmekle beraber genel olarak Emevi yönetimi tarafından Arap olmayan Müslümanlar için kullanılmıştır.⁶³ Emevî iktidarının bir politikası olarak Mevâliler, Arap Müslümanlarla aynı haklara sahip olmamış, kâdılık, komutanlık gibi üst düzey idari görevlerde yer almamışlardır.⁶⁴ Hatta bazı yöneticiler daha da ileri giderek gayrimüslimlerden alınan haraç ve cizye vergisini Mevâlilerden de almışlardır.⁶⁵ Haccâc b. Yusuf'un tarımı geliştirmek için Mevâlilerin şehre göç etmesini yasakladığı, şehirdekileri de köylere sürgün ettiği bilinmektedir.⁶⁶ Bahsi geçen haksız uygulamalar Mevâliler'in yönetime öfke duyarak, Emevî karşıtı birçok ayaklanmaya katılmasına sebep olmuştur. Nitekim Muhtar es-Sekafi isyanına katılan Mevâlilerin sayısının Arap isyancıların birkaç katı olduğu, İbnü'l Eş'as isyanına ise yüz binden fazla Mevâli'nin destek verdiği belirtilmektedir.⁶⁷

Basra'nın toplumsal yapısı zikredildiğinde değinilmesi gereken diğer bir grup kölelerdir. Şehrin bir ordugâh şehri olması, savaşlardan esir alınan ya da çalışmak için getirilen kölelerin sayısını arttırmıştır. Sayılarına dair kesin bir bilgi olmamakla beraber Zencilerle beraber isyan çıkardıkları göz önünde bulundurulduğunda kölelerin azımsanmayacak kadar çok olduğu söylenebilir.⁶⁸ Ayrıca Basra'nın önemli fakihlerinden olan İbn Sîrin'den (ö. 110/729) nakledilen, boşanmış kadının iddet

⁶¹ Salih, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye*, s. 29.

⁶² Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünen'ül kübrâ*, Haydarabâd: Meclis-i Dâireti'l Meârif, 1355, X, 180.

⁶³ İsmail Yiğit, "Mevâli" *DİA*, XXIX, 424.

⁶⁴ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Trc. Nejdet Gök, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 282-3.

⁶⁵ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, Trc. Salih Tuğ, İstanbul: İFAV, 2011, s. 323-7.

⁶⁶ Salih, Salih, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye*, s. 85; Yiğit, "Mevâli", *DİA*, XXIX, 425.

⁶⁷ Zeydan, *İslam Tarihi*, II, 348; Yiğit, "Mevâli", XXIX, *DİA*, 425.

⁶⁸ Süt, *Basra ve Mu'tezile*, s. 51.

beklediği bir dönemde kocasından hizmetini görmek için bir hizmetçi talebinde bulunabileceğine dair fetva köleliğin toplumda yaygın olmasıyla yorumlanabilir.⁶⁹

5.2. Kabile Yapısı ve Kabilelerin Kendi Aralarındaki İlişkileri

Bir bölgede mevcut bulunan kabileler o bölgenin toplumsal yapısının oluşmasında önemli rol oynar. Kabileler arasındaki irtibatların sağlam ve iyi olması emniyetin sağlanmasında, ilmî-kültürel gelişmeler kaydedilmesinde doğrudan etkilidir.

Basra toplumunu oluşturan kabile yapısı incelendiğinde Basra'nın kurucusu ve yanındakilere bakılarak ilk gelenlerin Müzeyne, Sakif, Yeşkur, Adî, Mâzin ve Beli kabilelerine mensup olup Hicazlı kabilelerden teşekkül ettiği ifade edilmiştir.⁷⁰ Hz. Ömer'in, Süveyd b. Kutbe'ye Utbe b. Ğazvân'a katılarak yardımda bulunmasını emretmesiyle Süveyd yanında bulunan Bekir b. Vâil ve Temîm kabilesine mensup kişilerle Basra'ya yerleşir.⁷¹ Abdullah b. Âmir zamanında Bahreynle olan irtibatın artması sonucunda Abdulkays ve Ezd kabileleri de Basra'ya göç ederek yerleşmiştir.⁷² Muaviye'nin hilafetinin sonu ve Yezid'in görevi üstlendiği ilk zamanlarda ise Ezd kabilesi Basra'ya gelir. Bu kabile Güney Arapları temsil etmekte olup Yemenliler olarak bilinir.⁷³ Kabile sayısının giderek artması üzerine Ziyâd b. Ebîh döneminde kabileler merkeze alınarak şehir beş kısma ayrılır. Bu kabileler 1. Ehlü'l-âliye (Kureyş, Kinâne, Becile, Has'am, Kays Aylan, Müzeyne, Esed), 2. Temîm,⁷⁴ 3. Bekir b. Vâil,⁷⁵ 4. Abdülkays,⁷⁶ 5. Ezd kabilesidir.⁷⁷ Birinci asrın sonlarına doğru Hicazlı kabilelere mensup kişilerin sayısında azalma olmuş, diğer dört kabile varlıklarını daha etkin bir şekilde sürdürmüşlerdir.⁷⁸ Bahsi geçen kabileler arasında Bekir b. Vâil ve Temîm'in

⁶⁹ Taberi, Tefsir, II, 305; Salih, *et-Tanzîmat el-ictimâiyye*, s. 59-60.

⁷⁰ Salih, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye*, s. 26.

⁷¹ Belâzûrî, *Futûh'ul-buldân*, 476.

⁷² Salih, *et-Tanzîmât el-ictimâiyye*, s. 30.

⁷³ Clement Huart, "Basra", *IA*, II, 320.

⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. İrfan Aycan, "Temîm (Benî Temîm)", *DİA*, XL, 418-9.

⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Önkâl, "Bekir b. Vâil", *DİA*, V, 362-3.

⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Abdülkays (Benî Abdülkays)", *DİA*, I, 248-9.

⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Algül, "Ezd (Benî Ezd)", *DİA*, XII, 46-7.

⁷⁸ Fred M. Donner, "Tribal Settlement in Basra during the First Century A.H.", *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, Edt. Tarif Khalidi, Beyrut: American University of Beyrut, 1984, s. 103-5.

esas güç odağı olduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Ömer'in, Ebû Mûsa el-Eş'ari'yi Basra'ya gönderirken şöyle dediği rivayet olunur: “*Seni şeytanın bayrağını diktiği ve yurt edindiği en kötü iki kabileye gönderiyorum. Bunlardan Benî Temîm; kaba, katı kalpli, yalancı ve cimridir. Bekir b. Vâil ise yumuşak, hafif ve akli noksandır. Müslümanların işleri ile ilgili konulardan bu ikisinden yardım alma.*”⁷⁹ Konu ile ilgili diğer bir rivayette ise Hz. Ömer, Ebû Mûsa'yı (ra) Basra'ya gönderirken onu şeytanın yuva edindiği bir yere göndereceğini söyler ve bunun üzerine Ebû Mûsa (ra), Ensar'dan bazı kişileri de onunla beraber göndererek yardımcı olmasını ister. Bunun üzerine Hz. Ömer; Berâ b. Mâlik, İmran b. Husayn, Ebû Nüceyd el-Huzâi, Avf b. Vehb el-Huzâi'yi de onunla birlikte gönderir.⁸⁰ Bu bilgiyi destekler nitelikte bir görüşe göre ise Temîm kabilesi Basra'nın gerçek kurucusu ve birinci asırda şehirde dini, fikri ve siyasi açıdan en etkin kabile olarak görülmüş, şehrin Sünnî bir vasıfla anılması bu kabileye dayandırılmıştır.⁸¹

Söz konusu kabilelerin birbirleriyle olan ilişkilerine bakıldığında genellikle ortak bir noktada ittifak edemedikleri, sürekli çekişme ve rekabet içerisinde oldukları görülmektedir. Kabileler arası mücadelelerin her bölgede görülmekle beraber Basra'da yaşanan problemler diğer bölgelere oranla daha fazladır. Bu durumun sebebi olarak Mudar, Rebia ve Ezd kabilelerinin eşit miktarda olması dolayısıyla şehrin hâkimiyeti için sürekli mücadele etmeleri zikredilmiştir. Irak bölgesinde yer alan diğer bir şehir Kûfe'de kabile çeşitliliği açısından Basra'yla benzerlik gösterse de Emevî iktidarına karşı ortak paydada toplanabildikleri için aralarındaki problemler daha azdır.⁸² Bunun yanında Basra ve Kûfe'nin çeşitli kabile yapısına sahip olmaları Emeviler dönemi boyunca asayiş problemi yaşamalarında ve siyasetle son derece yakından ilgilenmelerinde etkili olmuştur.⁸³ Ayrıca Emevî saltanatın aileler arasındaki

⁷⁹ Vekî', *Ahbâru'l kudât*, s. 181.

⁸⁰ Belâzûrî, *Ensâbü'l eşraf*, III, 421.

⁸¹ Mustafa Köse, *Mu'tezile'de Entelektüel Düşünce Câhız*, İstanbul: Endülüs, 2017, 66-7.

⁸² Faruk İdrizi Haxhiu, *Başlangıcından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasi Olaylarda Ezd Kabilesi* (yüksek lisans tezi, 2016), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 57.

⁸³ İrfan Aycan, “Emevi İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sa. XXXVI, s. 121.

değişimi öteden beri var olan kuzeyli-güneyli Araplar yahut Yemenî- Mudâri, Kaysî-Kelbî çekişmesini arttırmıştır.⁸⁴

Basra'daki kabilelerin siyasal olaylar karşısında yer aldıkları taraflara bakıldığında ortak bir noktada buluşamadıklarını hatta kabilelerin kendi içlerindeki seçimlerinin dahi farklılık arz ettiği görülmektedir. Temîm kabilesi bir bütün halinde olmasa da Cemel savaşında tarafsız kalmayı tercih etmişken, Sıffin de Hz. Ali'nin yanında yer aldığı bilinmektedir. Temim kabilesine intisab eden Benu Dabbe ise Cemel savaşında Hz. Âişe'nin saflarında yer alarak onun korunmasında büyük çabalar harcamışlardır.⁸⁵ Hâricilerin içerisinde de Temim kabilesine mensup olanların varlığı belirtilmiştir. Temîm kabilesinden bir grup özellikle Benû Dabbe'nin sonraki yıllarda Emevî iktidarının yanında yer aldığı bilinmektedir. Özellikle Yezid b. Mühelleb isyanında Emevi'lerden taraf olurlar. Bununla beraber I. Asrın sonunda Kays kabilesi ile yakınlaşmaları Şiiliğe meyletmelerine sebep olmuştur.⁸⁶

Bekir b. Vail kabilesi ise yaşanan siyasi olaylar sonucu Hz. Ali'yi destekleyenler, Emevî hanedanından taraf olanlar ve Hâriciler'e katılanlar olmak üzere üç gruba ayrılır.⁸⁷ Daha sonraki yıllarda meydana gelen İbn Zübeyr ve Yezid b. Mühelleb isyanlarında ise iktidarı destekledikleri⁸⁸ ancak Muhtar es-Sekafi'ye karşı Mus'ab b. Zübeyrle beraber hareket ettikleri bilinmektedir. Bununla beraber her ne kadar bazı durumlarda iktidar yanında yer alsalar da Haccac'a karşı İbnü'l Eş'as'ı desteklemişlerdir.⁸⁹

Abdülkays kabilesi ise en başından beri Şiî olup Hz. Ali'nin yanındadır. Yemen menşeli bir kabile olan Ezd'in de Şiîleri destekledikleri ifade edilmiştir.⁹⁰

⁸⁴ Aycan, "Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 135-6.

⁸⁵ Clement Huart, "Basra", *İA*, İstanbul, 1979, II, 320.

⁸⁶ Pellat, *el-Câhız fi'l Basra*, s. 262.

⁸⁷ Abdullah Cibril Mikdâd, *Şi'ri Kabileti Bekr b. Vâil*, Amman: Dâru'l Ammâr, 127.

⁸⁸ Pellat, *el-Câhız fi'l Basra*, s. 262-3.

⁸⁹ Yusuf Kablan, *Tarihi Süreçte Bekir b. Vail Kabilesi ve Müsenne b. Harise eş-Şeybani*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 120.

⁹⁰ Köse, *Mu'tezile'de Entelektüel Düşünce*, s. 69-70; Pellat, *el-Câhız fi'l Basra*, s. 263.

Ehlü'l Aliye, kabilesi de bir bütün olarak hareket etmeyip, ona mensup olan aşiretlerin farklı tutumlar sergiledikleri görülür. Benû Mahzum, Hz. Ali'ye yardım ederek, İbn Zübeyr isyanında onun yanında yer almıştır. Kays kabilesinin Bahile kolu ile Benî Süleym ve Sakîf kabileleri açıkça Şîi düşmanlığı gütmüşlerdir.⁹¹ Burada Sakîf kabilesinin Emevî iktidarının devamındaki rolüne ve siyasi otoritesine dikkat çekmek gerekir. İslamiyet öncesinden itibaren Ümeyyeoğulları ile son derece iyi ilişkilere sahip olan bu kabile başından itibaren Emevi idaresinin yanında yer alır. Emevi yönetimi de Irak bölgesinin problemlili yapısı karşısında Kufe ve Basra'nın yönetimini Sakîf kabilesine devretmişlerdir. Bu sayede iktidar sürelerinin yaklaşık yarısı Muğîra b. Şu'be, Ziyad b. Ebîh, Ubeydullah b. Ziyad, Haccac b. Yusuf, Yusuf b. Ömer gibi Sakîf kabilesine mensup valilerin elinde geçmiştir.⁹² Basra'daki Sakîflilerin otoriteye karşı olan bu desteği İbn Zübeyr'in kardeşi olan vali Mus'ab b. Zübeyr'i son derece kızdırmış, Basra'da tahribat yapılmasına sebep olmuştur. Mus'ab'ın bu tavrı daha sonra Basra kadısı görevini de yürüten Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın, Abdülmelik ile yakınlaşmasına sebep olur.⁹³

Siyasi olaylar dışında hâkimiyet mücadeleleri de kabilelerin birbiriyle iletişimini etkileyen diğer bir olaydır. Örnek zikretmek gerekirse Basra'da duramayacağını anlayan vali Ubeydullah b. Ziyad, şehirden ayrılırken yönetimi daha önce kendisine sığındığı Ezd kabilesinden Mes'ud b. Amr'a bırakır. Ancak Ezd'li bir vali tarafından yönetilmeyi kabul etmeyen Mudarlılar itiraz ederek Kureyş'e mensup Abdullah b. Haris b. Nevfel'i seçerler. Durumdan hoşnut olmayan Rebia ve Ezd kabileleri harekete geçerek ona destek veren Temîm ve Adiyçoğullarının evlerini yakarlar. Sonunda tekrar Kureyş'li biri üzerine anlaşılır ancak bu çözüm geçici olup kabileler arasındaki hâkimiyet ve asabiyet mücadeleleri çeşitli şekillerde devam eder.⁹⁴

Basra'daki kabilelerin ilmi faaliyetlere nasıl bir etkisinin olduğu uzun araştırma gereken bir konu olsa da en azından kabilelerin kendi inşa etmiş oldukları mescitlerde

⁹¹ Charles Pellat, *el-Câhız fi'l Basra ve Bağdat ve Samarrâ*, (trc. İbrahim Killâni), Dmaşk: Müessetü Sekâfi, s. 621-2.

⁹² Aycan, "Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 121.

⁹³ Aycan, "Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 133.

⁹⁴ Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2004, s. 239-40.

aynı kabileden olmayı şart koşmaksızın muhaddislere ders imkânı sunduğu belirtilmektedir.⁹⁵

6. İTİKADİ DÜŞÜNCE AKIMLARI

İslam düşünce tarihine bakıldığında itikadî ve siyasi hareketlerin çok büyük oranda Irak bölgesinde olduğu fark edilmektedir. Bu durumun oluşmasında Müslümanları fırkaların içinde doğdukları sosyo-kültürel ve siyasi yapının etkisi büyüktür. Daha önce yer verildiği üzere Basra imamet/siyaset ekseninde vuku bulan Cemel-Sıffin gibi savaşların merkezinde yer alır. İkinci olarak sahip olduğu stratejik konumu sayesinde civar ülke ve milletlerle sürekli etkileşim halinde olmuştur. Ek olarak farklı dini grup ve kültürlerin de Basra'ya yerleşmesiyle şehir birden çok itikadî hareketin başlangıç noktası olmuştur.

6.1. Sünnetin Reddi

Çeşitli sebeplere bağlı olarak gelişen fikrî akımlar sünnetin de özellikle sıhhat açısından sorgulanmasına sebep olmuştur. Hicrî I. Asır boyunca gerek sahabe gerekse tâbiîn büyükleri zaman zaman rivayet ettikleri bazı hadislerle ilgili olarak itirazlara maruz kalmışlardır. Burada şu noktaya dikkat çekilmesi gerekir: otuzlu yıllarda vefat eden sahabelere yöneltilen eleştiriler fikrî bir arka plana dayanmayıp, bireysel olurken, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonraki süreçte yaşanan itirazlar bir düşünsel akımın etkisiyledir.⁹⁶ Konuya Basra özelinde bakıldığında sünneti inkâr etmeye yönelik bazı görüşlerin olduğu mülahaza edilmektedir. Nitekim İmrân b. Husayn (52/682) Basra'da Cami mescidinde şefaathadisini rivayet edince oradan bulunan biri "Ey Ebû Nüceyd, sen bize Kuran'da aslını bulamadığımız hadisler söylüyorsun" diyerek itiraz eder. Konuyla ilgili diğer bir rivayette ise "Bu hadisleri bırak da bize Kuran'dan bahset" dediği zikredilir. Bu sözlerle çok sinirlenen İmran (ra) adama şöyle der: "Sen Kur'an'ı okuyor musun?" "Evet." "Peki, Kur'an'ın herhangi bir yerinde yatsı namazının farzının dört, akşamın üç, sabahın iki, öğle ve ikindininkinin dört rekât olduğunu okudun mu?"

⁹⁵ Ömer Faruk Maden, *Hicrî II. Asır Ehl-i Hadis Halkaları (Basra Örneği)*, (yüksek lisans tezi, 2018), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 2018, s. 27.

⁹⁶ Enbiya Yıldırım, "Sünnet veya Rivayet Karşılığı Söylemlerin Tarihi", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu*, 2001, s. 159-60.

"Hayır." "Peki, bunları kimden öğrendiniz, bizden öğrenmediniz mi? Biz de Rasulullah'tan öğrendik? Kur'an'da kırk koyunda bir koyun, şu kadar deveye şu kadar, şu kadar dirheme şu kadar zekât düştüğüne rastladın mı?" "Hayır." İmran (ra) adama tekrar şöyle der: "Öyleyse bunları kimden öğrendiniz, bizden öğrenmediniz mi? Biz de Rasulullah'tan öğrenmedik mi? Keza Kur'an'da "Kâbe'yi tavaf etsinler" ayetini⁹⁷ okumadınız mı? Orada Kâbe'yi yedi defa tavaf edin, Makam'ın arkasında iki rekât namaz kılın diye bir cümle okudun mu? Aynı şekilde Allah Rasûlü'nün buyurduğu şu hususlar Kur'an'da var mı? 'Zekât tahsildarının bir yerde konaklaması ve kendilerine zekat farz olanlardan yanına getirmelerini talep etmesi, zekat vereceklerin mallarını uzağa götürüp tahsildara meşakkat vermeleri, kız kardeşleri birbirlerine vererek mehirsiz evlenmek İslam'da yoktur." Allah Teâlâ'nın Kur'an'ında şöyle buyurduğunu duymadınız mı? "Rasul size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan uzak durun."⁹⁸ Daha sonra İmran (ra) onların bilmediği ama kendisinin ve diğer sahabilerin Rasulullah'tan öğrendiği başka şeyler de olduğunu ifade eder.⁹⁹ Konuyla ilgili başka bir rivayette ise Basra valisi Ubeydullah b. Ziyâd, Zeyd b. Erkam'ı (ö. 66/685) çağırarak, "Kuran'da kendisi hakkında bir delil olmadığı halde anlatıp durduğun güya Rasulullah'm cennette havzının ifade eden hadisler de ne!" der. Bunun üzerine Zeyd, bunları bizzat Rasulullah'tan duyduğunu, kendinden söylemediğini dile getirir.¹⁰⁰

Sahabînin dışında tâbiîn neslinin de bu konunun farkında olduğu ve uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Nitekim Basra'da tâbiîn neslinin büyüklerinden olan Mutarrif b. Abdullah'ın (ö. 86/ 704) "Bize hadis anlatmayın, sadece Kuran'da olanlardan haber verin" diyenlere karşı "Biz hadisleri Kuran yerine anlatmıyoruz, hadis zikretmekten amacımız Kuran'ı bizden daha iyi bilenlerin açıklamalarını anlatmak" dediği rivayet olunur.¹⁰¹ Aynı şekilde tâbiînin büyüklerinden olan Ebû Kılâbe el-Cermî'den (ö. 104/722) nakledilen şu rivayet Basra'da sünneti inkâr hareketlerinin varlığına işaret

⁹⁷ Ayet için bkz. (Hacc: 22/29)

⁹⁸ Ayet için bkz. (Haşr: 59/7)

⁹⁹ Abdurrezzâk,, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, Beyrut: Mektebetü'l İslâmî, 1983, XI, 255; Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el- Müstedrek*, Beyrut: Daru'l Marife, I, 109; Taberânî, *el-Mu'cemü'l kebîr*, XVIII, 219.

¹⁰⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 77.

¹⁰¹ İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed *Câmiu beyâni 'l-ilm ve fadhîhi*, Demmâm, 1994, II, 191.

etmesi bakımından önemlidir: “Hadis zikredilen bir yerde birisi ‘bunları bırak, Allah’ın kitabından haber ver’ derse bilin ki o kişi dalalettedir.¹⁰² Aynı rivayetin Eyyüb es-Sahtiyânî’den de rivayet edildiği görülmektedir.¹⁰³

6.2. Kaderîyye

İnsan iradesini ön plana çıkararak, kaderin Allah tarafından belirlendiğini kabul etmeyen “Kaderîyye” ekolü, İslam tarihinde başlangıçlı doğrudan siyasete dayanmayan ilk fikir akımı kabul edilir. Kaderîler’in çıkış noktası dini olup, Emeviler’in dini kendi siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmalarına bir tepki olarak doğmuştur.¹⁰⁴ Nitekim Ma’bed el-Cühenî’ (ö. 83/ 702) Atâ b. Yesâr’la (ö. 103/721) birlikte Hasan el-Basrî’ye gelerek Emevi idarecilerinin uygulamaları hakkında şikâyetle bulunmuş ve şöyle demiştir: “Ey Ebâ Said, Emevi sultanları Müslümanlara zulmediyor, kanlarını akıtıyor, mallarını gasp ediyor ve sonra bizim yaptıklarımız, Allah’ın kaderiyle tayin edilmekte bunda da bir katkımız yoktur” diyorlar. Basra valisi Ziyâd b. Ebîhî de göreve geldiğinde halka konuşma yaparak Allah’ın onlara verdiği otoriteyle halkı yöneteceğini belirtmiştir.¹⁰⁵ Bu görüşün ortaya konulmasında etkili olan ilk isimler Basra’da Ma’bed el-Cühenî (ö. 83/ 702) ve Şam’da Gaylan ed-Dımeşkî’dir (ö. 120/738).¹⁰⁶

Kaderîlik, her ne kadar dini arka plana dayanan bir hareket olsa da bu grubu Emevî yönetimine karşı ortaya konulan bir muhalefet hareketi olarak da okumak mümkündür. Bu durumun onun özellikle Basra’da yayılmasında ve kabul görmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim bu duruma dikkat çeken Zehebî (ö. 748/1348), Bekir b. Abdullah’ın biyografisinde onun kader hakkında bir tartışma duyduğunda kalkıp iki rekât namaz kıldığını nakleder ve şu yorumda bulunur: “Bu, Basra’nın o vakitler kader tartışmaları ile kaynadığına delildir. Çünkü bugün bir fakih kendine böyle bir şey yapmayı şart koşsa neredeyse bir ya da iki sene kader hakkında hiçbir tartışma

¹⁰² Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyer a’lami’n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvût, Beşşâr Marûf), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1982, IV, 472.

¹⁰³ Hâkim, Muhammed b. Abdullâh, *Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadis*, (thk. Ma’zem Huseyn), Medine:Dâru İhyai’l-‘Ulûm, 1977, s. 65.

¹⁰⁴ Süt, *Basra ve Mu’tezile*, s. 112.

¹⁰⁵ Muhammed Âbid Câbirî, *Arap- İslam Siyasal Akli*, (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul: Kitapevi, 2001, s. 384.

¹⁰⁶ Müslim, Ebû’l Hüseyin el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Kahire: Dâru İhyai’l-Kütübi’l- Arabiyye, 1955, “İman”, 1.

duymayacaktır”.¹⁰⁷ Gerçekten de kaderle ilgili tartışmaların özellikle Basra’da yaşayan sahabi ve tâbiînin gündeminde olduğu görülmektedir. Nitekim Sahih-i Müslim’de yer alan rivayet İmran b. Husayn ile Ebû’l Esved arasında geçen şu diyaloga yer verir:

İmran b. Husayn bana şöyle dedi: “Ne dersin, insanların bugün yapmakta olduğu ve çaba gösterdikleri şey, onlara takdir edilmiş ve geçmişte haklarında karar verilmiş bir kader midir, yoksa geleceklerine ait Peygamberlerinin kendilerine getirdiği ve haklarında hüccet sabit olan bir şey midir? Ben de “Geçmişte haklarında verilmiş hükümlerdir” dedim. Bana “Peki bu zulüm olmaz mı?” dedi. Onun bu sorusundan şiddetli bir korku duydum “Allah her şeyi yaratıp onlara sahip olandır, yaptıklarından sual olunmaz” dedim. Bunun üzerine İmran (ra): Ebû’l Esved, Allah sana rahmet etsin. Bu söylediklerimi senin aklını uyarmak için dedim. Müzeniyye kabilesinden iki kişi gelerek Resulullah’a (sav) “Ne dersin, insanların bugün yapmakta olduğu ve çaba gösterdikleri şey, onlara takdir edilmiş ve geçmişte haklarında karar verilmiş bir kader midir, yoksa geleceklerine ait Peygamberlerinin kendilerine getirdiği ve haklarında hüccet sabit olan bir şey midir?” Peygamber (sav) de: “Bilakis daha önceden haklarında hüküm verilmiş kaderlerdir. Kuran-ı Kerim’de yer alan (Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu kötülükten sakınma yeteneğini ilham edene and olsun ki) ayeti bunun delilidir” dedi.¹⁰⁸

Konuyla ilgili başka bir rivayette ise Basralı tâbiînlerden olan Yahya b. Ya‘mer (ö. 89/708 [?]) ile Humeyd b. Abdurrahman el-Hımyerî’nin hac ya da umre için Medine’de oldukları bir zamanda kader konusundaki sorularına cevap aramak için Hz. Peygamber’in ahabından birini aradıklarına ve İbn Ömer’i bularak ona danıştıklarına yer verilmektedir.¹⁰⁹ Kaderilere karşı oldukça sert bir tavır takınan İbn Sîrîn’in ise kendisine gelerek kader hakkında konuşan birini dinlemek istemediği, kulaklarını tıkayarak “ya sen buradan çık, ya ben çıkacağım” dediği, bunun üzerine adamın oradan uzaklaştığı rivayet olunur.¹¹⁰ Ancak kaderi görüşü benimseyenlerin bundan rahatsızlık duymadığı hatta bir nevi övündükleri dikkat çekmektedir. Nitekim Sâid b. Arûbe; “eğer benden hadis rivayet ederseniz şöyle deyin ‘Bize Saîd el- Â‘rec bize Katâde’den o da Hasan Basri’den rivayet etti’ ben Kaderîyim, hocam Kaderî ve hocamın hocası Kaderî.”¹¹¹

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyer a‘lami’n-nübelâ*, IV, 533.

¹⁰⁸ Müslim, “Kader”, 1, İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed, es-*Sahih*, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993, XIV, 60; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, Dârul Minhâc, 2010, VIII, 4596, Taberânî, *el-Mu‘cemu’l kebîr*, XVIII, 223.

¹⁰⁹ Müslim, “İman”, 1.

¹¹⁰ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 197.

¹¹¹ Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn, *et-Terâcim es-sâkita min kitab İkmâlü Tehzîbi’l- Kemâl*, (thk. Ali Abdullah es-Sıyyâh), Riyad: Daru’l Muhaddis, 49.

Basra'daki kaderî düşüncüyü benimseyenlerin yoğunluğu hadis rivayetine de tesir etmiştir. Nitekim Ali b. Medîni'den (ö. 234/848-9) nakledilen “Basra ehlini Kaderîlikten, Kûfe ehlini ise Şiilikten dolayı terk edecek olsaydım, kitaplar ortadan kalkardı”¹¹² sözü bahsedilen tesirin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Bu söz aynı zamanda Ali b. Medîni'nin, bidat ehlinden olan raviler hakkında sergilediği tutumu ortaya koymaktadır. Hicrî ilk iki asırda Basralı ravilerin mezhep dağılımını gösteren bir araştırmada 717 kişilik ravi grubundan 72 kişinin bir mezhep ile ilişkilendirildiğini bunlar içinde 45 tanesinin Kaderî eğilimler gösterdiğini orta koyar.¹¹³

6.3. Hâriciler

Sıffin Savaşı sonunda uygulanan tahkîme karşı çıkarak ayrılan Hâricilerin birçok şehirde taraftarları bulunmakla birlikte Basra bu düşüncenin kaynağı sayılmaktadır. Nehrevan'dan kurtulan Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî tarafından kurulan Basra Hâriciliği, Ziyâd b. Ebîh ve oğlunun sert yaptırımları neticesinde farklı bir boyut kazanmıştır. İbn Zübeyr'in hilafet iddiasına destek olmuşlar, bu sırada kaybettikleri güçlerini büyük oranda geri kazanmışlardır. Ezârîka fırkasının kurucusu olan Nafi' b. Ezrak, destekçilerini Basra'dan toplayarak daha sonra şehirden ayrılmıştır. Sufriyye ve İbâdiyye fırkalarının kurucuları olan Abdullah b. Saffâr ile Abdullah b. İbâd ise Basra'da kalarak faaliyetlerine burada devam etmişlerdir.¹¹⁴

Basra'da Hâricîliğin çok yaygın olmasına rağmen Kaderîlik gibi ilmî düzeyde kabul görmediğini ve yaygınlaşmadığını söylemek mümkündür. Nitekim tâbiînin büyüklerinden olan Mutarrif b. Abdullah (ö. 95/713-4) kendi görüşüne davet için gelen bir Harûriye şöyle demiştir: “Eğer benim iki canım olmuş olsaydı biriyle sizin hidayet dediğinize tabi olur, diğerini de elimde tutardım. Ancak tek bir canım var ve ben bunda aldanmaktan hoşlanmam.”¹¹⁵ Diğer bir rivayette ise yine tâbiîn neslinin büyüklerinden Ebû'l Âliye er-Riyâhî'nin “Allah'ın bana verdiği şu iki nimetten hangisinin daha faziletli olduğunu bilmiyorum. İslam'la hidayet etmesi mi, yoksa

¹¹² Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Hayrabad: Dâiretü'l Ma'ârifî'l Osmâniyye, 1938, 129.

¹¹³ Maden, “Basra'da İlim Halkaları”, s. 33.

¹¹⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, “Hâricîler”, *DİA*, XVI, 171.

¹¹⁵ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l İslâm*, (thk. Ömer Abdüsselam), Lübnan: Dâru'l Kitâb el-Arabî, 1987, VI, 481.

Harûriler'den eylememesi mi?" dediği naklolunmaktadır.¹¹⁶ Hicrî I. Asırda Basra'da Hâricîlikle itham edilen ravi sayısına bakıldığında sadece Nasr b. Âsım el-Leysi'nin (ö. 99/717) olduğu bildirilmektedir. Bu sayının oldukça az olması Haricîlerin hadis rivayetiyle ilgilenmemeleri ile gerekçelendirilmiştir.¹¹⁷ İbn Sîrîn'den nakledilen şu rivayet göz önünde bulundurulduğunda bunun doğru bir gerekçelendirme olduğu düşünülebilir: Abdullah b. Müslim, İbn Sîrîn ile beraber olup onun meclisinde yer almaktadır. Ancak daha sonra onu bırakarak İbâdîlerle vakit geçirmeye başlar. Bir müddet sonra pişmanlık duyarak sanki Hz. Peygamber'in cenazesini taşıyan bir kavimle birlikte olduğunu söyler ve İbn Sîrîn'in meclisine geri döner. Olan biteni anlattığında İbn Sîrîn ona "Sana ne oldu ki Hz. Peygamber'in getirdiklerini gömmek isteyen bir kavimle birlikte oldun!" karşılığını verir.¹¹⁸

7. BASRA'DA İLMÎ HAYAT

7.1. Kur'an İlimleri

Basra'nın ilmi alanda gelişmesinde en önemli faktörün sahabe nesli olduğu söylenebilir. Özellikle Kur'an ve kıraat ilimleri düşünüldüğünde Ebû Mûsa el-Eş'arî ve İbn Abbas'ın varlığı şehrin Kur'an ilimlerinde gelişmesi için önemli bir temel oluşturmuştur. Nitekim Ebû Mûsa, Basra halkına yaptığı ilk konuşmada kendisinin Allah'ın kitabının öğretilmesi amacıyla gönderildiğini, bunun tüm idari görevlerden daha üstün olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹ Bu minvalde faaliyetlerini sürdüren Ebû Mûsa'nın namazlardan sonra ilim halkaları oluşturarak beşer ayet öğrettiği nakledilmiştir.¹²⁰ Nitekim Basra dışında Enes b. Mâlik'le karşılaşan Hz. Ömer, Ebû Mûsa'nın halini sormuş, Enes (ra) de Basralılara Kuran ve dini bilgiler ürettiğini ifade etmiştir.¹²¹ Bunun yanında Ebû

¹¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 114.

¹¹⁷ Maden, "Basra'da İlim Halkaları" s. 30, Bu ravinin daha sonra görüşünden döndüğü belirtilmektedir (İbn Hacer, *Tehzîb'üt- Tehzîb*, V, 598).

¹¹⁸ İbn Asâkîr, Ebû Kâsım Ali b. Hibetullah, *Târîhu Dimeşk*, Dârul Fikir, 1995, LIII, 232.

¹¹⁹ Abdussettâr Hâmid, "Devru'l Basra fi tatvîri'l tefsîr fi'l karneyni's-sânî ve's-âlisi'l- hicreyn", *Mevsûatu'l Basra el-Hadâriyye*, Basra: Câmîiatü'l Basrati'l Merkezi'l Sekâfi, 1990, s. 12.

¹²⁰ Şîrâzî, Ebû İshak eş-Şâfiî, *Tabakâtü'l fukahâ*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru'r-Râid el-Arabî, 153.

¹²¹ Nâci, *Târih*, s. 55-6.

Mûsa'nın Halife'ye kurrâlara büyük miktarda atâ ödenmesini önerdiği belirtilmiştir.¹²² Basra'nın Kur'an ilimlerinde yetkin sahabîlere sahip olması tâbiûn neslinde de etkili olmuştur. Ebû Mûsa'nın (ra) valiliği döneminde 300 kurrânın varlığından söz edilmektedir.¹²³ Kuran ilimleri özellikle tefsir alanında etkili olan diğer bir sahabi İbn Abbas'tır. Onun Basra minberine çıkarak Fatiha suresini harf harf tefsir eden ilk kişi olduğu belirtilir.¹²⁴

Hicrî I. asırda Kuran ve kıraât bilgisiyle öne çıkan tâbiûn alimleri arasında İbn Abdullah er-Rekkâşî (ö. 70/689),¹²⁵ Yahya b. Ya'mer (ö. 90/709),¹²⁶ Ebû'l Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709),¹²⁷ Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 100/718),¹²⁸ Ebû'r-Recâ el-Utâridî (ö. 105/723),¹²⁹ Hasan Basrî (ö. 110/728)¹³⁰ olduğu görülmektedir.

7.2. Dil İlimleri

İslam dünyasının sınırlarının genişlemesi Arap olmayan farklı milletlerden insanları bir araya getirmiş bu durumun neticesinde hem fasih Arapçayı korumak hem de Kuran ve hadislerin tam ve doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla dille ilgili bir takım çalışmalar yapılarak, kaideler belirlenmiştir.¹³¹ Bu nedenle dille ilgili ilk çalışmaların Arap yarımadasının dışında kurulan ve demografik açıdan çok kültürlü bir yapı arz eden Basra'da başlaması oldukça doğaldır. Basra dil ekolünün en bariz özelliği olarak bedevî Arapların fasih lehçelerini esas almaları, kurallara uymayan kelimeleri ise şâz görerek onlar için kurallar belirlememeleri zikredilebilir. Böyle bir yol takip etmelerinde bedevî kabilelerin ağırlıklı olarak Basra'da toplanmasının ve Merbid panayırının etkisi

¹²² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 11.

¹²³ Hâmid, "Devru'l Basra fi Tetvîrî'l Tefsîr", s. 12.

¹²⁴ Ahmed Matlûb, "el-Basra fi türâsi'l Câhîz", *el-Mevrid*, XI, sa.3, 1982, s. 22.

¹²⁵ Zehebî, *Tabakâtu'l kurrâ*, thk. Ahmed Han, Riyad: Merkezü'l Melik Faysal li'i Buhûs ve'-Dirâsât el-İslâmiyye, I, 27.

¹²⁶ Zehebî, *Tabakâtu'l kurrâ*, I, 41.

¹²⁷ Zehebî, *a.g.e*, I, 37.

¹²⁸ Zehebî, *a.g.e*, I, 47.

¹²⁹ Zehebî, *a.g.e*, I, 35.

¹³⁰ Zehebî, *a.g.e*, I, 46.

¹³¹ Abdü'l Hüseyin Mübarek, "Devru'l-Basra fi neş'eti'l-dirâsâti'l-nahviyye ve tetavurihâ", *Mevsûatu'l Basra el-Hadâriyye*, Basra: Câmîatü'l Basrati'l Merkezi'l Sekâfi, 1990, s. 163.

büyüktür.¹³² Hicrî I. asırda Basra dil mektebinin ilk ve en önemli temsilcisinin Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) olduğu görülmektedir. Onun dil bilgisinin büyük oran da Hz. Ali'ye dayandığı nakledilir. Onun öncülüğünü yaptığı çalışmalar daha sonra öğrencileri Yahyâ b. Ya'mer,¹³³ Nasr b. Âsım el-Leysî el-Basrî (ö. 89/708 ?),¹³⁴ ve Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735)¹³⁵ tarafından devam ettirilmiştir. Hicrî I. asır Basra dil ilimlerinin gelişimi için bir temel mesabesinde olup teşekkülünü tamamlaması ve bir ekol halini alması daha sonraki asırlarda gerçekleşmiştir.

7.3. Fıkıh İlmî

Basra'da fıkıh ilmi ve gelişim seyri hakkında bilgi sahibi olmanın ön koşulu öncelikli olarak buraya yerleşen ve etkin bir şekilde ilmî faaliyetlerde bulunan sahabîleri tespit etmektir. Bu noktada Basra'nın genel olarak ilmî gelişiminde özelde fıkıh ilminde etkili olan sahabîlerin Ebû Mûsa el-Eş'ari, İmran b. Husayn ve Enes b. Mâlik olduğu görülmektedir. Nitekim Ebû Mûsa, Hz. Ömer'in kendisini Basra'ya göndereceğini söylemesini üzerine Ensar'dan bazı kişileri de onunla beraber göndererek yardımcı olmasını ister. Bunun üzerine Hz. Ömer; Berâ b. Mâlik, İmran b. Husayn, Ebû Nüceyd el-Huzâi, Avf b. Vehb el-Huzâi'yi de onunla birlikte gönderir.¹³⁶ Söz konusu isimler arasında fıkıh ile ön plana çıkan sahabînin İmrân b. Husayn olduğu görülmektedir. Nitekim Hasan Basri'nin "Basra'ya İmran b. Husayn'den daha hayırlısı gelmemiştir" dediği rivayet olunur. İbn Sîrîn de "Basra'da Peygamberin ashabı içerisinde ondan daha çok tercih edilen birini görmedik" diyerek İmran'ın (ra) Basra için değerine vurgu yapar.¹³⁷ Ek olarak Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin onun verdiği fikhî fetvaları beğenerek "Allah içimizde Ebû Nüceyd gibi olanların sayısını arttırsın" dediği rivayet olunmaktadır.¹³⁸

¹³² Hulusi Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, V, 117.

¹³³ Zebidî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan el-Endelüsî, *Tabâkâtu'l-nahviyyîn ve lugaviyyîn*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm), Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1984, s. 27.

¹³⁴ Zebidî, *Tabâkâtu'l-nahviyyîn*, s. 27.

¹³⁵ Zebidî, *Tabâkâtu'l-nahviyyîn*, s. 26.

¹³⁶ Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, III, 421.

¹³⁷ İbn Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe*, Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, 1994, I, 869.

¹³⁸ Dûlâbî, Ebû Beşîr Muhammed b. Ahmed, *el-Kunâ ve'l-esmâ*, thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Firyâbî, Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2000, I, 278-9.

Fıkıh bilgisi ile maruf olan diğeri bir sahabenin ise Ebû Mûsa olduğu gör÷lmektedir. Nitekim o, Hz. Peygamber'den sonra fetva veren 6 sahabeden biri olarak zikredilmektedir.¹³⁹ Ancak idari işler ve fetih hareketleri sebebiyle ilmî faaliyetlerde yeterince meşgul olamadığı yorumu yapılabilir. Ayrıca onun Basra'daki ilmî faaliyetlere etkisi, fıkhıtan daha çok kıraat ilimlerine yöneliktir. Basra'da tâbî'n neslinin büyüklerinden olan Ebû Reca el-Utaridî, Ebû Mûsa'nın Basra camiinde her gün ders vererek halkalar halinde Kuran'ı okuttuğunu ifade eder.¹⁴⁰ Ayrıca söz konusu sahabîlerin fıkıh bilgisi ile meşhur ve maruf olmamaları bu ilmin gelişimde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Hicri I. asrın son çeyreğine kadar Basra'da fıkıhın yok denecek kadar az olduğu, hadis rivayetinin asıl damar olduğu söylenebilir. Tâbî'n nesline bakıldığında Câbir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711-2), Humeyd b. Abdurrahman (ö. 95/713) Müslîm b. Yesâr'ın (ö. 100/718), Ebû Kılâbe el-Cermî(ö. 104/722) fıkıhla meşgul olduğu söylenen âlimlerdir. Basra'da fikhî yetkinliği ile ön plana çıkan en büyük iki âlimin İbn Sîrîn ve Hasan Basrî olduğu gör÷lmektedir. Ancak söz konusu iki âlimin fıkıh bilgisinin kaynakları incelendiğinde Muhammed b. Sîrîn'in İbn Mes'ud'un öğrencilerinden ilim tahsil ettiği, Şurayh'ın fetvalarını naklettiği, Hasan Basri'nin çözemediği meseleleri Said b. Müseyyib'e sorduğu gör÷lmektedir. Bu husus fikhî kaynaklarının Basra dışındaki merkezler olduğuna işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir.

8. BASRA'DA HADİS İLMİ VE FAALİYETLERİ

Bir bölgedeki hadis faaliyetleri ile sahabe arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu noktada Basra'da bulunan sahabeyi ve hadis rivayetiyle irtibatını tespit etmek, hadis faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmak açısından önemlidir. Basra'ya gelen sahabe sayısı ile ilgili bulgular farklılık göstermektedir. Bekir Kuzudişli, Fuad el-Jabali'den nakille 335¹⁴¹ olduğunu ifade ederken, Hüseyin Akgün 297,¹⁴² Emin Kudât 164¹⁴³ olduğu kanaatindedir.

¹³⁹ Zehebî, *Siyer a'lâmi'n- nûbelâ*, II, 388.

¹⁴⁰ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l asfiyâ*, Lübnan: Dâru'l Kitâb el-Arabî, 1405, I, 256.

¹⁴¹ Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017, s. 63-4.

¹⁴² Hüseyin Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, Ankara: Gece Kitaplığı, s. 155-223.

8.1. Sahabe Nesli

Gerek yukarıda verilen tablodan gerekse tarih ve tabakât türü kitaplardan edinilen izlenime göre özel olarak Basra hadis faaliyetlerinde, genel olarak şehrin ilmî yapısında etkili olan sahabîler İmran b. Husayn, Ebû Mûsa el-Eş'arî, Enes b. Mâlik, Ebû Bekra, İbn Abbas'dır.

8.1.1. Ebû Mûsâ Abdullâh b. Kays b. Süleym el-Eş'arî (ö. 42/662 ?)

Hiz. Ömer tarafından h. 17 yılında Basra'ya vali ve halkı dini konularda bilgilendirmek amacıyla gönderilen Ebû Mûsa (ra), 17-21 yılları arasında Basra'da ikamet etti. Bu sırada kadılık görevini de icra ettiği bilinmektedir. Basra halkının şikâyeti üzerine Hiz. Ömer tarafından azledilerek, Kûfe valisi olarak görevlendirilir. Ancak h. 29 yılında Basra'ya geri döner. Hiz. Osman döneminde Basra valiliğinden azledilerek Kûfe'ye gönderilir.¹⁴⁴ Sonuç olarak Ebû Mûsa'nın (ra) Basra'da bulunduğu süre yaklaşık 11 yıl olduğu görülmektedir. Hiz. Ali'nin hakemi olduktan sonra siyasi olaylardan uzaklaşarak münzevi bir hayat yaşar. Her ne kadar vefat yeri ve tarihi hakkında farklı görüşler belirtilse de 42 yılında Kûfe'de vefat ettiği kabul edilmektedir.¹⁴⁵

Kaynaklarda Ebû Mûsa'nın 360 hadis rivayet ettiği yer almaktadır.¹⁴⁶ Kendisinden en çok rivayette bulunan öğrencilerine bakıldığında oğulları Ebû Bürde, İbrahim ve Ebû Bekir olduğu görülmektedir. Onların dışında Zeyd b. Vehb, Abdurrahman es-Sülemî, Zir b. Hubeyş gibi tâbiîn neslinin büyüklerinin ondan rivayetleri olduğu görülmektedir. Ebû Mûsa'nın 68 rivayeti *Sahîhayn*'de yer almaktadır. Bu isnadlar incelendiğinde önemli bir kısmının Kûfe menşeli olduğu, dolayısıyla Ebû Mûsa'nın rivayetlerinin özellikle oğulları vasıtasıyla Kûfe'de yayıldığını görmek mümkündür. Ancak onun Basra'da yayılan hadisleri de bulunmaktadır. Bu rivayetler *Sahîhayn* özelinde Ebû Osman en-Nehdî, Süleyman b. Tarhân, Hâlid el-Hazzâ,

¹⁴³ Emin Kudât, *Medresetü'l hadîs fi'l- Basra hattâ el-karnî's-sâlisi'l-hicrî*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998, s. 105-45.

¹⁴⁴ İbn Hacer, Ebû'l Fazl Şehâbeddin Ahmed, *el-İsâbe fi'temyizi's- sahâbe*, Beyrut: Daru'l Kütüb el-İlmiyye, IV, 212.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 213.

¹⁴⁶ İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelûsî, *Esmâü's-sahâbe*, (thk. Mes'ed Abdülhümejd es-Sa'dani), Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, s. 33.

Süleyman et-Teymî, Eyyüb es-Sahtiyânî, Osman b. Ğıyâs, Zehdem b. Malik, Hıttân b. Abdullah, Humejd b. Hilâl, Ğaylan b. Cerîr, Enes b. Mâlik tarafından rivayet olunmuştur.

Zehebî, Ebû Mûsa'nın (ra) biyografisinde Basra ehlini Kuran ve fıkıh ilimlerinde eğittiğini belirtir. Hattân b. Abdullah, Ebû'r-Recâ el-Utâridî ondan kıraat dersi alan öğrencileridir.¹⁴⁷ Fıkhi yönü ile de ön plana çıkan Ebû Mûsa hakkında Mesruk şöyle der: "Hz. Peygamber'den sonra fetva 6 sahabî idi. Bunlar; Ömer, Ali, İbn Mesud, Übey, Zeyd ve Ebû Mûsa'dır".¹⁴⁸ Şa'bi'den gelen benzer bir rivayette ise ilmin altı kişiden alınacağından söz edilir. Bunlar içerisinde Hz. Ömer, İbn Mesud ve, Zeyd'in ilminin kendi aralarında, Ali, Übey ve Ebû Mûsa'nın ilimlerinin de yine kendi aralarında birbirine benzediği nakledilir.¹⁴⁹

Elde edilen bu verilere göre Ebû Mûsa (ra), Basra hadis faaliyetlerinde İmran b. Husayn ve Ebû Bekre kadar etkili olmayıp, hadisleri çoğunlukla Kûfe'de yayılma imkânı bulmuştur. Kanaatimizce bu durumun oluşmasında etkili olan iki faktör vardır. Öncelikle Ebû Mûsa'nın Basra'da ikâmet süresi diğer iki sahabî kadar uzun değildir. Basra'da mevcut olduğu zamanlarda ise kendini ilme hasretmeyip, valilik, fetihler gibi idari görevlerle meşgul olmuştur. Ayrıca Ebû Mûsa'nın hadis rivayetinden daha çok Kuran eğitimine önem verdiği görülmektedir.

8.1.2. Ebû Bekre Nüfey' b. Mesrûh es-Sekafî (ö. 51/671)

Tâif kuşatması sırasında Müslüman olan Ebû Bekre'nin Basra'ya ne zaman geldiği ile ilgili görüşler ihtilaf etmektedir. Bunlardan yaygın olanına göre kız kardeşinin eşi ve aynı zamanda Basra'nın kurucusu olan Utbe b. Gazvan ile beraber geldiğidir.¹⁵⁰ Dolayısıyla onun kuruluşundan itibaren Basra'da ikamet ettiğini söylemek mümkündür. Oğlu Abdurrahman'ın Basra'da doğan ilk çocuk olduğuna dair rivayetler¹⁵¹ de bu görüşü desteklemektedir. Ömrünün sonuna kadar Basra'da yaşadığı bilinen Ebû

¹⁴⁷ Zehebî, *Siyer a'lâmi'n- nûbelâ*, II, 381.

¹⁴⁸ Zehebî, *a.g.e.*, II, 388.

¹⁴⁹ Zehebî, *a.g.e.*, II, 389.

¹⁵⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire: Dâru'l Meârif, 1981, s. 288.

¹⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 190.

Bekra'nın h. 51 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.¹⁵² Ebû Bekre ve oğulları Basra'nın en şerefliyelerinden sayılmış, sahip oldukları mal varlıkları ile şehrin imarına katkı sağlarken, oğulları valilik, kadılık, Beytulmal başkanlığı gibi önemli devlet görevlerinde bulunmuşlardır.¹⁵³

Kaynaklarda Ebû Bekre'nin 132 hadis rivayet ettiği belirtilmektedir.¹⁵⁴ *Sahîhayn*'da yer alan rivayetlerinin sayısı 14'tür. Ebû Bekre'den rivayet alan öğrencilerine bakıldığında en baş sırada oğlu Abdurrahman ve Hasan Basrî'nin geldiği görülmektedir. Onların dışında Ebû Osman Nehdî, Ahnef b. Kays, Muhammed b. Sîrîn'in de ondan rivayette bulunan raviler arasındadır. Özellikle *Sahîhâyn*'da yer alan isnadlarına bakıldığında isnadların Basra'lı ravilerle başlayıp yine Basra'lı ravilerle sona erdiği, dolayısıyla Ebû Bekre'nin hadislerinin Basra dışında yayılmadığına dikkat çekmek gerekmektedir. Ayrıca Basra'da tâbiîn neslinin büyüklerinden olan ve İmran b. Husayn ile yakın ilişkisi olan Mutarrif, Ebû'r Recâ gibi ravilerin Ebû Bekre'den rivayetinin olmaması da dikkat çeken bir durumdur.

Ebû Bekre'nin (ra) fitne ve siyasete karşı sergilediği davranışlara bakıldığında İmran b. Husayn (ra) ile benzerlik gösterdiği hatta ondan daha titiz bir şekilde fitne konusunda insanları uyarmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim Ahnef b. Kays'ı kılıcını kuşanmış bir şekilde görmesi üzerine ona ne yaptığını sorduğu, Ahnef'in Hz. Ali'ye biat ettiğini söylemesi üzerine "Yapma, şüphesiz onlar dünya için savaşıyorlar" dediği rivayet olunur.¹⁵⁵ Kendisi de Cemel savaşına katılmayarak tarafsız kalmıştır.¹⁵⁶ Ebû Bekre'nin fitnelere karşı olan mesafeli duruşu rivayetlerinin içeriğini de yansıtmıştır. *Sahîhâyn*'da yer alan "İki Müslüman birbirine kılıç çekerse, öldüren de öldürülen de cehenneme gider."(Ebû Bekre der ki:) '*Ey Allah'ın Resulü! Kâtili anladık da, ya maktul niçin cehenneme gider?*' dedim. "Çünkü o da -bütün gücüyle- arkadaşımı öldürmek için çaba gösteriyordu." diye buyurdu."¹⁵⁷ ve "'Benden sonra dönüp

¹⁵² İbn Abdilber, *el-İstiâb*, Beyrut: Dâru'l Cîl, 1992, II, 14.

¹⁵³ Ebû Bekre ve ailesinin Basra'ya olan katkısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mecid Mâcid ez-Zâmil, "Âli Ebî Bekre es-Sekafi ve Devruha fî Tarihî'l Basra", *Mecelletü Âdâbi'l Basra*, 2007, s. 202-216.

¹⁵⁴ İbn Hazm, *Esmâü's-sahâbe*, s. 36.

¹⁵⁵ Zehebî, *Siyer a'lâmi'n- nübelâ*, III, 8.

¹⁵⁶ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 14.

¹⁵⁷ Buharî, İman, 22; Rikâk, 31; Fiten, 10; Müslim; "Fiten", 14.

birbirinizin boynunu vuran kâfirler olmayın."¹⁵⁸ rivayetleri bu görüşü destekler niteliktedir. Siyasete karşı da aynı şekilde mesafeli duran Ebû Bekre, anne bir kardeşi olan Ziyâd b. Ebîh'in, oğullarını devlet işleriyle vazifelendirdiğini duyunca oldukça kızmış ve "Onların ateşini arttırmak mı istiyorsun?" diyerek tepkisini dile getirmiştir.¹⁵⁹

8.1.3. İmran b. Husayn b. Ubeyd el-Huzâi el-Ezdî (ö. 52/672)

Hayber'in fethi sırasında Müslüman olan İmran b. Husayn, Hz. Ömer tarafından Basra halkını dini konularda bilgilendirmesi için görevlendirilir.¹⁶⁰ Onun da bu amaca binâen mescitte ilim halkaları oluşturarak,¹⁶¹ Basra'da ilmî ve kültürel hayata önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Nitekim Hasan Basri'nin "Basra'ya İmran b. Husayn'den daha hayırlısı gelmemiştir" dediği rivayet olunur. İbn Sîrîn de "Basra'da Peygamberin ashabı içerisinde ondan daha çok tercih edilen birini görmedik" diyerek İmran'ın (ra) Basra için değerine vurgu yapar.¹⁶² Şiddetli bir hastalığa maruz kalan İmran (ra), Hz. Peygamber'in dağlamayı yasaklayan hadisinden dolayı otuz sene boyunca bu hastalığa sabretmiştir. Hicrî 52 yılında Basra'da vefat ettiği nakolunur.¹⁶³

Kaynaklarda İmrân'ın 180 hadisi rivayet ettiği belirtilmektedir.¹⁶⁴ Hz. Peygamber'in dışında Hz. Ebû Bekir, Hz. Âişe, Hz. Osman, Abdullah b. Mesud (ra) ve Ma'kıl b. Yesâr'dan (ra) da rivayetleri vardır. 22 rivayetinin *Sahîhayn*'de yer aldığı görülmektedir. Kendisinden rivayette bulunanlara bakıldığında birinci sırada Hasan Basri'nin olduğu görülmektedir. Ancak Hasan'ın ondan semâda ihtilaf edilmiş olup, Buharî ve Müslim onun İmran'dan olan rivayetlerine yer vermemişlerdir. Mutarrif b. Abdullah, Ebû'r Recâ, Muhammed b. Ebî Amra, Ebû'l Mühelleb, Muhammed b. Sîrîn, Şa'bi ondan rivayette bulunan öğrencileridir.

İmran b. Husayn, Basra'da fikhî ile öne çıkmış sahabîlerdendir. İbn Hacer, Ebû Ömer'den nakille onun sahabenin faziletliyelerinden ve fakihlerinden

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, 4716.

¹⁵⁹ Zehebî, *Siyer a'lâmi'n-nübelâ*, III, 8-9.

¹⁶⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 705.

¹⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 291, İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 705.

¹⁶² İbn Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 869.

¹⁶³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 705.

¹⁶⁴ İbn Hazm, *Esmâü's-sahâbe*, s. 35.

olduğunu ifade eder.¹⁶⁵ İmrân'ın (ra) verdiği fikhî bir hükmü ayıplamak amacıyla kendisine gelen birine Ebû Mûsa el-Eşa'ri "Allah içimizde Ebû Nüceyd gibi olanların sayısını arttırsın" cevabını verir.¹⁶⁶

Biyografisinde yer alan hususlar İmran'ın (ra), fitneler ve siyasetten uzak kalmaya çalışan, ilmini yaymak için aktif şekilde hareket eden bir karakteri olmadığına işaret etmektedir. Nitekim insanları fitnelere karşı uyarıp, taraf olmamaları konusunda nasihatte bulunmasına rağmen bunu kendi yapmayarak Huceyr b. Rebi'yi gönderir.¹⁶⁷ Ziyâd b. Ebîh tarafında kadılık görevine atanan İmran, birinin gelerek bana hakkım olmayan şekilde hükmettin demesi üzerine birkaç gün geçmeden görevinden istifa eder.¹⁶⁸ *Sahîhayn*'da yer alan rivayetleri incelendiğinde Şa'bi dışında tüm isnadların Basralı ravilere dayandığı ve isnadların genelde Basri olarak devam ettiği görülmektedir. Bu hususa dikkat çeken İbn Hibbân, hadislerinin kendi ehli içinde yayıldığını ifade eder.¹⁶⁹

8.1.4. Abdullah b. Muğaffel el-Muzenî (ö. 60/679)

Abdullah b. Muğaffel, Basra'daki ilmi faaliyetlerin gelişimine katkı sağlaması amacıyla Hz. Ömer tarafından görevlendirilen sahabîlerdendir. Hicri 60 yılında vefat etti.¹⁷⁰

Kaynaklarda Abdullah'ın 43 hadis rivayet ettiği belirtilir.¹⁷¹ İyas b. Kurrâ, Ukbe, Humeyd b. Hilal, Abdullah b. Büreyde, Mutarrif, Muaviye b. Kurra ondan hadis alan önemli öğrencileridir. Özellikle *Sahîhayn*'da yer alan rivayetleri incelendiğinde isnadların çok büyük Basralı ravilerden oluştuğu görülmektedir.

¹⁶⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 705.

¹⁶⁶ Dûlâbî, *el-Kun*, I, 278-9.

¹⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 288.

¹⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 287.

¹⁶⁹ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât*, Hindistan: Vüzâratü'l Meârif lil- hükümetü'l- Hindiyye, 1973, III, 288.

¹⁷⁰ Zehebî, *Siyer a'lâmi'n-nübelâ*, II, 484.

¹⁷¹ İbn Hazm, *Esmâu's-sahâbe*, 38.

8.1.5. Semure b. Cündeb b. Hilâl el-Fezârî (ö. 60/680)

Küçük yaşından itibaren Müslüman olan Semure'nin önceleri Kufe'ye daha sonra Basra'ya yerleştiği bilinmektedir. Siyaset ve Ziyâd b. Ebîh ile yakın ilişki içerisinde olup, Ziyâd Kûfe'ye gittiğinde onu Basra'ya, aynı şekilde Basra'ya gittiğinde Kûfe'ye vekil olarak bıraktığı ifade edilmiştir. Ziyâd'ın ölümünden sonra Muaviye tarafından azledilince ona olan kızgınlığı sebebiyle kızını Muhtar es-Sekafî ile evlendirdi.¹⁷² İdari görevi sırasında Hâricîler'e karşı çok sert davranıp birçoğunu öldürttüğü için öfkeyle karşılanmıştır. Zehebî'nin Âmir b. Ebî Âmir'den yaptığı nakle göre Yunus b. Ubeyd'in meclisinde oturulurken Dâru'l İmâre işaret edilir ve “yeryüzünde buradan daha fazla kanın döküldü başka bir toprak parçası yoktur” denilir. Yunus b. Ubeyd, kimin yaptığını sorunca, Ziyad, oğlu ve Semure cevabı verilir.¹⁷³ Ancak İbn Sîrîn “O emanet konusunda titiz ve doğru sözlüydü” diyerek onun hadisçiliğini övmüştür. Hicrî 52 yılında Basra'da vefat ettiği bildirilmektedir.¹⁷⁴

Kaynaklarda Semure'nin 132 hadis rivayet ettiği belirtilir. Kendisinden hadis rivayet edenlere bakıldığında başta oğulları Sa'd, Süleyman, Şa'bi, Ebû Kılâbe, Ebû'r-Recâ, Abdullah b. Büreyde, İbn Sîrîn, Hasan Basrî gibi çoğunluğunu Basralı ravilerin oluşturduğu görülmektedir. Semure'nin vefat ettiğinde hadislerinin yazılı olduğu bir sahifeyi oğullarına emanet ettiği ifade edilmiştir.¹⁷⁵

8.1.6. Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (ö. 93/711-12)

Ebû Hureyre (ra) ve İbn Ömer'den (ra) sonra en çok hadis rivayet eden sahabî olan Enes b. Mâlik bu yönüyle “müksirûn” olarak anılan yedi sahabeden biridir.¹⁷⁶ İbn Hacer, Peygamber'in vefatından sonra bir müddet Medine'de ikamet ettiğini daha sonra fetihlere katıldığına ve Basra'ya yerleştiğine yer verir.¹⁷⁷ Hz. Ömer tarafından Basra'ya vali olarak gönderildiği zaman Ebû Mûsa el-Eş'ari, Hz. Ömer'den onunla beraber

¹⁷² Bünyamin Erul, “Semüre b. Cündeb”, *DİA*, XXXIV, 501.

¹⁷³ Zehebî, *Siyer a'lâmi'n-nübelâ*, III, 185.

¹⁷⁴ Zehebî, *Siyer a'lâmi'n-nübelâ*, III, 185.

¹⁷⁵ Erul, “Semüre b. Cündeb”, *DİA*, XXXIV, 501-2.

¹⁷⁶ İbn Hazm, *Esmâu's-sahâbe*, 31-32.

¹⁷⁷ İbn Hacer, *el-İsabe*, I, 127.

Peygamberin ahabından bazı kimseleri de ona yardım etmesi için göndermesini ister. Hz. Ömer de istediği kimselerden yardım alabileceğini söyler. Bunun üzerine Ebû Mûsa'nın içlerinde İmran b. Husayn, Enes b. Malik ve Hişam b. Âmir'in de içinde bulunduğu yirmi dokuz sahabiyle beraber Basra'ya geldiği rivayet edilir.¹⁷⁸ Bu rivayet göz önünde bulundurulduğunda Enes b. Malik'in 17 yılında Basra'ya geldiği söylenebilir.

Enes b. Mâlik'in 2.286 rivayeti olmasına rağmen onun hadis rivayetinde oldukça ttiz davrandığı görülmektedir. İbn Sîrîn, Enes'in (ra) Hz. Peygamber'den az hadis rivayet ettiğini ve rivayet ettiği hadislerden sonra “buna benzer bir şey” manasına gelen “ev kemâ kâle” dediğini belirtir. Bunun yanında Enes b. Mâlik'in “eğer hata etmekten korkmasaydım size daha çok hadis rivayet ederdim” dediği de kaynaklarda yer verilen nakiller arasındadır.¹⁷⁹

Enes b. Mâlik'ten hadis alan raviler buldukları coğrafya açısından incelendiğinde çok büyük bir kısmının Basralı olduğu görülmektedir. Bunların dışında Zührî, İshak b. Abdullah, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Şerîk b. Abdullah ve Rebîatü'r-Rey, Enes b. Malik'ten rivayeti bulunan Medîneli ravilerdir. Bunlar çerisinden Zührî ve Yahya b. Saîd'in söz konusu rivayetleri Şam'da aldığı bilinmektedir.¹⁸⁰ Söz konusu raviler tabakaları açısından incelendiğinde ise tâbiîn neslinin büyükleri olan Ebû'l Âliye er-Riyâhî'nin 4, Ebû Osman en-Nehdî'nin 2, Ebû'r-Recâ el-Utâridî'nin 2 ve Mutarrif b. Abdullah'ın hiç rivayeti olmadığı görülmektedir. Yeterince açıklayıcı olmamakla birlikte tâbiîn neslinin Enes b. Mâlik'ten bu derece az rivayeti olması yaşlarının yakınlığı ile açıklanabilir. Özellikle Ebû Osman en-Nehdî ve Ebû'r- Recâ'nın, Enes'ten (ra) büyük olduğu bilindiğinde bu durum daha anlaşılır hale gelmektedir. Tâbiîn neslinin orta tabakasını oluşturan Ebû's- Şa'sa'nın 46, Ebû Kılâbe'nin 63, İbn Sîrîn'in 66 ve Hasan Basrî'nin 278 rivayeti bulunmaktadır.¹⁸¹ Enes b. Mâlik'ten en çok rivayette bulunanlar ise sırayla Sâbit b. Eslem el-Bünâni, Katâde b. Diâme ve Humeyd et-

¹⁷⁸ Taberi, *et-Tarih*, IV, 71.

¹⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 20.

¹⁸⁰ Zührî h. 82 yılında Şam'a gelerek yaklaşık kırk sene burada kalır. İbn Asâkîr, Enes b. Malik'in ise h. 86 yılına tekâbül eden Velid b. Abdülmelik zamanında Şam'a geldiğini belirtir. (İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk*, LVIII, 221.

¹⁸¹ Burada verilen rakamlarda Cevâmiul Kelim programı esas alınmıştır.

Tavîl'dir. Özellikle Sabîr el-Bünâni, en önemli öğrencisi olup 40 yıl boyunca mülazemeti olduğu ifade edilmektedir. Bu yüzden Ahmed b. Hanbel, Sâbit'in onun en güvenilir öğrencisi olduğu kanaatini taşımaktadır. Ebû Dâvud'un ise Katâde'yi önceleyerek "Enes b. Malik'ten rivayet eden ravilerin en güvenilirini Katâde'dir" dediği naklolunur.

8.2. Tâbiûn Nesli

Basra'nın ilmî açıdan gelişmesinde etkili olan diğer bir faktör tâbiîn neslidir. İbn Hayyât, Tabakât adlı eserinde yaklaşık olarak 110 tâbiîne yer verir.¹⁸² Bunlar içerisinde Hicrî I. asırda Basra'da en etkili olduğunu düşünülen tâbiînlerin biyografilerine değinilecektir.

8.2.1. Ebû'l-Âliye er-Riyâhî el-Basrî (ö. 90/709)

Asıl ismi Rufey' b. Mihran olan Ebû'l Âliye Riyâh kabilesine mensub bir kadının mevlâsıdır. İbn Mesud, Ebû Mûsa, Ebû Eyüb, Übey b. Ka'b, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Hureyre, Âişe, ve Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunmuştur. İbn Maîn, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim güvenilir (ثقة) bir ravi olduğunu dile getirirler.¹⁸³ Zehebî, İbn Ebî Davud'dan nakille sahabeden sonra kıraat ilminde ondan daha bilgili birinin olmadığını ifade eder.¹⁸⁴

8.2.2. Ebû's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711-712 ?)

Asıl olarak Ummanlı olan Câbir, Haccac'ın onu sürmesi üzerine Basra'ya yerleşmiştir. Özellikle fikhî ile öne çıktığı görülmektedir.¹⁸⁵ İbn Abbas'ın Ebû's-Şa'sa için "Cabir b. Zeyd'in, Allah'ın kitabı hakkında bildikleri Basra halkının bildiklerini kapsar" dediği rivayet olunur.¹⁸⁶ Yine İbn Abbas kendisine fikhî bir soru sorulduğunda "Aranızda Cabir varken bana mı soruyorsunuz!" diyerek soruları ona yönlendirmiştir.¹⁸⁷ Ebû's-

¹⁸² İbn Hayyât, *et-Tabakât*, 190-202.

¹⁸³ Zehebî, *Siyer a'lami'n-nübelâ*, III, 246.

¹⁸⁴ Zehebî, *Siyer a'lami'n-nübelâ*, III, 246.

¹⁸⁵ Zirikli, Hayrettidn Muhammed b. Muhammed b. Ali, *el-A'lâm*, Dâru'l İlim, 2002, II, 104.

¹⁸⁶ Buhârî, *et-Tarîhu'l kebîr*, II, 204.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 180.

Şa'sâ'nın İbn Abbas, İbn Ömer ve Ebû Hureyre'den rivayetleri vardır. İbn Maîn ve Ebû Zür'a güvenilir (ثقة) bir ravi olduğu kanaatindedirler.¹⁸⁸

8.2.3. Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihhîr el-Basrî (ö. 95/713-14 ?)

Biyografisinde fitnelere karşı çok titiz davrandığına dikkat çekilir. Zehebî, İclî'den nakille İbn Eş'as fitnesine karışmayan Mutarrif ve İbn Sîrîn'den başka kimse olmadığını ifade eder. Rivayetlerinin çoğunun İmran b. Husayn, Abdullah b. Muğaffel gibi Basralı sahabilerden olduğu görülmektedir. Basra dışında Hz. Âişe'den rivayeti vardır.

8.2.4. Ebû Kılâbe Abdullâh b. Zeyd el-Cermî (ö. 104/722)

Zahidâne bir yaşantıya sahip olan Ebû Kılâbe, kadılık görevine atanmak istenmesinin ardından Şam'a kaçmış hayatının geri kalan kısmını burada idame ettirmiştir. Hadis talebi için rihle yaptığı,¹⁸⁹ vefat ettiğinde deve yüklü kitap bırakması biyografisinde dikkat çeken noktalardır.¹⁹⁰ Ebû Kılâbe fikhî ile öne çıkan tâbiînlerdendir. Eyüb es-Sahtiyâni, akıl sahibi fukahalardan olduğunu belirtir.¹⁹¹ Fakihliği ile bilinen diğer bir alim Müslim b. Yesâr'ın ise "Ebû Kılabe acem olsaydı kâdilkudât olurdu" diyerek onun fikhini vurguladığı nakledilmektedir. Ömer b. Abdülaziz de "İçlerinde Ebû Kılabe olduğu sürece Şam ehli yok olmayacak" diyerek onu övdüğü görülmektedir. Hz. Ali'yi sevmediği ve ondan hiç rivayette bulunmadığı belirtilmiştir.¹⁹²

8.2.5. Ebû Recâ İmrân b. Teym el-Utâridî el-Basrî (ö. 105/723-24)

Zehebî tarafından muhadram olduğunu belirtilen Ebû Recâ¹⁹³ kırk yıl boyunca imamlık yaparak, mescitte Kuran ve hadis dersleri vermiştir.¹⁹⁴ Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbas,

¹⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, *el-Cerh ve't- ta'dil*, Beyrut: Daru'l Kütüb el-İlmiyye, 1952, I, 457.

¹⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 184.

¹⁹⁰ Zehebî, *Siyer a'lami'n-nübelâ*, IV, 469.

¹⁹¹ İbn Hacer, Ebû'l Fazl Şehâbeddin Ahmed, *Tehzîbü't Tehzîb*, Hind: Matbaatü'l Meârif, V, 198.

¹⁹² İbn Hacer, *a.g.e*, V, 198.

¹⁹³ Zehebî, *Siyer a'lami'n-nübelâ*, IV, 253.

¹⁹⁴ Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Muhammed, *Tabakâtü'l-huffâz*, Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, 1983, s. 32.

Semure b. Cündeb, İmran b. Husayn ve Hz. Âişe'den rivayetleri bulunmaktadır. Cerhta'dil âlimlerinin ittifakıyla güvenilir (ثقة) bir ravi olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁵

8.2.6. Hasan el-Basrî (ö. 110/728)

Basra'da tâbiûn neslinin önemli simalarından olan Hasan el-Basrî Medine'de doğmuş olup, Sıffin günlerinde yani h. 37 yılında Basra'ya gelmiştir.¹⁹⁶ Enes b. Malik kendisine sorulan soruları Hasan'a yönlendirerek onun ezberlediğini ve kendisinin unuttuğunu ifade eder.¹⁹⁷ Bu onun Basra'daki merkezi konumuna işaret etmesi açısından önemli bir rivayettir. Hasan'ın en çok rivayette bulunduğu sahabîler 94 rivayetle Semure b. Cündeb, 44 rivayetle İmran b. Husayn, 36 rivayetle Ebû Hureyre ve 30 rivayetle Ebû Bekre'dir. Buradan hareketle onun hadis rivayetinde büyük oranda Basra'ya dayandığı ancak Medine'den de istifade ettiği söylenebilir. Ancak onun Semure ile görüşmeyerek sahifesinden rivayet ettiği,¹⁹⁸ İmran ve Ebû Hureyre ile görüşmediği ifade edilmiştir.¹⁹⁹ Hasan Basrî'nin talebeleri Yunus b. Ubeyd (ö. 110/728) ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735) aracılığıyla Basra hadis faaliyetinde önemli katkıları olduğu görülmektedir.²⁰⁰

8.2.7. Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729)

Muhammed b. Sîrîn, Basra'da hadis ve fıkıh alanında en önde gelen isimlerdendir. İsnadın hadis uydurmacılığına karşı tedbir amacıyla konduğunu belirten "Önceleri isnad sormuyorlardı. Fitne meydana geldiğinde rivayette bulunduğunuz kişileri söyleyin demeye başladılar. Sünnet ehli olanların rivayetleri kabul edildi, bidat ehli olanların alınmadı" sözü ona aittir.²⁰¹ Kaynaklarda 30'a yakın sahabeye yettiği belirtilen²⁰² İbn Sîrîn'in en çok rivayette bulunduğu sahabî Ebû Hureyre'dir. Ondan 179 rivayetinin

¹⁹⁵ Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 32.

¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-İlel*, Beyrut: Mektebetü'l İslamî, 1988, III, 182.

¹⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 227.

¹⁹⁸ Ali b. Medînî, Ali b. Abdullah b. Cafer, *el-İlel*, (thk. Mustafa A'zamî), Beyrut: Mektebetü'l İslamî, 1980, s. 53.

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 461; Yahya b. Maîn, *et-Tarih* (Dûrî), IV, 220.

²⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Maden, Basra'da Hadis Halkaları, s. 83-112.

²⁰¹ Bu söze dair değerlendirme için bkz. Arif Ulu, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, XII, sa. 1, s. 119-66.

²⁰² İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 349.

bulunduğu tespit edilmiştir.²⁰³ Nitekim Ahmed b. Hanbel’de Ebû Hureyre’nin hadislerinde İbn Sîrîn’i kimseye tercih etmeyeceğini dile getirir.²⁰⁴ Bu nokta İbn Sîrîn’in hadis rivayetinde Basra’dan çok Medine’ye dayandığını göstermesi açısından önemlidir. Onun Hişâm b. Hassân (ö. 147/8/764) ve Eyüb es-Sahtiyâni (ö. 131/749) aracılığıyla Basra hadis faaliyetlerinin gelişmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.²⁰⁵

9. DEĞERLENDİRME

Hicrî 14 yılında bir ordugâh şehri olarak kurulan Basra, stratejik konumunun da yardımıyla kuruluşundan itibaren hızlı ilerlemeler kaydederek, Hz. Osman zamanında idari ve ticari olarak Irak bölgesinin önemli şehirleri arasındaki yerini almıştır. Sahip olduğu merkezi konum, farklı kabile hatta farklı din mensuplarından oluşan yoğun bir göç dalgasını beraberinde getirmiştir. Hicrî I. Asrın ortalarında Basra’nın ordugâh şehri hüviyetinden sıyrılarak, son derece kozmopolit bir yapı arz ettiği görülmektedir. Bu durum siyasal tercihlerinin farklılık göstermesinin yanında Kaderiyye, Mürcie, Hariciye gibi çeşitli itikâdî ve siyasî fırkaların ilk nüvelerinin Basra’da oluşmasında etkili olmuştur. Sosyal yapıdaki bu çeşitlilik şehirde asayişin sağlanmasını zorlaştırdığı gibi Arap dilini koruma kaygısını ortaya çıkarmış bu nedenle dil alanında önemli gelişmelere şahit olmuştur.

Basra’nın hadis ilmi açısından durumuna bakıldığında ise çok parlak bir görüntü arz etmediği, özellikle Kûfe ve Medine ile kıyaslandığında daha geri planda kaldığı söylenebilir. Bu durumun oluşmasında etkili olan temel faktör şehirlerde mukim bulunan sahabenin farklılık göstermesidir. Konunun daha net açıklanması için Medine ve Kufe ile kıyas yapılabilir. Hz. Peygamber döneminden itibaren birçok sahabîye ev sahipliği yapan Medine, Hz. Peygamber’in vefatından sonra da Ebû Hureyre (ra), Hz. Âişe (ra), Hz. Ömer, İbn Ömer (ra) gibi sahabîlerin bulunuşu itibarıyla ilim şehri kimliğini muhafaza etmiştir. Her biri ayrı bir okul mesabesinde olan bu sahabîler, tâbiun neslini gerek hadis gerekse fıkıh açısından ilimle donatmışlardır. Bahsi geçen

²⁰³ Maden, *Basra’da Hadis Halkaları*, s. 62.

²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 240.

²⁰⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Maden, *Basra’da Hadis Halkaları*, s. 60-83.

sahabilerin varlığı Medine'yi rihlelerin kendisine yöneldiği bir merkez haline getirmiştir. Ayrıca hac ibadetinin varlığı ulemaya toplanma kolaylığı sağlaması açısından şehirdeki ilmî faaliyetlerde etkili olmuştur. Kufe'ye bakıldığında ise İbn Mesud'un Kufe hadis ve fıkıh medresesinin temellerini attığı görülmektedir. İbn Mesud'un h. 32 yılında henüz İslam dünyasında büyük fitneler ortaya çıkmadan vefat etmesi bu tarihten önce medresesini inşa ettiğini gösterir. Bu durumun Kufe'deki ilmî istikrarı ve gelişmeyi etkilediği söylenebilir. Basra'da ise ilmî faaliyetlerde en etkili iki sahabînin İmran b. Husayn ve Ebû Bekre olduğu görülmektedir. Her iki sahabînin içe dönük karakter yapısı onların fitne ve siyasetten uzak kalarak ilmî faaliyetler konusunda aktif olmayan bir tavır sergilemelerinde etkili olmuştur. Nitekim İmran'dan en çok hadis rivayet eden ravilere bakıldığında Mutarrif'in 27, Ebû'r-Recâ'nın 21, İbn Sîrîn'in 20 rivayeti olduğu görülmektedir. Bununla beraber bu sahabîlere ait hadislerin isnadlarının neredeyse tamamen Basra'lı ravilerden oluşması, Basra'nın hadis talebi için rihle yapılan bir şehir olmadığına işaret etmektedir. Basra'daki hadis faaliyetlerinde etkili olan diğer bir sahabe Enes b. Mâlik'tir. Ancak ondan en çok rivayette bulunan ravilere bakıldığında yine Zührî dışında Basralı oldukları dikkat çekmektedir. Daha önce de yer verildiği üzere Zührî'de bahsi geçen hadisleri Enes b. Mâlik'in Şam'da bulunduğu süre içerisinde almış dolayısıyla Basra'ya gelmemiştir. Bu durum şehrin birinci asırda ilim merkezi olarak rağbet görmediği fikrini desteklemektedir. Diğer önemli bir sahabe olan Ebû Mûsa'nın ise idari ve askeri işlerin yoğunluğu sebebiyle ilmî faaliyetlerle yeterince meşgul olamadığı, ayrıca ilgisinin hadis rivayetinden çok Kuran ve kıraate yönelik olduğu söylenebilir.

Basra'daki sahabilerin ilmî faaliyetlerinde dikkat çeken hususlardan biri de kendilerine has talebe grupları oluşturmamalarıdır. Bu durum tâbiîn neslini Basra dışındaki kaynaklara yönlendirmiştir. Ebû'l Âliye'nin "Biz Basra'da Hz. Peygamber'in ahabından hadisleri duyar ancak razı olmaz Medine'ye gider ve oradaki sahabeden işitirdik" açıklaması bu iddiayı destekleme açısından önemlidir. Ek olarak Muhammed b. Sîrîn'in en çok rivayet aldığı sahabînin Ebû Hureyre olması, Hasan Basri'nin çözemediği bir meseleyi Said b. Müseyyib'e sorması Basra'daki sahabenin ilmî boşluğu doldurmada yeterli olmadığını göstermektedir. Diğer bir açıdan bakıldığında ise toplum yapısındaki çözülmenin ve şehrin yoğun olarak isyan faaliyetleri içerisinde yer

almasının ilmi faaliyetlere olan rağbeti azalttığı söylenbilir. Son olarak her ne kadar Basra'ya iki yüz kadar sahabe yerleşmiş olsa da bu sahabilerin hadis rivayetiyle çok alakadar olmadığı gözlemlenmektedir. Bu sahabiler içerisinde 11 tanesinin hiç rivayeti bulunmazken yaklaşık yetmiş tanesinin 1-3 arası rivayete sahip olduğu görülmektedir. 50'nin üzerinde rivayete sahip olan yalnızca 8 sahabe bulunmaktadır.



İKİNCİ BÖLÜM

BASRA KADILARI VE HADİS RİVAYETİYLE İLİŞKİLERİ

I. HADİS RİVAYETİ BULUNMAYAN KADILAR

Araştırmamıza konu olan on üç kadıdan ikisinin hiçbir hadis rivayeti bulunmadığı tespit edilmiştir. Bunlardan biri olan Âsım b. Fadâle'nin hakkında ise bir süre kadılık görevini sürdürdüğü dışında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1. Ka'b b. Sûr el-Ezdî

Tam adı Ka'b b. Sûr b. Bekir b. Abdullah b. Sa'lebe b. Süleym b. Zühl b. Lekît b. Haris b. Melik b. Fehm b. Ğanem b. Devs b. Osman b. Abdullah b. Zehrân b. Ka'b b. Haris b. Ka'b b. Abdullah b. Nasr b. el-Ezd el-Ezdî'dir.²⁰⁶

1.1. Hayatı

Ka'b b. Sûr, Ezd kabilesine mensuptur. Bu kabile Basra'nın kurucu kabileleri arasında yer alır. Aynı zamanda Kahtâniler'e yani Güney Araplarına dayanmakta olup Hz. Peygamber'in vefatından sonra Lakît b. Mâlik Zü't-tâc'ın önderliğinde Debâ'da irtidat etmiştir. Bunların üzerine İkrime b. Ebû Cehil, gönderilmiş ve irtidat etmeyen diğer kollarla işbirliği yapılarak isyan bastırılmıştır. Aynı şekilde dinden dönen Ezdîler'in Şenûe kolu üzerine ise Osman b. Ebû'l-Âs gönderilerek tekrar İslâm'a dönmelerini sağlanmıştır.²⁰⁷

²⁰⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, V, 322; İbn Hayyât, *Kitâbu't-Tabakât*, I, 344; Zehebî, *Siyer â'lamin-nübelâ*, III, 524; Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Suâlat-u Ebî Abdurrahman es-Sülemî lid-Dârekutnî fi'l-cerhi ve't-tâ'dil*, (thk. Süleyman Ateş), Suud: Dâru'l Ulûm, 1988, 278; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 162; İbn Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 179, İbn Abdülber, *el-İstiâb*, I, 410.

²⁰⁷ Hüseyin Algül, "Ezd", *DİA*, XII, 46.

1.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi

Ka‘b b. Sûr’un Ezd kabilesinin önde gelen isimlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Âişe ve Zübeyr b. Avvâm kendileri için taraftar bulmak amacıyla Basra’ya geldiklerinde onlara Ka‘b ile görüşmeleri tavsiye edilip, Ka‘b onların safında yer alması durumunda Ezd kabilesinden hiç kimsenin onlara muhalefet etmeyeceği söylenir. Bunun üzerine Talha, Zübeyr b. Avvam ve Âişe (ra) Basra’ya geldiklerinde onun evine misafir olurlar. Hz. Âişe ona insanların arasını bulmak istediğini bu nedenle onun kendi yanında yer almasını istediğini bildirir. Ancak Ka‘b yeterince ikna olmaz. Bunun üzerine Hz. Âişe’nin ısrarı neticesinde Cemel savaşında onun tarafında yer alarak bu savaşta vefat eder.²⁰⁸ Kaynaklarda bir elinde devesinin yuları diğer elinde Kur’an ile insanları Allah’ın hükmüne uymaya çağırırken gelen bir ok neticesinde şehit olduğuna yer verilir.²⁰⁹

Ka‘b b. Sûr’un biyografisinde dikkat çekilen hususlardan biri onun başından beri iki taraf arasında barışı temin edici bir yol izleme çabasıdır. Ezd kabilesinin reisi Sabra b. Şeymân’a bazı uyarılarda bulunduğu, ordular karşı karşıya geldiklerinde ayırmasının çok zor olduğunu ve bu nedenle ona itaat edip Rebia ve Mudar kabilelerinin arasında yer almamasını tembihlediği ifade edilmektedir. Ancak Sabra onu hala Hıristiyanlıktan kalma bazı inançlar taşımakla suçlar ve Talha ve Zübeyr’i terk etmeyeceğini söyler.²¹⁰

1.3. Hadis Rivayetiyle İlişkisi

Ka‘b b. Sûr’un hiç hadis rivayeti yoktur. Hz. Peygamber’e yetiştiği söylenmektedir ancak Ebû Zür’a onun sohbeti olmadığını söyler.²¹¹ İbn Sîrîn’in ondan kadı olarak verdiği bazı hükümlerle ilgili ahkâm ve ahbârı rivayet ettiği belirtilir.²¹² Ondan başka Âmir b. Şerahîl, Ebû Lebîd ve Katâde’de ondan bazı fetvalar nekletmişlerdir.

²⁰⁸ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, IX, 91-92.

²⁰⁹ Dârekutnî, *Suâlât*, s. 278.

²¹⁰ İbnü’l- Esîr, Ebû’l Hasan Muhammed b. Muhammed Abdülkerim eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi’t-tarih*, (thk. Abdullah el-Kâdı), Beyrut: Dâru’l Kütüb el-İlmiyye, 1415 (h.), III, 129.

²¹¹ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *Merâsil li Ebî Hatim*, I, 178.

²¹² İbn Esîr, *Üsdü’l ğâbe*, IV, 179.

Hadis rivayeti olmamasına rağmen İbn Hibbân *es-Sikât* isimli kitabında Ka'b b. Sûr'un biyografisine yer vererek Hz. Ömer'in atadığı ilk kadı olduğunu söyler.²¹³ Ancak tarihi bilgiler onun ilk kadı olduğuna muhalefet etmektedir. İbn Sa'd da onun hayırla ve iyilikle bilinen biri olduğunu ifade ettikten sonra hadis rivayetinin bulunmadığına dikkat çeker.²¹⁴

1.4. Kadılığı

Yaygın görüşe göre ikinci Basra kadısı olan Ka'b b. Sûr, bu göreve Hz. Ömer (ra) tarafından atanmıştır. İlk Basra kadısı İyâs b. Subeyh'i azleden Hz. Ömer'in "Ebû Meryem'i azledeceğim ve yerine öyle birini atayacağım ki fasık biri onu gördüğü zaman korkacak diyerek Ka'b b. Sûr el-Ezdî'yi görevlendirdiği rivayet edilir.²¹⁵

Tarihi kaynaklar Ka'b b. Sûr'un bu göreve getirilmesine vesile olan şu rivayete yer verirler: Şâ'bi'den nakledildiğine göre Ka'b, Hz. Ömer'in (ra) yanında otururken yanlarına bir kadın gelir. Onlara kocasından daha iyi bir adam görmediğini çünkü onun tüm geceyi ibadetle geçirdiğini, gündüzleri oruç tuttuğunu sıcak günlerde dahi iftar etmediğini anlatır. Hz. Ömer kadın için istiğfar eder ve onu över. Kendisinin hayırla övülmeye daha layık olduğunu dile getirir. Kadın kalkarak geri döner. Ka'b, Hz. Ömer'den (ra) onu geri çağırmasını çünkü kadının aslında kocasının onunla yeteri kadar ilgilenmediğini ve bu sebeple dava etmek için geldiğini söyler. Hz. Ömer (ra) kadını tekrar çağırır ve ona Ka'b'ın, dediklerini anlatır. Kadın bunun doğru bir iddia olduğunu kendisinin genç bir kadın olduğunu bu nedenle diğer kadınların istediği bazı şeyleri onun da istediğini belirtir. Hz. Ömer (ra), kadının kocasını çağırır ve bu davaya Ka'b'ın hükmetmesini ister. Ka'b, Hz. Ömer'e (ra) böyle bir hakkı olup olmadığını sorar. Hz. Ömer'in ısrar etmesi üzerine kocanın bu kadın dışında üç hanımı daha olduğunun varsayarak üç gün ve gecesini ibadetle geçirebileceği ancak bir gün ve geceyi dava eden kadına ayırması gerektiği şeklinde hükmeder. Bu kararı çok beğenen Hz. Ömer (ra) onu Basra kadısı olarak tayin eder.

²¹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 333.

²¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 92.

²¹⁵ Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân, *Ahbâru'l Kudât*, s. 175

Daha az yaygın olan bir rivayete göre ise bir adam Hz. Ömer'e (ra) gelerek bahçesinde bir su kaynağı olduğunu söyler ve bu suyun aktığı arazilerden haraç ister. Hz. Ömer kabul eder ve haracın ona ait olduğunu söyler. Davalı oradan ayrıldıktan sonra Ka'b, Hz. Ömer'in bu hükmünün doğru olmadığını çünkü adamın bu suyu bahçesinde hapsedmesi durumunda ona bir faydasının değil aksine zararının olduğunu dolayısıyla bu sudan faydalanamayacağını söyler. Hz. Ömer adamı geri çağırır ve suyu bahçesinde tutup tutamayacağını sorar. Adam tutamayacağını söyler ve bunun üzerine Hz. Ömer, Ka'b'ın hükmünün daha isabetli olduğuna karar verir.²¹⁶

Kadılık süresi ile ilgili olarak çok net bilgilere ulaşılamasa da Hz. Ömer (ra) vefat edinceye kadar kadı olarak görevine devam ettiği bilinmektedir. Hz. Osman (ra) hilafeti devralınca Ebû Mûsa el-Eşâ'ri'yi, Basra'ya kadı ve vali olarak tayin etmiş ve Ka'b'ı azletmiştir. Ancak bir müddet sonra onu da azlederek Abdullah b. Âmir'ı vali olarak atar. Abdullah b. Âmir de Ka'b'ı eski görevine iade eder. Söz konusu olay h. 29 yılına tekâbül etmektedir. Bu tarihten sonra Ka'b, Cemel savaşında vefat edinceye kadar kadılık görevini sürdürmüştür. Cemel savaşının h. 38 yılında vuku bulduğu göz önünde bulundurulduğunda Ka'b b. Sûr'un en az dokuz yıl kadılık görevini ikâme ettiği söylenebilir.

1.4.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

Kâb b. Sûr hakkında verilen bilgiler onun ferasetli ve isabetli hükümler veren bir kadı olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Muhammed b. Sîrîn onun verdiği hükümlerde ihtilaf edilmediğini belirtir.²¹⁷ Hz. Ömer'in (ra) de pek çok defa "Sen ne iyi bir kadısın" diyerek onu övdüğü ifade edilir.²¹⁸ Konuyla ilgili başka bir rivayete göre ise Hz. Ali (ra) savaş sonrasında Kab'ı vefat etmiş halde görür. Onun yanına gelerek "Sen insanları hakları konusunda çok şiddetli ve titizdin, sen adaletli bir kadıydın sen.. diyerek" ona övgüde bulunur.²¹⁹

Ka'b b. Sûr'dan rivayet edilen davalar şunlardır:

²¹⁶ el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Evâil*, Tanta: Dâru'l Beşîr, I, 112.

²¹⁷ Vekî', *Kudât*, 176.

²¹⁸ Vekî', *Kudât*, 180.

²¹⁹ Vekî', *Kudât*, 180.

Ebû Kasım Zeyd b. Ebî Hişam → Ebû Cafer b. Duheym → İbrahim b. Abdullah → Veki → Süfyân → Eyüb → İbn Sîrîn isnadıyla nakledilen rivayete göre Ka'b b. Sûr, kendisine gelen Yahudiyi kiliseye sokarak başına Tevrat koyar ve bu şekilde Allah'a yemin ettirir. Ebû Mûsa el-Eşari'den de Yahudi'nin kilise de yemin ettirildiğine dair bir rivayet zikredilir.²²⁰

Abdürrezzâk b. Sevrî → Cabir → Malik b. Miğvel → Şa'bî isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Ömer'e (ra) bir kadın gelir. Kocasının insanların en hayırlısı olduğunu, geceleri ibadetle geçirip gündüzleri oruç tuttuğunu söyler. Hz. Ömer (ra) kadına "kocanı övmekle iyi bir iş yaptım" der. Ka'b b. Sûr ise kadının aslında kocası hakkında şikâyet arz ettiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer (ra) ondan bu dava hakkında karar vermesini ister. Ka'b "Bana göre kocayı dört eşe sahip biri gibi düşünülmeli. Bu şekilde üç gün ve geceyi kendisine ayırıp ibadetle geçirirken bir gün ve gece bu hanımına ait olmalı." görüşünde bulunur.²²¹

Abdürrezzâk → Ma'mer → Eyüb → İbn Sîrîn isnadıyla nakledilen habere göre Basra'nın ilk kurulduğu yıllarda yanlarında çocukları olan iki kadın konuşmaktadır. Bir kurt gelerek birinin çocuğunu yakalar. Her iki kadın da kalan çocuğun kendilerine ait olduğunu iddia ederler. Anlaşmazlık çıkması üzerine Ka'b b. Sûr'a müracaat ederler. Ka'b, neseb ilminde uzman dört kişiyi çağırarak bir miktar kum getirir. İki kadından birini çağırarak kumun üzerinde yürümesini ister. Daha sonra diğerini ve çocuğu da getirterek her birinin kumda ayak izinin çıkmasını sağlar. Son olarak neseb uzmanlarını tek tek çağırarak çocuğun hangisine ait olduğu konusunda görüş belirtmelerini ister. Nihayet uzmanlar biri üzerinde ittifak edince onlardan şahit olmalarını ister. Bu kişilerin şahitlik etmeleri üzerine "Müslümanlardan dört kişi şahitlik etti. Ben Süleyman oğlu Davud değilim, bundan başka yapabileceğim bir şey yoktur." der.²²²

Abbâd b. Avvâm → Haccâc → Katâde isnadıyla nakledilen rivayete göre bineğinin/ eşeğinin üzerinde iken bir sokaktan geçmektedir. Bu sırada yolun karşı tarafından ata binmiş şekilde başka biri gelir. Eşek, diğer kişinin atından ürker ve bu

²²⁰ Beyhakî, *es-Sünen 'ül kübrâ*, X, 180.

²²¹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VII, 148.

²²² Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VII, 361.

nedenle sahibini yere düşürerek yaralanmasına sebep olur. Ka‘b b. Sûr’a giderek davacı olurlar ancak o atın sahibinin hiçbir tazmin yükümlülüğü olmadığına hükmeder.²²³

2. Asım b. Fadâle el-Leysî

Âsım b. Fadâle’nin hayatı hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Sadece onun Basra’da kadılık yapmış olan Abdullah b. Fadale’nin kardeşi olduğu belirtilmiştir. Taberî onu Ziyad’ın Basra’ya vali olduğu zaman kadı olarak atadığı sahabiler arasında zikreder.²²⁴ Hadis rivayeti bulunmamaktadır.

II. HADİS RİVAYETİ BULUNAN KADILAR

1. Merfu Rivayeti Bulunmayan Kadılar

Kadılar üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde üç kadının merfu rivayette bulunmayıp, sadece az miktarda mevkuf hadis rivayet ettikleri tespit edilmiştir.

1.1. Ebû Meryem el-Hanefî

Tam adı İyâs b. Subeyh b. El-Muhriş b. AbduAmr el-Hanefîdir. Ebû Meryem künyesi ile bilinmektedir.²²⁵ Künyesindeki benzerlik sebebiyle Ebû Meryem es-Sekafî el-Medâinî ile karıştırıldığı görülmektedir. İbn Hacer, Ebû Meryem es-Sekafî’nin biyografisinde bu şekilde bilinen iki kişi olduğunu ve karıştırıldıklarını söyler. Doğru olan bilgiye göre -Ebû Hâtim ve İbn Hibbn tarafından belirtildiği gibi- Ebû Meryem es-Sekafî’nin ismini Kays olup, Ebû Meryem el-Hanefî’nin adının ise -İbn el-Medînî ve Ebû Ahmed el-Hâkim tarafından belirtildiği gibi- İyas b. Subeyh’dır. Ancak Nesâi hata etmiş ve Ebû Meryem el-Hanefî’nin nisbesini Kays b. Ebû Meryem el-Hanefî olarak vermiştir.²²⁶ Diğer bir yandan Ebû Meryem el-Kufî (Abdullah b. Sinan) da karıştırılan raviler arasındadır. Bu ikisi arasındaki ayırım ise kendisinden rivayette bulunduğu hocaları ve ondan rivayette bulunanlar aracılığıyla mümkün olmaktadır. Ebû Meryem

²²³ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, *el-Musannef*, Cidde: Daru’l Kible, 2006, XIV, 221.

²²⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 574.

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Üsâmi ve’l-künâ*, Kuveyt: Mektebetü Dâru’l Aksâ, 1985, I, 87; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 225.

²²⁶ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Tehzibü’t tehzib*, Beyrut: Müessesetü’r- Risale, XII, 208.

el-Kûfî; Ebû Mûsa el-Eşari, İbn Mes'ud, Ali ve Dırar'dan rivayet ederken, ondan İbn Sinan, A'meş ve kardeşi Hüseyin rivayet etmiştir. Kadı olan Ebû Meryem el-Hanefî'nin ise bahsi geçen sahabîlerden - Ebû Mûsa el-Eşari, İbn Mes'ud, Ali ve Dırar'dan - rivayeti bulunmamaktadır.

1.1.1. Hayatı

Biyografisinde yer alan bilgilere göre Ebû Meryem, Bekir b. Vâil kabilesinin önemli bir kolu olan Benû Hanîfe'ye mensuptur. Bu kol Yemâme'de yaşayan Hanîfe b. Lüceym'in nesebi Sa'b b. Ali b. Bekir b. Vâil vasıtasıyla Adnânîler'e dayanır.²²⁷ Benî Hanife, Hz. Peygamber'in (s.a) hastalığında, peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime'nin yanında yer alarak irtidat etmiştir. Ebû Meryem'in de Müseylemetü'l-Kezzâb'ın ashabından olduğu kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır. Halid b. Velid'in Hz. Ebû Bekir'e gönderdiği on kişilik heyet içerisinde yer aldığı ve bu olaydan sonra İslam'a döndüğü ifade edilir.²²⁸

1.1.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi

Ebû Meryem el-Hanefî'nin biyografisinde dikkat çeken hususlardan biri de Hz. Ömer (ra) ile olan ilişkisidir. Onun Yemâme savaşına katılarak Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd b. Hattâb'ı öldürdüğü, bu nedenle Hz. Ömer'in (ra) ondan çok hoşlanmadığı belirtilmektedir. Hz. Ömer (ra), onu kadı olarak atadıktan sonra aralarında geçen şu diyaloga yer verilir: Ebû Meryem Hz. Ömer'e Allah'ın onun eliyle kardeşine ikramda bulunduğunu yani kardeşinin şehit olduğunu ancak kendisinin kardeşi sebebiyle bir kötülüğe maruz kalmadığını söyler. Hz. Ömer de ona: "Kardeşimi öldürdün mü? Toprak kanı sevinceye kadar seni sevmeyeceğim." der. Bunun üzerine Ebû Meryem bu durumun, kendisinin Hz. Ömer üzerinde bir hakkı olduğu zaman onu almaya engel teşkil edip etmediğini sorar. Hz. Ömer'in "hayır" demesi ile birlikte o halde bir zararın olmadığını dile getirir.²²⁹ Ancak Zeyd b. Hattab'ı öldürenin Ebû Meryem olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. İbn Abdilber, onun Zeyd b. Hattâb'ı öldürdüğü rivayetine yer verdikten sonra bu görüşe itibar etmediğini çünkü Hz. Ömer'in Ebû Meryem'i kadı

²²⁷ M. Ali Kapar, "Hanîfe", *DİA*, XVI, 46.

²²⁸ Vekî', *Kudât*, 174.

²²⁹ Askerî, *el-Evâil*, I, 111.

olarak atadığını söyler.²³⁰ Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) de Zeyd b. Hattâb'ı öldüren ile Hz. Ömer'in atadığı kadının farklı kişiler olduğunu, kadı olarak atadığı kişinin adının İyâs b. Subeyh ve öldürenin adının ise Subeyh b. Muhriş olduğunu dile getirir.²³¹ Zeyd'i öldürenin Ebû Meryem'in amcasının oğlu Seleme b. Subeyh olduğu da zikredilen rivayetler arasındadır. Ancak tüm bu görüşler İbn Hacer tarafından doğru görülmez.²³²

Ömer b. Şebbe, Ramehürmüz'ün onun komutanlığında fethedildiğini belirtir.²³³ Ebû Meryem'in vefat tarihi hakkında herhangi bir malûmata ulaşılmamıştır. Ancak onun Ramhürmüz'ün fethine katıldığı göz önünde bulundurulduğunda h. 20 tarihinden sonra vefat ettiği söylenebilir.

1.1.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

1.1.3.1. Rivayet Ağı

Ebû Meryem el-Hanefî; Osman b. Affan, Ömer b. Hattâb'dan rivayette bulunurken, İbn Sîrîn ve Abdullah b. İyâs'ın da rivayet aldıkları görülmektedir.

Dûlâbi, Ebû Meryem el-Hanefî'yi sahabîler arasında zikretse de bu görüş diğer cerh-ta'dil âlimleri tarafından kabul görmemiştir.²³⁴ Ebû Meryem'in rivayetlerine bakıldığında az sayıda ve hepsinin mevkufl olduğu görülmektedir.

1.1.3.2. Rivayetleri

Ebû Meryem'in rivayetleri şunlardır:

حَدَّثَنَا عَفَّانُ قَالَ : حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ قَالَ : أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِيسَى الْحَنْفِيُّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ : كُنَّا نُصَلِّي مَعَ عُثْمَانَ الْفَجْرِ ، فَتَنَصَّرَفَ ، وَمَا يَعْرِفُ بَعْضُنَا وَجُوهَ بَعْضٍ.

Affân → Hammâd b. Seleme → Abdullah b. İyâs → İyâs b. Subeyh → Hz. Osman isnadıyla nakledilen rivayete İyâs şöyle der: “Biz Osman ile birlikte sabah namazını kılar ve ayrılırdık, birbirimizin yüzlerini tanımazdık.”²³⁵

²³⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 225.

²³¹ Askerî, *el-Evâil*, I, 111.

²³² İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 225.

²³³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 396.

²³⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 396.

²³⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 126.

عَفَّانُ قَالَ : حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْفِيِّ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : رَأَيْتُ
عُثْمَانَ يُصَلِّي فِي نَعْلَيْهِ.

Affân → Hammâd b. Seleme → Abdullah b. İyâs → İyâs b. Subeyh → Hz. Osman isnadıyla nakledilen rivayete göre İyâs şöyle der: “ Osman’ı (ra) nalinleri ile namaz kılarken gördüm.”²³⁶

حَدَّثَنَا النَّفَّيُّ ، عَنْ أَبِي يُونُسَ ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَنَسٍ : أَنَّ عُمَرَ قَضَى حَاجَتَهُ ، ثُمَّ أَخَذَ يَقْرَأُ ، فَقَالَ لَهُ أَبُو مَرْيَمَ : لَوْ تَوَضَّأْتَ
يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ؟ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ : أُمْسَيْلِمَةُ أَفْتَاكَ ذَلِكَ ؟ !

es-Sekafî → Eyyüb → Muhammed b. Sîrîn → İyâs b. Subeyh → Hz. Ömer isnadıyla nakledilen rivayete göre “Hz. Ömer abdestini bozar ve daha sonra Kuran’dan bazı ayetler okur. Bunu gören İyâs, Hz. Ömer’e (ra): ‘Ey Emîri’l- müminîn abdest alsaydın’ der. Bunun üzerine Hz. Ömer (ra) ‘Bu fetvayı sana Müseylime mi verdi!’ cevabını verir.”²³⁷

1.1.3.3. Cerh-Ta‘dil Durumu

Rivayetlerinin azlığına binâen rical kitaplarında Ebû Meryem el-Hanefî hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Ebî Hâtim sadece rivayet aldığı ve ondan rivayette bulunduğu kişileri belirterek herhangi bir cerh ya da ta‘dil ifadesi kullanmaz.²³⁸ İbn Hibban ve Dârekutnî onu güvenilir raviler (ثقة) arasında zikrederken, İbn Hacer onun makbul (مقبول) olduğu belirtir.²³⁹

1.1.4. Kadılığı

İbn Sîrîn’den nakledilen rivayet ilk Basra kadısının Ebû Muâviye İyas b. Subeyh olduğunu ifade eder.²⁴⁰ Basra kurulduğu zaman ilk vali olarak Utbe b. Ğazvan, ilk kadı olarak Ebû Meryem’in atandığı belirtilmektedir. Basra’nın kuruluş tarihi göz önünde bulundurulduğunda İyas b. Subeyh’in h. 14 yılında kadı olduğu sonucuna ulaşılabılır.

²³⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 285.

²³⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 39.

²³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ’t- ta’dil*, II, 280

²³⁹ Dârekutnî, *Suâlât*, I, 16;

²⁴⁰ Vekî’, *Kudât*, 173.

Utbe'nin h.15 yılında vefatında sonra Muğîra b. Şu'be Basra valisi olarak atanmış ve Ebû Meryem'in kadılık görevine devam etmesini istemiştir.

Ebû Meryem, Basra halkının onu hüküm vermek konusunda yeterli bulmamaları ve Hz. Ömer'e (ra) şikâyet etmeleri sonucunda görevinden azledilir.²⁴¹ Azledilişi ile ilgili olarak şu rivayete yer verilmektedir: Birinin diğerinden alacağı olduğunu iddia eden iki kişi Ebû Meryem'e gelerek davacı olurlar. Ebû Meryem, kendi malından ödeyerek bu iki kişinin arasını düzeltir. Bunu üzerine Hz. Ömer (ra): "Ben seni insanlar arasında malınla hükmetmen için değil hak ve adalete göre hükmetmen için gönderdim" diyerek azleder.²⁴²

İyas b. Subeyh'in kadılık süresi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.1.4.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

Kaynaklarda verilen bilgiler Ebû Meryem'in fıkhî ile meşhur olan biri olmadığına işaret etmektedir. Nitekim Hz. Ömer, Ebû Mûsa el-Eşarî'ye (ra) bir mektup yazarak onun Ebû Meryem'in fetvalarını, davalarda verdiği kararları kontrol etmesini ister. Ebû Mûsa (ra), Hz. Ömer'e verdiği cevapta onu itham etmediğini belirtir.²⁴³ Gerek bu rivayet gerekse Hz. Ömer (ra) ile arasında geçen diyalog ve Hz. Ömer'in ona "Bu fetvayı sana Müseylime mi verdi!" tepkisi onun Ebû Meryem'i fıkıh konusunda yetkin bulmamasına işaret etmesi noktasında önemlidir. Konuyla ilişkili olarak zikredilebilecek diğer bir rivayette ise şu şekildedir: Hz. Ömer, Medine sokaklarının birinden geçmekte iken Ebû Meryem'i mestlerini çıkarmış ve abdest alırken görür. Yanına yaklaşarak Ebû Meryem'in sırtına vurur ve "Ey Ebû Meryem Peygamber'in (sav) fitratına göre amel et, amcanın oğlununkine göre değil. Mestler üzerine mesh et." der. Ebû Meryem, "Ben hayırdan sapmıyorum" cevabını verir.²⁴⁴

Tüm bunlara ek olarak, azledilme sebebini içeren rivayet dışında verdiği hükümlere dair hiçbir rivayetin olmaması ve fıkıh kitaplarında görüşlerine dair hiçbir atıf bulunmaması da onun fıkhî ile meşhur olmadığı görüşünü desteklemektedir.

²⁴¹ Veki, *Kudât*, 175.

²⁴² Veki, *Kudât*, 175.

²⁴³ Veki, *Kudât*, 173.

²⁴⁴ Veki, *Kudât*, 175.

1.2. Amîra b. Yesribî Ed-Dabî

Tam adı Âmîra b. Yesribî b. Bişr b. Vahb. b. Ümeyye b. Abdüganem b. Nasr'dır.²⁴⁵

1.2.1. Hayatı

Amîra b. Yesribî, Abdümenat kabilesinin Bekir b. Said b. Dabbe kolundandır.²⁴⁶ Benî Dabbe, köken itibariyle Adnânilere mensup bir kabiledir. Cemel vakası esnasında Hz. Aişe'nin yanında yer alan bu kabile, savaşta kabilenin önde gelenleri olan Husayn b. Dırar ve Hanzale b. Husayn gibi birçok mensubunu kaybetmiştir.²⁴⁷

1.2.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi

Âmîra b. Yesribî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Esîr, onun Cemel savaşına katıldığını anlatan şu pasaja yer verir:

Hz. Âişe (ra) soluna baktı ve “bu kavim kimlerdir?” dedi. Samura b. Şeybân, “Ezd kabilesidir” dedi. Ezd kabilesi Hz. Aişe'nin devesinin yularını tutuyor ve “bu annemizin devesinin yuları, kokusu misk kokusu gibidir” diyorlardı. Hz. Aişe sağına baktı ve “bu kavim kimlerdir” dedi. “Bekir b. Vâil'dir” dediler. Hz. Aişe onlara övgüde bulundu. Daha sonra Benû Dabbe geldi ve devenin etrafını sardılar. Ancak onların savunması hafifleyince Benî Adî geldi. Hz. Aişe onlara da kim olduklarını sorunca “Benî Adî, kardeşlerimize yardıma geldik” cevabını verdiler ve şiddetle savaşmaya başladılar. Karşı taraf da saldırılarının şiddetini artırıp deveyi hedef alınca Amîra b. Yesribî, Hz. Aişe'nin devesini tutarak onu korumaya çalıştı.²⁴⁸

1.2.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

1.2.3.1. Rivayet Ağı

Amîra b. Yesribî'nin; Übey b. Ka'b'dan bir rivayeti olup ondan ise Ebû Harb b. Ebû'l-Esved rivayet almıştır.

²⁴⁵ el-Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır: Daru'l Meârif, IV, 467; Kelbî, Cemheretü'n-neseb, I, 205, Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *et-Târih 'ul kebîr*, Beyrut: Dâru'l Kütüb'ül-İlmiyye, VII, 69.

²⁴⁶ İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 192.

²⁴⁷ Ali Öngül, “Dabbe, (Benu Dabbe), *DİA*, VIII, 393.

²⁴⁸ İbn Esîr, *el-Kâmil*, III, 135.

İbn Hibbân, Enes b. Sîrîn'in de ondan rivayette bulunduğunu söylemiş ancak onun bu rivayetine ulaşılammıştır.²⁴⁹ İbn Hibbân'ın bahsettiği bu rivayetin -daha sonra yer vereceğimiz üzere – Amîra'ya arz edilen bir dava olma ihtimali yüksektir.

Âmirâ b. Yesrîbî'nin sadece bir mevkuf rivayeti bulunmaktadır. Kaynaklarda da bu konuya dikkat çekerek az hadisinin olduğu belirtilir.²⁵⁰ Söz konusu hadisi ondan rivayet eden ravi ise ve Ebû Harb b. Ebû'l- Esved'dir.

1.2.3.2. Rivayeti

Amîra'dan gelen tek rivayet şudur:

حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ يُونُسَ ، عَنْ شُعْبَةَ ، عَنْ سَيْفِ بْنِ وَهْبٍ ، عَنْ أَبِي حَزْبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ الدِّيَلِيِّ ، عَنْ عَمِيرَةَ بْنِ يَثْرِبِيٍّ ، عَنْ أَبِي قَالَ : إِذَا التَّقَى مُلتَقَاهُمَا مِنْ وَرَاءِ الْخِتَانِ ، وَجَبَ الْغُسْلُ

Sehl b. Yusuf → Şu'be → Seyf b. Vehb → Ebû Harb b. Ebû Esved ed-Düelî → Âmirâ b. Yesribî → Übey b. Ka'b isnaıyla nakledilen rivayete göre Übey b. Ka'b şöyle dedi: “Kadın ile kocası arasında birleşme gerçekleşirse gusül gerekir.”²⁵¹

1.2.3.3. Cerh-Tadil Durumu

Âmirâ b. Yesribî hadis rivayetiyle bilinen biri olmaması sebebiyle cerh-tadil kitaplarında yer almamıştır. İbn Ebî Hâtim, ona *el-Cerh ve 't- ta'dil* kitabında yer verir ancak güvenilirliğiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmaz.²⁵² İbn Hibban'da *es-Sikât*'nda zikreder. Bununla birlikte herhangi bir ta'dil ifadesine yer vermeyerek sadece ismini ve kadı olduğunu söylemekle yetinir.²⁵³

1.2.4. Kadılığı

Amîra b. Yesribî'nin kadı olarak kimin tarafından atandığı konusunda rivayetler çeşitlilik arz etmektedir. Kaynaklarda verilen bilgilere göre Muaviye (ra), Abdullah b. Âmir el-Kureyz'i Basra valisi olarak, Abdullah da Amîra b. Yesribî'yi ise kadı olarak

²⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 280.

²⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX149.

²⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 524; Buhârî, *et-Târîh*, VII, 69.

²⁵² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't- ta'dil*, VII, 24.

²⁵³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 280.

tayin etmiştir.²⁵⁴ Bazı kaynaklar ise onun Hz. Ömer tarafından atandığına yer verir.²⁵⁵ İbn Sa'd onun Ka'b b. Sûr el-Ezdî'den sonra kadılığa atandığını belirtmektedir. Bu bilgi göz önünde bulundurulduğunda onun Muâviye zamanında atandığı rivayeti daha doğru görülmektedir. Âmirâ'nın h.45 senesine kadar kadılık görevini sürdürdüğü belirtilir. Basra valiliğine atanan Ziyâd tarafından görevden alınmış ve yerine İmran b. Husayn (ra) atanmıştır.²⁵⁶ Abdullah b. Âmir'in h. 41 yılında Basra valiliğine atandığı bilindiğine göre Âmirâ'nın yaklaşık dört sene kadılık görevinde kaldığı söylenebilir.

1.2.4.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

Âmirâ b. Yesribî fıkhî ile meşhur olan biri değildir. Bu sebeple verdiği hükümlere dair rivayetler de oldukça az sayıdadır. Bu rivayetler şunlardır:

Abdullah b. Hasan → Nümeyrî → Muaz b. Muaz → İbn Avn → İbn Sîrîn isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes b. Sîrîn malını ariyet akdiyle birine ödünç olarak verir. Ödünç alan bu kişi malı satar. Enes b. Sîrîn malını başka birinde görünce ona vermesini ister. Aralarında anlaşmazlık çıkınca Âmirâ b. Yesribî'ye müracaat ederler. O da “ Emanet ettiğin kişi sana ihanet etti” diyerek Enes b. Sîrîn'e malını ödünç verdiği kişiden talep etmesini söyler.²⁵⁷

Abdullah b. Hasan → Nümeyrî → Muhammed b. Süleyman es-Sümâmî → Mûsa b. Fadl → Eyüb b. Utbe isnadıyla nakledilen rivayete göre Âmirâ; eğer mükateb bir köle ölür ve hem mükatebli olduğundan dolayı sahibine ödenmesi gereken bir borç bırakır hem de diğer insanlara ödenmek üzere bir borç bırakırsa öncelikle olarak mükateb borcunun ödenmesi gerektiğine hükmeder.²⁵⁸

Abdullah b. Muhammed b. Hasan → Muhammed b. Müsennâ → Behz b. Esed → Hemmâm → Katâde → isnadıyla nakledilen rivayete göre Katâde Ali (ra) ve Âmirâ b. Yesribî'nin şahitleri araştırıp, onlardan emin olmak istediklerini belirtir.²⁵⁹

²⁵⁴ Vekî', *Kudât*, 184, İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 192.

²⁵⁵ Belâziürî, *Ensâbü'l Eşraf*, IV, 467.

²⁵⁶ Vekî', *Kudât*, 185.

²⁵⁷ Vekî', *Kudât*, 145.

²⁵⁸ Vekî', *Kudât*, 145.

²⁵⁹ Vekî', *Kudât*, 145.

1.3. Hişâm b. Hübeyra

1.3.1. Hayatı

Tam adı Hişâm b. Hübeyra b. Fadâle el-Leysi'dir.²⁶⁰ ed-Dabî nisbesiyle de bilinmektedir.²⁶¹ İbn Hayyât, daha önce Basra kadılığı yapmış olan Abdullah b. Fadâle ve kardeşi Asım b. Fadâle'nin kardeşinin oğlu olduğunu belirtir.²⁶²

Hişâm b. Hübeyra'nın hayatı ve özellikle siyasetle ilişkisine yönelik neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen onun davalarına dair birden çok rivayete yer verilmektedir.

Vefat tarihiyle ilgili olarak çeşitli görüşler bulunmaktadır. İbn Sa'd, Abdülmelik b. Mervan'ın zamanında, Haccac'ın Irak valiliğine geldiği yıl vefat ettiğini bildirir.²⁶³ Bu ise hicri yetmiş beş yılına tekâbül etmektedir. Zehebi; Zürare b. Evfa, İbn Üzeyne ve Hişâm'ın ölüm tarihlerinin yakın olduğunu yaklaşık olarak 95 yılında olduğunu söyler. Bununla beraber seksen ya da seksen bir tarihlerinde vefat ettiğine de yer verilmiştir.²⁶⁴

1.3.2. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

1.3.2.1. Rivayet Ağı

Hişâm b. Hübeyra; İbn Ömer, İbn Abbas'tan rivayette bulunurken Avf el-Ârabî²⁶⁵ ve Basra halkının²⁶⁶ ondan rivayet aldığı ifade edilmiştir.

İbn Hibbân onun Ebû Hureyre'den rivayette bulunduğunu söylese de yapılan taramalar neticesinde böyle bir rivayete ulaşılmamıştır.²⁶⁷ İbn Ömer ve İbn Abbas'tan olan rivayetleri ise mevkuftur. Dolayısıyla Hişâm b. Hübeyra'nın hadis rivayeti ile

²⁶⁰ Veki', *Kudât*, 189.

²⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't ta'dil*, IX, 69; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VII, 151.

²⁶² İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 191.

²⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 151

²⁶⁴ İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 191.

²⁶⁵ İbn Hibban, *es-Sikat*, VII, 567, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't- ta'dil*, IX, 69

²⁶⁶ İbn Hibban, *es-Sikat*, V, 502

²⁶⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 502

meşgul olmadığı söylenebilir. Bu duruma dikkat çeken İbn Hacer, zikrinin olduğunu ama rivayetinin olmadığını belirtir.²⁶⁸

1.3.2.2. Rivayetleri

Hişam b. Hübeyra'nın İbn Ömer ve İbn Abbas'tan bir rivayeti bulunmaktadır.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ قَالَ : وَجَدْتُ فِي كِتَابِي عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ بَكْرِ عَنْ هِشَامِ بْنِ هُبَيْرَةَ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ وَابْنَ عَبَّاسٍ قَالَا : الْأَصَابِعُ سَوَاءٌ ، أَوْ هَذِهِ وَهَذِهِ سَوَاءٌ .

Muhammed b. Adiy → Humeyd (vicade yoluyla) → Bekir → Hişam b. Hübeyra isnadıyla nakledilen rivayete göre İbn Ömer ve İbn Abbas şöyle dedi: “Parmakların diyeti eşittir, bu ya da şu hepsi eşittir.”²⁶⁹

1.3.2.3. Cerh-Tadil Durumu

Hişam b. Hübeyra tek bir mevkuf rivayete sahip olması sebebiyle cerh-ta'dil durumuna dair görüş belirtilmemiştir. İbn Ebî Hâtim, Basra kadısı olduğunu ve Avf el-A'rabî'nin ondan rivayet ettiğini söylemekle yetinir.²⁷⁰ İbn Hibban'da *es-Sikât*'ında yer verir ancak herhangi bir ta'dil lafzı kullanmayarak Şurayh zamanında kadılık yaptığını, Iraklılardan rivayet ettiğini ondan ise Avf el-Arabi'nin rivayette bulunduğunu bildirir.²⁷¹

1.3.3. Kadılığı

Hişam b. Hübeyre'nin Abdullah b. Zübeyr tarafından altmış dört yılında Basra kadılığına atandığı belirtilmektedir. Atandığında genç bir yaştadır. Göreve geldikten bir süre sonra azledilir ve Mus'ab b. Zübeyr'in öldürüldüğü sene tekrar görevine iade edilir. Söz konusu olay hicri yetmiş bir yılına tekâbül etmektedir. Şu durumda onun kadılık görevinin yedi yıldan daha az olduğu söylenebilir. Bununla birlikte onun Basra'nın sosyal açıdan karmaşık olduğu, kabilelerin arasında meydana gelen fitneler esnasında kadılık yaptığı belirtilmektedir.²⁷²

²⁶⁸ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-İsâr bi marifeti ruvvâtü'l âsâr*, (thk. Seydi Hasan), Beyrut: Daru'l Kütüb İlmiyye, s. 185.

²⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 89.

²⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta 'dil*, IX, 69.

²⁷¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 567

²⁷² Belâzürî, *Ensâbü'l eşrâf*, II, 223.

1.3.3.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

Hişâm b. Hübeyra'nın kadılığa atandığı zaman kendisini bu görev ve fıkhî yetkinlik açısından yeterli görmediği anlaşılmaktadır. Nitekim onun Kufe kadısı Şurayh'a şu mektubu yazdığı bilinmektedir: "Ben yaşımın küçüklüğü ve ilmimin azlığına rağmen bu göreve getirildim. Bu nedenle seninle istişare etmekten geri durmam mümkün değil."²⁷³ Mektubunda ifade edildiği gibi Hişâm b. Hübeyra'nın pek çok meselede Şurayh'a danıştığı görülmektedir. Onun Şurayh'tan olan rivayetleri şunlardır:

Ali b. Müshir → Şeybânî → Şa'bi isnadıyla nakledilen rivayete göre Hişâm b. Hübeyra mektup yazarak Şurayh'a bazı sorular sordu. Şurayh, el ve ayak parmaklarının diyetinin eşit olduğu cevabını verdi.²⁷⁴

Bekkâr b. Kuteybe → Ebû Ahmed → Süfyan → Mansur → İbrahim isnadıyla nakledilen rivayete göre Hişâm, Şurayh'a mektup yazarak müşriklerin Müslümanlar hakkında şahitlik yapıp yapmayacağını sordu. Şurayh; Vasiyet dışında müşriklerin şahitliğinin uygun olmayacağını, vasiyet konusunda ise sadece yolcu olmaları durumunda geçerli olacağı cevabını verdi.²⁷⁵

Murba' b. Muhammed → Muaviye b. Abdullah → Ebû Münzir el-Fârikî → Matar el-Verrâk → Katâde → Abdülvahid el-Bünânî → Hilâs b. Amr isnadıyla nakledilen rivayete göre Hişâm, Şurayh'a mektup yazarak şöyle dedi: "Sana, şu konular hakkında soruyorum: Karısını sağlıklı ya da hastayken üç talakla boşayan adamın hükmü nedir? Bir kadın vefat eder ve mirasçı olarak amcasının iki oğlu kalır ve bunlardan biri aynı zamanda kocası olursa miras nasıl pay edilir, mükâteb bir köle, mükâteb borcunu tamamlayamadan ölür ve aynı zamanda başka borçları da olursa bıraktığı mirastan önce hangisinin ödenmesi gerekir? Bir kere içki içtiği ancak daha sonra içmediği bilinen bir kişinin şahitliği kabul edilir mi? Şurayh şöyle cevap verdi: Bana karısını üç talakla boşayan adamı sordun. Eğer sağlığında boşamış ise bain talakla boşanmış olur ve birbirlerine mirasçı olamazlar. Ancak hastalığında Allah'ın kitabından kaçmak için boşadı ise iddet süresince kadın mirasçı olur. Yine bana mal bırakarak ölen

²⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 151.

²⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 95.

²⁷⁵ Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu müşkili'l âsâr*, Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1994, II, 463.

ama aynı zamanda mükateb borcunu tamamlamamış ve başka borçları da olan birini sordun. Eğer mal bıraktıysa bu mal tüm borçlular içindir. Eğer mal bırakmadıysa efendisi de alacaklılarından biridir ve hakkını alır. Bir de bana içki içtiği bilinen ama daha sonra hayırla anılan bir adamın şahitliğini sordun. Allah-u Teâla şöyle buyurur: “*O kullarının tövbelerini kabul eder ve kötülüklerini bağışlar*”²⁷⁶

Aynı isnadla nakledilen rivayete göre Şurayh, Hişam’a yazdığı mektupta şunlara yer verir: Bana parmakların birbirine üstünlüğünün olup olmadığını sordun. Ben Hicaz ya da re’y ehlinde herhangi kimsenin bir parmağı diğerinden daha üstün tuttuklarını işitmedim. Yine bana cariye gıcününü kör eden bir adamın hükmünü sordun. Benî Hâşim’den Fulan b. Fulan yani Ali bana Ömer b. Hattab’ın bu durumda cariye bedelinin dörtte biri kadar diyet ödettiğini söyledi.

Diğer bir rivayette ise erkek ve kadının mûdiha (kemiği açıkta bırakacak şekilde başta gelen yaralanma) dış ve bundan düşük derecedeki yaralanmalarında diyetleri eşittir. Kişilerin verdiği haberlerin en doğrusu itiraflarıdır.

İbn Ebî Bekir → Ebû’l-Eşheb → Şa’bi isnadıyla nakledilen rivayete göre Hişam, Şurayh’a zinadan doğan çocuğun mirasının kimin hakkı olduğunu sorar. Şurayh, sultana bırakılacağına her türlü hakkının ona ait olduğuna hükmeder.²⁷⁷

Yer verilen bu rivayetler Hişam b. Hübeyra’nın fıkıh ve davalar konusunda büyük oranda Şurayh’a dayandığını açıkça ortaya koymaktadır. Buna rağmen onun zaman içerisinde fikhini geliştirdiği ve hüküm verme yetisi kesbettiği söylenebilir. Bu hususla ilgili olarak Abdülkerim el-Muallim’in şu sözüne yer verilebilir: “Dört Basra kadısı vardır ki Basra’da hiçbir kadı onlar gibi hükmetmemiştir. O kadılar; Hişam b. Hübeyra, Abdurrahman b. Ezîne, Hasan Basri ve İyâs b. Muâviye’dir.”²⁷⁸ Bu rivayet onun Basra’nın önemli kadıları arasında sayıldığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca Şurayh’tan olan hükümleri dışında sadece onun verdiği hükümlere işaret eden pek çok rivayet de bulunmaktadır. Söz konusu rivayetler şunlardır:

²⁷⁶ Veki’, *Kudât*, 189, Ayet için bkz. (Şûra: 42/25).

²⁷⁷ Veki’, *Kudât*, 191.

²⁷⁸ Veki’, *Kudât*, 192.

Said → Hişam → Avf isnadıyla gelen isnada göre Avf, Hişam b. Hübeyra'nın yanında şu olaya şahitlik ettiğini söyler: Bir adam, başka birine bazı evlatlarının hissesi kadar miras bırakmayı vasiyet eder. Hişam b. Hübeyra, çocuğunun erkek olması durumunda kendisine miras bırakılan varisin erkek çocuğun hissesi kadar, kız olması durumunda ise kız çocuğunun hissesi kadar olacağı hükmünü verir.²⁷⁹

Abdurrezzâk → Muhammed b. Râşid → Abdülkeri Ebû Ümeyye isnadıyla nakledilen rivayete göre Abdülkerim şöyle der: Hasan Basrî, Abdurrahman b. Ezine, İyâs b. Muaviye ve Hişam b. Hübeyra'ya bir kadınla evlenen ancak bu evlilikte evde kalmayı şart koşan bir adamın durumunu sordum. Bana bu şartın geçerli olmadığını, kadının evden çıkabileceğini söylediler.²⁸⁰

Abdurrezzâk → Ma'mer → Hâlid el-Hazzâ → isnadıyla nakledilen rivayete göre Hâlid şöyle der: Yaşlı bir adam marangozdan dayanacağı bir odun ve onu taşıyacak birini satın aldı. Yolda iken bir grupla karşılaştılar. Aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine Hişam'a giderek davacı oldular o da odunun tazminini gerekli gördü.²⁸¹

Abdurrezzâk → Ma'mer → isnadıyla nakledilen rivayete göre Ma'mer şöyle der: Su kıyısında yaşayan bir kavim vardı. İçlerinden bazıları birinin kafasını suya soktular ve bu kişi öldü. Hişam b. Hübeyra'ya geldiler. Onlardan iki kişi, diğer üç kişi için şahitlik yaptılar. Üç kişi de iki kişi için şahitlikte bulundu. Hişam da hepsinin ölen kişinin diyetini ödemesi gerektiği hükmünü verdi.²⁸²

Abdussamet b. Abdülvâris → Hammâd b. Seleme → Katâde isnadıyla gelen bir rivayete göre bir kadın kölesinin velayetini kocasına hibe eder. Hişam b. Hübeyra ise benim görüşüme göre bu velayet yaşadığı müddetçe kocaya aittir. Eğer koca ölürse kadının mirasını iade ederim.²⁸³

²⁷⁹ Said b. Mansur, Ebû Osmân Saïd b. Mansûr b. Şu'be, *es-Sünen*, Hindistan: Daru's -Selefiyye, 1997, VI, 134.

²⁸⁰ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 231.

²⁸¹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 218.

²⁸² Abdurrezzâk, *el-Musannef*, X, 54.

²⁸³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X, 599; XVI, 375.

Ebû Üsame → Avf isnadıyla nakledilen rivayete göre Hişam hangi grubun şahidi daha çoksa ona göre hükmederdi.²⁸⁴

İbn Uleyye → Avf isnadıyla nakledilen rivayete göre Hişam şöyle hüküm verirdi: Kim bir şeyi kiralar sonra bu şeyi daha fazla ücrete başka birine kiraya verirse fazlalık mal sahibinin olur.²⁸⁵

Ebû Seleme → Avf isnadıyla nakledilen rivayete göre Avf, Hişam b. Hübeyra'nın şöyle hüküm verdiğine şahit olduğunu belirtir: Bir adam kız kardeşine iki oğlunun payı kadar mal ayrılmasını vasiyet etti. Daha sonra kız ve erkek çocukları bırakarak vefat etti. Mirasçı kız kardeş miras paylaşımında kendisinin erkek gibi muamele görmesini istedi. Diğer vârisler ise ona kadına düşen pay dışında bir şey vermeyi reddettiler. Hişam, beyan edilmemesi durumunda kendi konumuna göre (kadın ise kadınların alacağı kadar pay) alması gerektiğine karar verdi.²⁸⁶

Ahmed b. İbrahim el-Mevsilî → Hammad b. Zeyd → Zeyd → isnadıyla nakledilen rivayete göre Zeyd şöyle der: Hişam'a arpa ve buğday ununu karıştıran bazı kimseler şikayet edildi. O da başlarının ortasındaki saçların ve sakallarının yarısının tıraş edilmesi emrini verdi.²⁸⁷

2. Merfu ve Mevkuf Rivayeti Bulunan Kadılar

Yapılan araştırmalar neticesinde hicri birinci asırda Basra'da görev yapan kadılardan sekiz tanesinin hem merfu hem mevkuf rivayetlere sahip olduğu tespit edilmiştir.

2.1. Abdullah b. Fadâle el-Leysî ez-Zehrânî

Tam adı Abdullah b. Fadâle b. Vehb b. Urve b. Yahya b. Mâlik b. Kays b. Âmir el-Leysî olup, Ebû Âişe olarak künyelenmiştir.²⁸⁸

²⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XI, 138.

²⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 693.

²⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XVI, 171.

²⁸⁷ Veki', *Kudât*, 190.

²⁸⁸ İbn Esîr, *Câmiu'l usûl fi ehâdîsi'r-rasûl*, (thk.Beşîr Uyûn), Dâru'l Fikir, XII, 673.

2.1.1. Hayatı

Abdullah b. Fadâle, Temim kabilesine mensuptur.²⁸⁹ Mizzî, onu Abdullah b. Fadâle el-Leysî ez-Zehrânî olarak zikretmiştir.²⁹⁰ Ancak Moğultay buna itiraz ederek Zehrânî ve Leysî nisbelerinin bir araya gelemeyeceğini Zehrân'ın Yemen menşei kabilelere ait olduğunu Leys'in ise Mudar'ın bir kolu olduğunu ifade eder.²⁹¹ Benû Zehran, Ezd kabilesine ait bir fûru' olup Kahtânilere dayanmaktadır. Ebû Ubeyd, Abdullah b. Fadâle'nin Benû Zehran'a mensup olup bu kabilenin efendilerinden olduğunu ifade eder.²⁹²

2.1.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi

Abdullah b. Fadâle'nin biyografisi incelendiğinde vali ve halifelerle yakın bir ilişkisi olduğu siyasi ve askeri olayların içerisinde yer aldığı görülmektedir. Belâzürî'nin Medâinî'den (ö. 228/843) naklettiğine göre Halife Abdülmelik, Basra valisi Abdullah'a Hâlid b. Abdullah b. Hâlid'in yaptıklarına şaşırdığını söyler. Onu -halka karşı- kılıcını kuşansın ve mal konusunda fazla cömert davranmasın diye vali olarak atadığını ancak Hâlid'in bunun tam tersini yaparak, kılıcını kınından çıkarmadığını ve malları saçtığını ifade eder. Bunun üzerine Abdullah b. Fadâle “eğer o kılıcını kuşanmış olsaydı şüphesiz karşısında aynı şekilde savaşa hazır kılıçlar bulurdu, yine eğer mal konusunda cimri davranıyorsa bu konuda ona karşı çıkan eller bulurdu” diyerek Hâlid'in yönetimle ilgili davranışlarının isabetli olduğunu ve Abdülmelik'in haksız olduğunu belirtir.²⁹³ Bu olay onun Halife dolayısıyla siyaset ile olan yakınlığına işaret etmesi bakımından önemlidir.

Abdullah b. Fadâle'nin Basra'da vuku bulan çeşitli siyasi olaylarda da adının geçtiği görülmektedir. İbn Zübeyr isyanı sırasında önemli rol oynayan komutanlardan biri olan Mûsab b. Zübeyr, Halife Abdülmelik b. Mervân'ı yakalamak amacıyla harekete geçer. Ancak Abdülmelik'in Şam'da olduğunu öğrenip ona ulaşamayacağını anlayınca Basra'yı ele geçirmek ve Basra valisi Hâlid b. Abdullah'ı

²⁸⁹ İbn Esîr, *Câmiu'l usûl*, XII, 673.

²⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XV, 430.

²⁹¹ Moğultay, *İkmâli Tehzîbü'l Kemâl*, V, 120

²⁹² en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l ereb fi ma 'rifeti ensâbü'l Ârab*, Beyrut: Daru'l Kütüb, 2010, I, 94.

²⁹³ Belazürî, *Ensâbü'l Arab*, II, 500.

yakalamak amacıyla Basra'ya yönelir. Ancak Hâlid'in de şehri terk etmiş olduğunu görür. Bunun üzerine çok sinirlenen Mûsab b. Zübeyr, Hâlid'in taraftarlarını çağırarak onlara çeşitli hakaretlerde bulunur. Evlerini yıkarak, hanımlarından boşanmalarını ister. Abdullah b. Fadâle'nin de Mûsab tarafından çeşitli sıkıntılara maruz kalan ve Halid b. Abdullah'ın tarafından olan kişiler arasında yer aldığı görülmektedir.²⁹⁴ Bu olay ise Abdullah b. Fadâle'nin söz konusu isyanlar karşısında Emevi yönetimi tarafında yer aldığını göstermesi açısından önemlidir. Tarih kaynaklarında yer alan veriler Abdullah b. Fadâle'nin siyasetle ilişkisinin Haccac'ın komutanlığı döneminde de devam ettiğini ortaya koymaktadır. Haccac, askerleri İbn Zübeyr'e karşı Mühelleb'e yardım etmeye çağırır. Beraberindeki bazı Basralılarla birlikte Basra'ya gitmek üzere yola çıkarlar ve on sekiz fersah kala konaklarlar. Bu sırada Haccac yanındakilere bir konuşma yaparak İbn Zübeyr'in atiyelerinde yaptığı fazlalıkların fasıklık ve münafıklık alameti olduğunu söyler. Abdullah b. Câverd buna itiraz ederek bu fazlalığın fasık ve münafık birinin ziyadesi olmadığını aksine Halife Abdülmelik tarafından belirlendiğini ifade eder. Diğer bazı kişilerin de ona katılması üzerine Haccac'a karşı ayaklanma başlar. Abdullah b. Fadâle de ona karşı ayaklananlar arasındadır. Haccac, yetmiş beş yılında Restekbâz'e -Isfahan'da bir köy- geldiğinde dört kişi dışında herkese emân verdiğini açıklar. Bahsi geçen kişiler; Abdullah b. Câverd, Abdullah b. Fadâle, İkrime b. Rib'i, Abdullah b. Ziyâd b. Zabyân'dır. Bu olay sonrasında Abdullah'ın hanımı Habbe binti Fadl –kadınların en fasihlerinden olarak bilinmektedir- Halife Abdülmelik b. Mervân'a giderek Abdullah'ın her zaman ona sâdık olduğunu belirtir ve Haccac'a karşı onu korumasını talep eder. Habbe'nin fasih ve etkili konuşması neticesinde Abdülmelik'in onun hayatını bağışladığı belirtilmektedir.²⁹⁵

2.1.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

2.1.3.1. Rivayet Ağı

Abdullah b. Fadâle'nin rivayet aldığı tek kişi babası Fadâle iken ondan Ebû Harb b. Ebi'l Esved, Dâvud b. Ebî Hind'in rivayette bulunduğu görülmektedir.

²⁹⁴ İbn Esîr, *el-Kâmil*, IV, 93.

²⁹⁵ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, *Muhtasar Tarihi Dimeşk*, (thk. Riyad Abdülkerim), Dimeşk: Daru'l Fikir, II, 497-498.

Babasının Hz. Peygamberle sohbeti olduğu konusunda ihtilaf yokken muhadram olan Abdullah b. Fadâle'nin sahabî olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Mesleme b. Alkame → Dâvud b. Ebî Hind → Ebû Harb b. Ebi'l Esved → Abdullah b. Fadâle isnadıyla nakledilen rivayete göre o Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelmiş ve ondan hadis işitmiştir.²⁹⁶ Ancak daha sahih olduğu belirtilen Hâlid el-Vâsitî → Züheyr b. Ebî İshâk → Dâvud b. Ebî Hind → Ebû Harb b. Ebi'l Esved → Abdullah b. Fadâle → Fadâle (ra) isnadına göre Abdullah b. Fadâle'nin Peygamber'den (s.a.v) sohbeti yoktur.²⁹⁷ İbn Hacer, Ebû Amr'dan nakille onun Hz. Peygamber'i (s.a.v) görmesine rağmen rivayetinin mürsel olduğunu belirtir.²⁹⁸ Ebû Nuaym, İbn Mende ve Ebû Zür'a er-Râzî de onun Hz. Peygamber'den olan rivayetinin mürsel olduğunu bu sebeple onun tâbiin olduğunu ifade ederler.²⁹⁹

İbn Hibbân ise Avf el-Ârâbî → Ebû Harb b. Ebi'l Esved isnadına dayanarak onun Hz. Peygamber'den (s.a.v) sohbeti olduğunu belirtir.³⁰⁰

2.1.3.2. Rivayetleri

أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ قُحْطَبَةَ ، بِقِمِّ الصَّلْحِ قَالَ : حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ شَاهِينَ قَالَ : حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ فَضَالَةَ عَنْ أَبِيهِ ، قَالَ : عَلَّمَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَكَانَ فِيمَا عَلَّمَنَا قَالَ : { حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ } وَحَافِظُوا عَلَى الْعَصْرَيْنِ قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، وَمَا الْعَصْرَانِ ؟ قَالَ : صَلَاةٌ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ ، وَصَلَاةٌ قَبْلَ غُرُوبِهَا

Hâlid b. Abdullah → Dâvud b. Ebî Hind → Abdullah b. Fadâle → Fâdâle (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Fadâle (ra) şöyle dedi: “Resulullah (s.a.v) bana bazı bilgiler öğretti. Bu öğrettiklerinden biri de; ‘İki asra (asreyn) dikkat edin’ idi. ‘Bu iki asr

²⁹⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 294; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ta'dil*, V, 135.

²⁹⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 294; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ta'dil*, V, 136.

²⁹⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 294

²⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzibü't Tehzib*, II, 403; Moğultay b. Kılıç, *et-Terâcim es-sâkuta*, V, 120; Ebû Zür'a el-İrâkî, Veliyyüddîn Ahmed b. Abdurrahîm b. Hüseyin, *Tuhfetü't tahsîl fi zikri ruvvâtül- merâsîl*, (thk. Abdullah Nevâra), Riyad,: Mektebetü Rüşd, 1999, I, 261.

³⁰⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 40.

nedir?’ diye sordum. ‘Güneş doğuşundan ve batışından önce kılınan namazdır’ buyurdu.”³⁰¹

حَدَّثَنَا الْمُفَدَّمُ بْنُ دَاوُدَ ، ثنا أسدُ بنُ موسى ، ثنا عديُّ بنُ الفضلِ ، عن داودَ بنِ أبي هَندٍ ، عن أبي حَربِ بنِ أبي الأسودِ الدَّيْلِيِّ ، أخبرني عبدُ الله بنُ فضالةَ اللَّيْثِيُّ ، عن أبيه قال : قَدِمْنَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَكَانَ مَنْ كَانَ لَهُ عَرِيفٌ نَزَلَ عَلَى عَرِيفِهِ ، وَمَنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ عَرِيفٌ نَزَلَ الصُّفَّةَ ، فَنَزَلْتُ الصُّفَّةَ ، قَالَ : فَناداهُ رَجُلٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، أَحْرَقَ النَّمْرُ بُطُونَنَا ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : تُوشِكُونَ - أَوْ مَنْ عَاشَ مِنْكُمْ - أَنْ يُغْدَاَ عَلَيْهِ بِالْجَفَانِ وَيُرَاحَ ، وَتَكْسُونَ الْجُدْرَ كَمَا تُسْتَرُّ الْكَعْبَةُ

Mikdam b. Davud → Esed b. Mûsa → Adiy b. Fadl → Davud b. Ebî Hind → Ebû Harb b. Ebi'l Esved → Abdullah b. Fadâle → Fadâle (ra) isnadıyla naklediken rivayete göre Fadâle (ra) şöyle der: “Hz. Peygamber’i (s.a.v) ziyarete gittik. Medine’de tanıdığı olanlar onlara gider, diğerleri Suffe’de kalırdı. Ben de Suffe’de kaldım. Orda bulunanlardan birisi “Ey Allah’ın Rasulu, sürekli hurma yemekten içimiz yandı” dedi. Hz. Peygamber: Şikâyet mi ediyorsunuz, yakın bir zamanda hayatta kalanlarınız saha akşam et yemekleri yiyip, Kâbe örtüsüne benzer kumaşlardan elbiseler giyecek dedi.”³⁰²

2.1.3.3. Cerh- Ta’dil Durumu

Abdullah b. Fadâle rivayetlerinin azlığını sebebiyle cerh-ta’dil kitaplarında hakkında uzun bilgiler verilen bir ravi değildir. Onun hakkında yer alan tartışma güvenilir ya da zayıf bir ravi olmasından öte sahabî yahut tâbiî olmasıyla ilgilidir. İbn Hibban ona *es-Sikât*’ında yer vererek, Hz. Peygamber’den rivayeti olduğunu belirtir.³⁰³ Ancak daha önce bahsi geçtiği üzere bu görüş çok itibar görmeyip çoğunluk onun tâbiî olduğuna kanaat getirmiştir. İbn Hacer ise Hz. Peygamber’i (s.a.v) gördüğünü ancak ondan mürsel rivayeti olduğunu ifade eder.³⁰⁴

³⁰¹ İbn Hibban, *es-Sahîh*, V, 35; Hâkim, *Müstedrek*, V, 20, 195, III, s.628; Ebû Dâvud, “Salât”, 8, Beyhakî, *Sünen ’ül kübrâ*, II, 2; Taberânî, *Mu’cemü’l kebîr*, XVIII, 319, 320; Tahâvî, *Şerhu müşkili’l âsâr*, III, 32; Taberî, *el-Mu’cemü’l kebîr*, XVIII, 319.

³⁰² Taberî, *Mu’cemü’l kebîr*, XVIII, 320.

³⁰³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 540.

³⁰⁴ İbn Hacer, *Takribü’t tehzib*, I, 317.

2.1.4. Kadılığı

Ubeydullah b. Ziyâd Basra valisi olunca Abdullah'ı kadı olarak atar. Bu da hicri elli dört yılına tekâbül etmektedir. Vekî', Medâinî'den (ö. 228/843) nakille otuz üç yaşında Basra kadılığına atandığını belirtir.³⁰⁵

Abdullah b. Fadâle'nin davalarına dair nakledilen hiçbir bilgi bulunmazken fıkıh kitaplarında da herhangi bir görüşüne atıf yapılmamıştır.

2.2. Abdurrahman b. Üzeyne

Tam adı Abdurrahman b. Üzeyne ya da Huneyde b. Seleme el-Abdî'dir. Abdulkays kabilesindedir.³⁰⁶

2.2.1. Hayatı

Abdurrahman b. Üzeyne asıl olarak Kufe'lidir.³⁰⁷ Babası, Hz. Osman zamanında Abdülkays kabilesinin başkanıydı. Annesi Benî Vâsile kabilesinden Dekra b. Ğalib'dir. Hz. Aişe'den rivayetleri vardır.³⁰⁸

Abdurrahman b. Üzeyne'nin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Özellikle onun siyaset ve devlet adamlarıyla ilişkisine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca Haccac ona dava için hasımdan daha çok konuştuğunu söylemiş Abdurrahman da kendisinin hem hasımla hem de şahitlerle konuştu cevabını vermiştir.³⁰⁹

Vefat tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır. İbn Hayyât, seksen ile doksan yılları arasında Zürâre b. Evfa, Mabed el-Cüheni ve Abdurrahman'ın vefat ettiğini söyler.³¹⁰

³⁰⁵ Vekî, *Kudât*, 188.

³⁰⁶ Vekî', *Kudât*, İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 224.

³⁰⁷ Yahya b. Maîn, *Tarih*, Rivayeti Dürrî (Şâmile), III, 405, İbn Hacer, *Takribü't tehzîb*, I, 336, İbn Hacer, *Tehzîbü't tehzîb*, XVI, 510, Zehebî, *Târihu'l islâm*, VI, 411.

³⁰⁸ Mizzî, Yusuf b. Zekî Abdurrahman el-Hac, *Tehzîbü'l kemâl fi esmâi'r- ricâl*, (thk. Beşşar Avvâd), Beyrut: Müessesetü'r Risale, XXXV, 168.

³⁰⁹ Vekî', *Kudât*, 193.

³¹⁰ İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 198.

İbn Hibban, net bir tarih vermemekle beraber Haccac'ın Irak valiliğinin ilk yıllarında olduğunu belirtir.³¹¹ Çoğunluk ise doksan beş yılında vefat ettiği kanaatindedir.³¹²

2.2.2. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

2.2.2.1. Rivayet Ağı

Abdurrahman b. Üzeyne; babası Üzeyne b. Seleme, Ebû Hureyre, Ebû Zer'den rivayet alırken ondan Ebû İshak Hemdani, Abdülmelik b. Eîm, Ebûl Hasan Halid b. Zekvan, Süleyman et-Teymi, Şa'bi, Ebû Ümeyye Abdulkerim b. Ebil Muharik, Katâde, Yahya b. Ebi İshak'ın rivayette bulunduğu görülmektedir.

İshak b. Râhûyeh, Abdurrahman b. Üzeyne'yi *Müsned*'inde sahabîler arasında zikreder. Ebû Nuaym ise bunu düzelterek Abdurrahman'ın değil babasının sahâbî olduğunu “ Kim bir yemin eder sonra bu yeminden daha hayırlı bir şey görürse onu yapsın, yeminin kefareti ödese”³¹³ rivayetini ise Abdurrahman'ın değil Üzeyne b. Seleme'nin rivayet ettiğini belirtir.³¹⁴ Ancak Üzeyne b. Seleme'nin de Hz. Peygamber'den hadis işitip işitmediği tartışılan konular arasındadır. İbn Hacer, babasının muhadram olduğunu söylerken, Ebû Hâtim ve Buhârî Hz. Peygamber'e yetişmediğini ve hadislerinin mürsel olduğunu belirtir.³¹⁵

Abdurrahman b. Üzeyne'nin ikisi babasından diğerleri Ebû Zer ve Ebû Hureyre'den olmak üzere dört merfû rivayeti bulunmaktadır. Ancak babasından olan rivayetleri mürsel kabul edilecek olursa iki tane merfû rivayeti olduğu görülmektedir. Bunun dışında İbn Abbas'tan da bir mevkuf rivayeti bulunmaktadır.

2.2.2.2. Rivayetleri

أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَلَمٍ ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِبرَاهِيمَ ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ ، حَدَّثَنِي أَبُو كَثِيرٍ السُّحَيْمِيُّ عَنْ أَبِيهِ ، قَالَ : سَأَلْتُ أَبَا ذَرٍّ ، قُلْتُ : ذُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا

³¹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 86.

³¹² Mizzî, *Tehzibü'l Kemâl*, XVI, 511.

³¹³ Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud b. el-Cârûd, *el-Müsned*, Mısır: Dâru'l Hicr, 1999, II, 711; İbn Ebi Şeybe, *el-Mûsannef*, VII, 554.

³¹⁴ İbn Esîr, *Üsdü'l ğâbe*, I, 686.

³¹⁵ İbn Esîr, *Üsdü'l ğâbe*, I, 36, Buhârî, *Târihu'l kebîr*, V, 255, Ebû Hâtim ed-Dârimî, Muhammed b. Habbân b. Ahmed, *Meşâir-i ulemai'l emsar ve a'lâmu fukahâi'l aktâr*, Mansura: Daru'l Vefa, 1991, I, 154; İbn Esîr, *Üsdü'l ğâbe*, 1/686

عَمِلَ الْعَبْدُ بِهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ ، قَالَ : سَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ : " يُؤْمِنُ بِاللَّهِ " ، قَالَ : فَقُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، إِنَّ مَعَ الْإِيمَانِ عَمَلًا ؟ قَالَ : " يَرْضَخُ مِمَّا رَزَقَهُ اللَّهُ " . قُلْتُ : وَإِنْ كَانَ مُعْدِمًا لَا شَيْءَ لَهُ ؟ قَالَ : " يَقُولُ مَعْرُوفًا بِلِسَانِهِ " ، قَالَ : قُلْتُ : فَإِنْ كَانَ عَيْبًا لَا يُبْلَغُ عَنْهُ لِسَانُهُ ؟ قَالَ : " فَيَعِينُ مَغْلُوبًا " ، قُلْتُ : فَإِنْ كَانَ ضَعِيفًا لَا قُدْرَةَ لَهُ ؟ قَالَ : " فَلْيَصْنَعْ لِأَخْرَقَ " . قُلْتُ : وَإِنْ كَانَ أَخْرَقَ ؟ قَالَ : " فَالْتَفَتَ إِلَيَّ وَقَالَ : " مَا تُرِيدُ أَنْ تَدْعَ فِي صَاحِبِكَ شَيْئًا مِنَ الْخَيْرِ ، فَلْيَدْعِ النَّاسَ مِنْ أَدَاهُ " . فَقُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، إِنَّ هَذِهِ كَلِمَةٌ تَبْسِيرٍ ؟ فَقَالَ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ ، مَا مِنْ عَبْدٍ يَعْمَلُ بِخَصْلَةٍ مِنْهَا ، يُرِيدُ بِهَا مَا عِنْدَ اللَّهِ ، إِلَّا أَخَذَتْ بِيَدِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ، حَتَّى تُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ

Abdullah b. Muhammed b. Selim → Abdurrahman b. İbrahim → Velîd → Evzâi → Ebû Kesîr es-Suhaymî → Abdurrahman b. Üzeyne isnadıyla nakledilen rivayete göre Abdurrahman şöyle der: “Ebû Zer’e, bana bir kulun yaptığı zaman onu cennete götürecektir ameli söyle. Ebû Zer şöyle cevap verdi: “Ben bunu Hz. Peygamber’e (s.a.v) sordum. O da ‘Allah’a iman etmek” dedi. Ben de ‘Ey Allah’ın Rasulü, iman etmekle amel işlenmiş olur mu?’ dedim. Sonra o; “Allah’ın sana verdiği rızka boyun eğmek” dedi. Ben; ‘Hiçbir şeyi yoksa’ dedim. Hz. Peygamber (s.a.v); ‘Diliyle iyilik, güzellik söylemek’ dedi. Ben de ‘Eğer söz söylemekten acizse, güzel söyleyemiyorsa’ dedim. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v); ‘Güçsüz olana yardım etmek’ dedi. Ben de; ‘Eğer zayıfsa ve buna gücü yetmiyorsa’ dedim. Hz. Peygamber (s.a.v); ‘Cahil ve işini iyi yapamayanlara yardım etmek” dedi. Ben de ‘Kendisi de cahil ve işini iyi yapamıyorsa’ dedim. Hz. Peygamber (s.a.v); ‘arkadaşlarına hayır yap. Ben; ‘Ey Allah’ın Rasûlü bu kolaylaştırmak için mi?’ dedim. O da; ‘ Allah’a yemin olsun ki bunlardan birini yaparak Allah’tan bir şeyler uman kimse kıyamet günü istediğini eline alır ve cennete girer.’”³¹⁶

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ تَوْبَةَ ، حَدَّثَنَا عَبَادُ بْنُ الْعَوَّامِ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أُدَيْنَةَ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرَ بَرِيرَةَ

İsmail b. Tevbe → Abbâd b. Avvâm → Yahya b. İshak → Abdurrahman b. Üzeyne → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) Berîra’yı kocasını seçmede serbest bıraktı.³¹⁷

³¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 96, Hâkim, *Müstedrek*, I, 63, Taberâni, *Mu‘cemü’l kebir*, I, 297.

³¹⁷ İbn Mace, *Talak*, 29.

حَدَّثَنَا يُونُسُ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا سَلَامٌ ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أُدَيْنَةَ ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ : " مَنْ خَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَلْيُكْفِرْ عَنْ يَمِينِهِ

Yunus → Ebû Davud → Sellâm → İbn İshak → Abdurrahman b. Üzeyne → Üzeyne isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Kim bir yemin eder sonra bu yemininden daha hayırlı bir şey görürse onu yapsın, yemininin kefareti ödesin.”³¹⁸

حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ ، عَنْ سُفْيَانَ ، عَنْ سَلْمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ ، عَنِ الْحَسَنِ الْعُرَيْبِيِّ ، عَنِ ابْنِ أُدَيْنَةَ ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَجُلًا أَتَى عُمَرَ فَسَأَلَهُ عَنِ الْعُمْرَةِ ، فَقَالَ : يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ، مَا أَتَيْتُكَ حَتَّى رَكِبْتُ الْإِبِلَ وَالْخَيْلَ وَالسُّفْنَ ، فَمِنْ أَيْنَ أَهْلُ ؟ قَالَ : أَنْتَ عَلِيًّا فَاسْأَلْهُ ، فَأَتَى عَلِيًّا فَسَأَلَهُ ، فَقَالَ : مِنْ حَيْثُ أَبْدَأْتُ ، فَرَجَعَ إِلَيْهِ فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ : مَا أَجِدُ لَكَ إِلَّا مَا قَالَ عَلِيٌّ

Veki' → Süfyân → Seleme b. Küheyl → Hasan el-Uranî → İbn Üzeyne → Üzeyne isnadıyla nakledilen rivayete göre bir adam Hz. Ömer'e (ra) gelerek umreden sordu. “Ey müminlerin emiri, buraya gelinceye kadar deve, at ve gemi ile yolculuk yaptım. Tehlil getirmeye ne zaman başlayayım?” dedi. Hz. Ömer (ra) ona Hz. Ali'ye sormasını söyledi. Adam, Hz. Ali'ye geldi ve ona sordu. Hz. Ali, taşıdığı yerden başlamasını söyledi. Daha sonra bu kişi dönerek Hz. Ali'nin (ra) cevabını Hz. Ömer'e (ra) söyledi. Hz. Ömer (ra), “Ali'nin söylediğinden başka söyleyecek cevabım yoktur” dedi.³¹⁹

الحارث بن أسامة، قال حدثنا عبد العزيز بن أبان، قال حدثنا سفيان الثوري عن ابن جريج عن عمرو بن دينار عن عبد الرحمن بن اذينة عن ابن عباس أنه سئل عن العنبر فقال: هو شيء دسره البحر ليس عليه ركاز.

Haris b. Üsâme → Abdülazîz b. Ebân → Süfyân es-Sevrî → İbn Cüreyc → Amr b. Dînar → Abdurrahman b. Üzeyne isnadıyla nakledilen rivayete göre İbn Abbas'a (ra) amber hakkında soruldu. O da “amber denizin çıkarttığı bir şeydir rukaz gerekmez dedi.”³²⁰

³¹⁸ Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 711; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 554.

³¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 87; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l âsâr*, II, 205.

³²⁰ Veki', *Kudât*, 194.

2.2.2.3. Cerh- Ta'dil Durumu

Abdurrahman b. Üzeyne cerh- ta'dil âlimlerinin genel kanaatine göre güvenilir kabul edilen raviler arasındadır. Buhâri ve İbn Ebî Hâtim, babasından olan rivayetinin mürsel olduğunu söyler ve bunun dışında herhangi bir cerh ya da ta'dil ifadesi kullanmazlar.³²¹ Ebû Davud, güvenilir (ثقة) olduğu görüşüne sahiptir.³²² İbn Hibban onu *es-Sikât*'ında zikreder.³²³ İbn Hacer'de güvenilir (ثقة) ve tâbiîn neslinin meşhurlarından olup tedlis yaptığını belirtir.³²⁴

2.2.3. Kadılığı

İbn Zübeyr isyanının çıkması genel olarak Müslüman toplumu özel olarak ise Irak bölgesini yakından ilgilendiren bir olaydır. Bu isyan üzerine görevinden ayrılarak evine kapanan Basra kadısı Mûsa b. Enes b. Mâlik yerine seksen üç Abdurrahman yılında getirilir. Bu görevlendirmenin Haccac tarafından yapılmıştır. Kaynaklar Abdurrahman'ın, Haccac valiliği esnasında hatta onun ölümünden sonra da kadılık görevini sürdürdüğüne yer verir.³²⁵ Bu bilgiler dışında onun Şurayh zamanında Basra kadılığı yaptığı ifade edilmiştir.³²⁶ Abdurrahman vefat ettiğinde Ebû Kılâbe, Basra kadılığıyla görevlendirilmek istenmiş ancak kaçarak Şam'a gitmiştir.³²⁷ Bu rivayetten yola çıkarak onun vefat edinceye kadar bu görevi sürdürdüğü ve azledilmediği yorumu yapılabilir.

2.2.3.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

Abdurrahman b. Üzeyne'nin verdiği hükümlerle ilgili olarak nakledilen rivayetler şunlardır:

³²¹ Buhâri, *Târihu'l kebîr*, V, 255; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't- ta'dil*, V, 210.

³²² Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XVI, 510.

³²³ İbn Hibbân, *es-Sikat*, V, 85.

³²⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 224, İbn Hacer, *Takribü't Tehzîb*, I, 336,

³²⁵ Veki', *Kudât*, 194; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 38, 133, Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XVI, 511.

³²⁶ Buhârî, *Târihu'l kebîr*, V, 255, İbn Asâkir, *Tarih-u Dimeşk*, XXVIII, 302.

³²⁷ Buhârî, *Târihu'l kebîr*, V, 255,

Abdurrezzak → Muhammed b. Raşid → Abdülkerim → isnadıyla nakledilen rivayete göre Abdülkerim; Hasan Basri, Abdurrahman b. Üzeyne, İyas b. Muaviye ve Hişam b. Hübeyra'ya evlenirken kadının evden çıkmamasını şart koşmanın hükmünü sordu. Onlar da bu şartın geçerli olmadığını kadının istediği zaman evden çıkabileceğini söylediler.³²⁸

Cafer b. Muhammed b. Şakir → Davud → Şa'bî isnadıyla nakledilen rivayete göre Abdurrahman b. Üzeyne; Esed Kabilesinden bir kısım insanlardan evvel kendisine gelen ve bir bineğin mülkiyeti üzerinde hak iddia eden Ezd kabilesine mensup bir topluluk hakkında Şurayh'a mektup yazdı. Aynı zamanda bu binek hususunda Esed kabilesi, Ezd kabilesinden iki sene evvel hak iddia etmişti. Fakat Esedliler bir gün bir delille geldiklerinde Ezdliler daha güçlü delille gidiyorlardı. Yine Ezdliler bir gün bir delille geldiklerinde bu sefer de Esedliler daha güçlü bir delille gidiyorlardı. Bunun üzerine Şurayh cevaben şunu yazdı: “Benim nezdimde böyle birbirini tekzip eden boş ve asılsız davalar herhangi bir değeri yoktur, binek kimin elindeyse onundur. Eğer delil getirdilerse demek ki hayvan onlarıdır, onu onlardan ayırmaya kalkma”.³²⁹

Zehebî'nin naklettiği bir rivayete göre Şurayh, Ömer b. Abdülaziz, Tavus, Atâ ve İbn Üzeyne'nin hastanın borç ikrarında bulunmasını caiz gördüler.³³⁰

Haccac → Hammâd b. Seleme → Katâde isnadıyla nakledilen rivayete göre İbn Üzeyne ve Şurayh ölmek üzere iken varislerini borç ikrarında bulunan kişinin ikrarını kabul etmediler.³³¹

Yezid b. Hârûn → Hammâd b. Seleme → Katâde isnadıyla nakledilen rivayete göre Şurayh ve İbn Üzeyne celveyi³³² caiz görmezlerdi.³³³

³²⁸ İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstizkâr el-câmi' li mezâhibi fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l aktâr fimâ tedammenehu el-Muvatta min meâni'r-re'y ve'l âsâr ve şerhu zalike küllühü bil icâz ve'l ihtisâr*, (thk. Abdulmu'tî Ümeyye), Dimeşk: Dâru Kuteybe, 1993, I, 3144, Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 231

³²⁹ Vekî, *Kudât*, 192.

³³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XVI, 511

³³¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X, 60; Vekî, *Kudât*, 193.

³³² Celve: Damadın geline verdiği yüz görümlük.

³³³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XI, 36.

Muaz b. Muaz → Avf → isnadıyla nakledilen rivayete göre Avf şöyle dedi: Abdurrahman b. Üzeyne baştaki yara için (hârîsa) kısas yaptığını gördüm. Sonra kendisi için kısas yapılan kişinin görmesi için kısas yapılanı hapsetti. İbn Sîrîn bu hapsi reddetti ve uygun görmedi.³³⁴

2.3. Ubeydullah b. Ebi Bekra

Tam adı Ubeydullah b. Ebi Bekra es-Sekafî'dir.³³⁵ Mesruh Ebû Hatim es-Sekafî de olarak da tanınmaktadır.³³⁶

2.3.1. Hayatı

Ubeydullah b. Ebî Bekra, Mudar kabilesinin Kays b. Aylan koluna mensuptur.³³⁷ Kaynaklarda doğum tarihi h. 14 olarak verilen Ubeydullah'ın doğum yeri konusunda farklı görüşler serdedilmiştir.³³⁸ Bir görüşe göre Bahreyn'de doğmuş daha sonra ailesiyle birlikte Basra'ya gelmiştir. Zehebî, Sicistan'da doğduğunu söyler.³³⁹ Ebû Bekra'nın en büyük çocuğu olduğu belirtilir.³⁴⁰ H. 50 yılında Sicistan valiliği ile görevlendirilmiş ve üç yıl sonra azledilmiştir. Daha sonra Haccac tarafından tekrar valiliğe atanır.³⁴¹ İyi bir yönetici olduğu anlaşılan Ubeydullah hakkında şu rivayete yer verilmektedir: Sicistan'dan bir şeyhe kendileri için en iyi olan idareciyi, zor durumda kaldıkları zaman kime sığındıkları sorulur. Şeyh, Abdurrahman b. Semura ve Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın yönetim ve siyaset konusunda en iyileri olduğunu söyler.³⁴²

³³⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 304.

³³⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 64.

³³⁶ İbn Asâkir, *Tarih-u Dimeşk*, XXXVIII, 129.

³³⁷ İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 203.

³³⁸ Zehebi, *Tarihu'l İslam*, V, 478; Zehebî, *Siyer a'lamin-nübelâ*, IV, 138.

³³⁹ Zehebî, *Siyer a'lamin-nübelâ*, IV, 138.

³⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 189.

³⁴¹ Zehebî, *Siyer a'lamin-nübelâ*, IV, 138; İbnü'l İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, Dimeşk: Daru İbn Kesîr, 1986, I, 81.

³⁴² Belâzürî, *Ensâbü'l eşraf*, I, 220.

Ubeydullah b. Ebî Bekra hakkındaki rivayetler onun büyük bir mal varlığına sahip olup aynı zamanda çok cömert olduğuna işaret etmektedir. Tarih kitaplarında “Basra halkının en cömertleri Amr b. Ubeydullah b. Mamer, Talha b. Abdullah b. Half el-Huzâi, Ubeydullah b. Ebi Bekra’dır” rivayetine sıkça yer verildiği görülmektedir.³⁴³ Hatta Abdülmelik b. Mervan, Haccac’a onu haraç için görevlendirmemesini tenbih ederek onun eli açık bir insan olduğunu belirtir.³⁴⁴ Bu konu ile ilgili olarak onun evinin sağındaki solundaki önündeki ve arkasındaki kırk evin nafakasını sağladığına, Ebû Esved’in sürekli eski bir cübbe giymesi üzerine ona yüz elbise gönderdiğine yer verilmektedir.³⁴⁵

Hayatı ile ilgili ilgi çekici bir rivayet ise abdest ile alakalıdır. Ebû Hamza, Basra’da bu şekilde abdest alan ilk kişi olarak Ubeydullah’ı gördüklerini ve şu ahmak Habeşi’ye bakın su ile istinca yapıyor dedikleri rivayet edilir.³⁴⁶

Vefat tarihi ile ilgili olarak farklı tarihler belirtilmiştir. Yahya b. Main seksen yılında vefat ettiğine yer verir.³⁴⁷ Bununla beraber diğer rivayetlerde doksan yedi tarihi yer alır.³⁴⁸ Ancak yaygın görüşe göre yetmiş sekiz yılında Türk hükümdarı Rütbil tarafından düzenlenen bir saldırı sonucunda Şurayh el-Hâni ile birlikte Sicistan’da vefat etmiştir.³⁴⁹

2.3.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi

Ubeydullah b. Ebû Bekra’nın hayatı boyunca valilik ve kadılık gibi önemli idarî görevlerde bulunduğu bu nedenle siyaset ve devlet adamlarıyla yakın ilişkileri olduğu gözlemlenmektedir. Buna ek olarak babasının siyasetten uzak kalma çabasının aksine onun siyasi olayların içinde yer alıp, tercihinin ise başından itibaren Ümeyyeoğulları

³⁴³ İbn Hacer, *el-İstiâb*, I, 266.

³⁴⁴ İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, XXXVIII, 134.

³⁴⁵ İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, XXXVIII, 139.

³⁴⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 190; İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, XXXVIII, 133; Askerî, *el-Evâil*, I, 95.

³⁴⁷ İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, XXXVIII, 147.

³⁴⁸ Zehebî, *Siyer a’lami’n- nübelâ*, IV, 138.

³⁴⁹ İbn Hacer, *el-İsabe*, III, 382.

olduğu söylenebilir. Hakkında yer alan rivayetlerde Muaviye ile yakın bir irtibatının olduğuna pek çok kere onunla birlikte yemek yediğine işaret edilmektedir.³⁵⁰

Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın Muaviye'den sonra gelen halifeler katında da önemli bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür. İbn Asâkir'in yer verdiği bir rivayete göre Haccac onu Abdülmelik'e göndererek kendisi için Horasan ya da Sicistan valiliğini ister. Abdülmelik de eğer isterse her iki bölgenin de valiliğini Ubeydullah'a verebileceğini söyler. Ubeydullah da böyle bir ihtiyacı olmadığını ayrıca kendisini ihtiyacı için gönderen birine ihanet etmeyeceğini dile getirir. Bu cevap üzerine Abdülmelik aslında Ümeyye'yi Haccac için azletmeyeceğini ancak Ubeydullah'ın ricasının onun için önemli olduğunu söyleyerek Haccac'ı Horasan ve Sicistan valiliğine atar.³⁵¹

İbn Ebî Bekra'nın askeri alanda da önemli görevler üstlendiği görülmektedir. Mus'ab b. Zübeyr'e karşı Halid b. Abdullah'ın ordusunda yer almış bu nedenle Mûsab tarafından birçok eziyete maruz kalmıştır.³⁵² Aynı şekilde Mühelleb b. Ebî Sufra isyanının bastırılmasında da büyük rol oynamıştır. Ubeydullah'ın Mühelleb ile Adiy nehrinin kenarında bir arazide karşılaştığı ve Mühelleb'in "ona eğer buraya girersen bir daha asla ailene dönemezsin" dediği rivayet olunur. Bunun üzerine Ubeydullah, Mudar kabilesinden dört yüz kişi ile beraber gelir. Mühelleb onun bu kadar asker toplayacağını zannetmediğini söyleyerek geri çekilir.³⁵³

Sicistan valiliğine atandığı zaman Haccac onu ordu komutanı olarak Türk komutanı Rütbil'in üzerine gönderir. Ubeydullah bu savaşta önemli bir zafer elde eder. Ancak bu savaşın sonunda Rütbil boğazda Müslümanları sıkıştırır yetmiş dokuz yılında meydana gelen bu olayda ordunun büyük çoğunluğu şehit olur. Onun şehit olma haberi Haccac'a ulaştığında bundan çok üzüntü duyduğu belirtilir.³⁵⁴

³⁵⁰ İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, X, 297.

³⁵¹ İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, XXXVIII, 131.

³⁵² Belâzûri, *Ensabü'l eşrâf*, II, 248.

³⁵³ İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, XXXVIII, 136.

³⁵⁴ Belâzûri, *Ensabü'l eşrâf*, II, 475; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 34-36.

2.3.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

2.3.3.1. Rivayet Ağı

Ubeydullah b. Ebî Bekra; babası Ebû Bekra, Ali b. Ebi Talib ve Zeyd b. Sabit'ten hadis alırken ondan Sabit b. Ubeydullah, Said b. Cuhmân, Bekkâr b. Abdülaziz Muhammed b. Sirin, ve İbn Cüreyc'in rivayette bulunduğu görülmektedir.

Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın rivayetleri incelendiğinde onun dört merfu ve bir mevkuf olmak üzere beş rivayetinin olduğu görülmektedir. Bu rivayetlerden sadece bir tanesi Kütüb-i Sitte'nin içerisinde –*Sünen-i Ebû Dâvud ve Sünen-i Nesâi*- yer alırken diğer rivayetleri daha çok Mûsannef türü eserlerde yer alır. Rivayetlerin konularına bakıldığında fiten, rüya tabiri gibi konularda olduğu söylenebilir. Bir merfu ve bir mevkuf rivayeti fıkıhla ilgilidir.

2.3.3.2. Rivayetleri

2.3.3.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri

حدثنا عثمان بن أبي شيبة حدثنا وكيع بن الجراح عن زكريا أبي عمران قال سمعت شيخا يحدث عن ابن أبي بكرة عن أبيه أن النبي رجم امرأة فحفر لها إلى التندوة.

Osman b. Ebî Şeybe → Veki' b. Cerrâh → Zekeriya (Ebû İmrân) → Şeyh → İbn Ebî Bekra → Ebû Bekra isnadıyla nakledilen rivayete göre Peygamber (s.a.v) bir kadını göğsüne kadar gömdürmüş ve sonra recmetmiştir.³⁵⁵

أخبرنا سعيد بن سالم عن بن جريج عن عبد الله أبي بكرة أخبره أن رجلا من الأنصار يقال له حبان بن منقذ طلق امرأته وهو صحيح وهي ترضع ابنته فمكثت سبعة عشر شهرا لا تحيض يمنعها الرضاع أن تحيض ثم مرض حبان بعد أن طلقها بسبعة أشهر أو ثمانية فقلت له إن امرأتك تريد أن ترضع فقال لأهله احمولوني إلى عثمان فحملوه إليه فذكر له شأن امرأته وعنده علي بن أبي طالب وزيد بن ثابت فقال لهما عثمان ما تريان فقالا نرى أنها ترضع إن ماتت ويرثها ((يرثها)) إن ماتت فإنها ليست من القواعد التي قد يئس من المحيض وليست من الأبقار اللاتي لم يبلغن المحيض ثم هي على عدة حيضها ما كان من قليل أو كثير فرجع حبان إلى أهله فأخذ ابنته فلما فقدت الرضاع حاضت حيضة ثم حاضت حيضة أخرى ثم توفي حبان من قبل أن تحيض الثالثة فاعتدت عدة المتوفى عنها زوجها وورثته

³⁵⁵ Ebû Davud, "Hudud" 24.

Said b. Salim → İbn Cüreyc → Abdullah b. Ebî Bekra isnadıyla nakledilen rivayete göre Abdullah şöyle dedi: “Ensar’dan Hibbân b. Münkız denilen bir adam sağlıklı iken çocuğunu emzirmekte olan karısını boşadı. Bu şekilde kadın hayız görmeden –emziriyor olması onun hayız görmesini engelledi- on dört ay geçti. Hibbân ise onu boşadıktan yedi ya da sekiz ay sonra hasta oldu. Ona; “karın senin mirasçın olmak istiyor” dedim. O da yanındakilere “beni Hz. Osman’a götürün” dedi. Götürdüler ve karısının durumunu anlattı. Bu sırada Hz. Osman’ın yanında Ali b. Ebî Talip ve Zeyd b. Sâbit vardı. Hz. Osman nasıl hüküm verdiklerini sordu. Onlar da kadının artık hayızdan kesilmiş yaşlı biri ya da daha buluş yaşına vermemiş genç kız gibi olmadıklarından dolayı mirasçı olabileceğini söylediler. Hibbân eve dödü ve çocuğunu karısından ayırdı. Kadın emzirmeyi bırakınca iki defa hayız gördü ancak üçüncüsünü görmeden Hibbân vefat etti. Bunun üzerine kadın ölüm iddeti bekledi ve kocasının mirasından pay aldı.”³⁵⁶

2.3.3.2.2. Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayetleri

أخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهيم بن سعدويه أنا عبد الرحمن بن أحمد بن الحسن أنا جعفر بن عبد الله نا محمد بن هارون الروياني نا محمد بن إسحاق نا سعيد بن سليمان نا الحكم بن ظهير عن ثابت بن عبيد الله بن أبي بكره عن أبيه عن أبي بكره عن النبي (ﷺ) قال من رأني في المنام فقد رأني في اليقظة ومن رأى أنه يشرب لبنا فهي الفطرة ومن رأى عليه درع حديد فهو إحصانه ومن رأى أنه بيني وبيننا فهو في عمل يعمله

Sehl b. Muhammed b. İbrahim b. Sa‘duyeh → Abdurrahman b. Ahmed b. Hasan → Cafer b. Abdullah → Muhammed b. Harun → Muhammed b. İshak → Said b. Süleyman → Hakem b. Zahîr → Sabit b. Ubeydullah → İbn Ebû Bekra → Ebû Bekra isnadıyla gelen habere göre Resulullah (sav) şöyle der: Beni rüyasında gören uyanıkken görmüş gibidir. Kim süt içtiğini görürse o fitrattır. Üzerinde demirden bir zırh gören kimse için o takva ve korumadır. Kim de bir yapı inşa ettiğini görürse bir iş üzeredir.³⁵⁷

وَحَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَ : نَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ : نَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشَبٍ ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُمَهَانَ ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : " ذَكَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْضًا يُقَالُ لَهَا الْبَصْرَةُ يُقْرَبُهَا أَوْ إِلَى جَنْبِهَا مَوْضِعٌ يُقَالُ لَهُ دِجْلَةٌ يَنْزِلُونَهُ ، وَيَكْتُمُ بِهِ عَدَدُهُمْ فَيَأْتِيهِمْ بَنُو قَنْطُورَاءَ فَيَفْتَرِقُ النَّاسُ ثَلَاثَ فِرَقٍ : فِرْقَةٌ تَنْبَعُهُمْ ، وَفِرْقَةٌ تُؤَلِّيهِمْ ظُهُورَهُمْ وَقَدْ هَلَكُوا ، وَفِرْقَةٌ ثَالِثَةٌ يُفَاتِلُونَهُمْ وَيَفْتَحُ اللَّهُ عَلَى بَوَائِبِهِمْ .

³⁵⁶ Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut: Dâru’l Marife, V, 212.

³⁵⁷ İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, XXXVIII, 130.

وَهَذَا الْحَدِيثُ لَا نَعْلَمُ أَحَدًا يَزُويهِ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا أَبَا بَكْرَةَ وَخَدَهُ ، وَسَعِيدُ بْنُ جُمَهَانَ بَصْرِيٌّ مَشْهُورٌ

Amr b. Ali → Yezid b. Harun → Avvâm b. Havşeb → Said b. Cühmân → Ubeydullah b. Ebî Bekra → Ebû Bekra → isnadıyla nakledilen rivayete göre Resulullah (s.a.v) şöyle dedi: “Ümmetimden bir kısım insanlar Dicle denen bir nehir yanında, Basra denen geniş bir düzlüğe inerler. Oranın halkı zamanla çoğalır ve Müslümanların beldelerinden biri olur. Sonra Benî Kantûra gelip nehir kenarına inerler. Bundan sonra halk üç fırkaya ayrılır: Bir fırka onları takip eder, diğer fırka ise onlara arkalarını dönerek helak olur. Üçüncü fırka ise onlarla savaşıyor ve Allah onların kalanları için hayırlar açar.”³⁵⁸ Bezzâr bu hadisi zikrettikten sonra rivayetin Ebû Bekra’dan başka bir sahabî tarafından rivayet edilmediğini söyler.

دثنا عبدة بن عبد الله الخزاعي وأحمد بن يوسف السلمي . قالوا حدثنا أبو عاصم عن بكار بن عبد العزيز بن عبد الله بن أبي بكره عن أبيه عن أبي بكره : - أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا أتاه أمر يسره أو يسر به خر ساجدا شكرا لله تبارك وتعالى.

Abde b. Abdullah el-Huzâi ve Ahmed b. Yusuf → Ebû Asım → Bekkâr b. Abdülaziz b. Abdullah b. Ebî Bekra → Ubeydullah b. Ebî Bekra → Ebû Bekra isnadıyla nakledilen rivayete göre Resulullah (s.a.v) kendisine kolay bir iş geldiği yahut işi kolaylaştırıldığı zaman secdeye kapanır ve Allah’a şükrederdi.³⁵⁹

عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ قَالَ : كَانَ يُقَالُ : إِذَا دَخَلَ الرَّجُلُ الْمَسْجِدَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَلْيُقَلِّبْ : اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي أَفْضَلَ مَنْ تَوَجَّهَ إِلَيْكَ ، وَأَقْرَبَ مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيْكَ ، وَأَنْجَحَ مَنْ سَأَلَكَ وَطَلَبَ إِلَيْكَ قَالَ : وَكَانَ يُقَالُ : أَفْضَلُ النَّاسِ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ أَكْثَرُهُمْ صَلَاةً عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Abdürrezzâk → İbn Uyeyne isnadıyla nakledilen rivayete göre Ubeydullah b. Ebî Bekra şöyle derdi: Bir kişi Cuma günü mescide girdiği zaman şöyle desin: “Allah’ım beni sana yönelenlerin en hayırlısı, kalbi sana yakın olanların en yakını, senden isteyenlerin en başarılısı eyle.” Aynı zamanda o “ Cuma günü insanların en hayırlısının Peygamber’e (s.a.v) en çok salavat getiren olduğunu belirtti.”³⁶⁰

³⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, 4717, 4730, Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *el-Müsned*, Medine: Mektebetü Ulûm ve’l Hikem, 2009, IX, 118.

³⁵⁹ İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salât, 192.

³⁶⁰ Abdurrezzak, *el-Musannef*, III, 205.

2.3.3.3. Cerh-Tadil Durumu

Ubeydullah b. Ebî Bekra rical kitaplarında güvenilir görülen raviler arasında yer almaktadır. İclî ve İbn Sa'd onun güvenilir (ثقة) olduğunu belirtirler.³⁶¹ İbn Hibban da onu güvenilir *es-Sikat*'ında zikrederken³⁶² İbn Asâkîr, az hadisinin olduğunu dile getirir.³⁶³

Bununla beraber İbn Hacer'in ifadelerinden onun bazı âlimler tarafından meçhul olarak görüldüğü sonucu çıkarılabilir. Çünkü o Ubeydullah için meçhul (مجهول) ifadesinin zikredilmesine karşı çıkararak bu ifadenin Ebû Bekra'nın çocukları için söylenmesinin uygun olmayacağını aksine onların meşhur ve Basra'nın önemli devlet adamlarından olduğunu belirtir.³⁶⁴ Ancak yapılan taramalar neticesinde Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın kim tarafından meçhul görüldüğüne ulaşılamamıştır.

2.3.4. Kadılığı

Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın Basra kadılığına atanması Halid b. Abdullah'ın Basra valiliğine atanması ile gerçekleşir.³⁶⁵ Bir süre Hâlid valilikten azledilerek yerine Beşir b. Mervan getirilir. O da Ubeydullah'ın kadılığını onaylayarak görevine devam etmesini ister. Haccac, Irak valiliğine atandığında Hakem b. Eyüb'ü Basra idareciliği ile görevlendirir. Hakem de Ubeydullah'ı azlederek bir önceki kadı olan Hişam b. Hübeyra'yı görevine iade eder.³⁶⁶

İbn Ebî Bekra'nın Basra kadılığına sonra Sicistan valiliği ve kadılığına atandığı görülmektedir. Elli yılında Kufe ve Basra valisi olan Ziyad onu Sicistan valisi olarak Herabeze'yi öldürmesini ve aralarındaki savaşa son vermesini ister. 53 yılında Ziyad

³⁶¹ İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Marifetü's Sikât min ricâli ehli'l ilmi ve'l hadîs ve min duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, Medine: Mektebetü Dâr, 1985, II, 108.

³⁶² İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 64.

³⁶³ İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, XXXVIII, 131.

³⁶⁴ İbn Hacer, Ebû'l Fazl Şehâbeddin Ahmed, *Ta'cilü'l menfa' bi zevâidi ricâli eimmeti'l erbaa*, (thk. İkrâmu'llah İmdâd), Beyrut: Dâru'l Beşâir, 1996, I, 722.

³⁶⁵ Veki', *Kudât*, 191.

³⁶⁶ Veki', *Kudât*, 192.

ölür ve Muaviye onu Sicistan valiliğinden azleder. Hicri yetmiş sekiz yılında Haccac onu tekrar Sicistan valiliği ile görevlendirir.³⁶⁷

2.3.4.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

Ubeydullah b. Ebî Bekra daha önce de bahsi geçtiği üzere daha çok siyasi görevleri ile tanınmaktadır. Onun fıkhî bilgisine ya da derinliğine işaret edilen herhangi bir rivayete yer verilmemiştir. Bununla beraber az sayıda da olsa onun verdiği hükümlerden birkaç tanesi nakledilmiştir. Bu rivayetler şunlardır:

Sağâni → Affân → Hemmâm → Katâde → Hilâs → Ubeydullah b. Abdullah b. Ma‘mer isnadıyla nakledilen rivayete göre Ubeydullah halvette –şahitsiz- hükmetmiştir.³⁶⁸

Sâğâni → İşkâb → Yezid b. Rebi‘ → Rebi‘ → İbn Sîrîn → Ubeydullah isnadıyla nakledilen rivayete göre Ubeydullah şöyle der: Bir kimse benim malımı/mirasımı Allah’ın emrettiği şekilde taksim edin derse miras öncelikli olarak mirasçılardan en yakınlarına sonra mirasçı olmayanlardan en yakınları arasında pay edilir. Eğer biri ya da bir şey için tahsis de bulunmuşsa bu isteğine riayet edilir.³⁶⁹

Temim kabilesinden İbn Nahzâ es-Sekafî Ma‘kıl nehrine altmış metre yakınlıkta olan arazisi hakkında biriyle husumet yaşadı ve Abdullah’a geldiler. Abdullah ona “geçmişte bu arazi için husumet etmediğin halde şimdi ben kadı olduğumda da mı davacı oluyorsun!” dedi ve yüz değnek vurdurdu. O da husumetinden vazgeçti. Sonra “arkadaşına faydası olmayıp, düşmanına zararı olmayan velayetin/yakınlığın Allah yüzünü karartsın” dedi.³⁷⁰

³⁶⁷ İbn Asâkîr, *Tarihu Dimeşk*, XXXVIII, 132,

³⁶⁸ Vekî‘, *Kudât*, 192.

³⁶⁹ Vekî‘, *Kudât*, 192.

³⁷⁰ Vekî, *Kudât*, 191.

2.4. Mûsa b. Enes b. Malik

Mûsa b. Enes b. Malik, Basra'da ikamet eden meşhur sahabe Enes b. Malik'in oğullarındandır.³⁷¹

2.4.1. Hayatı

Mûsa b. Enes'in hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Dârekutnî, Berkînî'den nakille Kufe'li olduğunu belirtir.³⁷² Doğum ve vefat tarihine dair net bilgiler bulunmayıp kardeşi Nadr b. Enes'ten sonra vefat ettiği bildirilmiştir.

2.4.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi

Mûsa b. Enes b. Malik'in hakkında yer alan kısıtlı bilgiler sebebiyle siyaset ve devlet adamlarıyla nasıl bir ilişkisi olduğu bilinmemektedir. Ancak kaynaklar onun kadı iken İbnü'l Eş'as fitnesinin başlaması üzerine evine kapandığına yer verirler. Üstelik fitne yatışınca da geri dönmek istememiş ve yerine h. 83 yılında Abdurrahman b. Üzeyne tayin olmuştur.³⁷³ Bu olaydan yola çıkarak onun kardeşi Nadr b. Enes'in aksine fitne ve siyasetten uzak kalmayı tercih ettiği söylenebilir.

2.4.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

2.4.3.1. Rivayet Ağı

Mûsa b. Enes'in babası Enes b. Malik, İbn Abbas ve Amr b. Abdullah'tan rivayet aldığı, ondan ise Ata b. Ebi Rebah (Ondan büyük)³⁷⁴, Mekhul (Akranı), Humejd et-Tavil, İbn Avn, Şube, Davud b. Ebi Hind, Ubeydullah b. Muhriz, Abdullah b. Muhtar, Süleyman b. Bilal, İbrahim b. Merzuk, İshak b. Osman, Esved b. Şeyban ve Abîse b. Meymun'un rivayette bulunduğu görülmektedir.

³⁷¹ Buhârî, *Tarihu'l kebîr*, VII, 279; Zehebî, *Tarihu'l İslam*, VII, 484, İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 192, Vekî, *Kudât*, 192.

³⁷² Dârekutnî, *Suâlât*, I, 67.

³⁷³ Vekî, *Kudât*, 193.

³⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzibü't Tehzib*, X, 298.

Yapılan taramalar neticesinde Mûsa b. Enes'in tekrarları olmaksızın on beş merfu rivayetinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm rivayetleri babası Enes b. Mâlik'tendir.

2.4.3.2. Rivayetleri

2.4.3.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَّاحِدِ ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ قَالَ : قُلْتُ لِأَنْسِ : أَحْرَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ؟ قَالَ: نَعَمْ مَا بَيْنَ كَذَا إِلَى كَذَا ، لَا يُفْطَعُ شَجْرُهَا ، مَنْ أَحْدَثَ فِيهَا حَدَثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ قَالَ عَاصِمٌ: فَأَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ أَنْسٍ : أَنَّهُ قَالَ: أَوْ أَوْى مُحَدِّثًا

Mûsa b. İsmail → Abdulvâhid → Asım → isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım, Enes b. Mâlik'e (ra) şöyle der: “Peygamber (s.a.v) Medine’de ihrama girdi mi?” Enes: “Evet, şurayla şurasının arasında. Buranın ağacı kesilmez, kim burada bir kötülük işlerse Allah’ın, meleklerin ve insanların laneti onun üzerindedir. Asım, bu hadisi Mûsa b. Enes b. Malik’ten de işittiğini ve onun “kim kötülüğe rıza gösterirse” dediğini ifade eder.”³⁷⁵

وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ ، حَدَّثَنَا أَبِي ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُخْتَارِ سَمِعَ مُوسَى بْنَ أَنْسٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِ وَبِأَمِّهِ أَوْ خَالَتِهِ . قَالَ : فَأَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ وَأَقَامَ الْمَرْأَةَ خَافَتَا

Ubeydullah b. Muaz → Muaz → Şu‘be → Abdullah b. Muhtar → Mûsa b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes b. Malik, Hz. Peygamber’in (s.a.v) ona, annesine ve teyzesine namaz kıldırıldığını, Enes b. Malik’i (ra) yanında, kadınların onların arkasında safa durduğunu söyledi.³⁷⁶

2.4.3.2.2. Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayetleri

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَاشِدٍ ، قَالَ : سَمِعْتُ مَحْجُولًا يُحَدِّثُ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنْسٍ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : لَمْ يَلْغُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الشَّيْبِ مَا يَخْضِبُ ، وَلَكِنَّ أَبَا بَكْرٍ كَانَ يَخْضِبُ بِالْحِنَاءِ وَالْكَتْمِ حَتَّى يَفْتَأَ شَعْرَهُ

³⁷⁵ Buhâri, “İ’tisam”, 5, Bezzâr, *el-Müsned*, XIII, 490, İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 564, XIX, 109.

³⁷⁶ Müslim, “Mesâcid”, 46, İbn Huzeyme, *es-Sahih*, III, 64, İbn Hibbân, *es-Sahih*, V, 583, Nesâi, “İmamet”, 20, Ebû Davud, “Salat”, 57, İbn Mace, “İkâmatü’s sala”, 46, Beyhakî, *Sünenü’l kübra*, III, 95, 106, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2753, 2908, VI, 2914.

Muhammed b. Râşid → Mekhûl → Mûsa b. Enes b. Malik → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes (ra) Hz. Peygamber'in (s.a.v) saçının boyanacak kadar beyazlamadığını ancak Hz. Ebû Bekir'in beyazlarını kapatmak amacıyla kına ve keten ile boyadığını söyler.³⁷⁷

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ صَالِحٍ بْنُ هَانِيٍّ ، ثنا السَّرِيُّ بْنُ خُرَيْمَةَ ، ثنا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ ، ثنا إِسْحَاقُ بْنُ عُثْمَانَ ، قَالَ : قُلْتُ لِمُوسَى بْنِ أَنَسٍ : كَمْ غَزَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ ؟ قَالَ : غَزَا ثَلَاثًا وَعِشْرِينَ غَزْوَةً ، وَثَمَانُ غَزَوَاتٍ يُقِيمُ فِيهَا الْأَشْهُرَ ، قُلْتُ : كَمْ غَزَا أَنَسٌ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ ؟ قَالَ : ثَمَانُ غَزَوَاتٍ

Muhammed b. Sâlih b. Hâni → Seriy b. Huzeyme → Mûsa b. İsmail → İshak b. Osman isnadıyla nakledilen rivayete göre İshak, Mûsa b. Enes'e Hz. Peygamber'in (s.a.v) kaç kere gaza ettiğini sorar. O, yirmi üç kere gazveye katıldığını ve sekiz gazvede aylarca kaldığını söyler. Daha sonra Enes b. Malik'in (ra), Hz. Peygamberle (s.a.v) kaç gazveye katıldığını sorar ve Mûsa sekiz cevabını verir.³⁷⁸

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ ، نا أَبُو أَحْمَدَ ، عَنْ شَيْبَانَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُخْتَارِ ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ : كَانَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَكَّةٌ يَتَطَيَّبُ مِنْهَا

Nasr b. Ali → Ebû Ahmed → Şeyban b. Abdurrahman → Abdullah b. Muhtar → Mûsa b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes, “Hz. Peygamber'in (s.a.v) güzel koku süründüğü sükkesi vardı” demiştir.³⁷⁹

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ : حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْخَارِثِ : حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ قَالَ : وَذَكَرَ يَوْمَ الْيَمَامَةِ قَالَ : أَتَى أَنَسُ ثَابِتَ بْنَ قَيْسٍ وَقَدْ حَسَرَ عَنْ فِدْيَتِهِ وَهُوَ يَتَحَنَّنُ فَقَالَ : يَا عَمَّ مَا يَحْبِسُكَ أَنْ لَا تَجِيءَ قَالَ : الْأَنْ يَا ابْنَ أَخِي وَجَعَلَ يَتَحَنَّنُ يَغْنِي مِنَ الْحَنُوطِ ثُمَّ جَاءَ فَجَلَسَ فَذَكَرَ فِي الْحَدِيثِ انْكِشَافًا مِنَ النَّاسِ فَقَالَ : هَكَذَا عَنْ وُجُوهِنَا حَتَّى نُضَارِبَ الْقَوْمَ مَا هَكَذَا كُنَّا نَفْعَلُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِئْسَ مَا عَوَدْتُمْ أَقْرَانَكُمْ

Abdullah b. Abdülvehhâb → Halid b. Hâris → İbn Avn → Mûsa b. Enes isnadıyla nakledilen rivayete göre Mûsa şöyle der: “Yemame vakası günü Enes b. Mâlik Sâbit b. Kays'ın yanına gelmiş ve harp saflarında panik başladığını anlatmak istemişti. Sâbit ise o sırada iki uyluğunu açmış, “hanût” denilen bir çeşit koku sürünüyordu - şehit olmaya hazırlanıyor. Enes, Sâbit'e: “Ey Amca! Seni ne tutuyor ki gelmiyorsun?” diye seslendi. O da: “Ey kardeşim oğlu, şimdi geliyorum dedi. Hanût sürünmeye devam

³⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2763, 2818, Tayâlisî, *el-Müsned*, III, 547.

³⁷⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 575.

³⁷⁹ Ebû Davud, “Tereccül”, 1, Bezzâr, *el-Müsned*, XIII, 492.

ediyordu. Kokudan sonra Sâbit iki kat beyaz elbise giyerek kefenlendi, savaş saflarına gelip yerini aldı. Sonra: “Karşımızdan şöyle açılım da düşmanı görelim de nihayet düşmanla çarpışalım. Biz Rasûlüllah’la birlikte savaşırken böyle panikleyerek harp etmezdik, akranınız size kaçmayı ne fena âdet edindirmiş dedi.”³⁸⁰

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ بْنُ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ قَالَ قَالَ أَنبَاءُ مُوسَى بْنُ أَنَسٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ افْتَقَدَ ثَابِتَ بْنِ قَيْسٍ فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أَعْلَمُ لَكَ عِلْمَهُ فَأَتَاهُ فَوَجَدَهُ جَالِسًا فِي بَيْتِهِ مِنْكَسًا رَأْسَهُ فَقَالَ مَا شَأْنُكَ فَقَالَ شَرٌّ كَانَ يَرْفَعُ صَوْتَهُ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأَتَى الرَّجُلُ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُ قَالَ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ مُوسَى بْنُ أَنَسٍ فَرَجَعَ الْمَرَّةَ الْأُخْرَى بِيَشَارَةٍ عَظِيمَةٍ فَقَالَ أَذْهَبَ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ إِنَّكَ لَسْتَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَلَكِنْ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ

Ali b. Abdullah → Ezher b. Sa‘ → İbn Avn → Mûsa b. Enes b. Malik → Enes b. Malik isnadıyla nakledilen rivayete göre Peygamber (s.a.v) Sabit b. Kays’ın yokluğunu hissetti. Orada bulunan biri “Ey Allah’ın Rasulü ben sana onun haberini getiririm” dedi. Sabit’e geldi ve onu evinde başı öne eğilmiş bir şekilde otururken buldu. “Sana ne oldu?” diye sordu. Sabit, “şer” diye cevap verdi. O, sesini Peygamber’imizin (s.a.v) sesinden daha çok yükseltmişti bu yüzden o amelleri boşa giden cehennem ehlinde. Adam, Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelerek olan biteni anlattı. Hz. Peygamber; “ona geri dön ve cehennem değil cennet ehlinden olduğunu ilet” dedi.³⁸¹

حَدَّثَنَا مُنْذِرُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَارُودِيُّ ، حَدَّثَنَا أَبِي ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: حَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُطْبَةً مَا سَمِعْتُ مِثْلَهَا قَطُّ ، قَالَ: لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَجَّكُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا ، قَالَ : فَعَطَى أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُجُوهُهُمْ لَهُمْ خَنِينٌ ، فَقَالَ رَجُلٌ : مَنْ أَبِي؟ قَالَ: فَلَانٌ ، فَتَرَلْتُ هَذِهِ الْآيَةَ: { لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ }

Münzir b. Velid b. Abdurrahman el-Cârûdî → Velîd b. Abdurrahman → Şu‘be → Mûsa b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes (ra) şöyle dedi: “Peygamber (s.a.v) öyle bir hutbe okudu ki öylesini daha önce hiç duymamıştım. Şöyle dedi: “Siz benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağladınız” Bunun üzerine Rasûlüllah’ın (s.a.v) ashabı yüzlerini örtterek ağladılar. Sonra bir adam “Benim babam

³⁸⁰ Buhârî, “Cihad ve Siyer”, 38, Hâkim, el-Müstedrek, III, 234, Taberânî, el-Mu‘cemu’l kebîr, II, 71.

³⁸¹ Buhârî, “Menâkıb”, 24, “Tefsir”, 48, İbn Hibbân, es-Sahîh, XIII, 109.

kim?” diye sordu. “Fulandır” dedi ve şu ayet nazil oldu: “Açıklandığında hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın”³⁸²

وَحَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ النَّضْرِ النَّبَّيْ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ يَغْنِي: ابْنُ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: مَا سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْإِسْلَامِ شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ، قَالَ: فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَأَعْطَاهُ غَنَمًا بَيْنَ جَبَلَيْنِ، فَرَجَعَ إِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ: يَا قَوْمِ، أَسْلِمُوا! فَإِنَّ مُحَمَّدًا يُعْطِي عَطَاءً لَا يَخْشَى الْفَاقَةَ

Asım b. Nadr et-Teymî → İbn Hâris → Humeyd → Mûsa b. Enes → Enes b. Malik isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes (ra) şöyle der: “Rasulullah’dan (s.a.v) İslam nâmına bir şey istendiği zaman vermediği olmamıştır. Bir adama iki dağ arasını dolduran koyunlar verdi. Bu kişi kavmine döndü ve “ey insanlar! Müslüman olun, Muhammed bana artık fakirlikten korkmayacağım bir mal verdi” dedi.”³⁸³

أَخْبَرَنِي الْأَسْنَادُ أَبُو الْوَلِيدِ، ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ سُهَيْبَانَ، ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ، حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي يَزِيدَ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ رَضِيٍّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -، قَالَ: إِنَّ الْأَنْصَارَ اشْتَدَّتْ عَلَيْهِمُ السَّوَانِي، فَأَتَوْا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ - لِيَدْعُو لَهُمْ أَوْ يَحْفِرَ لَهُمْ نَهْرًا، فَأُخْبِرَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ: لَا تَسْأَلُونِي الْيَوْمَ عَنْ شَيْءٍ إِلَّا أُعْطِيْتُمْ، فَلَمَّا سَمِعُوا مَا قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ - قَالُوا: ادْعُ اللَّهُ لَنَا بِالْمَغْفِرَةِ، قَالَ: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَلِأَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ وَلِأَبْنَاءِ أَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ"

Ebû Velid → Hasan b. Süfyan → Abdülvaris b. Abdüssamed → Abdussamed → Abdullah b. Ebî Yezid → Mûsa b. Enes b. Malik → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes (ra) şöyle der: “Ensar’ın susuzlukları arttı. Onlara dua etmesi ya da kuyu açması için Hz. Peygamber’e (s.a.v) geldiler. “Ey Allah’ın elçisi, Allah’ın bizi bağışlaması için dua et” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v), “Allah’ım sen Ensar’ı onların çocuklarını ve torunlarını bağışla” diyerek dua etti.”³⁸⁴

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، نَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَقَدْ تَرَكْتُمْ بِالْمَدِينَةِ أَقْوَامًا مَا سِرْتُمْ مَسِيرًا وَلَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ وَلَا قَطَعْتُمْ مِنْ وَادٍ إِلَّا وَهُمْ مَعَكُمْ فِيهِ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَكَيْفَ يَكُونُونَ مَعَنَا وَهُمْ بِالْمَدِينَةِ؟ قَالَ: حَبَسَهُمُ الْعُدْرُ

³⁸² Buhâri, “Tefsir”, 15, “Rikak”, 27, “İ tisam”, 3, Müslim, “Fadâil”, 37, Tirmizî, “Tefsir”, 6, Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *el-Müsned*, Riyad: Daru’l Muğnî, 2000, III, 1798, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2781, Tayâlisîf, *el-Müsned*, III, 547, Bezzâr, *el-Müsned*, XIII, 429. Ayet için bkz (5:55/106).

³⁸³ Müslim, “Fadâil”, 14, İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 120, Beyhakî, *Sünenü’l kübra*, VII, 19, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2541, Bezzâr, *el-Müsned*, XIII, 488

³⁸⁴ Hâkim, *el-müstedrek*, IV, 80, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2797.

Mûsa b. İsmail → Hammâd → Humeyd → Mûsa b. Enes b. Malik → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Size Medine’de öyle kavimler bıraktım ki onlar yürüdüğünüz her yolda, infak ettiğiniz her mala, geçtiğiniz her vadide sizinledirler.” Ashab; “Onlar Medine’de iken nasıl bizimle olabilirler?” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v), “özürleri onları hapsetti” dedi.³⁸⁵

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الصَّبَّاحِ ، نَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ ، قَالَ نَا مُوسَى الْحَنَاطُ لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا ذَكَرَهُ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ: يَا أَنَسُ إِنَّ النَّاسَ يُمَصِّرُونَ أَمْصَارًا ، وَإِنَّ مَصْرًا مِنْهَا يُقَالُ لَهُ الْبَصْرَةُ ، أَوْ الْبُصَيْرَةُ فَإِنَّ أَنْتَ مَرَرْتَ بِهَا أَوْ دَخَلْتَهَا ، فَإِيَّاكَ وَسِبَاحَهَا وَكِلَاءَهَا وَسُوقَهَا وَبَابُ أَمْرَائِهَا ، وَعَلَيْكَ بِضَوَاجِحِهَا ، فَإِنَّهُ يَكُونُ بِهَا حَسْفٌ وَقَدْفٌ وَرَجْفٌ ، وَقَوْمٌ يَبِيئُونَ يُصْبِحُونَ قِرْدَةً وَخَنَازِيرَ

Abdullah b. Sabbâh → Abdülaziz b. Abdussamet → Mûsa b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) Enes’e (ra) şöyle dedi: “Ey Enes, insanlar birtakım şehirler kuracaklar. Onlar içerisinde Basra ya da Busayra denilen bir şehir olacak. Eğer oraya girersen iskelesinden, çarşısından ve emirlerinin kapısından uzak dur. Kenarlarına git. Şüphesiz orada yer çöküntüsü, taş yağması ve zelzele olacak. Bir kavim, akşam yatacak ve sabahleyin maymunlar ve domuzlar olarak kalkacaktır.”³⁸⁶

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ ، حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ أَبِي عَيْسَى ، عَنْ رَجُلٍ - أَرَاهُ مُوسَى - عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: سَيِّدُ إِدَامِكُمْ الْمَلْحُ

Hişâm b. Ammâr → Mervan b. Muaviye → İsa b. Ebî İsa → Racul- Mûsa olduğu söylenmiştir- Enes b. Mâlik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) “katığının efendisi tuzdur” buyurdu.³⁸⁷

حَدَّثَنَا أَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَنَتَ شَهْرًا يَدْعُو عَلَى رَعْلِ ، وَذَكَوَانَ ، وَعُصَيَّةَ ؛ عَصَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ

Esved b. Âmir → Şu‘be → Mûsa b. Enes b. Malik → Enes b. Malik (ra) tarihiyle nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) bir ay boyunca Allah ve

³⁸⁵ Ebû Davud, “Cihat”, 20, Beyhakî, *Sünenü’l kübra*, IX, 24, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2671, 2798, Ebû Ya‘la, Ahmed b. Alî b. el-Müsenâ, *el-Müsned*, Dimeşk: Daru’l Me‘mun li’t- türâs, 1990, VII, 213, Bezzâr, *el-Müsned*, XIII, 489.

³⁸⁶ Ebû Davud, “Melâhim”, 10.

³⁸⁷ İbn Mace, “Et‘ime”, 32, Taberânî, *el-mu‘cemu’l evsat*, VIII, 354.

Resulüne isyan eden Ril, Zekvan ve Useyye kabileleri için namaz ve duayı uzattı.³⁸⁸ –
beddua etti-

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبُخَارِيُّ ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَيْبٍ ، قَالَا : نَا أَيُّوبُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ ، نَا ابْنُ أَبِي
أُوَيْسٍ ، يَعْنِي أَبَا بَكْرَ بْنَ أَبِي أُوَيْسٍ ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ ، قَالَ ابْنُ شَيْبٍ : عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ
مُوسَى بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسٍ ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ : وَلَمْ أَجِدْ فِي كِتَابِي عَنِ الْبُخَارِيِّ إِلَّا عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ مُوسَى بْنِ
أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسٍ ؛ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْلَمَ عَلَى صَفِيَّةَ

Buhâri ve Abdullah b. Şebîb → Eyüb b. Süleyman b. Bilal → İbn Ebî Üveys →
Süleyman b. Bilal → Yahya b. Said → Humejd → Mûsa b. Enes → Enes b. Malik (ra)
isnadiyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v), Safiyye (ra) için velime
ziyafeti verdi.³⁸⁹

2.4.3.2.3. Mevkuf Rivayetleri

(وَأَمَّا الْأَثَرُ الَّذِي) أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخَافِضُ وَمُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْفَضْلِ (قَالَا) : أَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ
مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ ، ثنا يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ ، أَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ ، أَنَا حُمَيْدٌ ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ قَالَ : خَطَبَ
الْحَجَّاجُ بْنُ يُوسُفَ النَّاسَ ، فَقَالَ : اغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ ، فَاغْسِلُوا ظَاهِرَهُمَا وَبَاطِنَهُمَا وَعَرَاقِبَهُمَا ، فَإِنَّ
ذَلِكَ أَقْرَبُ إِلَى جَنَّتِكُمْ . فَقَالَ أَنَسٌ : صَدَقَ اللَّهُ ، وَكَذَبَ الْحَجَّاجُ { فَاغْسِلُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ } قَالَ :
فَرَأَاهَا جَرًّا . فَإِنَّمَا أَنْكَرَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ الْفِرَاءَةَ دُونَ الْغَسْلِ .

Muhammed b. Abdullah ve Muhammed b. Mûsa b. Fadl → Ebû Abbas
Muhammed b. Yakup → Yahya b. Ebî Talip → Abdulvehhâb b. Atâ → Humejd →
Mûsa b. Enes isnadiyla nakledilen rivayete göre Mûsa şöyle der: “Haccâc b. Yusuf,
insanlara bir hutbe okudu ve şöyle dedi: Ellerinizi, yüzünüzü ve ayaklarınızı yıkayın,
bunların içlerini ve dışlarını yıkayın. Bu sizin için cennete en yakın olandır. Enes b.
Malik (ra) “Allah doğru söyledi, Haccac yalan söyledi” dedi. Haccac, { فَاغْسِلُوا بِرُؤُوسِكُمْ }
{ فَاغْسِلُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ } ayetini mecrur okumuştur. Enes b. Malik, yıkama olmayan bu okuyuşu
reddetti.”³⁹⁰

أَخْبَرَنَا أَبُو زَكَرِيَّا بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ الْمُرَكِّي ، ثنا أَبُو الْعَبَّاسِ : مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ ، أَنَبَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ ، أَنَبَا
الشَّافِعِيَّ ، أَخْبَرَنِي التَّقْفِيُّ ، عَنْ حُمَيْدٍ ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ : أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رَضِيَ اللَّهُ
عَنْهُ - سَأَلَهُ إِذَا حَاصِرْتُمُ الْمَدِينَةَ : كَيْفَ تَصْنَعُونَ ؟ قَالَ : نَبْعَثُ الرَّجُلَ إِلَى الْمَدِينَةِ ، وَنَصْنَعُ لَهُ هَنَةً مِنْ جُلُودٍ ، قَالَ :

³⁸⁸ Ahmed b Hanbel, *el-Müsned*, VI, 2910, Bezzâr, *el-Müsned*, XIII, 491.

³⁸⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, XIII, 489.

³⁹⁰ Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, I, 71.

أَرَأَيْتَ إِنْ رُمِيَ بِحَجَرٍ . قَالَ : إِذَا يُفْتَل . قَالَ : فَلَا تَفْعَلُوا ؛ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا يَسُرُّنِي أَنْ تَفْتَحُوا مَدِينَةَ فِيهَا أَرْبَعَةُ
آلَافٍ مُقَاتِلٍ بِتَضْيِيعِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ

Ebû Zekeriya b. İshak el-Müzkî → Ebû'l Abbas → Muhammed b. Yakup →
Rebi b. Süleyman → Şâfiû → es-Sekafî → Humeyd → Mûsa b. Enes → Enes b. Malik
(ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Ömer b. Hattab (ra), Enes b. Malik'e (ra)
Medineyi kuşatsa ne yapacağını sordu. Enes b. Malik, “deriden bir kıyafet yapıp onu
birine giydirir ve onu Medine'ye göndeririz” dedi. Hz. Ömer: “Ya taşlanırsa, ya ölürse,
yapmayım. Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin olsun ki içerisinde 40000 asker olan
Medîne'nin bir Müslümanın ölmesiyle fethedilmesine gönlüm razı olmaz”.³⁹¹

(أَخْبَرَنَا) أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ ، أَنبَأَ حَسَنُ بْنُ حَمَّادٍ ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ أَبُو إِسْمَاعِيلَ ، ثَنَا ابْنُ أَبِي
مَرْيَمَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي بُرَيْدٍ حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ أَنَّ مُوسَى بْنَ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ حَدَّثَهُ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ : أَنَّهُ أَوْصَى فِي مَرَضِهِ
وَشَكَكَ فِي حَبْلِ جَارِيَةٍ فَقَالَ : انظُرُوا أَنْ تَدْعُوا لَوْلَاهَا الْقَافَةَ . قَالَ : فَصَحَّ مِنْ مَرَضِهِ ذَلِكَ .

Ebû Abdullah Hafız → Hasan b. Hamşâz → Muhammed b. İsmail → İbn Ebî
Meryem → Yahya b. Eyûb → Humeyd → Mûsa b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla
nakledilen rivayete göre Enes b. Malik (ra) hastalığında vasiyette bulundu. Ancak
cariyesinin hamile olmasından şüphe etti ve bir kıyâfet ilmi uzmanının getirilerek
doğduktan sonra çocuğa bakmasını istedi. Hastalığında bu vasiyeti de caiz görüldü.³⁹²

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ أَبُو عُبَيْدَةَ الْحَدَّادُ ، حَدَّثَنَا الْمُعَلَّى بْنُ جَابِرٍ - يَعْنِي اللَّقَيْطِيَّ - ، قَالَ : حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ أَنَسِ
بْنِ مَالِكٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، قَالَ : كَانَ إِذَا قَامَ الْمُؤَذِّنُ فَادَّنَ صَلَاةَ الْمَغْرَبِ فِي مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ ، قَامَ مَنْ شَاءَ فَصَلَّى حَتَّى تَقَامَ
الصَّلَاةُ ، وَمَنْ شَاءَ رَكَعَ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ قَعَدَ ، وَذَلِكَ بِعَيْنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Abdulvâhid Ebû Ubeyde el-Haddad → Mualla b. Câbir → Mûsa b. Enes b.
Malik → Enes b. Malik isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes b. Malik şöyle der:
“Medine mescidinde müezzin akşam namazını okuduğu zaman isteyenler namaz
kılınıncaya kadar nafile namaz kılardı. İsteyen de iki rükû yapar sonra otururdu. Tüm
bunlar Hz. Peygamber'in (s.a.v) gözünün önünde olurdu.”³⁹³

عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ : أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ سَبِيرِينَ سَأَلَ أَنَسَ
بْنَ مَالِكِ الْكِتَابَ ، وَكَانَ كَثِيرَ الْمَالِ ، فَأَبَى ، فَأَنْطَلَقَ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَاسْتَأْذَاهُ عَلَيْهِ ، فَقَالَ عُمَرُ لِأَنَسِ : " كَاتِبُهُ

³⁹¹ Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, IX, 42.

³⁹² Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, IX, 265.

³⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2764.

" ! فَأَبَى ، فَضَرَبَهُ بِالدِّرَّةِ ، وَقَالَ : " كَاتِبُهُ " ، فَقَالَ أَنَسٌ : لَا أَكَاتِبُهُ ، فَضَرَبَهُ بِالدِّرَّةِ ، وَتَلَا : { فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا } ، فَكَاتِبُهُ أَنَسٌ

Abdurrezzâk → İbn Cüreyc → Meçhul kişi → Mûsa b. Enes isnadıyla nakledilen rivayete göre Sîrîn, Enes b. Malik'ten mükâtebe akdi yapmasını istedi. Sîrîn'in malı çoktu. Enes bu isteğe yanaşmadı. Sîrîn, Ömer (r.a)'e gitti ve Enes'in mükâtebe akdi yapmaya yanaşmadığını şikâyet etti. Hz. Ömer, Sîrînle mükâtebe akdi yapmasını emretti. Enes yine yanaşmayınca Hz. Ömer ona kırbaçla vurdu ve "Eğer onlarda bir iyilik (hayır) görürseniz mükâtebe akdi yapın" (en-Nûr, 24/33) âyetini okudu.³⁹⁴

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدْنَانَ ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ خَلَادٍ الْوَاسِطِيُّ ، ثنا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ ، نا أَبُو الْمُقَدَّامِ هِشَامُ بْنُ زِيَادٍ قَالَ : سَمِعْتُ مُوسَى بْنَ أَنَسٍ يُحَدِّثُ ، عَنْ أَنَسٍ ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : مَنْ كَانَ فِي نَفْسِهِ مَوَدَّةٌ لِأَخِيهِ ، فَلْيُعْلِمْهُ ذَلِكَ . لَمْ يَرَوْ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ إِلَّا هِشَامُ بْنُ زِيَادٍ

Muhammed b. Ebân → Abdullah b. Muhammed → Yezîd b. Harun → Ebû'l Mikdâm Hişam b. Ziyâd → Mûsa b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: "Kimin gönlünde kardeşi için muhabbet varsa bunu ona bildirsin." Bu hadisi Mûsa b. Enes'den Hişam b. Ziyad'dan başka kimse rivayet etmemiştir.³⁹⁵

2.4.3.3. Cerh- Tadil Durumu

Mûsa b. Enes, cerh-tadil kitaplarında güvenilir olarak zikredilen ravilerdendir. İbn Sa'd, İclî ve Zehebi ve güvenilir (ثقة) olduğunu söyleyerek, az hadisinin olduğunu dile getirirler.³⁹⁶ Ebû Hatim, İbn Hibban ve İbn Hacer'de onun güvenilir (ثقة) olduğu

³⁹⁴ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 372.

³⁹⁵ Taberânî, *Mu'cemü'l kebîr*, VII, 259.

³⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 192; Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Kâşif marifetü men lehu rivaye fi Küttüb-i Sitte*, (thk. Muhammed Avvâme), Cidde: Daru'l Kible, II, 302; İbn Hacer, *Tehzibü't Tehzîb*, X, 299; el-Bâci, Ebû'l Velîd Süleymaan b. Halef, *et-Tadil ve't tecrîh limen harece lehu'l-Buhâri fi'l Câmiu's-Sahîh*, Riyad: Daru'l-Livâ, 1986, II, 774.

kanaatini taşımaktadırlar.³⁹⁷ Buhârî ve Mizzî ise herhangi bir tevsik ya da tecrih ifadesi kullanmaksızın Mekhul ve Humejd Tavi'l'in ondan rivayette bulunduğunu söyler.³⁹⁸

2.4.4. Kadılığı

Mûsa b. Enes'in ne zaman kadılık görevine atandığı ve kaç yıl süreyle devam ettirdiğine dair net bilgiler bulunmamaktadır. Ancak onun Irak valisi Mesleme b. Abdülmelik tarafından kadılığa atandığına yer verilmektedir. Başka bir rivayette ise Mûsa b. Enes'in Haccac'ın valiliği sırasında kadılık yaptığı ifade edilmektedir.³⁹⁹ Görevinden ayrılma sebebi olarak ise İbnü'l Eş'as fitnesinin çıkması ve Mûsa b. Enes'in bu olaydan ötürü evine kapanması zikredilmektedir.⁴⁰⁰

2.4.4.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

Mûsa b. Enes b. Malik'in hayatına dair olan sınırlı bilginin onun ilmî hayatı için de geçerli olduğu söylenebilir. Onun babası dışında bir kaynaktan ilim alıp almadığı bilinmemektedir. Aynı şekilde onun fıkhî birikimine dair hiçbir bilgilendirme yapılmamakla beraber, fıkıh kitaplarında görüşlerine atıf yapılan biri de değildir. Bununla beraber davalarına dair herhangi rivayet de nakledilmemiştir.

Mûsa b. Enes'in fıkhî görüşüyle ilgili nakledilen tek rivayet şudur:

Fehd → Ahmed b. Abdullah b. Yunus → Ebû Şihâb → İbn Avn → Şa'bi isnadıyla nakledilen rivayete göre Şa'bi şöyle der: İbrahim en-Nehâi, İbn Ma'kil ve Mûsa b. Enes mülâa'ne çocuğu konusunda benimle ihtilaf ettiler ve onu babanın nesebine ilhak ederiz dediler. Ben de; dört kez şهادette bulunup –yemin ettikten sonra- beşinci de babasının nesebinden sayarım” dedim. Bu konuyu sormak için Medine'ye mektup yazdılar. Medine'dekiler de annesinin nesebine katılacağı cevabını verdiler.⁴⁰¹

³⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 401; İbn Hacer, *Takribü't Tehzîb*, I, 549.

³⁹⁸ Buhârî, *Tarihu'l kebir*, VII, 297; Mizzi, *Tehzibü'l Kemal*, XXIX, 30.

³⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidaye*, IX, 28; Moğultay, *İkmalü Tehzibü'l Kemâl*, XII, s.10.

⁴⁰⁰ Vekî', *Kudât*, 192.

⁴⁰¹ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l âsâr*, XIII, 123.

2.5. Nadr b. Enes b. Malik

Tam adı Nadr b. Enes b. Mâlik b. Nadr b. Damdam b. Zeyd b. Harâm b. Cündüb b. Âmir b. Ğanem b. Adî b. En-Neccâr el-Basrî'dir.⁴⁰² Ebû Mâlik künyesiyle bilinmektedir.⁴⁰³

2.5.1. Hayatı

Nadr b. Enes b. Mâlik, Basra'nın önemli simaları arasında yer almasına rağmen hayatı hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak onun İbn Sîrîn ve Hasan Basrî gibi hem tabiin neslinin hem de Basra'nın tanınmış âlimleriyle yakın ilişkileri olduğu görülmektedir. Cenazesini İbn Sîrîn'in yıkaması ve onun hakkında "Benim için Basra'daki insanların en kıymetlisiydi" demesi onun Basra'daki konumuna işaret etmesi açısından önemlidir.⁴⁰⁴

Hicri yüz yedi yılında kardeşi Mûsa b. Enes b. Malik'ten önce vefat ettiği belirtilmiştir.⁴⁰⁵ Cenaze namazını kardeşi Mûsa b. Enes b. Mâlik kıldırıştır.⁴⁰⁶ Vekî', onun Hariciler tarafından öldürüldüğünü bildirir.⁴⁰⁷

2.5.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi

Nadr b. Enes b. Malik'in bulunduğu coğrafyada meydana gelen hâdiselere kayıtsız kalmadığı aksine, özellikle Haccac karşıtı ayaklanmalarda tarafını belli ettiği görülmektedir. İbn Hacer, Ebû Dâvud'dan nakille onun Deyru'l Cemâcim savaşına katıldığını belirtir.⁴⁰⁸ Zehebî ve İbn Hayyât da onun bu savaşta İbnü'l Eş'as tarafında yer alan kurrâlar arasında zikretmektedirler.⁴⁰⁹

⁴⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 191; Moğultay, *İkmâlü Tehzibi'l -Kemâl*, VII, 342; Buhârî, *Tarihu'l kebîr VIII*, 87.

⁴⁰³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 474.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2778.

⁴⁰⁵ İbn Hibbân, *es-Sikat*, V, 474; İbn Hacer, *Takribü't Tehzib*, I, 561.

⁴⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 191.

⁴⁰⁷ Vekî', *Kudât*, 195.

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzibü't tehzib*, X, 389.

⁴⁰⁹ Zehebî, *Tarihu'l İslâm*, VI, 15; İbn Hayyât, *Tarih*, I, 286.

Nadr b. Enes'in, Emevi devleti açısından büyük bir önemi olan Yezid b. Mühelleb isyanında ise ayaklanma karşıtı bir tavır takındığı görülmektedir. Ömer b. Abdülaziz tarafından halkın hakkını ödememek gerekçesiyle tutuklanan Yezid görevinden azledip tutuklattır. Halife'nin hastalığının ağırlaştığı günlerde yeni Halife Yezîd b. Abdülmelik'in kendisini öldüreceği korkusuyla hapisten kaçarak Ezd kabilesinin aracılığıyla Basra'ya gider. Basra halkının büyük çoğunluğunu teşkil eden Ezd ve Rebîa kabilelerinin desteğiyle Temîm ve Kays'ın desteklediği Vali Adî'yi etkisiz hale getirir. Bu sırada taraftarlarının sayısını arttırmak amacıyla Basra mescidinde bir hutbe vererek insanları Kuran'a ve sünnete uymaya çağırır. Cihat konusunda teşvik ederek, Şam ehline –Emevi Devleti- karşı yapılacak olan cihadın Türklerle yapılacak cihattan daha faziletli olduğunu iddia eder. Bu konuşmayı duyan Hasan Basrî ve Nadr b. Enes b. Malik ona karşı çıkararak daha düne kadar valileri olduğunu bu şekilde davranmaması gerektiği konusunda ikaz ederler ancak Yezid'in taraftarları onları susturdular.⁴¹⁰

Bu bilgiler dışında onun devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurduğuna dair herhangi bir malumata ulaşılamamıştır.

2.5.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

2.5.3.1. Rivayet Ağı

Nadr b. Enes'in Beşîr b. Nehîk, Enes b. Malik, Zeyd b. Erkam, Ebû Bürde b. Ebi Mûsa'dan rivayet aldığı buna karşılık, Katâde, Harb b. Meymun, Abdullah b. Mûsenna b. Enes Ebû Hattâb el-Basrî, Ebû Rical el-Basrî, Humejd et-Tavîl, Ebû Hâtim Asım Ahvel, Ali b. Zeyd'in ondan rivayette bulunduğu görülmektedir.

Yapılan taramalar neticesinde Nadr b. Enes'in tekrarları olmaksızın otuz iki merfu hadis rivayet ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu rivayetlerden on dört tanesi *Kütüb-i Sitte*'de yer alırken diğerlerinin müsned ve Mûsannef türü kitaplarda yer aldığı görülmektedir.

⁴¹⁰ İbn Esîr, *el-Kâmil*, IV, 337.

2.5.3.2. Rivayetleri

2.5.3.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri

حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ : أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ : أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيَكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : مَنْ أَعْتَقَ شَقِيصًا مِنْ مَمْلُوكِهِ فَعَلَيْهِ خَلَاصُهُ فِي مَالِهِ ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ ، فَوَمَّ الْمَمْلُوكُ قِيَمَةَ عَدْلِ ، ثُمَّ اسْتُسْعِيَ غَيْرَ مَشْفُوقٍ عَلَيْهِ

Bişr b. Muhammed → Said b. Ebî Arûbe → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber şöyle der: "Her kim bir kölede bulunan hissesini ve payını azat ederse o kimsenin, o kölenin diğer hissesini karşılayacak malı varsa o kölenin kurtuluşu o kimsenin malındandır. Şayet malı yoksa köleye adilce bir kıymet biçilir ve diğer hissedarın payını ödeyecek kadar para kazanması için güç olmayan bir işte o köle çalıştırılır."⁴¹¹

(أَخْبَرَنَا) أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ ، ثنا أَبُو عَلِيٍّ : الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الْحَافِظُ ، ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ، ثنا أَبُو قُدَامَةَ ، ثنا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ ، حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ قَتَادَةَ عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيَكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ : " مَنْ أَعْتَقَ سَهْمًا فِي مَمْلُوكٍ فَعِنْتُهُ عَلَيْهِ فِي مَالِهِ إِنْ كَانَ لَهُ مَالٌ لَيْسَ لَهُ شَرِيكَ .

Ebû Abdullah b. Hafız → Ebû Ali → Hüseyin b. Ali → İbrahim b. Ebi Talib → Ebû Kudâme → Muaz b. Hişam → Hişam → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber şöyle dedi: "Her kim bir köle üzerindeki hissesini azad ederse, eğer malı varsa (kalan kısmın bedelini de) kendi malından hürriyetine kavuşturur. Allah'ın ortağı yoktur."⁴¹²

(أَخْبَرَنَا) أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ، أَنَّ أَبَا أَحْمَدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الصَّقَّارَ ، ثنا تَمْتَامٌ ، ثنا أَبُو سَلَمَةَ ، ثنا هَمَّامٌ ، ثنا قَتَادَةَ عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيَكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : أَنَّ رَجُلًا أَعْتَقَ شَقِيصًا مِنْ غُلَامٍ فَأَجَارَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -⁴¹³ عِنْتَهُ وَغَرَمَهُ بَوِيَّةَ تَمَنِيهِ

Ebû'l Hasan Ali b. Ahmed b. Abdân → Ahmed b. Ubeyd → Temtâm → Ebû Seleme → Hemmâm → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre

⁴¹¹ Buhâri, "Şerike", 5, 13, "İtak", 4; Müslim, "İtk", 1, "Eymân", 12; İbn Hibbân, *es-Sahih*, X, 157; Ebû Davud, "İtk", 4, 5; İbn Mace, "Nikah", 71; Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, X, 282; Dârekutnî, *es-Sünen*, V, 223; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 1572, 9584, II, 1989; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XI, 242; Tahâvî, *Şerhu meâni'l âsâr*, III, 107.

⁴¹² Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, X, 276.

⁴¹³ Belâzürî, *Ensâbü'l eşraf*, III, 123.

isnadiyla nakledilen rivayete göre bir adam köle üzerindeki kendi hissesinden vazgeçerek azat etti. Hz. Peygamber bunu caiz gördü ve kalanını kendi malından ödetirdi.⁴¹⁴

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ : حَدَّثَنَا هَمَّامٌ : حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ : حَدَّثَنِي النَّضْرُ بْنُ أَنَسٍ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : الْعُمْرَى جَائِزَةٌ

Hafs b. Ömer → Hemmâm → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre (ra) isnadiyla nakledilen rivayete göre Rasulullah (s.a.v) şöyle dedi: “Umrâ⁴¹⁵ caizdir.”⁴¹⁶

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ : حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ نَهَى عَنْ خَاتِمِ الذَّهَبِ

Muhammed b. Beşşâr → Gunder → Şu‘be → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre isnadiyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) altın yüzüğü yasakladı.⁴¹⁷

حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ : حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى : حَدَّثَنَا سَعِيدٌ قَالَ : سَمِعْتُ النَّضْرَ بْنَ أَنَسٍ بْنِ مَالِكٍ يُحَدِّثُ قَتَادَةَ قَالَ : كُنْتُ عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ وَهُمْ يَسْأَلُونَهُ وَلَا يَذْكُرُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى سِئِلَ ، فَقَالَ : سَمِعْتُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : مَنْ صَوَّرَ صُورَةَ فِي الدُّنْيَا كَلَّفَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ يَنْفُخَ فِيهَا الرُّوحَ وَلَيْسَ بِنَافِخٍ

Ayyâş b. Velîd → Abdüla‘la → Saîd → Nadr b. Enes → Katâde isnadiyla nakledilen rivayete göre Nadr, Katâde’yi şunları anlatırken duyduğunu söyler: “İbn Abbas’ın yanındaydım. Ona hadis soruluyor fakat o Hz. Peygamber’i (s.a.v) zikretmiyordu. Bu ona sorulunca şöyle dedi: ‘Peygamber’i (s.a.v): Kim dünyada resim çizerse ahirette ona ruh üflemeyle mesul tutulur ve bunu yapamaz.”⁴¹⁸

⁴¹⁴ Beyhakî, *Sünenü’l kübra*, X, 276; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1797.

⁴¹⁵ Umrâ; bir kimsenin mülkiyeti kendinde kalmak şartıyla yaşadığı sürece bir akarı bedelsiz olarak kullanmak üzere birine vermesidir.

⁴¹⁶ Buhari, “Hibe”, 29; Müslim, “Hibât” 4; Nesâi, “Umrâ”, 4; Ebû Davud, “İcare”, 51; Beyhakî, *Sünenü’l kübrâ*, VI, 174; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1797, 9628, 1998, 10136, 2095; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 513, Tahâvî, *Şerhu meâni’l âsâr*, IV, 164.

⁴¹⁷ Buhârî, “Libâs”, 42; Müslim, “Libas ve Ziyet” 10; İbn Hibbân, *es-Sahih*, XII, 298; Nesâi, “Ziynet”, 78, 114; Beyhakî, *Sünenü’l kübra*, IV, 145; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 2095.

⁴¹⁸ Buhârî, “Libâs”, 95; Müslim, “Libas ve Ziyet”, 25; Beyhakî, *Sünenü’l kübrâ*, VII, 269; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 536, 3315, 774; İbn Ebî Şeybe, *el-Msannef*, XII, 608, Tahâvî, *Şerhu meâni’l âsâr*, IV, 164.

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى ، وَابْنُ بَشَّارٍ - وَاللَّفْظُ لِابْنِ الْمُثَنَّى - قَالَ : حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ،
عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ : عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي
الْمَمْلُوكِ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ : فَيَعْتِقُ أَحَدُهُمَا ، قَالَ : يَصْنَمُنْ

Muhammed b. Müsennâ ve İbn Beşşâr → Muhammed b. Cafer → Şu'be →
Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen
rivayete göre iki efendisi olup biri tarafından azledilen köle hakkında Rasulullah (s.a.v)
diğer efendinin tazmin etmesi gerektiğini söyledi.⁴¹⁹

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ. قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ قَتَادَةَ ،
عَنْ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : إِذَا أَفْلَسَ الرَّجُلُ ،
فَوَجَدَ الرَّجُلَ مَتَاعَهُ بِعَيْنِيهِ، فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ

Muhammed b. Müsennâ → Muhammed b. Cafer ve Abdurrahman b. Mehdi →
Şu'be → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla
nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Bir adam iflas eder de,
alacaklı malının aynını, müflisin yanında bulursa, o mala, başkalarından daha layıktır.”

420

أَخْبَرَنَا أَبُو طَاهِرٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ ، قَالَ : حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ ، قَالَ : أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ ، قَالَ :
حَدَّثَنَا هَمَّامٌ ، قَالَ : حَدَّثَنَا قَتَادَةُ ، عَنْ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : مَنْ صَلَّى مِنَ الصُّبْحِ رَكْعَةً ، ثُمَّ طَلَعَتِ الشَّمْسُ ، فَلْيَصِلْ إِلَيْهَا أُخْرَى

Ebû Tahir → Ebû Bekir → İshâk b. Mansur → Abdussamet → Hemmâm →
Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen
rivayete göre Rasulullah (s.a.v) şöyle dedi: “Kim sabah namazının ilk rekâtını kılar ve
sırada güneş doğarsa ikinci rekâtını da kılsın.”⁴²¹

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ نَصْرِ بْنِ عَلِيٍّ الْجَهْزَمِيُّ ، وَعَبْدُ الْقُدُوسِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ شُعَيْبِ بْنِ الْحَبَابِ - وَهَذَا لَفْظُ
حَدِيثِ عَبْدِ الْقُدُوسِ - ، قَالَ : حَدَّثَنِي عَمْرُو ، يَعْنِي ابْنَ عَاصِمٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا هَمَّامٌ ، قَالَ : حَدَّثَنَا قَتَادَةُ ، عَنْ النَّضْرِ بْنِ

⁴¹⁹ Müslim, “İtk”, 1, “Eymân”, 12; Dârekutnî, *es-Sünen*, V, 220, II, 2095.

⁴²⁰ Müslim, “Buyu”, 26; Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, VI, 46, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1797, 1890, 1953, 1959; İbn Ebî Şeybe, *el-Musanef*, X, 514.

⁴²¹ İbn Huzeyme, *es-Sahih*, II, 184; İbn Hibbân, *es-Sahih*, IV, 450; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 274, Tirmizi, “Salat”, 299; Dârekutnî, *Sünen*, II, 224; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1798, 1693.

أَنَسٌ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : مَنْ نَسِيَ رَكَعَتِي الْفَجْرِ ، فَلْيُصَلِّهِمَا إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ

Ali b. Nasr b. Ali el-Cehdamî → Abdulkuddûs b. Muhammed b. Şuayb b. Habbâb → Amr → Hemmâm → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Kim sabah namazının iki rekâtını unutursa güneş doğduktan sonra kılsın.”⁴²²

أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ الْحُبَابِ ، بِخَبَرِ غَرِيبٍ حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارِ الرَّمَادِيِّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَزُوبَةَ ، [157/10] وَيَحْيَى بْنُ صُبَيْحٍ عَنْ قَتَادَةَ عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيكٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : أَيُّمَا عَبْدٍ كَانَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَأَعْتَقَ أَحَدُهُمَا نَصِيبَهُ ، فَإِنْ كَانَ مُوسِرًا قَوْمَ عَلَيْهِ ، وَإِنْ كَانَ مُعْسِرًا اسْتَشْعِيَ الْعَبْدُ غَيْرَ مَشْفُوقٍ عَلَيْهِ

Fadl b. Hubâb → İbrahim b. Beşşâr → Süfyan b. Uyeyne → Said b. Ebî Arûbe ve Yahya b. Subeyh → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Her kim bir kölede bulunan hissesini ve payını azat ederse o kimsenin, o kölenin diğer hissesini karşılayacak malı varsa o kölenin kurtuluşu o kimsenin malındandır. Şayet malı yoksa köleye adilce bir kıymet biçilir ve diğer hissedarın payını ödeyecek kadar para kazanması için güç olmayan bir işte o köle çalıştırılır.”⁴²³

أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَزْدِيُّ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيكٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، أَنَّ رَجُلَيْنِ ادَّعَا دَابَّةً ، فَأَقَامَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا شَاهِدَيْنِ ، فَقَضَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمَا نَصْفَيْنِ

Abdullah b. Muhammed → İshak b. İbrahim → Abdussamet → Hammad b. Seleme → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre iki adam Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek her biri bir bineğin kendisine ait olduğunu iddia etti ve şahit gösterdiler. Hz. Peygamber (s.a.v) her biri için bineğin yarısına sahip olduklarına hükmetti.⁴²⁴

⁴²² İbn Huzeyme, *es-Sahih*, II, 295; İbn Hibbân, *es-Sahih*, VI, 224, Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 274, 307; Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, II, 224, 484.

⁴²³ İbn Hibbân, *es-Sahih*, X, 156; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1890.

⁴²⁴ İbn Hibbân, *es-Sahih*, XI, 457; Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, X, 258; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l âsâr*, XII, 205.

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زُهَيْرٍ ، بِسُتَرٍ ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَحْزَمَ ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ ، حَدَّثَنِي أَبِي ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ : مَنْ أَطَّلَعَ إِلَى دَارِ قَوْمٍ بِغَيْرِ إِذْنِهِمْ فَفَقَّئُوا عَيْنَهُ ، فَلَا دِيَةَ وَلَا قِصَاصَ

Ahmed b. Yahya b. Züheyr → Zeyd b. Ahzem → Muaz b. Hişam → Hişam → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre isnadıyla nakledilen rivayete göre Rasulullah (s.a.v) şöyle dedi: “Bir kişi izini olmadan başkasının evini gözetlese ve ev sahibi onun gözünü çıkarsa diyet ya da kısas gerekmez.”⁴²⁵

أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَزْدِيُّ قَالَ : حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ : أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ قَالَ : حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى عَنْ قَتَادَةَ عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَأَتَانِ ، فَجَاءَ مَعَ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى ، جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَحَدُ شَفِيئِهِ سَاقِطٌ

Abdullah b. Muhammed el-Ezdî → İshâk b. İbrahim → Veki' → Hemmâm b. Yahya → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle der: “İki zevcesi olup da birine meyledip diğerini ihmal eden kimse, kıyamet gününde, bir yanı felçli olarak gelir.”⁴²⁶

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ ، قَالَ : أَخْبَرَنَا هَمَّامٌ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَجُلًا أَعْتَقَ شَفِيصًا لَهُ مِنْ غُلَامٍ ، فَأَجَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَقْفَهُ ، وَعَرَّمَهُ بَقِيَّةَ تَمَنِيهِ

Muhammed b. Kesîr → Hemmâm → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre isnadıyla nakledilen rivayete göre bir adam iki kişi arasında ortak olan köledeki hakkını azat eder. Hz. Peygamber bunu caiz görerek kalan ücreti de malından ödemekle görevlendirir.⁴²⁷

(أَخْبَرَنَا) عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ، أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدٍ ، حَدَّثَنِي أَبُو الضَّحَّاكِ بْنُ أَبِي عَاصِمٍ النَّبِيلِ ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى ، ثنا عَيْسَى بْنُ شُعَيْبٍ ، ثنا ابْنُ الْمُثَنَّى ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : تُجْزَى مِنَ السِّوَالِكِ الْأَصَابِعُ

⁴²⁵ İbn Hibbân, *es-Sahih*, XIII, 351; Nesâi, “Kasame”, 47; Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, VIII, 338, Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 273, V, 253.

⁴²⁶ İbn Hibbân, *es-Sahih*, X, 7; Hâkim, *el-müstedrek*, II, 186; Nesâi, “İşretü'n- nisâ” 2; Ebû Davud, “Nikah”, 39; Tirmizi, “Salat”, 354; Dârimi, *el-Müsned*, III, 1415; İbn Mace, “Nikah”, 47; Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, VII, 297, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1668, 1798, 2101; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX, 448.

⁴²⁷ Ebû Davud, “İtk”, 4.

Ali b. Ahmed b. Abdân → Ahmed b. Ubeyd → Ebû Dahhâk b. Âsım b. Nebîl → Muhammed b. Mûsa → İsa b. Şuayb → İbn Müsenna → Nadr b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Peygamber (s.a.v) parmakların misvak gibi kullanılmasının kifayet ettiğini söyledi.⁴²⁸

حَدَّثَنَا مَوْسَى بْنُ سَهْلٍ ، نَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْفَرَقَسَانِيُّ ، نَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ ، نَا شُعْبَةُ ، عَنْ قَتَادَةَ ،
عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْبَكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَانَ جُنبًا
وَأَرَادَ أَنْ يَأْكُلَ أَوْ يَنَامَ تَوَضَّأَ . " لَمْ يَرَوْ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ قَتَادَةَ إِلَّا شُعْبَةُ ، وَلَا عَنْ شُعْبَةَ إِلَّا حَجَّاجُ ، تَقَرَّدَ بِهِ : إِسْحَاقُ
بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْفَرَقَسَانِيُّ

Mûsa b. Sehl → İshak b. İbrahim → Haccac b. Muhammed → Şu‘be → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû Hureyre şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v) eğer cünüp ise yemek ya da uyumak istediğinde abdest alırdı.” Bu hadisi Katâde’den Şu‘be, Şu‘be’den Haccac’dan başka kimse rivayet etmemiş ve İshak b. İbrâhim el-Kâsânî teferrüt etmiştir.⁴²⁹

حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ حَمَّادٍ ، ثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، نَا سَعْدَانُ بْنُ يَحْيَى ، ثَنَا أَبُو الرَّجَالِ الْبَصْرِيُّ ، عَنْ
النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - صَلَّى بِهِمُ الْهَاجِرَةَ ، فَرَفَعَ صَوْتَهُ فَقَرَأَ :
{ وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا } { وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى } فَقَالَ لَهُ أَبِي بْنُ كَعْبٍ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، أُمِرْتَ فِي هَذِهِ الصَّلَاةِ بِشَيْءٍ ؟
قَالَ : لَا ، وَلَكِنِّي أَرَدْتُ أَنْ أَوْقِفَ لَكُمْ صَلَاتَكُمْ.

لَمْ يَرَوْ هَذَا الْحَدِيثَ عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ إِلَّا أَبُو الرَّجَالِ ، وَلَا رَوَاهُ عَنْ أَبِي الرَّجَالِ إِلَّا سَعْدَانُ بْنُ يَحْيَى
وَسَلَّمَ بْنُ قُتَيْبَةَ .

Velid b. Hammad → Süleyman b. Abdurrahman → Sa‘dân b. Yahya → Ebû’r Rical Basrî → Nadr b. Enes → Enes b. Malik isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes b. Malik şöyle der: “Peygamber (s.a.v) öğle namazını kıldırıldı ve sesini yükselterek Şems suresinin ilk dört ayetini okudu. Übey b. Ka‘b; “Ey Allah’ın Resûlü, sana namazda bir şey mi emredildi?” diye sordu. Peygamber (s.a.v); “Hayır, size namaz vaktini öğretmek istedim.” dedi. Bu hadisi Nadr b. Enes’ten sadece Ebû Vâil, Ebû’r Rical’den de Sa‘dan b. Yahya ve Selim b. Kuteybe rivayet etmiştir.”⁴³⁰

⁴²⁸ Beyhakî, *Sünenü’l kübra*, I, 40.

⁴²⁹ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l kebîr*, VIII, 202.

⁴³⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l kebîr*, IX, 106.

2.5.3.2.2. Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayetleri

حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ ، عَنْ عَاصِمٍ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ أَنَسُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: لَوْلَا أَنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَا تَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ . لَتَمَنَيْتُ

Hasan b. Rebi → Ebû'l Ahvas → Âsım → Nadr b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes (ra); Peygamber'in (s.a.v) “ölümü istemeyin” dediğini işitmeseydim ölmek isterdim.⁴³¹

حَدَّثَنِي حَزْمَةُ بْنُ يَحْيَى التُّجَيْبِيُّ ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهَبٍ ، أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ أَنَّ يَعْقُوبَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ الْأَنْصَارِيِّ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: جِئْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا فَوَجَدْتُهُ جَالِسًا مَعَ أَصْحَابِهِ يُحَدِّثُهُمْ ، وَقَدْ عَصَبَ [121/6] بَطْنَهُ بِعَصَابَةٍ ، قَالَ أُسَامَةُ: وَأَنَا أَشْكُ عَلَى حَجَرٍ ، فَقُلْتُ لِبَعْضِ أَصْحَابِهِ: لِمَ عَصَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَطْنَهُ؟ فَقَالُوا: مِنَ الْجُوعِ ، فَذَهَبْتُ إِلَى أَبِي طَلْحَةَ ، وَهُوَ زَوْجُ أُمِّ سُلَيْمٍ بِنْتِ مِلْحَانَ ، فَقُلْتُ: يَا أَبَتَاهُ ، قَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ عَصَبَ بَطْنَهُ بِعَصَابَةٍ ، فَسَأَلْتُ بَعْضَ أَصْحَابِهِ ، فَقَالُوا: مِنَ الْجُوعِ ، فَدَخَلَ أَبُو طَلْحَةَ عَلَى أُمِّي ، فَقَالَ: هَلْ مِنْ شَيْءٍ؟ فَقَالَتْ: نَعَمْ ، عِنْدِي كِسْرٌ مِنْ خُبْزٍ ، وَتَمْرَاتٌ ، فَإِنْ جَاعَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَدَهُ أَشْبَعْنَاهُ ، وَإِنْ جَاءَ أَحَرٌ مَعَهُ قَلَّ عَنْهُمْ

وَحَدَّثَنِي حَجَّاجُ بْنُ الشَّاعِرِ ، حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُحَمَّدٍ ، حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ مَيْمُونٍ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَعَامِ أَبِي طَلْحَةَ نَحْوَ حَدِيثِهِمْ

Haccâc b. Şâir → Yunus b. Muhammed → Harb b. Meymun → Nadr b. Enes → Yakup b. Abdullah b. Ebû Talha isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'e geldi ve onu ashabıyla otururken buldu. Karnını bir bağ ile bağlamıştı. - Üsame “ben taş olduğundan şüphe diyorum” der- Ashabından bazı kişilere “Niçin Peygamber karnını bağladı?” diye sordum. Açlıktan olduğunu söylediler. Ümmü Süleym binti Milhen'in eşi Ebû Talha'ya gittim ve “ Babacığım, Peygamber'i (s.a.v) karnını bağlamış gördüm. Nedenini sorduğumda açlıktan olduğunu söylediler.” dedim. Ebû Talha, annemin yanına gitti ve “yiyecek bir şeyimiz var mı?” diye sordu. Üm Süleym; “ evet biraz ekmek ve hurmalar var, Rasulullah tek gelirse yeterli olur ancak ashabıyla gelirse onları doyurmaz.” dedi.⁴³²

⁴³¹ Buhâri, “Temenni”, 4; Müslim, “ Zikir”, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 2908.

⁴³² Müslim, “Eşribe”, 20.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَهْدِيٍّ قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْأَنْبَاءِ الْأَنْصَارِ

Muhammed b. Müsennâ → Muhammed b. Cafer ve Abdurrahman b. Mehdî → Şu‘be → Katâde → Nadr b. Enes → Zeyd b. Erkam isnadıyla nakledilen rivayete göre Rasulullah (s.a.v) şöyle dua etti: “Allah’ım ensarı, çocuklarını ve onların çocuklarını bağışla.”⁴³³

أَخْبَرَنَا أَبُو طَاهِرٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ ، قَالَ : حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ ، وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَا : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنَعَانِيُّ ، قَالَ : حَدَّثَنَا خَالِدٌ - يَعْنِي ابْنَ الْحَارِثِ - ، قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَكِيمٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ ، قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَكِيمٍ أَيْضًا قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ : سَمِعْتُ النَّضَرَ بْنَ أَنَسٍ يُحَدِّثُ ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ : عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ : إِنَّ هَذِهِ الْحُسُوشَ مُحْتَضِرَةٌ ، فَإِذَا دَخَلَهَا أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ : اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخُبَائِثِ

Ebû Tahir → Ebû Bekir → Muhammed b. Beşşâr → Abdurrahman b. Mehdî ve Muhammed b. Cafer → Şu‘be (tahvil) Muhammed b. Abdula‘la → Şu‘be (tahvil) Yahya b. Hakîm → İbn Ebî Adiy → Şu‘be (tahvil) Yahya b. Hakîm → Ebû Davud → Şu‘be → Katâde → Nadr b. Enes → Zeyd b. Erkam (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Rasulullah şöyle dedi: “Burası şeytanların hazır bulunduğu bir mekândır. Biriniz tuvalete girdiği zaman Allah’ım kirlilikten ve kötü varlıklardan sana sığınırım” desin.⁴³⁴

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَزْدِيُّ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى عَنْ قَتَادَةَ عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : أُمِطِرَ عَلَى أَيُّوبَ فَرَأْسٌ مِنْ ذَهَبٍ ، فَجَعَلَ يَأْخُذُهُ ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ : أَلَمْ أَوْسِعْ عَلَيْكَ ؟ فَقَالَ : بَلَى يَا رَبِّ ، وَلَكِنْ لَا غِنَى لِي عَنْ فَضْلِكَ

Muhammed b. Abdullah → İshak b. İbrahim → Abdussamet → Hemmâm b. Yahya → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Eyüp’e (a.s) altın kelebek

⁴³³ Müslim, “Fadâilü’s- Sahâbe”, 23; Tirmizi, “Menâkıbı Resul”, 249; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2661.

⁴³⁴ İbn Huzeyme, *es-Sahih*, I, 186, İbn Hibbân, *es-Sahih*, IV, 255; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 187; Ebû Davud, “Temizlik”, 3; İbn Mace, “Fadâilü’l Kur’an”, 10; Dârekutnî, *Sünen*, II, 224, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 4432.

yağdırıldı ve o da bunları toplamaya başladı. Bunun üzerine Allah-u Teâla ona “ben sana bolluk vermedim mi?” dedi. Eyüb (a.s) “evet ancak senin cömertliğinden müstağni kalmam mümkün değil” dedi.”⁴³⁵

أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ سَلْمَانَ الْفَقِيهُ بِبَعْدَادَ ، ثنا الْحَسَنُ بْنُ سَلَامٍ ، ثنا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ ، ثنا حَرْبُ بْنُ مَيْمُونٍ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسٍ ، قَالَ : كُنْتُ قَاعِدًا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَمَرَّ بِجِنَازَةٍ ، فَقَالَ : مَا هَذِهِ الْجِنَازَةُ ؟ " قَالُوا : جِنَازَةُ فُلَانِ الْفُلَانِيِّ ، كَانَ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ، وَيَعْمَلُ بِطَاعَةِ اللَّهِ ، وَيَسْعَى فِيهَا ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ : " وَجِبْتُ ، وَجِبْتُ ، وَجِبْتُ " وَمَرَّ بِجِنَازَةٍ أُخْرَى ، قَالُوا : جِنَازَةُ فُلَانِ الْفُلَانِيِّ كَانَ يُبْغِضُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ، وَيَعْمَلُ بِمَعْصِيَةِ اللَّهِ وَيَسْعَى فِيهَا ، فَقَالَ : " وَجِبْتُ ، وَجِبْتُ ، وَجِبْتُ " . فَقَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، قَوْلُكَ فِي الْجِنَازَةِ ، وَالنَّتَاءِ عَلَيْهَا أَنْتَبِي عَلَى الْأَوَّلِ خَيْرٌ ، وَعَلَى الْآخِرِ شَرٌّ فَقُلْتَ فِيهَا : وَجِبْتُ ، وَجِبْتُ ، وَجِبْتُ ، فَقَالَ : " نَعَمْ يَا أَبَا بَكْرٍ إِنَّ لَهِ مَلَائِكَةً تَنْطِقُ عَلَى أَلْسِنَةِ بَنِي آدَمَ بِمَا فِي الْمَرْءِ مِنَ الْخَيْرِ ،

Ebû Bekir Ahmed b. Selman → Hasan b. Sellâm → Yunus b. Muhammed → Harb b. Meymun → Nadr b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes (ra) şöyle dedi: “Ben Rasulullah (s.a.v) ile oturuyordum. Yanımızdan bir cenaze geçti. Rasulullah (s.a.v): “Bu kimin cenazesidir?” diye sordu. “Fulanın cenazesidir. O, Allah ve Rasulünü sever, Allah’a itaat etmeye çalışır ve bunun için çabalardı” denilir. Peygamber (s.a.v) üç kere “vacip oldu” der. Başka bir cenaze daha geçer. Onun hakkında da “ Bu fulanın cenazesidir, O, Allah ve Rasulünü kızdırırdı, Allah’a isyan ve günah için çabalardı” denilir. Peygamber (s.a.v) üç kere “vacip oldu” der. Bunun üzerine ashab “Ey Allah’ın Rasulü, ilk cenaze için hayırla yâd edildi, ikinci cenaze şerle yâd edildi ama sen ikisi için de aynı şeyi söyledin” derler. Peygamber (s.a.v): “Evet ey Ebû Bekir, Allah’ın insanların dilleriyle konuşan melekleri vardır, onlar kişinin hayırlarını konuşurlar” dedi.”⁴³⁶

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الصَّبَّاحِ الْهَاشِمِيُّ ، قَالَ : حَدَّثَنَا بَدَلُ بْنُ الْمُحَبَّرِ ، قَالَ : حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ مَيْمُونِ الْأَنْصَارِيُّ أَبُو الْخَطَّابِ ، قَالَ : حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ أَنَسٍ بْنِ مَالِكٍ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَشْفَعَ لِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ ، فَقَالَ : أَنَا قَاعِلٌ " قَالَ : قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَيْنَ أَطْلُبُكَ ؟ قَالَ : أَطْلُبُنِي أَوَّلَ مَا تَطْلُبُنِي عَلَى الصِّرَاطِ قَالَ : قُلْتُ : فَإِنْ لَمْ أَلْقَكَ عَلَى الصِّرَاطِ ، قَالَ : فَاطْلُبْنِي عِنْدَ الْمِيرَانِ " قُلْتُ : فَإِنْ لَمْ أَلْقَكَ عِنْدَ الْمِيرَانِ ، قَالَ : فَاطْلُبْنِي عِنْدَ الْحَوْضِ ، فَإِنِّي لَا أُحْطِي هَذِهِ الثَّلَاثَ الْمَوَاطِنَ

⁴³⁵ İbn Hibbân, *es-Sahih*, XIV; 122, Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 582; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8112, II, 1689.

⁴³⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 377; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1798.

Abdullah b. Sabbâh → Bedel b. Muhabber → Harb b. Meymun → Nadr b. Enes → Enes b. Malik isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes b. Malik, Rasulullah'a (s.a.v) giderek "Ey Allah'ın Rasulü, kıyamet günü bana şefaati olur musun?" dedi. Peygamber (s.a.v) " Olacağım" dedi. Enes b. Malik (ra), "Nerede şefaati isteyeyim?" diye sordu. Peygamber (s.a.v) " Sıratın başında" dedi. Enes b. Malik "Eğer orada seninle buluşamazsam?" dedi. Hz. Peygamber "Mizanda" dedi. Enes (ra) tekrar "Orada da karşılaşamazsak?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v) "Havzımın başında, ben bu üç mekânda vaatleri yerine getiririm" dedi.⁴³⁷

حَدَّثَنَا بِهِزُّ ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ ، وَلَا أَطْنُهُ إِلَّا عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيِكٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : خُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ

Behz → Hemmâm → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Rasulullah (s.a.v) şöyle dedi: "Kıyamet gününde oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokularından daha değerlidir."⁴³⁸

حَدَّثَنَا يُونُسُ ، حَدَّثَنَا حَرْبٌ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسِ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : قَالَ اللَّهُ [عَزَّ وَجَلَّ]: إِذَا أُحْدِثَ بَصَرَ عَبْدِي فَصَبَرَ عَلَيْهِ وَاحْتَسَبَ ؛ فَعَوَّضَهُ عِنْدِي الْجَنَّةُ⁴³⁹

Yunus → Harb → Nadr b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Rasulullah (s.a.v) Allah'ın şöyle buyurduğunu ifade etti: "Bir kulumun görme yetisini alır ve bu kul ona karşılık olarak cenneti veririm."⁴⁴⁰

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ أَنَسِ - أَوْ عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسِ - ، عَنْ أَنَسِ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِنَّ اللَّهَ [عَزَّ وَجَلَّ] وَعَدَنِي أَنْ يُدْخِلَ الْجَنَّةَ مَنْ أُمَّتِي أَرْبَعِمِائَةِ أَلْفٍ ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ : زِدْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ، قَالَ : وَجَمَعَ كَفَّهُ ، قَالَ : زِدْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ، قَالَ : وَهَكَذَا ، فَقَالَ عُمَرُ : حَسْبُكَ يَا أَبَا بَكْرٍ ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ : دَعْنِي يَا عُمَرُ ، وَمَا عَلَيْكَ أَنْ يُدْخِلَنَا اللَّهُ [عَزَّ وَجَلَّ] الْجَنَّةَ كُلَّنَا ، فَقَالَ عُمَرُ : إِنَّ اللَّهَ [عَزَّ وَجَلَّ] (3) إِنْ شَاءَ أَنْدَخَلَ خَلْفَهُ الْجَنَّةَ بِكَفِّ وَاجِدٍ ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : صَدَقَ عُمَرُ

Abdurrezzâk → Ma'mer → Katâde → Nadr b. Enes → Enes b. Malik isnadıyla nakledilen rivayete göre Rasulullah (s.a.v) şöyle dedi: Allah-u Teâla bana ümmetimden

⁴³⁷ Tirmizi, "Sıfatü'l kıyame", 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2713.

⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1693.

⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 2662

⁴⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2662

dört yüz bin kişinin cennete gireceği vaadinde bulundu. Ebû Bekir (ra) “Bu sayıyı arttır ya Rasulullah” dedi. Peygamber (s.a.v) elini yumruk yaptı. Hz. Ebû Bekir tekrar “ Daha da arttır ya Rasullullah” dedi. Orada bulunan Hz. Ömer (ra) “Bu kadar yeter Ebû Bekir” dedi. Ebû Bekir (ra) “Bırak beni Ömer, Allah’ın hepimizi cennete sokmasından sana ne” dedi. Bunun üzerine Ömer “Eğer Allah isterse tüm mahlûkları bir kerede cennetine sokar” dedi. Peygamber (s.a.v) “Ömer doğru söyledi” dedi.⁴⁴¹

حَدَّثَنَا عَمَّارُ بْنُ زَرْبٍ أَبُو الْمُعْتَمِرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ " يَا أَنَسُ، إِنَّ الْمُسْلِمِينَ سَيُصْرُونَ أَمْصَارًا يَكُونُ فِيهَا يُصْرُونَ مِصْرًا يُقَالُ لَهَا الْبُصْرَةُ، فَإِنْ أَنْتَ أَنْتَيْتَهَا، فَسَكَنْتَ فِيهَا، فَاجْتَنِبْ مَسْجِدَهَا، وَسُوقَهَا، وَفَيْضَهَا "، وَأَحْسِبُهُ قَالَ: " عَلَيْكَ بِضَوَاحِيهَا، فَسَيَكُونُ بِهَا حَسْفٌ وَمَسْحٌ "، قَالَ أَنَسٌ: فَمِنْ هَاهُنَا سَكَنْتُ الْقَصْرَ يَعْنِي قَصْرَ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ammâr b. Zerbî → Nadr b. Hafs b. Nadr b. Enes → Hafs b. Nadr → Nadr b. Enes → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes b. Malik (ra), Rasulullah (s.a.v) kendisine şöyle dediğini söyledi: “Ey Enes, Müslümanlar birçok şehirler kuracaklar. Bunlardan birine ‘Basra’ denilecek. Eğer sen oraya gider ve yerleşirsen mescitlerinden ve çarşılarından uzak dur. Kenar kısımlarına yerleş, çünkü orada yer çöküntüsü ve taş yağması olacak.” Bu rivayetten sonra Enes, sarayda oturmasının sebebinin bu olduğunu belirtir.⁴⁴²

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهِيكٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَجُلًا سَأَلَ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ " ضَخْمَ الْكَفَّيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ لَمْ أَرْ بَعْدَهُ مِثْلَهُ

Muhammed b. Cafer → Şu‘be → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû Hureyre (ra) Hz. Peygamber (s.a.v) el ve ayak içlerinin büyük olduğunu, onun gibi kimseyi görmediğini söyler.⁴⁴³

حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ مَيْمُونٍ أَبُو الْخَطَّابِ الْأَنْصَارِيُّ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِتَى لِقَائِي أَنْتَظِرُ أُمَّتِي تَعْبُرُ الصِّرَاطَ، إِذْ جَاءَنِي عَيْسَى فَقَالَ: هَذِهِ الْأَنْبِيَاءُ قَدْ جَاءَتْكَ يَا مُحَمَّدُ يَسْأَلُونَ، أَوْ قَالَ: يَجْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَيَدْعُونَ اللَّهَ [عَزَّ وَجَلَّ] أَنْ يُفَرِّقَ بَيْنَ جَمْعِ الْأُمَمِ إِلَى حَيْثُ يَشَاءُ اللَّهُ لِعَمِّ مَا هُمْ فِيهِ، وَالْخَلْقُ مُلْجَمُونَ فِي الْعَرَقِ، فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَهُوَ عَلَيْهِ كَالرُّكْمَةِ، وَأَمَّا الْكَافِرُ فَيَتَعَسَّاهُ الْمَوْتُ. قَالَ: قَالَ: عَيْسَى، أَنْتَظِرُ حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكَ. قَالَ: فَذَهَبَ نَبِيُّ اللَّهِ [صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ] حَتَّى قَامَ تَحْتَ الْعَرْشِ، فَلَقِيَ مَا

⁴⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2684; Abdurrezzak, *el-Musannef*, XI, 286.

⁴⁴² Ebû Ya’la, *el-Mu‘cem*, I, 285.

⁴⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, 381.

لَمْ يَلْقَ مَلَكٌ مُصَنَّفِي ، وَلَا نَبِيٍّ مُرْسَلٍ . فَأَوْحَى اللَّهُ [عَزَّ وَجَلَّ] إِلَى جِبْرِيلَ : أَنْ اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ ، فَقُلْ لَهُ : اذْفَعْ رَأْسَكَ ، سَلْ نُعْطُ ، وَاشْفَعْ تُشَفِّعَ . قَالَ : فَشَفِّعْتُ فِي أُمَّتِي ، أَنْ أُخْرَجَ مِنْ كُلِّ تِسْعَةٍ وَتِسْعِينَ إِنْسَانًا وَاحِدًا . قَالَ : فَمَا زِلْتُ أَتَرَدَّدُ عَلَى رَبِّي [عَزَّ وَجَلَّ] ، فَلَا أَقُومُ مَقَامًا إِلَّا شَفِّعْتُ ، حَتَّى أَعْطَانِي اللَّهُ [عَزَّ وَجَلَّ] مِنْ ذَلِكَ أَنْ قَالَ : يَا مُحَمَّدُ ، أَدْخُلْ مِنْ أُمَّتِكَ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ [عَزَّ وَجَلَّ] مَنْ شَهِدَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَوْمًا وَاحِدًا ، مُخْلِصًا ، وَمَاتَ عَلَى ذَلِكَ

Yunus b. Muhammed → Harb b. Meymun → Nadr b. Enes → Enes b. Malik isnadıyla nakledilen rivayete göre Rasulullah (s.a.v) şöyle dedi: Kıyamet günü Sırat köprüsünün başında durur, ümmetimin geçmesini beklerim. O sırada İsa (a.s) gelerek “Ya Muhammed, işte bütün Peygamberler sana, ricaya geldiler. Allah’ın ümmetleri ayırıp dilediği yere göndermesini, onları mahşerin sıkıntısından kurtarmanı istiyorlar” der. O gün insanlar gırtlaklarına kadar tere gömülürler. Müminlere serin hava olurken, kâfirlere öldürücü sıcak kaplar. İsa’ya “Ey İsa ben gelinceye kadar bekle” der giderim. Arşa varınca hiçbir melek ve peygamberin görmediği şeylerle karşılaşırım. O sırada Allah, Cebrail’e emir vererek “Git Muhammed’e söyle “Başımı secdeden kaldır, dilediğini iste, istediklerine şefaet et, Allah şefaatinin kabul edecektir” buyurur. O zaman ümmetime şefaet ederim. Önce her doksan dokuz kişiden birini kurtarırım. Rabbime yalvarmaya devam ederim. Sonunda Allah “Ümmetinden birgün dahi gönülden “La ilahe illallah” deyip o imanla ölenleri şefaatinle cennete koy deyinceye kadar yerimden kalkmam.⁴⁴⁴

2.5.3.2.3. Mevkuf Rivayetleri

(أَخْبَرَنَا) أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ وَأَبُو سَعِيدٍ بْنُ أَبِي عَمْرٍو ، قَالَا : ثنا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ ، ثنا الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الدُّورِيُّ ، ثنا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُؤَدَّبُ ، ثنا حَزْبُ بْنُ مَيْمُونٍ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسٍ ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا رَكِبَ السَّفِينَةَ فَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ وَالسَّفِينَةُ مَحْبُوسَةً صَلَّى قَائِمًا ، وَإِذَا كَانَتْ تَسِيرُ صَلَّى قَاعِدًا فِي جَمَاعَةٍ .

Ebû Abdullah Hafız ve Ebû Said b. Ebî Amr → Ebû Abbas Muhammed b. Yakup → Abbas b. Muhammed ed-Dûrî → Yunus b. Muhammed el-Müeddib → Harb b. Meymun → Nadr b. Enes → Enes b. Malik isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes (ra) gemiye bindiği zaman, eğer gemi duruyor ise namazını ayakta kılardı. Eğer gemi hareket ediyor ise oturarak ve cemaatle kılardı.⁴⁴⁵

⁴⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2712.

⁴⁴⁵ Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, III, 155.

(وَأَخْبَرَنَا) أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيُّ ، أَنبَأَ أَبُو الْحَسَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَرْوَزِيُّ ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ الْخَافِضَ ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى ، ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ ، ثنا هَمَّامٌ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، قَالَ : نَحَلَنِي أَنَسٌ نِصْفَ دَارِهِ ، قَالَ : فَقَالَ أَبُو بُرْدَةَ : إِنْ سَرَّكَ يَجُوزُ لَكَ فَأَقْبِضْهُ ، فَإِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَضَى فِي الْأَنْحَالِ ؛ أَنْ مَا أُقْبِضَ مِنْهُ فَهُوَ جَائِزٌ ، وَمَا لَمْ يُقْبِضْ فَهُوَ مِيرَاثٌ ، قَالَ : فَدَعَوْتُ يَزِيدَ الرَّشَكِ فَقَسَمَهَا⁴⁴⁶

Ebû Abdurrahman Sülemî → Ebû'l Hasan b. Mahmud el-Mervezî → Muhammed b. Hafiz → Muhammed b. Müsenna → Abdurrahman b. Mehdî → Hemmâm → Katâde → Nadr b. Enes tarikiyle nakledilen rivayete göre Enes b. Malik (ra) evinin yarısını teberruda bulundu.

أَخْبَرَنَا أَبُو نَصْرِ بْنِ قَتَادَةَ ، أَنَا أَبُو عَمْرٍو بْنُ مَطَرٍ وَأَبُو الْحَسَنِ السَّرَّاجُ قَالَا : أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سُلَيْمَانَ ، ثنا عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ ، ثنا شُعْبَةُ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - ضَمَّنَهُ وَدَبِعَهُ سُرْقَتٌ مِنْ بَيْتِ مَالِهِ

Ebû Nadr b. Katâde → Ebû Amr b. Matar ve Ebû Hasan es-Serrâc → Muhammed b. Yahya b. Süleyman → Asım b. Ali → Şu'be → Katâde → Nadr b. Enes → Enes b. Malik isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Ömer, Enes'i beytülmalden ödünç verilen ve çalınan bir malın tazminiyle görevlendirdi.⁴⁴⁷

2.5.3.3. Cerh-Tadil Durumu

Nadr b. Enes b. Malik'in cerh-tadil durumu hakkındaki genel kanaat onun güvenilir bir ravi olduğu yönündedir. İclî ve İbn Sa'd, tâbiîn neslinin güvenilirlerinden (ثقة) olduğunu belirtir.⁴⁴⁸ İbn Ebî Hatim ise cerh ya da ta'dile delalet edecek herhangi bir lafız kullanmayıp rivayet edenlerin zikri ile yetinmiştir.⁴⁴⁹ İbn Hibban, onu *es-Sikât*'nda zikrederken⁴⁵⁰, İbn Hacer de güvenilir olduğunu ifade eder.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, VI, 171.

⁴⁴⁷ Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, VI, 289.

⁴⁴⁸ İclî, *Marifetü's- sikat*, II, 313; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 191; Zehebî, *Tehzibü't- Tehzib*, X, 389.

⁴⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 474.

⁴⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 474.

⁴⁵¹ İbn Hacer, *Takribü't Tehzib*, I, 561.

2.5.4. Kadılığı

Haccac h. 74 yılında Irak valiliğine atandığı zaman Hakem b. Eyüp'ü Basra valiliği ile görevlendirir. Eyüp ise kadı olarak Hişam b. Hübeyra'yı atar. Ancak çok vakit geçmeden henüz Haccac valiliğinin ilk senelerinde iken Hişam vefat eder. Bunun üzerine Hakem b. Eyüp, Nadr b. Enes b. Malik'i Basra kadılığı ile görevlendirir. Bir süre sonra azlederek yerine kardeşi Mûsa b. Enes b. Malik'i atar.⁴⁵² Nadr b. Enes'in kadılık görevini kaç yıl sürdürdüğü tam olarak bilinmemektedir. Ancak İbnü'l Eş'as fitnessi sırasında kardeşinin kadı olduğu göz önünde bulundurulduğunda seksen bir yıldan önce azledildiği söylenebilir.

2.5.4.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

Nadr b. Enes b. Malik fıkıh kitaplarında görüşlerine değinilen biri değildir. Buna binâen onun fıkıh ile ön plana çıkan biri olmadığını söylemek mümkündür. Ek olarak davalarına dair hiçbir rivayet bulunmamaktadır. Bu bilginin de onun fıkıhla meşhur olmadığı fikrini desteklediği söylenebilir. Ancak kendisinden fıkıhla ilişkilendirilebilecek bazı rivayet olduğuna da işaret etmek gerekir. Kaynaklarda ona dair verilen rivayetler şunlardır:

Hafs b. Ğıyâs → Âsım → isnadıyla gelen habere göre Âsım; Enes b. Malik, Muhammed b. Sîrîn ve Nadr b. Enes'in idrar bulaşan yeri yıkadıklarını gördüğünü söyler.⁴⁵³

Mu'temir → Humejd → isnadıyla nakledilen rivayete göre Humejd Nadr b. Enes'i imamı karşılarken gördüğünü belirtir.⁴⁵⁴

Hüseyin b. Abdurrahman Hârisî → İbn Avn → Nadr b. Enes isnadıyla nakledilen rivayete göre o göze sürme çekmek konusunda şöyle der: "Ben buraya üç kere, buraya üç kere ve ikisinin ortasına bir kere sürüyorum." Bu Muhammed b. Sîrîn'e

⁴⁵² Vekî', *Kudât*, s. 192.

⁴⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Msannef*, I, 422.

⁴⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Msannef*, IV, 90.

söylendiğinde o şöyle der: Ben ise buraya üç kere, buraya iki kere ve ikisinin ortasına bir kere sürüyorum.”⁴⁵⁵

2.6. Ebû'l Esved ed-Düelî

Tam adı Zalim b. Amr b. Süfyan b. Cendel b. Ya'mer b. Nüfâsele b. Adiy b. ed-Dîl b. Bekir b. Abdümenâf b. Kinânî ed-Deylî. Düelî olarak da bilinmektedir. Buhâri adının Amr b. Süfyan olduğunu ifade eder. Adının Amr b. Zâlim, Sârik b. Zâlim, Zâlim b. Sârik şeklinde bilindiğine de işaret edilmektedir. Ebû'l Esved ed-Düelî künyesiyle meşhur olmuştur.⁴⁵⁶

2.6.1. Hayatı

Muhadram tâbiilerden olan Ebû'l Esved, Hz. Ömer (ra) zamanında Basra'ya hicret etmiştir.⁴⁵⁷ Ebû'l Esved'in kendisiyle şöhret bulduğu asıl nokta dil ilimlerindeki üstün bilgisidir. Kendisine dil konusundaki bilgisinin kime dayandığı sorulduğunda Hz. Ali'den (ra) aldığı söylemiştir.⁴⁵⁸ Arapçaya ait gramer kaidelerini belirleyen ilk kişi olduğu belirtilen Ebû'l Esved bu yönüyle Anbese → Abdullah b. Ebi İshak → İsa b. Ömer → Halil b. Ahmed → Sibaveyh → Ahfeş silsilesiyle gelişen Basra dil ekolünün kurucusudur.⁴⁵⁹ Onun aynı zamanda Mushaf'ı noktalama faaliyetlerini başlatan ilk kişi olduğu ifade edilmektedir. İlk noktalamanın nasıl başladığına dair pek çok farklı rivayet bulunmakla birlikte bunlardan en meşhur olanı şu şekildedir: Irak valisi Ziyâd b. Ebîhî, Ebû'l Esved'i yanına çağırarak acemlerin çoğaldığını bu nedenle Arapça'nın bozulmaya yüz tuttuğunu bu sebeple Allah'ın kitabının dahi yanlış okunduğunu söyler. Bu sebeple ondan Kuran'ın yanlış okunmasını engelleyecek bir şeyler yazmasını ister. Ebû'l Esved bu teklifi kabul etmez. Bu durum üzerine Ziyâd, bir adamına Ebû'l Esved'in geçtiği yol üzerine oturmasını ve ona duyuracak şekilde Tevbe sûresinin 3. Ayetinde geçen (إن الله

(بريء من المشركين ورسوله) “Şüphesiz ki, Allah ve Peygamberi müşriklerden uzaktır” ayetini

⁴⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 161.

⁴⁵⁶ İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, XXV, 186.

⁴⁵⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 561.

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 562.

⁴⁵⁹ Zehebî, *Siyer a'lami'n-nübelâ*, IV, 83.

“Şüphesiz ki Allah, müşriklerden ve Peygamberinden uzaktır” anlamına gelecek şekilde – رسوله kelimesindeki lam harfinin esre ile – okumasını söyler. Bu olay üzerine Ebû'l Esved, Ziyâd b. Ebîhî'nin yanına geri dönerek teklifini kabul ettiğini belirtir.⁴⁶⁰

Güzel şiirlere ve hikmetli sözlere sahip olmasıyla övülen Ebû'l Esved hakkında Câhız; şiir, fıkıh, hadis, nahiv alanlarında diğer insanlardan üstün, şerefli ve hazırcı cevap biri olduğunu söyler. Cimriliği dışında onun insanların en zarifi olduğu söylenmiştir.⁴⁶¹

2.6.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi

Ebu'l Esved'in hayatına dair yer alan bilgiler onun siyaset ve devlet adamlarıyla yakın bir ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Hz. Ali'nin (ra) ashabından olup, Ali sevgisiyle bilinen Ebû'l Esved, Cemal ve Sıffin savaşlarında Hz. Ali'nin saflarında yer almıştır.⁴⁶² Bu sevgisi dolayısıyla Basra'da bulunan Beni Kuşeyr kabilesine mensup bazı kişilerin gece onu taşıdıkları rivayet edilir.⁴⁶³ Hz. Ali'nin(ra) vefatından sonra ise Muaviye (ra) tarafından büyük ilgiye mazhar olmuştur. Hatta bu derece izzet ve ikramda bulunulması Amr b. Âs tarafından kıskanılmış ve onu Muâviye'ye karşı düşmanlık besleyip bu düşmanlığını saklamakla itham etmiştir. İbn Asâkir, aralarında yaşanan münazaraya ve bu münazaranın duyulmasıyla bazı Muaviye taraftarlarının ona düşmanlık duyduğuna işaret eder.⁴⁶⁴

Ebû'l Esved, h. 69 yılında Basra'da meydana gelen veba salgınında, seksen beş yaşında iken vefat etmiştir.⁴⁶⁵ İbn Hacer, Medâinî'den (ö. 228/843) nakille bu tarihten daha önce vefat etmiş olabileceğini çünkü Muhtar es-Sekâfi olayında ondan hiçbir haber olmadığını ifade eder.⁴⁶⁶

⁴⁶⁰ İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1978, 61-63 (Bu konudaki farklı rivayetler için bkzn. Zafer Kızıklı, “Ebû'l Esved ed-Du'eli'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2006, Cilt: 9, s.25, ss. 265-280.)

⁴⁶¹ İbn Hacer, *el-İsabe*, III, 561.

⁴⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 99, Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaleddin, *Buğyetül vüât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, Lübnan: Mektebetü'l Asriyye, II, 22.

⁴⁶³ İbn Asâkir, *Tarih-u Dimeşk*, XXV, 189.

⁴⁶⁴ İbn Asâkîr, *Tarih-u Dimeşk*, XXV, 177.

⁴⁶⁵ İbn Hacer, *el-İsabe*, III, 561.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *el-İsabe*, III, 563-563; İbn Hacer, *Tehzibü't- tehzib*, XII, 11.

2.6.3. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

2.6.3.1. Rivayet Ağı

Ebu'l Esbed'in Ebû Zer el-Ğıfârî (15), Muaz b. Cebel (6), Ali b. Ebî Talib (5), Ömer b. Hattâb (4), Abdullah b. Mesûd (2), İmran b. Husayn (2), Übey b. Ka'b (1), Zeyd b. Erkâm (1), Zübeyr b. Avvâm (1), Abdullah b. Selâm (1), Ebû Mûsa el-Eşarî'den (1) rivayeti olup⁴⁶⁷, ondan Yahya b. Ya'mer (14), Ebû Harb b. Ebû Esved (11), Abdullah b. Büreyde (8), Ebû Cenâde el-Hımsî (1), Ebû Bekir el-Medenî (1), Yahya b. Abdullah (1), Ebû Zübeyr el-Mekkî (1), Said b. Abdurrahman (1), Himrân b. Âyan (1), Ebû Bürde el-Eşarî (1), Katâde'nin (1) rivayette bulunduğu bilinmektedir.⁴⁶⁸

İbn Hibban isim zikretmeksizin Basra ehlinin ondan rivayette bulunduğunu belirtir.⁴⁶⁹

İbn Şâhin, Kasım b. Yezid → Süfyan → Bekir → Atâ el-Leysî → Ebû Esved ed-Düelî → Hz. Peygamber (s.a.v) isnadıyla gelen bir rivayete yer vererek onun sahabede olduğunu söylese de kaynaklar bu isnadın hatalı olduğunu, isnaddaki kişinin Abdurrahman b. Ya'mer ed-Düelî olduğunu ve birden çok kişinin Süfyan'dan bu şekilde rivayet ettiği belirtilmiştir.⁴⁷⁰ Alâî, Ebû Esved'in Peygamber'i (s.a.v) görmediğini ve bu rivayetlerinin mürsel olduğunu belirtir.⁴⁷¹ Netice olarak o tâbiîn neslinin meşhurlarından kabul edilmektedir.⁴⁷²

⁴⁶⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 561; Merzibânî, *Mu'cemüş Şuara*, s. 274; Zehebî, *Siyer a'lami'n-nübelâ*, IV, 86; İbn Hillikân, Ebu'l Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Vefeyâtü'l âyân ve enbâi ebnâi'z-zaman*, Beyrut: Daru's-Sadr, II, 535.

⁴⁶⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 561.

⁴⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 400.

⁴⁷⁰ İbn Esîr, *Üsdü'l ğâbe*, I, 550.

⁴⁷¹ Ebû Zür'a el-İrâkî, Veliyyüddîn Ahmed b. Abdurrahîm b. Hüseyin, *Tuhfetü't tahsîl fi zikri ruvvâtül-merâsîl*, (thk. Abdullah Nevâra), Riyad, Mektebetü Rüşd, 1999, s.161.

⁴⁷² İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 561.

2.6.3.2. Rivayetleri

2.6.3.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri

أَخْبَرَنَا أَبُو طَاهِرٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ ، قَالَ : حَدَّثَنَا بُنْدَارٌ ، قَالَ : حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ ، قَالَ : حَدَّثَنِي أَبِي ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ فِي بَوْلِ الْمُرْضَعِ : يُنْضَخُ بَوْلُ الْغُلَامِ ، وَيُغْسَلُ بَوْلُ الْجَارِيَةِ .

Ebû Tahir → Ebû Bekir → Ebû Bekir → Bündâr → Muaz b. Hişâm → Hişâm → Katâde → Ebû Harb b. Ebi'l Esved → Ebû'l Esved → Ali b. Ebî Talib isnadıyla nakledilen rivayete göre Resulullah (sav) şöyle dedi: “Erkek çocuğunun idrarının bulaştığı yere su serpilir, kız çocuğunun ise yıkanır.”⁴⁷³

خَبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْخَافِضُ ، ثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى ، ثَنَا مُسَدَّدٌ ، عَنْ شُعْبَةَ ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي حَكِيمٍ ، عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَتَى فِي مِيرَاثِ يَهُودِيٍّ وَلَهُ وَارِثٌ مُسْلِمٌ ، فَقَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : الْإِسْلَامُ يَزِيدُ وَلَا يَنْقُصُ .

Muhammed b. Yakub → Yahya b. Muhammed → Müsedded → Şu'be → Amr b. Ebî Hakîm → İbn Büreyde → Yahya b. Ya'mer → Ebû'l Esved → Muaz b. Cebel (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Muaz'a (ra) bir Yahudi'nin mirasçısı olan Müslüman gelerek mirastan pay alıp alamayacağını sordu. Muaz (ra), Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu söyledi: “İslam arttırır, azaltmaz.”⁴⁷⁴

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ الرَّازِيُّ قَالَ : نَا مُوسَى بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ قَالَ : نَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْوَاسِطِيُّ قَالَ : نَا الْقَاسِمُ بْنُ غُصْنٍ ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ ، عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ الدِّبَلِيِّ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ عَلِيِّ قَالَ : نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَضِيفَ أَحَدَ الْخَصْمَيْنِ دُونَ الْآخَرِ

Ali b. Saîd er-Râzî → Mûsa b. Sehl er-Remlî → Muhammed b. Abdülaziz el-Vâsîti → Kasım b. Ğusn → Dâvud b. Ebî Hind → Ebû Harb b. Ebi'l Esved ed-Deylî → Ebû'l Esved → Ali isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber birbirine düşman olan iki kişinin birinin misafir edilip diğerinin bırakılmasını nehyetti.⁴⁷⁵

⁴⁷³ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, I, 386; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IV, 212; Ebû Dâvud, “Temizlik”, 235; Tirmizi, “Sefer” 40; İbn Mâce, “Taharet ve Süneni”, I; Beyhakî, *es-Sünenü'l kübrâ*, II, 415; Dârekutnî, *Sünen*, I, 235; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 178, 222, 302; Tahâvî, *Şerhu meâni'l âsâr*, I, 92.

⁴⁷⁴ Hâkim, *el-müstedrek*, IV, 345; Ebû Davud, “Ferâiz”, 10; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XVI, 336; Taberânî, *Mu'cemü'l kebîr*, XX, 162.

⁴⁷⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l evsat*, IV, 183.

2.6.3.2.2. Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayetleri

حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ ، عَنِ الْحُسَيْنِ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ: حَدَّثَنِي بِحَيْبِ بْنِ يَعْمَرَ: أَنَّ أَبَا الْأَسْوَدِ الدِّبَلِيِّ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي ذَرِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَا يَزِمِي رَجُلٌ رَجُلًا بِالْفُسُوقِ وَلَا يَزِمِيهِ بِالْكَفْرِ إِلَّا ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ صَاحِبُهُ كَذَلِكَ.

Ebû Ma‘mer → Abdülvâris → Hüseyin b. Abdullah b. Büreyde → Yahya b. Ya‘mer → Ebû'l Esved → Ebû Zer isnadıyla gelen hadise göre Resulullah (s.a.v) şöyle dedi: “Bir kişi, diğerini fasıklık ya da küfürle itham ederse bu ithamın gerçek olması dışında küfür ve fasıklık o kişiye döner.”⁴⁷⁶

حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنِ الْحُسَيْنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ قَالَ حَدَّثَنِي بِحَيْبِ بْنِ يَعْمَرَ أَنَّ أَبَا الْأَسْوَدِ الدِّبَلِيِّ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي ذَرِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَيْسَ مِنْ رَجُلٍ ادَّعَى لِغَيْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُهُ إِلَّا كَفَرَ وَمَنْ ادَّعَى قَوْمًا لَيْسَ لَهُ فِيهِمْ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ. Ebû Ma‘mer → Abdülvâris → Hüseyin b. Abdullah b. Büreyde → Yahya b. Ya‘mer → Ebû'l Esved → Ebû Zer → Hz. Peygamber (s.a.v) isnadıyla nakledilen rivayete göre Resulullah (s.a.v) şöyle der: “Babasımı bildiği halde başka biri olduğunu iddia eden kişi nankör olur, o kabileden olmadığı halde kabileden olduğunu iddia eden kişi de cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁴⁷⁷

حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ ، وَأَحْمَدُ بْنُ خِرَاشٍ قَالَا : حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ ، حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ : حَدَّثَنِي حُسَيْنُ الْمُعَلِّمِ ، عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ أَنَّ يَحْيَى بْنَ يَعْمَرَ حَدَّثَهُ أَنَّ أَبَا الْأَسْوَدِ الدِّبَلِيِّ حَدَّثَهُ أَنَّ أَبَا ذَرِّ حَدَّثَهُ قَالَ : أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ نَائِمٌ عَلَيْهِ ثَوْبٌ أبيضُ ، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَإِذَا هُوَ نَائِمٌ ، ثُمَّ أَتَيْتُهُ وَقَدْ اسْتَيْقَظَ ، فَجَلَسْتُ إِلَيْهِ ، فَقَالَ : مَا مِنْ عَبْدٍ قَالَ : لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ، ثُمَّ مَاتَ عَلَى ذَلِكَ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ ، قُلْتُ : وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ ؟ قَالَ : وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ ، قُلْتُ : وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ ؟ قَالَ : وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ ، ثَلَاثًا ، ثُمَّ قَالَ فِي الرَّابِعَةِ : عَلَى رَغِمِ أَنْفِ أَبِي ذَرِّ ، قَالَ : فَخَرَجَ أَبُو ذَرِّ وَهُوَ يَقُولُ : وَإِنْ رَغِمَ أَنْفِ أَبِي ذَرِّ .

Ebû Ma‘mer → Abdülvâris → Hüseyin b. Abdullah b. Büreyde → Yahya b. Ya‘mer → Ebû'l Esved → Ebû Zer isnadıyla gelen hadise göre Ebû Zer şöyle der: “Resulullah’ın (s.a.v) yanına geldim ve onu beyaz bir elbise giymiş şekilde uyurken buldum. O sırada uyandı ve şöyle dedi: “Allah’tan başka ilah olmadığını söyleyerek bu

⁴⁷⁶ Buhârî, “Edeb”, 44; Tahâvî, *Şerhu müşkil’il âsâr*, II, 322.

⁴⁷⁷ Buhârî, “Menâkıb”, 6; Müslim, “İmân”, 25; İbn Mâce, “Ahkâm” 6.

hal üzere ölen hiç kimse yoktur ki Allah onu cennetine sokmasın.” Ben; “hırsızlık yapıp zina etse bile mi?” dedim. O da: “Evet, hırsızlık yapıp, zina etmiş olsa dahi” dedi. Ben tekrar “hırsızlık yapıp zina etse bile mi?” dedim. O da: “Evet Ebû Zer’e rağmen, hırsızlık yapıp zina etse de” dedi.”⁴⁷⁸

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمرَ ، حَدَّثَنَا عَزْرَةُ بْنُ ثَابِتٍ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَقِيلٍ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدِّيَلِيِّ قَالَ : قَالَ لِي عِمْرَانُ بْنُ الْحُصَيْنِ : أَرَأَيْتَ مَا يَعْمَلُ النَّاسُ الْيَوْمَ وَيَكْدَحُونَ فِيهِ ، أَسَيِّءٌ فُضِيَ عَلَيْهِمْ وَمَضَى عَلَيْهِمْ مِنْ قَدَرٍ مَا سَبَقَ؟ أَوْ فِيمَا يُسْتَقْبَلُونَ بِهِ مِمَّا أَنَاهُمْ بِهِ نَبِيَّهُمْ ، وَتَبَيَّنَتِ الْحُجَّةُ عَلَيْهِمْ؟ فَقُلْتُ : بَلْ شَيْءٌ فُضِيَ عَلَيْهِمْ ، وَمَضَى عَلَيْهِمْ قَالَ فَقَالَ : أَفَلَا يَكُونُ ظُلْمًا؟ قَالَ : فَفَزَعْتُ مِنْ ذَلِكَ فَرَعَا شَدِيدًا ، وَقُلْتُ : كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَ اللَّهُ وَمَلَكٌ يَدِهِ فَلَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ . فَقَالَ لِي : يَرْحَمَكَ اللَّهُ إِنِّي لَمْ أُرِدْ بِمَا سَأَلْتُكَ إِلَّا لِأَحْزَرَ عَقْلَكَ إِنَّ رَجُلَيْنِ مِنْ مَرْيَتَةَ أُنْتَبَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَا : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ مَا يَعْمَلُ النَّاسُ الْيَوْمَ ، وَيَكْدَحُونَ فِيهِ أَسَيِّءٌ فُضِيَ عَلَيْهِمْ وَمَضَى فِيهِمْ مِنْ قَدَرٍ قَدْ سَبَقَ ، أَوْ فِيمَا يُسْتَقْبَلُونَ بِهِ مِمَّا أَنَاهُمْ بِهِ نَبِيَّهُمْ ، وَتَبَيَّنَتِ الْحُجَّةُ عَلَيْهِمْ؟ فَقَالَ : لَا بَلْ شَيْءٌ فُضِيَ عَلَيْهِمْ ، وَمَضَى فِيهِمْ وَتَصَدِّقُ ذَلِكَ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ : { وَنُفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا }

İshak b. İbrahim → Osman b. Ömer → Azra b. Sâbit → Yahya b. Ukeyl → Yahya b. Ya‘mer → Ebû'l Esved isnadıyla nakledilen rivayete göre o şöyle dedi: İmran b. Husayn bana şöyle dedi: “Ne dersin, insanların bugün yapmakta olduğu ve çaba gösterdikleri şey, onlara takdir edilmiş ve geçmişte haklarında karar verilmiş bir kader midir, yoksa geleceklerine ait Peygamberlerinin kendilerine getirdiği ve haklarında hüccet sabit olan bir şey midir? Ben de “Geçmişte haklarında verilmiş hükümlerdir” dedim. Bana “Peki bu zulüm olmaz mı?” dedi. Onun bu sorusundan şiddetli bir korku duydum “Allah her şeyi yaratıp onlara sahip olandır, yaptıklarından sorulmaz” dedim. Bunun üzerine İmran (ra): Ebû'l Esved, Allah sana rahmetiyle muamele etsin. Bu söylediklerimi senin aklını uyarmak için dedim. Müzeniyye kabilesinden iki kişi gelerek Resulullah’a (sav) şöyle dediler: “Ne dersin, insanların bugün yapmakta olduğu ve çaba gösterdikleri şey, onlara takdir edilmiş ve geçmişte haklarında karar verilmiş bir kader midir, yoksa geleceklerine ait Peygamberlerinin kendilerine getirdiği ve haklarında hüccet sabit olan bir şey midir?” Peygamber (sav) de: “Bilakis daha önceden haklarında hüküm verilmiş kaderlerdir. Kuran-ı Kerim’de yer alan “Nefse ve onu

⁴⁷⁸ Buhârî, “Libâs”, 24; Müslim, “İmân”, 38.

düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu kötülükten sakınma yeteneğini ilham edene and olsun ki” ayeti bunun delilidir” dedi.”⁴⁷⁹

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخَضْرَمِيُّ ، ثنا أَبُو بَلَالٍ الْأَشْعَرِيُّ ، ثنا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ ، عَنْ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ رَبِيعِ الْعُمَرِيِّ ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ مَوْلَى عُفْرَةَ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدُّؤَلِيِّ قَالَ : خَاصَمْتُ الْقَدْرِيَّةَ فَأَحْرَجُونِي ، فَأَتَيْتُ عِمْرَانَ بْنَ الْخُزَاعِيِّ صَاحِبَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ : يَا أَبَا نُجَيْدٍ ، خَاصَمْتُ الْقَدْرِيَّةَ فَأَحْرَجُونِي ، فَهَلْ مِنْ حَدِيثٍ تُحَدِّثُنِي لَعَلَّ اللَّهَ يَنْفَعَنِي بِهِ ؟ قَالَ : لَعَلِّي لَوْ حَدَّثْتُكَ حَدِيثًا لَيْسَتْ عَلَيْهِ أُذُنُكَ كَأَنَّكَ لَمْ تَسْمَعْهُ ، فَقُلْتُ : إِنَّمَا جِئْتُ لِدَلِيلِكَ ، فَقَالَ : لَوْ أَنَّ اللَّهَ عَذَّبَ أَهْلَ السَّمَاءِ وَأَهْلَ الْأَرْضِ عَذَابَهُمْ وَهُوَ غَيْرُ ظَالِمٍ ، وَلَوْ أَدْخَلَهُمْ فِي رَحْمَتِهِ كَانَتْ رَحْمَتُهُ أَوْسَعَ لَهُمْ مِنْ ذُنُوبِهِمْ ، فَإِذَا هُوَ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ : { يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ مِنْ يَشَاءٍ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ } ، فَمَنْ عَذَّبَ فَهُوَ الْحَقُّ ، وَمَنْ رُحِمَ فَهُوَ الْحَقُّ ، وَلَوْ كَانَتْ الْجِبَالُ لِأَحْدِكُمْ ذَهَبًا أَوْ وَرَقًا ، فَأَنْفَقَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ، ثُمَّ لَمْ يُؤْمِنْ بِالْقَدَرِ خَيْرَهُ وَشَرَّهُ ، لَمْ يَنْتَفِعْ بِذَلِكَ ، فَأَتَيْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ فَسَأَلْتُهُ ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لِأَبِي بِنِ كَعْبٍ : يَا أَبَا الْمُنْذِرِ ، حَدِّثْهُ ، فَقَالَ أَبِي : يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، حَدِّثْهُ ، فَحَدَّثْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ بِمِثْلِ حَدِيثِ عِمْرَانَ بْنِ خُصَيْنٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَى إِلَيْهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ . قَالَ عِمْرَانُ لِأَبِي الْأَسْوَدِ حِينَ حَدَّثَهُ الْحَدِيثَ : " سَمِعْتُ ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وَسَمِعَهُ مَعِيَ عَبْدُ اللَّهِ ، وَأَبِي بِنِ كَعْبٍ " ، فَسَأَلَهُمَا أَبُو الْأَسْوَدِ فَحَدَّثَاهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Muhammed b. Abdullah → Ebû Bilal el-Eşarî → Kays b. Rebi → Ömer b. Muhammed → Ömer b. Abdullah → Ebû'l Esved isnağıyla nakledilen rivayete göre Ebû'l Esved şöyle der: Kaderî görüşünü benimseyen biri ile münazara yaptım ve beni zor durumda bıraktı. Bunun üzerine İmran b. Husayn'a geldim ve ona “ Bir Kaderî ile münazara ettim ve beni yendi. Bu konuda bana fayda sağlayacak bir hadis biliyor musun?” dedim. O da : “Belki senin duymadığını düşündüğüm bir hadisi söylesem faydalı olur” dedi. Ben de “Sana bunun için geldim” dedim. O şöyle dedi:- Peygamber'den (sav) rivayetle- “Eğer Allah yer ve gök ehline azap etse o zalim değildir. Eğer onlara rahmet edecek olsa, rahmeti onların günahlarından daha geniştir. O kendisinin de buyurduğu üzere “Dilediğine rahmet eder, dilediğini bağışlar” Kime azap ettiyse o gerçektir, kimi bağışladıysa o da gerçektir. Sizden birinizin altın veya gümüşten dağları olsa ve bunları Allah yolunda infak etse eğer hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmiyorsa bu ona bir fayda sağlamaz.” Ben daha sonra Abdullah b. Mes'ud'a (ra) geldim ve ona sordum. İbn Mes'ud yanında bulunan Übey b. Ka'b'a (ra): “Ey Ebû Münzir, ona anlat” dedi. Übey: “Ey Ebû Abdurrahman” dedi ve hadisi söyledi.

⁴⁷⁹ Müslim, “Kader”, 1, İbn Hibbân, *es-Sahih*, XIV, 60; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 4596, Taberânî, *Mu'cemu'l kebîr*, XVIII, 223. Ayet için bkz. (91: 7-8)

Ardından İbn Mes‘ud (ra) aynı hadisi daha önce İmran b. Husayn’ın (ra) rivayet ettiği şekilde söyledi.”⁴⁸⁰

Diğer bir rivayette ise İmran b. Husayn (ra) bu hadisi Peygamber’den (sav) işittiğinde yanında İbn Mes‘ud ve Übey b. Ka‘b’ın (ra) da olduğunu söyler. Bunun üzerine Ebû’l Esved onlara da sorar ve her ikisi de İmran’ın (ra) rivayet ettiği şekilde rivayet ederler.⁴⁸¹

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ الصُّبُعِيُّ ، وَشَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخَ قَالَ : حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ بْنُ مَيْمُونٍ ، حَدَّثَنَا وَاصِلٌ - مَوْلَى أَبِي عُبَيْتَةَ - ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَقِيلٍ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدِّبَلِيِّ ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : عُرِضَتْ عَلَيَّ أَعْمَالُ أُمَّتِي حَسَنُهَا وَسَيِّئُهَا ، فَوَجَدْتُ فِي مَخَاسِنِ أَعْمَالِهَا الْأَدَى يُمَاطُ عَنِ الطَّرِيقِ . وَوَجَدْتُ فِي مَسَاوِي أَعْمَالِهَا النَّخَاعَةَ تَكُونُ فِي الْمَسْجِدِ لَا تُدْفَنُ .

Abdullah b. Muhammed b. Esmâ ed-Dabî ve Şeybân b. Ferrûh → Mehdi b. Meymûn Vasıl → Yahya b. Ukeyl → Ebû’l Esved → Ebû Zer (ra) isnadıyla gelen hadise göre Resulullah (sav) şöyle dedi: “Bana ümmetimin iyi ve kötü amelleri arz olundu. İyi amellerin içinde yola atılan ve insanlara eziyet verici şeyleri kaldırmak gördüm. Kötü amellerde ise mescide tükürülüp de gömülmeven balgamı gördüm.”⁴⁸²

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ الصُّبُعِيُّ ، حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ - وَهُوَ ابْنُ مَيْمُونٍ - ، حَدَّثَنَا وَاصِلٌ - مَوْلَى أَبِي عُبَيْتَةَ - ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَقِيلٍ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدِّبَلِيِّ ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ : يُصْبِحُ عَلَى كُلِّ سَلَامِي مِنْ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ فَكُلُّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ ، وَكُلُّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ ، وَكُلُّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٌ ، وَكُلُّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ . وَيُجْزَى مِنْ ذَلِكَ رَكْعَتَانِ يَرْكَعُهُمَا مِنَ الضُّحَى .

Abdullah b. Muhammed → Mehdi b. Meymûn → Vâsıl → Yahya b. Ukeyl → Yahya b. Ya‘mer → Ebû’l Esved → Ebû Zer (ra) tarikiyle nakledilen rivayete göre Resulullah (sav) şöyle dedi: “Her birinizin her bir mafsalı için bir sadaka vermek gerekir. Her tesbih sadakadır, her hamd sadakadır, her tehlil sadakadır, her tekbir

⁴⁸⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l kebîr*, X, 232. Ayet için bkz. (2:29)

⁴⁸¹ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l kebîr*, XVIII, 223.

⁴⁸² Müslim, “Mesâcid”, 13; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 455; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 518, 519; Beyhakî, *Sünenü’l kübra*, II, 291; Ahmed b. Hanbel, *El-Müsned*, IX, 5039, 5045.

sadakadır. İyiliği tavsiye etmek sadakadır, kötülükten sakındırmak sadakadır. Kulun kuşluk vakti kılacağı iki rekat namaz bütün bunları karşılar.”⁴⁸³

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ الضُّبُعِيُّ ، حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ بْنُ مَيْمُونٍ ، حَدَّثَنَا وَاصِلٌ مَوْلَى أَبِي عُيَيْنَةَ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عُقَيْلٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدِّيَلِيِّ ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ ، أَنَّ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ، ذَهَبَ أَهْلُ الدُّنُورِ بِالْأَجُورِ يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي ، وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ ، وَيَتَصَدَّقُونَ بِفُضُولِ أَمْوَالِهِمْ قَالَ: أَوْلَيْسَ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ مَا تَصَدَّقُونَ ، إِنَّ بِكُلِّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ ، وَكُلِّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ ، وَكُلِّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ ، وَكُلِّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٌ ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ ، وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ ، وَفِي بَضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ ، قَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيَاتِي أَحَدُنَا شَهْوَتُهُ وَيَكُونُ لَهُ فِيهَا أَجْرٌ ؟ قَالَ: أَرَأَيْتُمْ لَوْ وَضَعَهَا فِي حَرَامٍ أَكَانَ عَلَيْهِ فِيهَا وَزْرٌ ؟ فَكَذَلِكَ إِذَا وَضَعَهَا فِي الْحَلَالِ كَانَ لَهُ أَجْرًا .

Abdullah b. Muhammed → Mehdî b. Meymûn → Vâsıl → Yahya b. Ukeyl → Yahya b. Ya ‘mer → Ebû'l Esved → Ebû Zer (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Peygamber (sav) ashabından bazıları Resulullah'a (sav) gelerek şöyle dediler: “Ya Resulullah, içimizdeki zenginler sevapları alıp götürüyorlar. Bizim kıldığımız namazı onlar da kılıyor. Bizim tuttuğumuz orucu onlar da tutuyor. Ancak onlar bizden fazla olarak mallarını infak ediyorlar” Bunun üzerine Rasulullah sallallahü aleyhi ve sellem şöyle dedi: Allah size sadaka vereceğiniz yolları genişletmedi mi? Söylediğiniz her bir “Subhanallah” sadakadır. Her bir “Allahü Ekber” sadakadır. Her bir “Elhamdülillah” sadakadır. Her bir “La ilahe illallah” sadakadır. İyiliği emretmek sadakadır. Kötülüğe engel olmak sadakadır. Hanımızla cinsel ilişkiniz bile sadakadır. Sahâbiler şaşırarak sordular: Ya Resulullah, bizden birisi şehvetine gittiği zaman sevap kazanır mı? Peygamber (sav) şöyle cevap verdi: Ne dersiniz, o kimse eğer şehvetini haram yollara yönlendirseydi günah kazanır mıydı? İşte aynı şekilde şehvetini helal yollardan giderdiği için o kimseye sevap yazılır.”⁴⁸⁴

أَخْبَرَنِي أَبُو نَصْرِ أَحْمَدُ بْنُ سَهْلٍ الْفَقِيهَ بِخَارِي ، أَنَّ صَالِحَ بْنَ مُحَمَّدِ بْنِ حَبِيبِ الْحَافِظِ ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ ، ثنا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ ، حَدَّثَنِي أَبِي ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدِّيَلِيِّ ، قَالَ : انْطَلَقْتُ أَنَا وَرُزْعَةُ بْنُ ضَمْرَةَ الْأَسْعَرِيُّ ، إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، فَلَقِينَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو ، فَقَالَ : يُوشِكُ أَنْ لَا يَبْقَى فِي أَرْضِ الْعَجَمِ مِنَ الْعَرَبِ إِلَّا قَتِيلٌ أَوْ أُسِيرٌ يُحْكَمُ فِي دَمِهِ ، فَقَالَ رُزْعَةُ : أَيَطْهَرُ الْمُشْرِكُونَ عَلَى الْإِسْلَامِ ؟ فَقَالَ : مِمَّنْ

⁴⁸³ Müslim, “Salatu'l misafir ve kasruha”, 13; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, II, 378; Ebû Davud, “Tatavvu”, 12, “Edeb”, 60; Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, III, 47, IV, 188; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, 5014, 5072.

⁴⁸⁴ Müslim, “Zekât”, 16; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 119, IX, 475; Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, IV, 188; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, 5013, 5016

أَنْتَ ؟ قَالَ : مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ صَعْصَعَةَ ، فَقَالَ : لَا تَقُومُ السَّاعَةَ حَتَّى تَدْفَعَ نِسَاءَ بَنِي عَامِرٍ عَلَى ذِي الْخَلَصَةِ - وَتَنْ كَانَ يُسَمَّى فِي الْجَاهِلِيَّةِ - قَالَ : فَذَكَرْنَا لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَوْلَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو ، فَقَالَ عُمَرُ ثَلَاثَ مَرَارٍ : عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُ ، فَخَطَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ ، فَقَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ ، يَقُولُ : لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي عَلَى الْحَقِّ مَنْصُورِينَ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ ، قَالَ : فَذَكَرْنَا قَوْلَ عُمَرَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو ، فَقَالَ : " صَدَقَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَانَ ذَلِكَ كَالَّذِي قُلْتَ " . هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ مُسْلِمٍ ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ .

Ebû Nasr Ahmed b. Sehl → Salih b. Muhammed → Abdullah b. Ömer b. Meysere → Muaz b. Hişâm → Muaz → Katâde → Ebû'l Esved → isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû'l Esved şöyle der: Zür'a b. Damra el-Eşarî ile birlikte Ömer b. Hattâb'ın (ra) yanına gittik. Bizi İbn Ömer (ra) karşıladı ve şöyle dedi: "Acem diyarlarında kanına hükmedilen esir ya da ölü olması dışında Arap kimse kalmaması yakındır." Zür'a; "Müşrikler Müslüman gibi mi görünecek?" dedi. İbn Ömer (ra) ona hangi kabileden olduğunu sordu ve Ebû Zür'a Beni Amir b. Sa'sa' cevabını verdi. Bunun üzerine İbn Ömer (ra) "Kıyamet, Benî Âmir kadınlarının Zî Halsâ putuna ibadet edip onu korumadıkça kopmayacaktır" dedi. Onun bu söylediklerini Ömer'e (ra) söyledik. O üç kere "Abdullah söylediklerini daha iyi bilir." dedi. Sonra Ömer (ra) Cuma günü insanlara hitap etti ve şöyle dedi: "Resulullah'ı (sav) şöyle derken işittim: 'Ümmetimden bir topluluk, insanlara galip gelmeye devam edecektir. Onlar, bu galip gelme halinde bulunurlarken Allah'ın emri onlara gelecektir.' Bu hadisi Abdullah b. Amr'a haber verdik, o da "eğer haber verdiğin gibiyse o doğru söyledi" dedi. Hâkim bu hadise yer verdikten sonra İmam Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ancak *Sahih*'inde yer almadığını belirtir.⁴⁸⁵

أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ الْحَبَابِ قَالَ : حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارِ الرَّمَادِيِّ قَالَ : حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَعْيَنَ عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ الدُّؤَلِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ، قَالَ : قَالَ لِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ وَقَدْ وَضَعْتُ رَجُلِي فِي الْغُرُزِ ، وَأَنَا أُرِيدُ الْعِرَاقَ : لَا تَأْتِ أَهْلَ الْعِرَاقِ ؛ فَإِنَّكَ إِنْ أَتَيْتَهُمْ أَصَابَكَ ذُنُوبٌ/ ذِيَابُ السَّيْفِ بِهَا ، قَالَ عَلِيُّ : وَإِيمُ اللَّهِ لَقَدْ قَالَهَا لِي رَسُولُ اللَّهِ . قَالَ أَبُو الْأَسْوَدِ : فَقُلْتُ فِي نَفْسِي مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ رَجُلًا مُحَارِبًا يُحَدِّثُ النَّاسَ بِمِثْلِ هَذَا .

Fadl b. Hubâb → İbrahim b. Beşşâr er-Ramâdî → Süfyân → Abdülmelik b. A'yen → Ebû Harb b. Ebi'l Esved → Ebû'l Esved → Ali b. Ebî Talib isnadıyla

⁴⁸⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 550.

nakledilen rivayete göre Ali (ra) şöyle dedi: Abdullah b. Selâm, “ben Irak’a gitmek için yola koyuldum. Sen buraya gelme eğer gelirsen sana kılıçların keskin tarafı musallat olur” dedi. Ben de ona “ Yeminolsun ki Allah’ın Rasûlü bunu bana bildirdi” dedim. Hadisi nakleden Ebû’l Esved kendi içinde ondan daha savaşı ve insanlarla bu şekilde konuşan daha kimseyi görmediğini söyler.⁴⁸⁶

أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ : حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ زُجَيْبٍ قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ حَدَّثَنَا مَعْمَرُ بْنُ رَاشِدٍ عَنِ الْجُرَيْرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِنَّ أَحْسَنَ مَا عَيَّرْتُمْ بِهِ [288/12] الشَّيْبَ الْجِنَاءَ وَالْكَتْمَ .

Ömer b. Muhammed → Muhammed b. Abdülmelik b. Zencuveyhî → Abdürrezzâk → Ma‘mer b. Râşid → Cüreyrî → Abdullah b. Büreyde → Ebû’l Esved → Ebû Zer isnadıyla nakledilen rivayete göre Resulullah (sav) şöyle dedi: “Saçım beyazımı değiştiren en güzel şey kına ve ketendir.”⁴⁸⁷

حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي الْفُرَاتِ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ قَالَ : قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ ، وَقَدْ وَقَعَتْ بِهَا مَرَضٌ ، فَجَلَسْتُ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، فَمَرَّتْ بِهِمْ جِنَاةٌ ، فَأَتَيْتُ عَلَى صَاحِبِهَا خَيْرًا ، فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَجِبْتُ. ثُمَّ مَرَّ بِأُخْرَى فَأَتَيْتُ عَلَى صَاحِبِهَا خَيْرًا ، فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَجِبْتُ. ثُمَّ مَرَّ بِالثَّلَاثَةِ فَأَتَيْتُ عَلَى صَاحِبِهَا شَرًّا ، فَقَالَ: وَجِبْتُ. فَقَالَ أَبُو الْأَسْوَدِ: فَقُلْتُ: وَمَا وَجِبْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ قَالَ: قُلْتُ كَمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّمَا مُسْلِمٍ شَهِدَ لَهُ أَرْبَعَةٌ بِخَيْرٍ ، أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ . فَقُلْنَا: وَثَلَاثَةٌ؟ قَالَ: وَثَلَاثَةٌ. فَقُلْنَا: وَاثْنَانِ؟ قَالَ: وَاثْنَانِ". ثُمَّ لَمْ نَسْأَلْهُ عَنِ الْوَاجِدِ .

Affan b. Müslim → Dâvud b. Ebî Furat → Abdullah b. Büreyde → Ebû’l Esved isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû’l Esved şöyle der: “Medine’ye geldim. Orada salgın bir hastalık vardı. Ömer b. Hattâb (ra) ile oturdum. Yanımızdan bir cenaze geçti. Ashabı onu hayırla yâd ettiler. Ömer (ra): “Vacip oldu” dedi. Sonra başka bir cenaze geçti ve ashabı onu da hayırla yâd ettiler. Ömer (ra): “Vacip oldu” dedi. Daha sonra üçüncü bir cenaze geçti ancak ashabı onu şerle yâd ettiler. Ömer (ra): “Vacip oldu” dedi. Ben de “vacip olan nedir ey Emîrû’l mü’minîn?” dedim. Şöyle cevap verdi: “Resulullah (s.a.v) şöyle dedi: ‘Müslümanlardan kim için dört kişi onun hayırlı biri

⁴⁸⁶ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, V, 127; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 140; Taberânî, *Mu‘cemü’l kebîr*, III, 232.

⁴⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XII, 287; Nesâî, “Ziyet” 16; Nesâî, *Sünenü’l kübrâ*, VIII, 327; Ebû Dâvud, “Teraccül”, 17; Tirmizi, “Libâs”, 20; İbn Mâce, “Libâs”, 32; Beyhâkî, *Sünenü’l kübrâ*, VII, 310; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, IX, 4970, 4978; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, XI, 153; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII, 549; Tahâvî, *Şerhu müşkilü’l-âsar*, IX, 301.

olduğuna dair şahitlik ederse Allah o kişiyi cennetine sokar. Biz; “Ya üç olursa?” dedik. O da “üç olsa da” dedi. Sonra biz; “Ya iki olursa?” dedik. O da “iki olsa da” dedi. Bundan sonra biz tek kişi için sormadık.”⁴⁸⁸

أَخْبَرَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ قَاسِمُ بْنُ الْقَاسِمِ السَّيَّارِيُّ ، ثنا إِبرَاهِيمُ بْنُ هِلَالٍ النَّوْرَبَرْزَدِيُّ ، ثنا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ شَقِيقٍ ، ثنا عَبْدُ الْمُؤْمِنِ بْنُ خَالِدِ الْحَنْفِيُّ ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ الْأَسْلَمِيُّ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدَّيْلِيِّ قَالَ : قُلْتُ لِمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - : حَدَّثَنِي عَنْ قِصَّةِ الشَّيْطَانِ جِبْنَ أَخَذْتَهُ ! فَقَالَ : جَعَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عَلَى صَدَقَةِ الْمُسْلِمِينَ فَجَعَلْتُ النَّمْرَ فِي غُرْفَةٍ ، فَوَجَدْتُ فِيهِ نُفْصَانًا ، فَأَخْبَرْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالَ : هَذَا الشَّيْطَانُ يَأْخُذُهُ ، قَالَ : فَدَخَلْتُ الْغُرْفَةَ فَأَغْلَقْتُ الْبَابَ عَلَيَّ ، فَجَاءَتْ ظُلْمَةٌ عَظِيمَةٌ فَعَشَيْتِ الْبَابَ ، ثُمَّ تَصَوَّرَ فِي صُورَةٍ فِيلٍ ، ثُمَّ تَصَوَّرَ فِي صُورَةٍ أُخْرَى ، فَدَخَلَ مِنْ شَقِّ الْبَابِ ، فَشَدَدْتُ إِزَارِي عَلَيَّ فَجَعَلَ يَأْكُلُ مِنَ النَّمْرِ . قَالَ : فَوَثَبْتُ إِلَيْهِ فَضَبَطْتُهُ فَالْتَقَتْ يَدَايَ عَلَيْهِ ، فَقُلْتُ : يَا عَدُوَّ اللَّهِ ! فَقَالَ : خَلَّ عَلَيَّ ؛ فَإِنِّي كَبِيرٌ ذُو عِيَالٍ كَثِيرٍ ، وَأَنَا فَفِيرٌ ، وَأَنَا مِنْ جِنِّ نَصِيبِينَ ، وَكَانَتْ لَنَا هَذِهِ الْفُرْيَةُ قَبْلَ أَنْ يُبْعَثَ صَاحِبُكُمْ ، فَلَمَّا بُعِثَ أُخْرِجْنَا عَنْهَا ، فَخَلَّ عَلَيَّ فَلَنْ أَعُودَ إِلَيْكَ ! فَخَلَّيْتُ عَنْهُ ، وَجَاءَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَخْبَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ بِمَا كَانَ ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ الصُّبْحَ فَنَادَى مُنَادِيهِ : أَيَنْ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ ؟ فَقُمْتُ إِلَيْهِ ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ : " مَا فَعَلَ أَسِيرُكَ يَا مُعَاذُ ؟ " فَأَخْبَرْتُهُ ، فَقَالَ : " أَمَا إِنَّهُ سَيَعُودُ ، فَعُدْ " . قَالَ : فَدَخَلْتُ الْغُرْفَةَ وَأَغْلَقْتُ عَلَيَّ الْبَابَ ، فَدَخَلَ مِنْ شَقِّ الْبَابِ ، فَجَعَلَ يَأْكُلُ مِنَ النَّمْرِ فَصَنَعْتُ بِهِ كَمَا صَنَعْتُ فِي الْمَرَّةِ الْأُولَى ، فَقَالَ : خَلَّ عَلَيَّ فَإِنِّي لَنْ أَعُودَ إِلَيْكَ ، فَقُلْتُ : يَا عَدُوَّ اللَّهِ أَلَمْ تَقُلْ لَا أَعُودُ ! قَالَ : فَإِنِّي لَنْ أَعُودَ ، وَآيَةُ ذَلِكَ عَلَيَّ أَنْ لَا يَفِرُّ أَحَدٌ مِنْكُمْ خَاتِمَةَ الْبَقَرَةِ فَيَدْخُلُ أَحَدٌ مِنَّا فِي بَيْتِهِ تِلْكَ اللَّيْلَةَ .

Ebû'l Abbas Kasım b. Kâsım es-Seyyârî → İbrahim b. Hilal → Ali b. Hasan → Abdülmüemmin b. Halid → Abdullah b. Bürde el-Eslemî → Ebû'l Esved isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû'l Esved şöyle der: “Muaz bin Cebel’e (ra), şeytanı yakalama kıssanı bana anlat dedim. O da şöyle dedi: “Rasulullah (sav), beni Müslümanların sadakalarını için görevlendirmişti. Hurmaları bir odaya koymuştum. Fakat hurmalarda eksiklik olduğunu gördüm. Gidip bunu Peygamberimize (sav) haber verdim. O da bana: “Onları alan şeytandır” dedi. Hurmaların olduğu odaya girdim, kapıyı kapattım ve beklemeye başladım. Büyük bir karanlık geldi. Ortalığı kapladı. Sonra başka bir surete büründü. Kapının aralıklarından içeriye girdi. Ben gömleğimi üzerime şiddetli bir şekilde örttüm. O hurmaları yemeye başlayınca hemen üzerine sıçradım. Onu yakaladım. Ellerimi üzerine koydum. Ve: “Ey Allah’ın düşmanı!” dedim.

⁴⁸⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 86, “Şehâdât”, 6; “Nesâi, “Cenâiz”, 51; Tirmizi, “Cenâiz”, 64; Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, X, 123; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 357; Tahâvî, *Şerh-u müşkilü'l-âsar*, VIII, 357, İbn Hibban, *es-Sahîh*, VII, 297.

0: “Beni bırak! Ben yaşlı ve ailesi çok olan biriyim. Fakirim, Nusaybin cinlerindenim. Peygamberiniz gönderilmeden önce bu şehir bizimdi. O gönderildikten sonra biz bu şehirden çıkarıldık. Benim yakamı bırak! Bir daha asla gelmeyeceğimi” diye yalvardı. Ben de yakasını bıraktım. Cebrail Aleyhisselâm olanları Peygamber’e (sav) hazretlerine haber verdi. Resulullah (sav) namazı kıldı ve beni sordu. Bana: “Esirine ne yaptın?” dedi. Ben de olup bitenleri anlattım. Resulullah (sav): “O mutlaka geri dönecektir!” dedi. Ben hurmaların olduğu odaya girdim. Üzerime kapıyı kilitledim. Şeytan yine geldi. Kapının aralıklarından içeriye girdi. Hurmadan yemeye başladı. Yine üzerine atlayıp yakaladım. Şeytan: “Beni serbest bırak, bir daha gelmeyeceğim!” dedi. Ben de: “Ey Allah’ın düşmanı! Sen daha önce bana elbette gelmeyeceğim demedin mi?” dedim. O: “Elbette geri dönmeyeceğim. Çünkü sizden biriniz Bakara sûresinin son iki âyetini okursa, bizden kimse o gece onun evine giremez!” dedi.”⁴⁸⁹

Hâkim, bu hadisi zikrettikten sonra isnadının sahih olduğunu Buhâri ve Müslim’in bu hadise Sahih’lerinde yer vermediklerini, Abdülmü’min b. Halid’in güvenilir (ثقة) bir ravi olup, Zeyd b. Hubab’ın da bu hadisi ondan tam, herhangi bir değişiklik yapmadan rivayet ettiğini belirtir.⁴⁹⁰

حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ ، عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ : كَانَ يَسْقِي عَلَى حَوْضٍ لَهُ ، فَجَاءَ قَوْمٌ ، فَقَالَ : أَيُّكُمْ يُورِدُ عَلَيَّ أَبِي ذَرٍّ ، وَيَحْتَسِبُ شَعْرَاتٍ مِنْ رَأْسِهِ؟ فَقَالَ رَجُلٌ : أَنَا . فَجَاءَ الرَّجُلُ فَأَوْرَدَ عَلَيْهِ الْحَوْضَ فَدَقَّهُ ، وَكَانَ أَبُو ذَرٍّ قَائِمًا فَجَلَسَ ثُمَّ اضْطَجَعَ ، فَقِيلَ لَهُ : يَا أَبَا ذَرٍّ ، لِمَ جَلَسْتَ ثُمَّ اضْطَجَعْتَ؟ قَالَ : قَالَ : إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَنَا : إِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ قَائِمٌ فَلْيَجْلِسْ ، فَإِنْ ذَهَبَ عَنْهُ الْغَضَبُ وَإِلَّا فَلْيَضْطَجِعْ .

Ebû Muâviye → Davud b. Ebî Hind → Ebû Harb → Ebû'l Esved → Ebû Zer (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû Zer kendisine ait bir havuzun başında develerini sularken bazı insanlar gelir ve içlerinden biri “kim Ebû Zer’in önüne geçer ve başındaki saçları sayar” dedi. Biri çıkarak ben yaparım dedi onun önüne geçti. Ayakta olan Ebû Zer önce oturdu sonra uzandı. Ona “Ey Ebû Zer, niçin oturdun ve sonra

⁴⁸⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 563.

⁴⁹⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 563.

uzandın?” diye soruldu. Ebû Zer: Hz. Peygamber bize “Sizden biriniz kızdığı zaman ayaktaysa otursun, eğer kızgınlığı hala geçmezse uzansın” demişti cevabını verdi.⁴⁹¹

حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ الْعَبَّاسِ ابْنُ الْإِمَامِ الْمُقْرِي ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْبَغَوِيُّ ، ثنا خَلْفُ بْنُ هِشَامِ الْمُقْرِي ، وَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حَمْرَةَ الْكِسَائِيُّ ، حَدَّثَنِي حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الْجُعْفِيُّ ، عَنْ حُمْرَانَ بْنِ أَعْيَنَ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدِّبَلِيِّ ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - ، قَالَ : جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ : يَا نَبِيَّ اللَّهِ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ - : لَسْتُ بِنَبِيِّ اللَّهِ ، وَلَكِنِّي نَبِيُّ اللَّهِ . هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ .

Ebû Bekir Ahmed b. Abbas → Abdullah b. Muhammed b. Abdülaziz → Halef b. Hişam → Ali b. Hamza → Hüseyin b. Ali → Humrân b. A‘yen → Ebû'l Esved → Ebû Zer isnadıyla nakledilen rivayete göre bir bedevi Resulullah'a (sav) gelerek “Ya nebî Allah” der. Peygamber (sav) de “Ben nebîillah değilim ama nebiyyAllah'ım” cevabını verir. Hâkim, bu hadisi zikrettikten sonra Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu ancak onların *Sahih*'lerinde yer vermediklerini belirtir.⁴⁹²

أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَيُّوبَ ، ثنا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ ، أَنبَأَ أَبُو عُبَيْدٍ ، ثنا ابْنُ عَدِيٍّ ، عَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ ، عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدِّبَلِيِّ ، وَيَحْيَى بْنُ يَعْمَرَ ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ، قَالَ : مَا الْخَاطُونَ ؟ إِنَّمَا هُوَ الْخَاطِئُونَ ، مَا الصَّابُونَ ؟ إِنَّمَا هُوَ الصَّابِئُونَ . هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ .

Hüseyin b. Hasan b. Eyub → Ali b. Abdülaziz → Ebû Ubeyd → İbn Adiy → Hüseyin el-Muallim → İbn Büreyde → Ebû'l Esved ve Yahya b. Ya‘mer → İbn Abbas isnadıyla nakledilen rivayete göre Peygamber (sav) “el-hâtûn” kelimesinin “el-hâtîûn”-hata yapanlar- “es-sâbûn” kelimesinin ise “es-sâbiûn” –sabredenler- anlamına geldiğini söyledi. Hâkim, bu hadisi zikrettikten sonra Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu ancak onların *Sahih*'lerinde yer vermediklerini belirtir.⁴⁹³

2.6.3.2.3. Mevkuf Rivayetleri

حَدَّثَنِي سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ ، عَنْ دَاوُدَ ، عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : بَعَثَ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ إِلَى قُرَاءِ أَهْلِ الْبَصْرَةِ ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ ثَلَاثُمِائَةَ رَجُلٍ قَدْ قَرَأُوا الْقُرْآنَ فَقَالَ : أَنْتُمْ خِيَارُ أَهْلِ الْبَصْرَةِ ، وَقُرَاؤُهُمْ قَاتِلُوهُ ، وَلَا يَطْوِلَنَّ عَلَيْكُمُ الْأَمْدُ ، فَتَقْسُوا قُلُوبَكُمْ كَمَا قَسَتْ قُلُوبُ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ ، وَإِنَّا كُنَّا نَقْرَأُ

⁴⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, 4982.

⁴⁹² Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 231.

⁴⁹³ Hâkim, *a.g.e*, II, 501.

سُورَةٌ كُنَّا نُسَبِّحُهَا فِي الطُّورِ ، وَالشِّدَّةَ بِيْرَاءَةً فَأُنْسِيْتُهَا غَيْرَ أَنِّي قَدْ حَفِظْتُ مِنْهَا لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَا يَبْتَعَى وَادِيًا ثَالِثًا ، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ ، وَكُنَّا نَقْرَأُ سُورَةَ كُنَّا نُسَبِّحُهَا بِإِحْدَى الْمُسَبِّحَاتِ ، فَأُنْسِيْتُهَا غَيْرَ أَنِّي حَفِظْتُ مِنْهَا { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ } فَكُتِبَ شَهَادَةٌ فِي أَعْنَاقِكُمْ ، فَتَسْأَلُونَ عَنْهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ .

Süveyd b. Saîd → Ali b. Müshir → Davud → Ebû Harb b. Ebî'l Esved → Esved isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû Mûsa el-Eşari Basra kurrâsını topladı. Onun yanında üç yüz Kur'an karisi toplandı. Ebû Mûsa onlara hitap ederek şunları dedi: "Siz Basra halkının önde gelenleri ve karilerisiniz. Kur'an'ı tilavet edin, dünya hayatı ise size değerli gözükmesin. Zira sizden öncekilerin kalbi katılaştığı gibi sizin de kalbiniz katılaştır. Biz önceleri uzunluk ve şiddet bakımından Beraat Suresi'ne, benzettiğimiz bir süreyi okuyorduk. Ben onun bir miktarını hatırlıyorum. O miktar şöyledir: "İnsanoğlunun iki ova dolusu malı olsa bile üçüncü bir ovayı da ister, İnsanoğlunun karnını topraktan başka bir şey doyurmaz. Ve yine Müsebbihat surelerinden birine benzettiğimiz bir sureyi de okuyorduk, ama şu anda unutmuş durumdayım. Ama ondan şunu hatırlıyorum: "Ey iman edenler, neden yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz ki aleyhinize şahadet edilir ve kıyamet günü ondan dolayı sorguya çekilirsiniz." ⁴⁹⁴

حَدَّثَنَا عَفَّانُ قَالَ : حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ ، عَنْ أَبِي حَرْبٍ [بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ] ، عَنْ أَبِيهِ : أَنَّ الرَّبِيعَ بْنَ الْعَوَّامِ لَمَّا قَدِمَ الْبَصْرَةَ ، دَخَلَ بَيْتَ الْمَالِ ، فَإِذَا هُوَ بِصَفْرَاءَ وَبَيْضَاءَ ، فَقَالَ : يَقُولُ اللَّهُ : { وَعَدَّكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ * وَأَخْرَى لِمَ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا } فَقَالَ : هَذَا لَنَا .

Affân → Hammâd b. Seleme → Dâvud b. Ebî Hind → Ebû Harb → Ebû'l Esved isnadıyla nakledilen rivayete göre Zübeyr b. Avvâm, Basra'ya geldiğinde yüzünün rengi sarı beyaz karışmış bir şekilde Beytülmal'e girdi ve şöyle dedi: "Allah-u Teâla şöyle buyurur: "Allah, size, elde edeceğiniz birçok ganimetler vaat etmiştir. Şimdilik bunu size hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir. Henüz elde edemediğiniz başka ganimetler de vardır ki, onlar Allah'ın bilgi ve kudreti dâhilindedir." Sonra "Bu mallar bizimdir" dedi." ⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ Müslim, "Zekât", 40; Tahâvî, *Şerh-u müşkilü'l âsâr*, V, 274; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 260; Tahâvî, *Şerhu müşkilü'l-âsâr*, V, 275.

⁴⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 396, Ayet için bkz. (Fetih: 48/20-21).

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ : حَدَّثَنَا هُرَيْمٌ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنِ { الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ } قَالَ : الَّذِي لَا يَلْتَوِي فِي صَلَاتِهِ "

İshâk b. Mansûr → Hüreyim → Yezîd b. Ebî Habîb → Ebû'l Esved → İmran b. Husayn (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre İmran (ra) şöyle dedi: “Onlar namazlarında devamlıdır” ayetini namazda sağa sola bakmayan anlamındadır”⁴⁹⁶

عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ عُمَانَ بْنِ مَطَرٍ ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ الْأَسْوَدِ الدِّيلِيِّ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : رُفِعَ إِلَى عُمَرَ امْرَأَةٌ وَلَدَتْ لِسِتَّةِ أَشْهُرٍ ، فَأَرَادَ عُمَرُ أَنْ يَرْجُمَهَا فَجَاءَتْ أَخْتُهَا إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، فَقَالَتْ : إِنَّ عُمَرَ يَرْجُمُ أُخْتِي ، فَأَنْشُدُكَ اللَّهَ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ لَهَا عُذْرًا لَمَّا أَخْبَرْتَنِي بِهِ ، فَقَالَ عَلِيٌّ : " إِنَّ لَهَا عُذْرًا " ، فَكَبَّرْتُ تَكْبِيرَةً سَمِعَهَا عُمَرُ مِنْ عِنْدِهِ ، فَأَنْطَلَقْتُ إِلَى عُمَرَ فَقَالَتْ : إِنَّ عَلِيًّا زَعَمَ أَنَّ لِأُخْتِي عُذْرًا ، فَأَرْسَلَ عُمَرُ إِلَى عَلِيٍّ : مَا عُذْرُهَا ؟ قَالَ : إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ : { وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ } وَقَالَ : { وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا } فَالْحَمْلُ سِتَّةُ أَشْهُرٍ ، وَالْفِصَالُ أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ شَهْرًا . قَالَ : فَخَلَى عُمَرُ سَبِيلَهَا قَالَ : ثُمَّ إِنَّهَا وَلَدَتْ بَعْدَ ذَلِكَ لِسِتَّةِ أَشْهُرٍ .

Abdürrezzâk b. Osman → Saîd b. Ebî Arûbe → Katâde → Ebû Harb → Ebû'l Esved isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Ömer'e (ra) altı aylık çocuğu olan zina yapmış bir kadın getirildi. Hz. Ömer (ra) kadına recm cezası uygulamak istedi. Kadının kardeşi Hz. Ali'ye (ra) gelerek Hz. Ömer'in kardeşini recmetmek istediğini ancak onun bir özrü olduğunu söyler. Bunun üzerine Hz. Ali, Ömer'in duyacağı şekilde tekbir getirerek kadının bir özrü olduğunu söyler. Hz. Ömer, özrünün ne olduğunu sorduğunda, Ali (ra) “Anneler çocuklarını iki yıl emzirsin” ve “Hamilelik ve süttten kesilmesi otuz aydır” ayetlerini okur ve hamilelik altı ay, süttten kesilmesi yirmi dört aydır der. Bunun üzerine Hz. Ömer kadını serbest bırakır ve kadın altı ay sonra doğum yapar.⁴⁹⁷

أَخْبَرَنَا يُونُسُ بْنُ سَعِيدٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو حَرْبٍ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ ، وَرَجُلٍ آخَرَ ، عَنْ زَادَانَ قَالَا : قَالَ عَلِيٌّ : كُنْتُ - وَاللَّهِ - إِذَا سَأَلْتُ أُعْطِيتُ ، وَإِذَا سَكْتُ ابْتُدِيتُ .

Yusuf b. Saîd → Haccâc → İbn Cüreyc → Ebû Harb → Ebû'l Esved ve bir ravi → Zâdân isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Ali (ra) şöyle der: “Allah'a yemin olsun

⁴⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 466, Ayet için bkz. (Meâric: 70/22).

⁴⁹⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 350.

ki ben Resulullah'dan (sav) bir şey istediğimde istediğimi bana verirdi. Susup istemediğimde ise verilecek şeyden ilk bana verirdi.”⁴⁹⁸

عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، عَنِ الثَّوْرِيِّ ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْأَقْمَرِ ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ ، وَشَدَّادِ بْنِ الْأَزْمَعِ ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ
قَالَ : اخْتَلَفْنَا فَقَالَ أَبُو الْأَسْوَدِ : كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقُولُ فِي سُجُودِهِ : سُبْحَانَكَ لَا رَبَّ غَيْرُكَ ، وَقَالَ شَدَّادٌ : كَانَ يَقُولُ : " سُبْحَانَكَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ " .

Abdürrezzâk → Sevrî → Ali b. Akmer → Ebû'l Esved ve Şeddâd b. Ezma' → Abdullah b. Mes'ud isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû'l Esved ve Şeddâd ihtilaf ederler. Ebû'l Esved, Abdullah b. Mes'ud'un secde “ Seni tesbih ederim, senden başka Rab yoktur” dediğini söyler. Şeddâd ise “Seni tesbih ederim, senden başka ilah yoktur” dediğini belirtir.⁴⁹⁹

2.6.3.3. Cerh-Tadil Durumu

Ebu'l Esved ed-Düelî, cerh- ta'dil âlimlerinin genel kanaatine göre güvenilir bir ravidir. Nitekim İclî⁵⁰⁰ ve İbn Sad⁵⁰¹ güvenilir bir ravi (ثقة) olduğunu belirtirler.⁵⁰² İbn Maîn'e Ebû'l Esved sorulduğunda onun güvenilir (ثقة) ve nahiv hakkında konuşan ilk kişi olduğunu söyler.⁵⁰³ İbn Ebî Hâtim de onun Basra kadısı olduğunu belirttikten sonra Yahya b. Mâin'in onun hakkındaki rivayetine yer vererek kendisinin de güvenilir gördüğünü onaylamış olur.⁵⁰⁴ İbn Hibban *es-Sikât*'ında zikrederken⁵⁰⁵, Mizzî⁵⁰⁶ ve İbn Hacer⁵⁰⁷ da güvenilir (ثقة) olduğunu belirtirler.

Bununla beraber Alâi, Hz. Ebû Bekir'den (ra) olan rivayetlerinin mürsel olduğunu ve Hz. Ömer'den olan rivayetlerinde tereddüt bulunduğunu ifade eder.⁵⁰⁸

⁴⁹⁸ Nesâi, *Sünenü'l kübrâ*, VII, 451.

⁴⁹⁹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, II, 158.

⁵⁰⁰ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I, 484.

⁵⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 99.

⁵⁰² İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 562.

⁵⁰³ el-Bâcî, *tt-Tâdil ve't-tecrîh*, II, 652.

⁵⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 503.

⁵⁰⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 400.

⁵⁰⁶ Mizzî, *Tehzibü'l Kemâl*, XXXIII, 37.

⁵⁰⁷ İbn Hacer, *Takribü't Tehzîb*, 619.

⁵⁰⁸ Ebû Zür'a el-İrâkî, *Tuhfetü't-tahsîl*, 161.

Ancak Hz. Ömer'den olan rivayetlerinin *Sahihayn*'da yer alması aynı zamanda bu rivayetlerin kıssa şeklinde gerçekleşmesi onun Hz. Ömer'den olan rivayetlerinin mürsel olduğu ihtimalini azaltmaktadır.

2.6.4. Kadılığı

Hz. Ali (ra), İbn Abbas'ı (ra) Basra valisi olarak tayin etmiş, İbn Abbas (ra) da Ebû'l Esved'i kadılıkla görevlendirmiştir.⁵⁰⁹ Kaynaklarda İbn Abbas'ın, Medine'ye gittiğinde yerine onu vekil bıraktığı yer almaktadır. Hz. Ali (ra) öldürülene kadar kadılık görevini sürdürmüştür.⁵¹⁰

2.6.4.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

Fıkhî yönü ile ilgili olarak, her ne kadar Câhız onun fıkıh açısından da diğer insanlardan önde olduğunu belirtmiş olsa da onun bu yönüne işaret eder başka malumata ulaşılammıştır. Bunun yanında onun kendisine gelen davalarla ilgili verdiği hükümlere dair rivayetler yalnızca iki tanedir. Bu rivayetler şunlardır:

Abdül'ala → Davud b. Ebî Hind → Ebû Harb kanalıyla nakledilen rivayete göre bir hırsız soymak amacıyla bir evin duvarını deler ve bekçiler tarafından yakalanarak Ebû'l Esved'e götürülür. Ebû'l Esved üzerinde bir şey bulup bulmadıklarını sorar. Bekçilerin hayır cevabını vermesi üzerine "bahtsız, bir şeyler çalmak istedi ama onu yakaladınız" der ve yirmi beş kırbaç vurulmasını emreder.⁵¹¹

Ebû'l Esved'e ait bu fetva fıkıh kitaplarında tazir cezasının ne kadar olabileceği konusu dâhilinde yer verilen rivayetler arasındadır. Bu konu hakkında mezheplerin görüşlerine yer veren İbn Kudâme, İmam Malik'e ait görüşünü; tazir cezasının imamın takdirine kaldığı isterse had cezasını aşabileceği olduğunu belirtir ve delil olarak saydığı rivayetler arasında Ebû'l Esved'in fetvasına da yer verir.⁵¹²

⁵⁰⁹ İbn Esîr, *Üsdü'l ğâbe*, I, 550; İbn Hacer, *Tehzibü't- Tehzib*, XII, 11; Zehebî, *Siyer a'lami'n- nübelâ*, IV, 82.

⁵¹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 561.

⁵¹¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Mûsannef*, XIV, 375; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, *Şerhu'l kebîr ala metni'l Muknî*, (thk. Muhammed Reşid Rıza), Beyrut: Daru'l Kitâb el-Arabî, X, 358.

⁵¹² İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî fi fikhî İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, Beyrut: Dâru'l Fikir, Beyrut, X, 324.

Veki' → Ebû Hilâl → Katâde isnadıyla gelen rivayette ise bir adam Ebû'l Esved'e "Ey Lûtî" der. Ebû'l Esved ise "Allah Lût'a rahmet etsin" der ve onun için bir cezayı gerekli görmez.⁵¹³

Bahsi geçen rivayetler dışında da fıkıh kitaplarında çeşitli konularla ilgili Ebû'l Esved'in görüş ve rivayetlerine başvurulduğu görülmektedir. Mâverdî, hamrın (içkinin) diğer içecek (nebiz) türleri için kullanılmadığını açıklarken bunun şer'i ve dil açısından iki delilinin olduğunu belirtir. Dil açısından delilini şöyle açıklar: Her ikisi için (hamr ve nebiz) birinin diğerinden ayrılmasını sağlayacak isimler tahsis olunmuştur. Üzüm suyu için hamr denir, nebiz denmez. Bunun dışındaki diğer içecekler için ise nebiz denir ve hamr denmez. Ebû'l Esved bir şiirinde şöyle der:

Bırak hamrı sapkınlar içsin Ben onun yeterli olan kardeşini gördüm

دَعِ الْحَمْرَ يَشْرِبُهَا الْعَوَاةُ فَإِنِّي رَأَيْتُ أَخَاهَا مُجْزِيًا لِمَكَانِهَا.

Bu şiirinde Ebû'l Esved nebizin hamr olmadığını ifade etmektedir nitekim o Arapların en fasihlerindendir ve sözü dil konularında delildir.⁵¹⁴

El kesme haddinin uygulanabilmesi için hırsızın malı koruma altında olduğu bir yerden alması gerekmektedir. Bu görüşün Atâ, Şa'bi, Ebû'l Esved, Ömer b. Abdülaziz, Zührî, Amr b. Dînâr, Süfyan Sevrî, Mâlik, Şâfiî gibi âlimlerin çoğunun görüşü olduğu belirtilmiştir. Bu görüşe muhalif olarak Hz. Aişe (ra), Hasan Basrî ve İbrahim Nehâî'den hırsızın eşyaları toplaması ancak olduğu mekândan çıkarmaması durumunda da had uygulanacağı görüşü nakledilmiştir. Bununla beraber rivayetler şâz görülmüş ve sabit olmadığı dile getirilmiştir.⁵¹⁵

Ebû'l Esved'in görüşüne atıf yapılan diğer bir konu ise mirasla ilgilidir. Müslüman olmayan birinin, Müslümana mirasçı olamayacağı konusunda âlimler ittifak etmişlerdir. Hz. Ebû Bekir (ra), Hz. Ömer (ra), Hz. Osman (ra), Hz. Ali (ra), Hz. Üsâme b. Zeyd (ra) ve Hz. Câbir'den bu görüş rivayet edilmiştir. Bununla beraber tâbiîn fukahâsından Amr b. Osman, Urve, Zührî, Tâvus, Hasan Basrî, Ömer b. Abdülaziz,

⁵¹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 423.

⁵¹⁴ el-Mâverdî, Ebû'l Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed, *el-Hâvî fi fikhî's-Şâfiî*, Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, 1994, XIII, 390.

⁵¹⁵ İbn Kudâme, *Şerhu'l Kebir*, X, 259.

Sevrî, Ebû Hânîfe, Malik ve Şâfiî'nin de bu görüşü benimsedikleri belirtilmektedir. Ömer (ra), Muaz b. Cebel (ra) ve Muaviye'den (ra) nakledilen rivayetlere göre ise onlar Müslüman birinin, Müslüman olmayan için mirasçı olmasına hükmederken tersi duruma izin vermemişlerdir. Bu rivayet Muhammed b. Hanefiyye, Ali b. Hüseyin, Said b. Müseyyib, Mesrûk, Abdullah b. Ma'kil, Şa'bi ve Yahya b. Ya'mer tarafından nakledilmiştir. Ancak İbn Kudâme bu rivayetleri sahih görmeyerek güvenilir olmadıklarını söyler. Bununla beraber Yahya b. Ya'mer kendisinin Ebû'l Esved'den ve onun da Muaz b. Cebel'den işittiği "İslam arttırır, azaltmak" hadisini delil olarak gösterir ve çünkü biz onların kadınları ile nikâhlanabiliyorken onlar Müslüman kadınlar ile nikâhlanamaz. Bunun gibi biz –Müslümanlar- mirasçı olabilir ancak Müslüman olmayanlar olamaz der. Ancak bu görüş Şâfiî mezhebi tarafından doğru kabul edilmez. İbn Kudâme bu konuda Üsame b. Zeyd'den (ra) rivayet edilen "Müslüman kafiye mirasçı olamaz, kafir de Müslümana mirasçı olamaz" hadisini delil olarak kullandıklarını belirtir. Aynı şekilde Ebû Davud → Amr b. Şuayb → Şuayb → Amr → Abdullah b. Amr isnadıyla gelen "Farklı din mensupları mirasçı olamaz" hadisine de yer vererek Müslüman ile kâfir arasındaki vilayet bağının olmadığını kafirin mirasçı olmadığını gibi Müslümanın da mirasçı olamayacağı açıklamasında bulunur. Bununla beraber Ebû'l Esved'in rivayet ettiği hadisin mücmel ve sıhhati konusunda ittifak sağlanamadığını, Üsame'den (ra) rivayet edilen hadisin ise müfesser ve ittifakla sahih olduğunu belirtir.⁵¹⁶

2.7. Zürrare b. Evfa

Tam adı Zürrare b. Evfâ el-Âmirî el-Hareşî'dir.⁵¹⁷

2.7.1. Hayatı

Zürrare, Benî Harîş b. Ka'b b. Rebîa b. Sa'sa' kabilesinden olup⁵¹⁸ Akalî kabilesine denisbet edilmektedir.⁵¹⁹ Künyesi Ebû Hâcib'dir.⁵²⁰ Tabîin neslindedir.⁵²¹ Âbid ve

⁵¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 166.

⁵¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VII, 150; İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 197; İbn Hibbân, *Meşahîr-i ulemâ*, I, 154, Zehebî, *Târih 'ul İslam*, VI, 358.

⁵¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VII, 150; İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 197; İbn Hibbân, *Meşahîr-i ulemâ*, I, 154, Zehebî, *Târih 'ul İslam*, VI, 358.

⁵¹⁹ Buhari, *Tarihu 'l kebîr*, III, 438.

zâhit bir kişiliğe sahip olduğu hakkında verilen bilgiler arasındadır.⁵²² Nuaym el-İsfehâni onu *Hilye*'sinde zikreder ancak yaşamına dair bilgiler vermeyip daha çok rivayetleri üzerinde durur.⁵²³ Basra ehlinin büyük âlimleri arasında zikredilmektedir.⁵²⁴

Zürâre b. Evfâ'nın hayatına, özellikle siyaset ve devlet adamlarıyla ilişkisine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun daha çok ilmi ve züht yaşantısı ile öne çıktığı görülmektedir. Bununla beraber onun kabilesi içerisinde saygın bir yeri olduğu söylenebilir. Nitekim Haccâc kendisine hacamat yapmak için gelen bir köleye kimin olduğunu sormuş, köle de Kays kabilesinin efendisinin cevabını vermiştir. Haccac, bu efendinin kim olduğunu sorunca köle, Zürâre b. Evfâ olduğunu söyler.⁵²⁵

Vefat tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Yaygın olan rivayete göre bir bayram günü Beni Kuşeyr mescidinde namaz kıldırırken Müddessir suresini okumaya başlamış ve “ Sûra üflendiği zaman” ayetine ulaştığı zaman vefat etmiştir. Tarih olarak ise Abdülmelik b. Mervan zamanında Haccac'ın Irak valiliğine atanmasından hemen sonra, İbn Sîrîn'den önce olduğu belirtilmiştir. Yahya b. Maîn ise h. 108 yılında vefat ettiğini ifade eder.⁵²⁶ Bu görüşlerin dışında h.93 rivayetine de yer verilmektedir.⁵²⁷

2.7.2. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

2.7.2.1. Rivayet Ağı

Zürâre b. Evfa, Saîd b. Hişâm el-Ensâri (Tâbiî), Ebû Hureyre, İmran b. Husayn, Abdullah b. Abbas, Malik b. Amr el-Kuşeyrî, Muğîra b. Şu'be, Abdullah b. Selâm, Hz. Âişe, Enes b. Malik'den hadis almış, Katâde, Eyüb, Behz b. Hakîm, Ali b. Zeyd de ondan rivayette bulunmuşlardır.

Zürâre b. Evfâ'nın tekrarları olmaksızın otuz bir merfu ve dört mevkuf rivayeti bulunmaktadır. Rivayetlerin içeriğine bakıldığında on dokuz tanesinin fıkıhla,

⁵²⁰ İbn Hibban, *es-Sikât*, IV, 266.

⁵²¹ İbn Hacer, *el-İsabe*, II, 558.

⁵²² İbn Hibban, *es-Sikât*, IV, 266.

⁵²³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l evliya*, II, 258.

⁵²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 110.

⁵²⁵ Vekî', *Kudât*, 187.

⁵²⁶ Zehebî, *Siyer a'lami'n- nübelâ*, IV, 516; İbn Ammâd, *Şezerâtü'z zeheb*, I, 96.

⁵²⁷ Mizzi, *Tehzibü'l Kemâl*, IX, 341; Zehebî, *Siyer a'lami'n- nübelâ*, IV, 516; Vekî', *Kudât*, s. 187.

altısının amellerin faziletleriyle ve diğer dokuz tanesinin çeşitli konularla ilgili olduğu görülmektedir.

2.7.2.2. Rivayetleri

2.7.2.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ : حَدَّثَنَا سُفْيَانُ : حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لِي عَنْ أُمَّتِي مَا وَسَّوَسَتْ بِهِ صُدُورُهَا ، مَا لَمْ تَعْمَلْ أَوْ تَتَكَلَّمْ

Humeydî → Süfyân → Misa' r → Katâde → Zürâre → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Allah, ümmetimden nefislerinde yapmayı arzuladıkları şeyleri yapmadıkları yahut konuşmadıkları sürece affetti.”⁵²⁸

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَزْرَةَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا بَاتَتِ الْمَرْأَةُ مُهَاجِرَةً فِرَاشَ رَوْجِهَا ، لَعْنَتْهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تَرْجِعَ

Muhammed b. A'ra'ra → Şu'be → Katâde → Zürâre → Ebû Hureyre isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Bir kadın kocasının yatağını terk ederek gecelediği zaman dönünceye kadar melekler ona lanet eder”⁵²⁹.

حَدَّثَنَا آدَمُ ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ: سَمِعْتُ زُرَّارَةَ بْنَ أَوْفَى ، عَنْ عُمَرَ بْنَ حُصَيْنٍ : أَنَّ رَجُلًا عَضَّ يَدَ رَجُلٍ ، فَفَرَّغَ يَدَهُ مِنْ فَمِهِ ، فَوَقَعَتْ تَنَبُّأَهُ ، فَاحْتَضَمُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَعْضُ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ كَمَا يَعْضُ الْفَحْلُ؟ لَا دِيَةَ لَكَ

Adem → Şu'be → Katâde → Zürâre → İmran b. Husayn (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre bir adam başka bir adamın elini ısırды ve ön dişleri düştü. Hz.

⁵²⁸ Buhârî, “İtk”, 6, “Yemin”, 12; Müslim, “İmân”, 25; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 113; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, X, 178, 179; Nesâî, “Talak”, 22; Ebû Dâvud, “Talak”, 15; Tirmizi, “Talak”, 8; İbn Mace, “Talak”, 14, Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, II, 349, VII, 298; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 1572; Tayâlisî, *el-Müsned*, IV, 205; Humeydî, *el-Müsned*, II, 295; Ebû Ya'la, *el-Müsned*, II, 276, 278, Bezzâr, *el-Müsned*, XVII, 31.

⁵²⁹ Buhârî, “Nikah”, 83; Müslim “Nikâh”, 17; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 481; Dârimî, *el-Müsned*, III, 1429; Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, VII, 292; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 1573; Tayâlisî, *el-Müsned*, IV, 204.

Peygamber'e gelerek davacı oldular. O da; “develerin birbirini ısıracağı gibi kardeşini mi ısırıyorsun, dişlerinin diyeti yoktur” dedi.⁵³⁰

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى الْعَنْزِيُّ ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ ، عَنْ سَعِيدٍ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ أَنَّ سَعْدَ بْنَ هِشَامِ بْنِ عَامِرٍ أَرَادَ أَنْ يَغْزُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدِمَ الْمَدِينَةَ . فَأَرَادَ أَنْ يَبِيعَ عَقَارًا لَهُ بِهَا فَيَجْعَلُهُ فِي السِّلَاحِ وَالْكَرَاعِ ، وَيُجَاهِدَ الرُّومَ حَتَّى يَمُوتَ فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ لَقِيَ أَنَسًا مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ فَنَهَوَهُ عَنْ ذَلِكَ وَأَخْبَرُوهُ أَنَّ رَهْطًا سَيَّئَةً أَرَادُوا ذَلِكَ فِي حَيَاةِ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَهَاهُمْ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وَقَالَ : أَلَيْسَ لَكُمْ فِيَّ أَسْوَةٌ ؟ فَلَمَّا حَدَّثُوهُ بِذَلِكَ رَاجَعَ امْرَأَتَهُ وَقَدْ كَانَ طَلَّقَهَا وَأَشْهَدَ عَلَى رَجْعَتِهَا ، فَأَتَى ابْنَ عَبَّاسٍ فَسَأَلَهُ عَنْ وَثْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ : أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى أَعْلَمِ أَهْلِ الْأَرْضِ بِوَثْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ؟ قَالَ : مَنْ ؟ قَالَ : عَائِشَةُ ، فَأَتَيْتُهَا فَسَأَلْتُهَا ، ثُمَّ انْتَبَيْتُ فَأَخْبَرَنِي بِرَدِّهَا عَلَيْكَ . فَانْطَلَقْتُ إِلَيْهَا فَأَتَيْتُ عَلَى حَكِيمِ بْنِ أُلْفَحٍ فَاسْتَأْذَنْتُهَا إِلَيْهَا ، فَقَالَ : مَا أَنَا بِقَارِبِهَا لِأَنِّي نَهَيْتُهَا أَنْ تَقُولَ فِي هَاتَيْنِ الشَّيْعَتَيْنِ شَيْئًا فَأَبَتْ فِيهِمَا إِلَّا مُضِيبًا . قَالَ : فَأَقْسَمْتُ عَلَيْهِ فَجَاءَ فَانْطَلَقْنَا إِلَى عَائِشَةَ ، فَاسْتَأْذَنَّا عَلَيْهَا فَأَذِنَتْ لَنَا ، فَدَخَلْنَا عَلَيْهَا فَقَالَتْ : أَحْكِيمُ ؟ فَعَرَفْتُهُ ، فَقَالَ : نَعَمْ . فَقَالَتْ : مَنْ مَعَكَ ؟ قَالَ : سَعْدُ بْنُ هِشَامٍ . قَالَتْ : مَنْ هِشَامُ ؟ قَالَ : ابْنُ عَامِرٍ فَتَرَحَّصْتُ عَلَيْهِ ، وَقَالَتْ خَيْرًا - قَالَ قَتَادَةُ : وَكَانَ أُصِيبَ يَوْمَ أُحُدٍ - فَقُلْتُ : يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ ، أَنْتِ بِنِي عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ : أَلَسْتُ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ ؟ قُلْتُ : بَلَى . قَالَتْ : فَإِنَّ خُلُقَ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ الْقُرْآنَ . قَالَ : فَهَمَمْتُ أَنْ أَقُومَ ، وَلَا أَسْأَلُ أَحَدًا عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أَمُوتَ ، ثُمَّ بَدَأَ لِي فَقُلْتُ : أَنْتِ بِنِي عَنْ قِيَامِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالَتْ : أَلَسْتُ تَقْرَأُ { يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ } ؟ قُلْتُ : بَلَى . قَالَتْ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ افْتَرَضَ قِيَامَ اللَّيْلِ فِي أَوَّلِ هَذِهِ السُّورَةِ ، فَقَامَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ حَوْلًا ، وَأَمْسَكَ اللَّهُ خَاتِمَتَهَا اثْنَيْ عَشَرَ شَهْرًا فِي السَّمَاءِ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ فِي آخِرِ هَذِهِ السُّورَةِ التَّخْفِيفَ ، فَصَارَ قِيَامَ اللَّيْلِ تَطَوُّعًا بَعْدَ فَرِيضَةٍ . قَالَ : قُلْتُ : يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ ، أَنْتِ بِنِي عَنْ وَثْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالَتْ : كُنَّا نَعُدُّ لَهُ سِوَاكَ وَطَهُورَهُ ، فَيُعْتَهُ اللَّهُ مَا شَاءَ أَنْ يَبْعَثَهُ مِنَ اللَّيْلِ فَيَتَسَوَّكُ وَيَتَوَضَّأُ وَيُصَلِّيَ تِسْعَ رَكَعَاتٍ ، لَا يَجْلِسُ فِيهَا إِلَّا فِي الثَّامِنَةِ فَيَذْكُرُ اللَّهَ وَيَحْمَدُهُ وَيَدْعُوهُ . ثُمَّ يَنْهَضُ وَلَا يُسَلِّمُ ، ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّيُ التَّاسِعَةَ ، ثُمَّ يَقْعُدُ فَيَذْكُرُ اللَّهَ وَيَحْمَدُهُ وَيَدْعُوهُ ، ثُمَّ يُسَلِّمُ تَسْلِيمًا يُسْمِعُنَا ، ثُمَّ يُصَلِّيَ رَكَعَتَيْنِ بَعْدَ مَا يُسَلِّمُ وَهُوَ قَاعِدٌ . فَبَلَكَ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكَعَةً يَا بُنَيَّ . فَلَمَّا أَسَنَّ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَخَذَهُ اللَّحْمُ أَوْتَرَ بِسَبْعِ ، وَصَنَعَ فِي الرِّكَعَتَيْنِ مِثْلَ صَنِيعِهِ الْأَوَّلِ فَبَلَكَ تِسْعَ يَا بُنَيَّ . وَكَانَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلَّى صَلَاةَ أَحَبَّ أَنْ يُدَاوِمَ عَلَيْهَا ، وَكَانَ إِذَا غَلَبَهُ نَوْمٌ أَوْ وَجِعٌ عَنْ قِيَامِ اللَّيْلِ صَلَّى مِنَ النَّهَارِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكَعَةً . وَلَا أَعْلَمُ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ الْقُرْآنَ كُلَّهُ فِي لَيْلَةٍ ، وَلَا صَلَّى لَيْلَةً إِلَى الصُّبْحِ ، وَلَا صَامَ شَهْرًا كَامِلًا غَيْرَ رَمَضَانَ . قَالَ : فَانْطَلَقْتُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَحَدَّثْتُهُ بِحَدِيثِهَا ، فَقَالَ : صَدَقْتَ . لَوْ كُنْتُ أَقْرَبُهَا أَوْ أَدْخُلُ عَلَيْهَا لِأَتَيْتُهَا حَتَّى تُشَافِهَنِي بِهِ . قَالَ : قُلْتُ : لَوْ عَلِمْتُ أَنَّكَ لَا تَدْخُلُ عَلَيْهَا مَا حَدَّثْتُكَ حَدِيثَهَا

⁵³⁰ Buhârî, “Diyet”, 17; Müslim, “Kasam”, 3; İbn Hibbân, *es-Sahih*, XIII, 345, 346; Nesâi, “Kasame”, 18; Dârimî, *El-Müsned*, III, 1537; İbn Mace, “Diyet”, 18; Beyhaki, *Sünenü'l kübrâ*, VIII, 336; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 4570; Bezzâr, *el-Müsned*, IX, 73.

Muhammed b. Müsennâ Anzî → Muhammed b. Adî → Saîd → Katâde → Zürâre b. Evfa → Sâid b. Hişâm isnadıyla nakledilen rivayete göre “ Sa’d b. Hişâm b. Â‘mir malını satarak, hanımını boşamak ve silah satın alarak ölene kadar Allah yolunda Rumlarla cihat etmek isteğiyle Medine’ye gelir. Medineliler onu bu isteğinden nehyederek Hz. Peygamber’in (s.a.v) hayatta iken sahabeden altı kişinin aynı şekilde yapmak istediğini ancak Peygamber’in (s.a.v) “Sizler için bende örnek yok mu?” diyerek bunu yasakladığını belirtirler. Bunun üzerine Sa’d daha önce boşadığı hanımıyla tekrar evlenir. Daha sonra İbn Abbas’a (ra) gelerek Peygamber’in (s.a.v) vitir namazını sorar. İbn Abbas; “Bu konuda insanların en bilgilisi Aişe’dir. (ra) Ona sor ve cevabını bana da bildir” der. Sa’d, Hakîm b. Eflah’ı ikna ederek Hz. Âişe’nin (ra) yanına giderler. Âişe (ra) onlara kim olduklarını sorar ve sonra Hişâm b. Saîd’i hayırla anar. Sa’d: “Ey müminlerin annesi, bana Rasulullah’ın ahlakını anlat” der. Hz. Âişe: “Sen Kuran okumuyor musun?” diye sorar. Sa’d “Elbette okuyorum” cevabını verir. Bunun üzerine Âişe (ra): “Onun ahlakı Kurandı” der. Sa’d daha sonra “Hz. Peygamber’in (s.a.v) gece namazı nasıldı?” diye sorar. Hz. Âişe: “(Ey örtüsüne bürünen, kalk) ayetini okumuyor musun?” der. Sa’d: “Okuyorum” cevabını verir. Bunun üzerine Âişe (ra): “Hz. Peygamber gece namazı kıldı ve ashabı da kıldı. Daha sonra ümmetine hafiflik olsun diye sonraki ayetleri nâzil oldu. Bundan sonra gece namazı farz iken nafîle haline geldi” dedi. Sa’d: “Ey müminlerin annesi, Hz. Peygamber’in (s.a.v) vitir namazı nasıldı?” diye sordu. Rasulullah (s.a.v) bir namaz kıldığı zaman onu devamlı kılmayı severdi. Gece uykusu gelir ya da hastalanırsa gündüz on iki rekat namaz kılardı. Onun bir gecede Kuranın tamamını okuduğunu bilmiyorum. Ramazan ayı dışında herhangi bir ayı tamamen oruçlu geçirdiğini de bilmiyorum” dedi. Bundan sonra Sa’d, İbn Abbas’ın (ra) yanına giderek Âişe’nin (ra) verdiği cevapları ona anlattı. İbn Abbas (ra): Doğru söylemiş, eğer onunla görüşüyor olsaydım bunları kendisinden dinlemek için yanına giderdim” dedi. Sa’d da: “Eğer ben senin onunla görüşmediğini biliyor olsaydım, anlattıklarını sana haber vermezdim” cevabını verdi.”⁵³¹

⁵³¹ Müslim, “Salatü’l müsâfirin”, 18; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, II, 262, 342; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VI, 195, 292; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 613; Nesâi, “Sehv”, 64, “Bayram Namazı”, 36, “Kıyâmu’l leyli”, 17; Ebû Dâvud, “Temizlik”, 30; Ebû Davud, “Salat”, 303; Dârimî, *El-Müsned*, II, 923; İbn Mace, “İkâmetü’s salât”, 123; Beyhakî, *Sünenü’l kübrâ*, I, 39, 358, 499; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 39.

أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ الشَّيْبَانِيُّ قَالَ : حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ : حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ : حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ ، عَنْ عَائِشَةَ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِالْأَجْرَاسِ أَنْ تُفْطَعَ مِنْ أَعْنَاقِ الْإِبِلِ يَوْمَ بَدْرٍ .

Hasan b. Süfyân eş-Şeybânî → Muhammed b. Müsennâ → Muhammed b. Cafer → Sâid b. Ebî Arûbe → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Saîd b. Hişâm → Âişe (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber Bedir günü develerin boynundaki zillerin kesilmesini emretti.⁵³²

أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ يُوسُفَ الْعَدْلِيِّ ، ثنا يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ ، ثنا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ ، أَنبَأَ سَعِيدُ ، وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ إِسْحَاقَ ، أَنبَأَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ زِيَادٍ ، ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى ، ثنا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ ، ثنا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ ، عَنْ عَائِشَةَ ، قَالَتْ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ لَا يُسَلِّمُ فِي الرَّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ مِنَ الْوُتْرِ

Hasan b. Yakub b. Yusuf el-Adl → Yahya b. Ebî Talib → Abdülvehhab b. Atâ → Saîd → Ebû Bekir b. İshâk → Hasan b. Ali b. Zeyd → İbrahim b. Mûsa → İsa b. Yunus → Saîd b. Ebî Arûbe → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Saîd b. Hişâm → Âişe (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in vitir dışında ilk iki rekâtta selam vermediğini söyledi.⁵³³

أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَرزَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُوتِرُ بِ { سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى } ، وَ { قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ } وَ { قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ } ، فَإِذَا فَرَغَ قَالَ : سُبحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ ثَلَاثًا ، وَيَمُدُّ فِي الثَّالِثَةِ

İshak b. Mansur → Ebû Davud → Şu‘be → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Abdurrahman b. Ebza (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) vitir namazında Âlâ, Kafirun ve İhlas surelerini okur, namaz bitince üç kere “Subhân el-meliki’l- kuddûs” der ve üçüncü de uzatır.⁵³⁴

حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ ، قَالَ : ثنا هَمَّامٌ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ الْحَسَنِ ، وَعَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى أَنَّ الْمُغِيرَةَ بْنَ شُعْبَةَ ، قَالَ : تَخَلَّفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَذَكَرَ هَذِهِ الْقِصَّةَ ، قَالَ : فَأَتَيْنَا النَّاسَ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ يُصَلِّي

⁵³² İbn Hibbân, *es-Sahîh*, X, 552, 554.

⁵³³ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 304, Nesâi, “Kıyâmu’l Leyl”, 57, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 6073, İbn Ebî Şeybe, *el-Musanef*, IV, 493.

⁵³⁴ Nesâi, “Kıyâmu’l Leyl”, 36; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 3240, İbn Ebî Şeybe, *el-Msanef*, IV, 510.

بِهِمُ الصُّبْحِ ، فَلَمَّا رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَادَ أَنْ يَتَأَخَّرَ ، فَأَوْمَى إِلَيْهِ أَنْ يَمْضِيَ ، قَالَ : فَصَلَّيْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَلْفَهُ رُكْعَةً ، فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى الرَّكْعَةَ الَّتِي سَبَقَ بِهَا وَلَمْ يَزِدْ عَلَيْهَا شَيْئًا

Hüdbe b. Hâlid → Hemmâm → Katâde → Hasan → Zürâre b. Evfâ → Muğira b. Şu‘be (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Muğira şöyle dedi: “Hz. Peygamber (s.a.v) namaza gecikti. İnsanların yanına geldiğimiz zaman Abdurrahman b. Avf’ın onlara sahab namaz kıldırıldığını gördük. Abdurrahman, Hz. Peygamber’i (s.a.v) görünce geri çekilmek istedi. Hz. Peygamber, devam etmesini işaret etti. Ben ve Hz. Peygamber onun arkasında bir rekât kıldık. Abdurrahman selam verince Hz. Peygamber ayağa kalktı ve kaçırdığımız rekâtı kıldı.”⁵³⁵

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ ، نَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ نَا عُمَرَانُ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : لَا تَصْحَبُ الْمَلَائِكَةَ رُفْقَةً فِيهَا جِلْدٌ نَمِرٍ

Muhammed b. Beşşâr → Ebû Davud → İmrân → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Ebû Hureyre isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber şöyle dedi: “Melekler üzerinde panter derisi olan kişiye refakat etmezler.”⁵³⁶

حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَحْزَمَ أَبُو طَالِبٍ ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ ، حَدَّثَنَا أَبِي ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : يَقْطَعُ الصَّلَاةَ : الْمَرْأَةُ وَالْكَلْبُ وَالْجَمَارُ

Zeyd b. Ahzem → Muaz b. Hişâm → Hişâm → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Said b. Hişâm → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Kadın, köpek ve eşek namazı bozar.”⁵³⁷

أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ بْنُ عَبْدِانَ ، أَنَّ أَبَا أَحْمَدَ بْنَ عُبَيْدٍ ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ بْنِ جَابِرٍ ، ثنا أَبُو إِبْرَاهِيمَ ، ثنا دَاوُدُ بْنُ الزُّبَيْرِ قَانَ ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ عُمَرََانَ بْنِ حُصَيْنٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِنْ فِي الْمَعَارِضِ لَمَنْدُوحَةٌ عَنِ الْكُذِّبِ

Ebû'l Hasan b. Abdân → Ahmed b. Ubeyd → Muhammed b. Fadl b. Cabir → Ebû İbrahim → Davud b. Zebrakân → Said b. Ebî Arube → Katâde → Zürâre b. Evfâ

⁵³⁵ Ebû Davud, “Temizlik”, 59, Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, II, 352.

⁵³⁶ Ebû Davud, “Libas”, 41.

⁵³⁷ İbn Mace, “İkâmetü's salât”, 38, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1678, Bezzâr, *el-Müsned*, XVI, 270.

→ İmran b. Husayn (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Târizde (kinaye) yalan için genişlik vardır.”⁵³⁸

حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يُوْسُفَ ، نَا أَبِي ، نَا زُرَّارَةُ ، عَنْ أَنَسٍ ؛ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الظُّهْرَ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ ، وَالْعَصْرَ وَالشَّمْسُ بَيضاءَ نَفِيَّةً ، وَالْمَغْرَبَ إِذَا غَابَتِ الشَّمْسُ ، وَالْعِشَاءَ إِذَا غَابَ الشَّفَقُ ، وَالْفَجْرَ رُبَّمَا صَلَّاهَا حِينَ يَطْلُعُ الْفَجْرُ ، وَرُبَّمَا آخَرَهُ

Halid b. Yusuf → Yusuf → Zürâre → Enes b. Malik isnadıyla nakledilen rivayete göre Enes (ra) şöyle dedi: “Hz. Peygamber, öğle namazını güneş zeval vaktine ulaşınca, ikindi namazını güneş saf bir beyazlık içindeyken, akşam namazını güneş batınca, yatsı namazını havadaki çizgi ve yarıklar kaybolunca kıları. Sabah namazını ise ya fecir doğarken ya da bu vakitten sonra kıları.”⁵³⁹

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى وَمُؤَمَّلُ بْنُ الصَّبَّاحِ (1) قَالَا : نَا مُحَمَّدُ بْنُ بِلَالٍ ، نَا عِمْرَانُ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَنْ صَرَبَ سَوْطًا ظُلْمًا اقْتُصَّ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Hasan b. Yahya ve Müemmel b. Sabbâh → Muhammed b. Bilâl → İmrân → Katâde → Zürâre → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “ Kim haksız yere birkaç vurursa kıyamet günü ona kısas yapılır.”⁵⁴⁰

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْحَضْرَمِيُّ ، ثنا هَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ ، ثنا عَبْنَرُ بْنُ الْفَاسِمِ ، عَنْ أَشْعَثِ بْنِ سَوَّارٍ ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ رَجُلٍ مِنْهُمْ ، أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ يَأْكُلُ ، فَقَالَ : " هَلُمَّ " فَقَالَ : إِنِّي صَائِمٌ ، فَقَالَ : هَلُمَّ أَحَدِنَاكَ ، إِنَّ اللهَ وَضَعَ عَنِ الْمَسَافِرِ الصِّيَامَ وَشَطْرَ الصَّلَاةِ

Muhammed b. Abdullah el-Hadremî → Hennâd b. Serrî → Abser b. Kasım → Eşas b. Sivvâr → Ali b. Zeyd → Zürâre b. Evfâ → (Racül) isnadıyla nakledilen rivayete göre bir adam Rasulullah’ın (s.a.v) yanına geldi ve onun yemek yediğini gördü. Hz. Peygamber onu yemeğe davet etti ve adam da oruç olduğunu söyledi. Hz. Peygamber davetini yineledikten sonra “Allah, yolcudan orucu ve namazın yarısını kaldırdı” dedi.⁵⁴¹

⁵³⁸ Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, X, 199.

⁵³⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, XIII, 122.

⁵⁴⁰ Bezzâr, *el-Müsned*, XVI, 260.

⁵⁴¹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l kebîr*, I, 263.

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ وَفُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ ، كِلَاهُمَا عَنْ أَبِي عَوَانَةَ . قَالَ سَعِيدٌ : حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ : صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الظُّهْرِ أَوْ العَصْرِ ، فَقَالَ : أَيُّكُمْ قَرَأَ خَلْفِي بِ { سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى } ؟ فَقَالَ رَجُلٌ : أَنَا ، وَلَمْ أَرُدْ بِهَا إِلَّا الخَيْرَ . قَالَ : قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ بَعْضَكُمْ خَالَجِيهَا

Saîd b. Mansûr ve Kuteybe b. Saîd → Ebû Avâne → Katâde → Zûrâre b. Evfâ → İmran b. Husayn isnadıyla nakledilen rivayete göre İmran (ra) şöyle dedi: “Rasulullah (s.a.v) bize öğle ve ikindi namazını kıldırdı. Sonra “Benim arkamda ‘Yüce Rabbinin adıyla teşbih et’ ayetini okudu?” diye sordu. Bir adam “Ben okudum ancak bu işte hayırdan başka bir şey murad etmedim” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) “Birinizin onu ağzımdan almaya çalıştığını fark ettim” dedi.”⁵⁴²

أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الشَّافِعِيُّ ، ثنا إِبرَاهِيمُ بْنُ إِسْحَاقَ الحَرَبِيُّ ، وَمُحَمَّدُ بْنُ غَالِبٍ ، قَالَا : ثنا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ ، ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ قَالَ : " أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ العَبْدُ يَوْمَ القِيَامَةِ الصَّلَاةُ ، فَإِنْ كَانَ أَكْمَلَهَا كُنِبْتُ لَهُ كَامِلَةً ، وَإِنْ لَمْ يُكْمَلْهَا قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِمَلَائِكَتِهِ : هَلْ تَجِدُونَ لِعَبْدِي تَطَوُّعًا تُكْمَلُوا بِهِ مَا ضَيَّعَ مِنْ فَرِيضَتِهِ ثُمَّ الرَّكَاةُ مِثْلُ ذَلِكَ ، ثُمَّ سَائِرُ الأَعْمَالِ عَلَى حَسَبِ ذَلِكَ

Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah eş-Şâfiî → İbrahim b. İshâk el-Harebî ve Muhammed b. Ğalib → Mûsa b. İsmail → Hammâd b. Seleme → Davud b. Ebî Hind → Zûrâre b. Evfâ → Temîm ed-Dârî isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Kıyamet gününde kulun hesaba çekileceği ilk ameli onun namazıdır. Eğer namazı düzgün olursa, diğer işleri de tamam olur. Namazı düzgün olmazsa, kaybeder ve zararlı çıkar. Şayet farzlarından bir şey noksan çıkarsa, Rabb'i: 'Kulumun nâfile namazları var mı, bakınız?' der. Farzların eksigi nafilelerle tamamlanır. Sonra diğer amellerinden de bu şekilde hesaba çekilir.”⁵⁴³

⁵⁴² Müslim, “Salât”, 11; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, V, 154, 155; Nesâi, “İftitah”, 27; Ebû Davud, “Salat”, 111; Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, II, 162; Dârekutnî, *Sünen*, II, 113, 265; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 4568, Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 185; Humeydî, *el-Müsned*, II, 82; Bezzâr, *el-Müsned*, IX, 71, Abdurrezzâk, *el-Musannef*, II, 136; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 273.

⁵⁴³ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 262; Dârimî, *el-Müsned*, II, 854; İbn Mace, “İkâmetü’s Salat”, 203; Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, II, 387; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 252.

2.7.2.2.2. Fıkıh Dışındaki Konular İle İlgili Rivayetleri

حَدَّثَنَا آدَمُ ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ : سَمِعْتُ زُرَّارَةَ بْنَ أَوْفَى يُحَدِّثُ ، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ ، عَنْ عَائِشَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ ، وَهُوَ حَافِظٌ لَهُ ، مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ ، وَمَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ ، وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ ، وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ ، فَلَهُ أَجْرَانِ .

Adem → Şu‘be → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Saîd b. Hişâm → Âişe (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Kuran’ı okuyan ve ezberleyen kişi vahiy getiren şerefli meleklerle beraberdir, Kuran’ı zorlanarak ve kekeleyerek okuyan kişiye iki kat sevap vardır.”⁵⁴⁴

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَبْرِيِّ ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ ، عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : رَكْعَتَا الْفَجْرِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا

Muhammed b. Ubeyd el-Ğubarî → Ebû Avâne → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Saîd b. Hişâm → Âişe (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) “Sabah namazının iki rekâtı dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır” buyurdu.⁵⁴⁵

أَخْبَرَنَا أَبُو عَمْرٍو عُثْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ الدَّقَّاقُ بَيْعَدَادَ ، ثنا أَحْمَدُ بْنُ حَيَّانَ بْنِ مَلَاعِبٍ، ثنا عَمْرُو بْنُ عَاصِمِ الْكِلَابِيِّ ، ثنا صَالِحُ الْمُرِّي ، ثنا قَتَادَةُ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَجُلًا قَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ ؟ قَالَ : الْحَالُ الْمُرْتَجِلُ ، قَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، وَمَا الْحَالُ الْمُرْتَجِلُ ؟ قَالَ : " يَضْرِبُ مِنْ أَوَّلِ الْقُرْآنِ إِلَى آخِرِهِ ، وَمِنْ آخِرِهِ إِلَى أَوَّلِهِ"⁵⁴⁶

Ebû Amr Osman b. Ahmed → Ahmed b. Hayyân → Amr b. Âsım el-Kilâbî → Salih el-Mürrî → Katâde → Zürâre b. Evfâ → İbn Abbas (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre bir adam Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelerek: “Ey Allah’ın Rasulü, hangi amel daha faziletlidir?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v): "Konup göçendir" cevabını

⁵⁴⁴ Buhâri, “Tefsir”, 79; Müslim, “Salâtü’l müsâfirîn”, 37; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 44; Tirmizi, “Fadâil’il-Kurân”, 13; İbn Mace, “Edeb”, 52; Beyhakî, *Sünenü’l kübrâ*, II, 395; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 585; Tayâlisî, *el-Müsned*, III, 98; Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 491; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 470.

⁵⁴⁵ Müslim, “Salâtü’l müsâfirîn”, 14; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, II, 287; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VI, 211; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 306; Tirmizi, “Ebvâb-u Salât”, 192; Beyhakî, *Sünenü’l kübrâ*, II, 470; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 5858; Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 186; Ebû Ya’la, *el-Müsned*, VIII, 205; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 57; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 367.

⁵⁴⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 568; Tirmizi, “Kıraât”, 13; Dârimî, *el-Müsned*, IV, 2180; Bezzâr, *el-Müsned*, XI, 444.

verdi. Adam: "Konup göçen kimdir?" diye sorunca, "Kur'an'ı başından sonuna kadar okuyan, bitirince de tekrar başlayandır" buyurdu.⁵⁴⁷

حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ : عَلِيُّ بْنُ زَيْدٍ ، أَخْبَرَنَا عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : مَنْ ضَمَّ يَتِيمًا بَيْنَ أَبْوَيْنِ مُسْلِمِينَ إِلَى طَعَامِهِ وَشَرَابِهِ ، حَتَّى يَسْتَعْنِيَ عَنْهُ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ الْبَيْتَةَ ، وَمَنْ أَعْتَقَ امْرَأً مُسْلِمًا كَانَ فَكَاكُهُ مِنَ النَّارِ ، يُجْزَى لِكُلِّ غَضُوٍ مِنْهُ غَضُوًا مِنْهُ مِنَ النَّارِ

Hüseyim → Ali b. Zeyd → Zürâre b. Evfâ → Malik b. Hâris isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber şöyle dedi: “Kim bir yetime anne babalık yapar yeme ve içme ihtiyaçlarını üstlenirse o kişiye cennet vacip olur. Kim de bir köle azat ederse vücudundaki bütün uzuvları ateşten kurtarılmış olur.”⁵⁴⁸

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ صَالِحِ بْنِ هَانِيٍّ ، ثنا الْحُسَيْنُ بْنُ الْفَضْلِ ، ثنا هُوْدَةُ بْنُ خَلِيفَةَ ، ثنا عَوْفُ بْنُ أَبِي جَمِيلَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَبِي أَوْفَى ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : لَمَّا وَرَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ انْجَفَلَ النَّاسُ إِلَيْهِ ، وَقِيلَ : قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ قَالَ : فَجِئْتُ فِي النَّاسِ لِأَنْظُرَ ، فَلَمَّا تَبَيَّنْتُ وَجْهَهُ عَرَفْتُ أَنَّ وَجْهَهُ لَيْسَ بِوَجْهِ كَذَّابٍ ، وَكَانَ أَوَّلَ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ يَتَكَلَّمُ أَنْ قَالَ : يَا أَيُّهَا النَّاسُ ، أَفْشُوا السَّلَامَ ، وَأَطْعِمُوا الطَّعَامَ ، وَصَلُّوا الْأَرْحَامَ ، وَصَلُّوا وَالنَّاسُ نِيَامًا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِسَلَامٍ

Muhammed b. Salih b. Hânî → Hüseyin b. Fadl → Hevze b. Halife → Avf b. Ebî Cemîle → Zürâre b. Evfâ → Abdullah b. Selâm (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Abdullah şöyle der: “Peygamber (s.a.s.) Medine’ye geldiği zaman halk onu karşılamaya çıktı. ‘Resûlullah geldi!’ çığlıklarını duyunca, bir bakayım diye herkesle beraber bende gittim. Onun yüzünü görünce, bir yalancı yüzü olmadığını anladım. Ondan işittiğim ilk buyruğu şu oldu: ‘Ey insanlar! Selâmı yayın, yemek yedin, sıla-i rahmi gözetin, insanlar uyurken namaz kılın ki cennete selâmetle girin”⁵⁴⁹

حَدَّثَنَا يُونُسُ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ قَتَادَةَ ، سَمِعَ زُرَّارَةَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي بْنِ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ : " مَنْ أَدْرَكَ وَالِدَيْهِ أَوْ أَحَدَهُمَا ثُمَّ دَخَلَ النَّارَ فَأَبْعَدَهُ اللَّهُ

Yunus → Ebû Davud → Şu‘be → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Übey b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber şöyle dedi: “Kim anne babasına

⁵⁴⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 262; Dârimî, *El-Müsned*, II, 854; İbn Mace, “İkâmetü’s Salat”, 203; Beyhakî, *Sünenü’l kübrâ*, II, 387; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 252.

⁵⁴⁸ Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 658; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 4368; Ebû Ya‘la, *el-Müsned*, II, 227.

⁵⁴⁹ Dârimî, *el-Müsned*, II, 915; İbn Mace, “Et’ime”, 1; Tirmizi, “ Sıfatü’l Kıyame ve’r-Rekâik”, 42; Hâkim, *Müstedrek*, III, 13; Beyhakî, *Sünenü’l kübrâ*, II, 502.

yahut bunlardan birine yetişir sonra cehenneme girerse, Allah onu ateşten uzaklaştırır.”

550

وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ الْأُمَوِيُّ قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ. (ح) وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى وَابْنُ بَشَّارٍ قَالَا: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ ، حَدَّثَنَا أَبِي - كِلَاهُمَا عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ عَمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا الْحَدِيثِ: خَيْرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ الْقَرْنُ الَّذِينَ بُعِثَتْ فِيهِمْ ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ

Kuteybe b. Sâid ve Muhammed b. Abdülmelik el-Ümevî → Ebû Avâne (tahvil) Muhammed b. Müsennâ ve İbn Beşşâr → Muaz b. Hişâm → Katâde → Zürâre b. Evfa → İmran b. Husayn (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “İnsanların en hayırlıları benim asrımdaya yaşayanlardır, sonra bunları takip edenlerdir.”⁵⁵¹

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى وَمُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ ، قَالَ إِسْحَاقُ : أَخْبَرَنَا ، وَقَالَ الْأَخْرَانِ: حَدَّثَنَا (وَاللَّفْظُ لِابْنِ الْمُثَنَّى) ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ ، حَدَّثَنِي أَبِي ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ أُسَيْرِ بْنِ جَابِرٍ قَالَ: كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِذَا أَتَى عَلَيْهِ أَمْدَادُ أَهْلِ الْيَمَنِ سَأَلَهُمْ أَيْكُمْ أُوسُ بْنُ عَامِرٍ ؟ حَتَّى أَتَى عَلَى أُوسٍ فَقَالَ: أَنْتَ أُوسُ بْنُ عَامِرٍ؟ قَالَ: نَعَمْ . قَالَ: مِنْ مُرَادٍ تَمَّ مِنْ قَرْنٍ؟ قَالَ: نَعَمْ . قَالَ: فَكَانَ بِكَ بَرَصٌ فَبَرَأْتَ مِنْهُ إِلَّا مَوْضِعَ دِرْهَمٍ؟ قَالَ: نَعَمْ . قَالَ: لَكَ وَالِدَةٌ؟ قَالَ: نَعَمْ . قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : يَأْتِي عَلَيْكُمْ أُوسُ بْنُ عَامِرٍ مَعَ أَمْدَادِ أَهْلِ الْيَمَنِ ، مِنْ مُرَادٍ تَمَّ مِنْ قَرْنٍ ، كَانَ بِهِ بَرَصٌ فَبَرَأَ مِنْهُ إِلَّا مَوْضِعَ دِرْهَمٍ ، لَهُ وَالِدَةٌ هُوَ بِهَا بَرٌّ ، لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لِأَبْرَهُ ، فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ يَسْتَغْفِرَ لَكَ فَافْعَلْ - فَاسْتَغْفِرْ لِي ! فَاسْتَغْفِرْ لَهُ ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ : أَيْنَ تُرِيدُ؟ قَالَ: الْكُوفَةَ . قَالَ: أَلَا أَكْتُبُ لَكَ إِلَى عَامِلِهَا؟ قَالَ: أَكُونُ فِي غَيْرِهَا النَّاسُ أَحَبُّ إِلَيَّ. قَالَ: فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ حَجَّ رَجُلٌ مِنْ أَشْرَافِهِمْ فَوَافَقَ عُمَرَ ، فَسَأَلَهُ عَنْ أُوسٍ ، قَالَ: تَرَكْتُهُ رَثَّ النَّبْتِ قَلِيلَ الْمَنَاعِ . قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: يَأْتِي عَلَيْكُمْ أُوسُ بْنُ عَامِرٍ مَعَ أَمْدَادِ أَهْلِ الْيَمَنِ ، مِنْ مُرَادٍ تَمَّ مِنْ قَرْنٍ ، كَانَ بِهِ بَرَصٌ فَبَرَأَ مِنْهُ إِلَّا مَوْضِعَ دِرْهَمٍ ، لَهُ وَالِدَةٌ هُوَ بِهَا بَرٌّ ، لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لِأَبْرَهُ ، فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ يَسْتَغْفِرَ لَكَ فَافْعَلْ . فَأَتَى أُوسًا فَقَالَ: اسْتَغْفِرْ لِي ! قَالَ: أَنْتَ أَحَدْتُ عَهْدًا بِسَفَرِ صَالِحٍ ، فَاسْتَغْفِرْ لِي . قَالَ: اسْتَغْفِرْ لِي ! قَالَ: أَنْتَ أَحَدْتُ عَهْدًا بِسَفَرِ صَالِحٍ ، فَاسْتَغْفِرْ لِي . قَالَ: لَوَيْتَ عُمَرَ؟ قَالَ: نَعَمْ . فَاسْتَغْفِرَ لَهُ ، فَفَطِنَ لَهُ النَّاسُ فَانْطَلَقَ عَلَى وَجْهِهِ ، قَالَ أُسَيْرٌ : وَكَسَوْتُهُ بُرْدَةً ، فَكَانَ كُلَّمَا رَأَهُ إِنْسَانٌ قَالَ: مِنْ أَيْنَ لِأُوسٍ هَذِهِ الْبُرْدَةُ

İshak b. İbrahim el-Hanzalî ve Muhammed b. Müsennâ ve Muhammed b. Beşşâr → Muaz b. Hişâm → Hişâm → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Üseyr b. Câbir isnadıyla nakledilen rivayete göre Üseyr şöyle der: “Yemenden destek için askerler geldikçe Hz.

⁵⁵⁰ Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 1418; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 4368.

⁵⁵¹ Müslim, “Fadâilü’s-sahâbe”, 53; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 123; Ebû Davud, “Sünne”, 9; Tirmizi, “Ebvâbu’l Fiten”, 45; Beyhakî, *Sünenü’l kübrâ*, X, 160, Bezzâr, *el-Müsned*, IX, 18.

Ömer (ra): “Aranızda Üveys b. Âmir var mı?” diye sorardı. Nihayet Üveys yanına gelince “Üveys b. Âmir sen misin?” diye sordu. O da: “Evet” dedi. Hz. Ömer (ra): “Murad kabilesinin Karen kolundan mısın?” dedi. O da: “Evet” dedi. Hz. Ömer (ra): “Sende alaca hastalığı vardı, ondan bir dirhem büyüklüğü dışında şimdi iyileştin öyle mi?” dedi. O da: “Evet” dedi. Hz. Ömer, ben Rasulullah’ın (s.a.v) “Yemen’den destek birlikleri içinde Murad kabilesinin Karen kolundan Üveys b. Âmir isimli biri gelecek. O alaca hastalığına tutulmuş ve daha sonra da kendisinden ondan bir dirhem büyüklüğünde yer dışında iyileşmiş olan kimsedir. Onun bir annesi vardı ve ona çok iyi bakardı. Eğer o, Allah’a yemin etse onun yemini doğru çıkardı. Eğer bağışlanman için dua etmesini istemeye gücün yeterse bunu yap” buyurduğunu işittim dedi. Hz. Ömer (ra), ona: “Benim için dua et” dedi. Üveys de Hz. Ömer’in affi için dua etti. Daha sonra Ömer (ra) “Nereye gitmek istiyorsun?” diye sordu. Üveys: “Kufe’ye” dedi. Hz. Ömer (ra): “Senin için oranın valisine bir mektup yazayım mı?” dedi. O da: “Fakir halk arasında bulunmak benim için daha güzeldir” diye cevap verdi. Aradan bir yıl geçtikten sonra oranın ileri gelenlerinden hacca gelen birisi Ömer (ra) ile karşılaştı. Ömer (ra) ona Üveys’i sordu. O da: “Ben buraya gelirken o yıkık dökük bir evde barınmakta idi” dedi. Ömer (ra), ben Rasulullah’ı: “Yemen’den destek birlikleri içinde Murad kabilesinin Karen kolundan Üveys b. Âmir gelecek. O Alaca hastalığına tutulmuş ve daha sonra da kendisinde ondan bir dirhem yer büyüklüğünde iyileşmiş olan kimsedir. Onun bir annesi vardı ve ona çok yi bakardı. Eğer o, Allah’a yemin etse Allah onun yemini doğru çıkartırdı. Eğer bağışlanman için dua etmesini istemeye gücün yeterse bunu yap” diye buyururken işittim dedi. O adam da dönüşünde Üveys’e giderek “Benim için bağışlanma dile” dedi. Üveys: “Sen mübarek yolculuktan yeni geldin, sen benim için dua et, sen Ömer’le mi karşılaştın?” dedi. Adam: “Evet” dedi. Bunun üzerine Üveys o kişi için bağışlanma diledi. Bu olay üzerine insanlar Üveys’in kim olduğunu anladılar o da orayı bırakıp gitti.”⁵⁵²

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّزِّيُّ ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ الْهَجِيمِيُّ ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ ، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ فَقُلْتُ : يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَكْرَاهِيَهُ الْمَوْتَ؟ فَكَلَّمْنَا نَكَرَهُ الْمَوْتَ فَقَالَ : لَيْسَ كَذَلِكَ وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا

⁵⁵² Müslim, “Fadâilü’s-sahâbe”, 55, Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 403, Bezzâr, *el-Müsneid*, I, 478.

بُئِثَرَ بِرَحْمَةِ اللَّهِ وَرِضْوَانِهِ وَجَنَّتِهِ أَحَبَّ لِقَاءِ اللَّهِ ، فَأَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ ، وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا بُئِثَرَ بِعَذَابِ اللَّهِ وَسَخَطِهِ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ ، وَكَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ .

Muhammed b. Abdullah → Hâlid b. Haris el-Hüceymî → Saîd → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Saîd b. Hişâm → Âişe (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v): “Kim Allah’la buluşmayı severse, Allah da onla buluşmayı sever. Kim de bu buluşmayı sevmezse, Allah da onun buluşmasını sevmez.” Hz. Âişe (ra): “Ey Allah’ın Resulü, hepimiz ölümü kerih görüyor ve istemiyoruz” dedi. Hz. Peygamber: “Dediğin gibi değil, Mü’ mine Allah’ın rahmeti, rızası ve cennet müjdelendiği zaman Allah’la buluşmayı ister ve Allah da onunla buluşmayı sever. Kâfire de Allah’ın azabı ve öfkesi haber verildiği zaman o Allah’la buluşmayı sevmez ve Allah da onunla buluşmak istemez” dedi.”⁵⁵³

أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْهَمْدَانِيُّ ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَحْزَمَ ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، حَدَّثَنَا عِمْرَانُ الْقَطَّانُ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ ، عَنْ عَائِشَةَ ، أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - سَمِعَ رَجُلًا يَقُولُ : يَا شِهَابُ ، قَالَ : " أَنْتَ هِشَامٌ "

Ömer b. Muhammed el-Hemedânî → Zeyd b. Ahzem → Ebû Davud → İmrân el-Kattân → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Saîd b. Hişâm → Âişe (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) bir adamın “Ey Şihâb” dediğini duydu. Bunun üzerine ona “Sen Hişâm’sın” dedi.⁵⁵⁴

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ الْجَوْهَرِيُّ ، بِمَرَوْ ، مِنْ أَصْلِ كِتَابِهِ ، ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَاسَوَيْهِ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ ، ثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ نَصْرِ ، ثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ ، عَنْ مَعْمَرٍ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : " يَوْمُ الْقِيَامَةِ كَقَدْرِ مَا بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ "

Abdullah b. Ömer b. Ali el-Cevherî → Yahya b. Sâseveyhî → Süveyd b. Nasr → İbn Mübârek → Ma‘mer → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Kıyamet günü öğle ve ikinci namazı arasındaki süre kadardır.”⁵⁵⁵

⁵⁵³ Müslim, “Zikir”, 4; İbn Mace, “Zühd”, 31; Tirmizi, “Cenâiz”, 68; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 280.

⁵⁵⁴ Tayâlisî, *el-Müsned*, III, 99; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 5915; ; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 276; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XIII, 138.

⁵⁵⁵ Nesâi, “Cenâiz”, 10; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 84, 263.

حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَحْرٍ ، نَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رُشَيْدٍ ، نَا أَبُو عُبَيْدَةَ الْبَصْرِيُّ وَاسْمُهُ مَجَاعَةٌ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِطَعَامٍ فَقَالَ : ضَعُهُ بِالْحَضِيضِ . أَوْ قَالَ : بِالْأَرْضِ

Sehl b. Bahr → Abdullah b. Ruşeyd → Ebû Abde el-Basrî → Katâde → Zûrâre b. Evfâ → Ebû Hureyre (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.v) yemek getirdi. Hz. Peygamber de onu yere koymasını söyledi.⁵⁵⁶

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ ، وَرَوْحٌ ، الْمَعْنَى ، قَالَا : حَدَّثَنَا عَوْفٌ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَمَّا كَانَ لَيْلَةُ أُسْرِي بِي ، وَأَصْبَحْتُ بِمَكَّةَ ، فَطَعَنْتُ بِأَمْرِي ، وَعَرَفْتُ أَنَّ النَّاسَ مُكْذِبِي ، فَقَعَدَ مُعْتَزِلًا حَزِينًا قَالَ : فَمَرَّ [بِهِ] عَدُوُّ اللَّهِ أَبُو جَهْلٍ ، فَجَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَيْهِ ، فَقَالَ لَهُ كَأَلْمُسْتَهْزِئِ : هَلْ كَانَ مِنْ شَيْءٍ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : نَعَمْ ، قَالَ : مَا هُوَ ؟ قَالَ : إِنَّهُ أُسْرِي بِي اللَّيْلَةَ ، قَالَ : إِلَى أَيْنَ ؟ قَالَ : إِلَى بَيْتِ الْمُقَدِّسِ ، قَالَ : ثُمَّ أَصْبَحْتَ بَيْنَ ظَهْرَانِنَا ؟! قَالَ : نَعَمْ ، قَالَ : فَلَمْ يَرَ أَنَّهُ يُكْذِبُهُ ؛ مَخَافَةً أَنْ يَجْحَدَهُ الْحَدِيثَ إِذَا دَعَا قَوْمَهُ إِلَيْهِ ، قَالَ : أَرَأَيْتَ إِنْ دَعَوْتُ قَوْمَكَ ، تُحَدِّثُهُمْ مَا حَدَّثْتَنِي ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : نَعَمْ ، فَقَالَ : هَيَّا يَا مَعْشَرَ بَنِي كَعْبِ بْنِ لُؤَيٍّ . حَتَّى قَالَ : فَأَتَقَفَصْتُ إِلَيْهِ الْمَجَالِسُ ، وَجَاؤُوا حَتَّى جَلَسُوا إِلَيْهِمَا ، قَالَ : حَدِّثْ قَوْمَكَ بِمَا حَدَّثْتَنِي.

Muhammed b. Cafer ve Ravh → Avf → Zûrâre b. Evfâ → İbn Abbas (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “İsra gecesinden sonra Mekke’deydim. Endişe duydum ve insanların bana inanmayacağını düşündüm. Bir köşeye çekilmiş üzgün bir halde iken Allah’ın düşmanı Ebû Cehil yanıma geldi ve oturdu. Alaylı bir şekilde “ Bana söyleyeceğin bir şey var mı? ” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v): “Evet” dedi. Ebû Cehil: “ O nedir?” diye sordu. Hz. Peygamber: “ Ben bu gece Beytü’l Makdis’e götürüldüm” dedi. Ebû Cehil: “Sonra da bizim aramıza mı geldin?” dedi. Hz. Peygamber: “Evet” cevabını verdi. Ebû Cehil, onun bu anlattığını yalanlamadı ve inkâr etmedi. Ebû Cehil ona; “ Kavmini çağırıp onlara bana anlattığımı anlatmaz mısın?” dedi. Hz. Peygamber: “Evet” dedi. Onunla beraber meclise gidip oturdular. İnsanlar etraflarına toplandı. Ebû Cahil: “Bana anlattıklarımı kavmine anlat” dedi.”⁵⁵⁷

حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ الْفَضْلِ الْأَسْفَاطِيُّ ، نَنَا شَبَابُ الْعُصْفَرِيُّ ، نَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ ، نَنَا صَالِحُ الْمُرِّي ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ : قَالَ رَجُلٌ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، يَنْفَعُ الدَّوَاءُ مِنَ الْقَدْرِ ؟ قَالَ : الدَّوَاءُ مِنَ الْقَدْرِ ، وَقَدْ يَنْفَعُ بِإِذْنِ اللَّهِ

⁵⁵⁶ Bezzâr, *el-Müsned*, XVII, 33.

⁵⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 683; Bezzâr, *el-Müsned*, XI, 443; İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, XVI, 442.

Abbas b. Fadl → Şebâb el-Uşfurî → Amr b. Âsım → Salih el-Murrî → Katâde → Zürâre b. Evfâ → İbn Abbas (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek; "Ey Allah'ın Rasülü, ilaç kadere fayda sağlar mı?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v): "İlaç da kaderdendir, Allah'ın izniyle fayda sağlar" dedi."⁵⁵⁸

2.7.2.2.3. Mevkuf Rivayetleri

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَأَبُو سَعِيدٍ بْنُ أَبِي عَمْرٍو ، قَالَا : ثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ ، ثَنَا يَحْيَى ، ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ ، أَنبَأَ هِشَامَ الدَّسْتَوَائِيَّ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ، قَالَ : لَا تَقْتُلُوا الضَّفَادِعَ فَإِنَّ نَقِيْقَهَا تَسْبِيْحٌ ، وَلَا تَقْتُلُوا الْخُفَّاشَ ، فَإِنَّهُ لَمَّا خَرَبَ بَيْتَ الْمُقَدِّسِ قَالَ : يَا رَبِّ سَلِّطْنِي عَلَى الْبَحْرِ حَتَّى أُغْرِقَهُمْ

Ebû Abdullah ve Ebû Saîd b. Ebî Amr → Ebû'l Abbâs → Yahya → Abdulvehhâb → Hişâm ed-Destuvânî → Katâde → Zürâre b. Evfâ → Abdullah b. Amr (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Abdullah şöyle dedi: "Kurbağayı öldürmeyin çünkü o çıkardığı ses ile Allah'ı teşbih eder, yarasayı da öldürmeyin çünkü o Beytül Makdis harap edildiği zaman " Ya Rab, beni denize Mûsallat kıl da onları boğayım" demiştir.⁵⁵⁹

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ وَابْنُ نُمَيْرٍ قَالَا : حَدَّثَنَا سَعِيدٌ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى : أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ أَتَى عَلَى رَجَالٍ جُلُوسٍ فِي الرَّحْبَةِ فَقَالَ : ادْخُلُوا الْمَسْجِدَ فَإِنَّهُ لَا جُمُعَةَ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ

Muhammed b. Beşşâr ve İbn Nümeyr → Saîd → Katâde → Zürâre b. Evfâ isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû Hureyre mescidin dışında oturan bir adamın yanına geldi ve "Mescide gir çünkü Cuma namazı mescit dışında kılınmaz" dedi.⁵⁶⁰

حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ قَالَ : حَدَّثَنَا هَمَّامٌ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى قَالَ : جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ : إِنِّي أَرَدْتُ أَنْ أُغْرُوَ وَإِنَّ أَبَوَيَّ يَمْنَعَانِي ؟ قَالَ : أَطْعِمْ أَبَوَيْكَ وَاجْلِسْ فَإِنَّ الرُّومَ سَتَجِدُ مَنْ يَغْرُوهَا غَيْرَكَ

Veki' → Hemmâm → Katâde → Zürâre b. Evfâ isnadıyla nakledilen rivayete göre bir adam İbn Abbas'a gelerek savaşa katılmak istediğini ancak anne ve babasının

⁵⁵⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l kebîr*, XII, 169.

⁵⁵⁹ Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, IX, 318; Abdurrezzâk, *Mûsannef*, IV, 452; İbn Ebî Şeybe, *Mûsannef*, XII, 150.

⁵⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 150.

onu bundan men ettiklerini söyledi. İbn Abbas: “Onların sözlerine itaat et ve otur, Rumlar üzerine savaşa gidecek senden başkası da vardır” dedi.⁵⁶¹

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الصَّائِغُ ، ثنا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ ، ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ ، عَنْ شُعْبَةَ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ ، فِي قَوْلِهِ : { يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا } قَالَ : طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا "

Muhammed b. Ali es-Sâiğ → Saîd b. Mansûr → Abdurrahman b. Ziyâd → Şu‘be → Katâde → Zürâre b. Evfâ → İbn Mesud (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre “Rabbinin alâmetleri geldiği gün daha önce iman etmeyen kimseye o günkü imanı fayda sağlamaz” ayetinde anlatılan alâmetin güneşin batıdan doğması olduğunu söyledi.⁵⁶²

2.7.3.3. Cerh- Ta‘dil Durumu

Zürâre b. Evfa, cerh-ta‘dil âlimleri tarafından güvenilir bir ravi olarak görülmüştür. İbn Sa‘d⁵⁶³, Yahya b. Maîn⁵⁶⁴, İclî⁵⁶⁵, Nesâî⁵⁶⁶ ve İbn Hacer⁵⁶⁷ onun güvenilir (ثقة) bir ravi olduğu konusunda hemfikirdirler. Bununla beraber kaynaklarda onun hadis rivayetinde mana ile rivayeti tercih ettiği belirtilmiştir. Katâde’den nakledilen rivayete göre Zürâre “ Hz. Peygamber’in ashabından birçok kişiyle görüşüm. Onlar lafızlarda ihtilaf ediyor ancak manada ittifak ediyorlardı” demektedir.⁵⁶⁸

Zürâre b. Evfâ’nın biyografisinde dikkat çekilen hususlardan biri de mürsel rivayetlerinin olduğudur. Ahmed b. Hanbel, Zürâre’nin Temim ed-Dârî’den hadis işitmediğini Temîm’in (ra) Şam’da ikamet ettiğini ve Zürâre’nin Basra’da bulunduğunu ifade eder. Ebû Dâvud Tayâlisi de onun İbn Mesud’dan hadis işitmediğini belirtmektedir.⁵⁶⁹ Abdülazîz en-Nahşebî, Zürâre’nin İmran b. Husayn’dan (ra) seması olduğunu bilmediğini ancak Ebû Hureyre’den hadis işittiğini, “Allah, ümmetimden

⁵⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XVIII, 136.

⁵⁶² Taberânî, *el-Mu‘cemu’l kebîr*, IX, 209.

⁵⁶³ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 150.

⁵⁶⁴ el-Bâcî, *et-Ta‘dil ve’t-tecrîh*, II, 632; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dil*, III, 603.

⁵⁶⁵ İclî, *Ma‘rifetü’s-sikât*, I, 370.

⁵⁶⁶ Mizzi, *Tehzîbü’l Kemâl*, IX, 341.

⁵⁶⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 558.

⁵⁶⁸ Râmehürmüzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd, *el-Muhaddisü’l fâsıl beyne’r-ravi ve’l mervî*, (thk. Accâc el-Hatîb), Beyrut: Dâru’l Fikir, 1404, I, s. 531.

⁵⁶⁹ el-Bâcî, *et-Ta‘dil ve’t-tecrîh*, II, 632; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dil*, III, 603.

nefislerinde olanlarını yapmadıkları ya da konuşmadıkları sürece affetti” hadisinde ise doğru rivayetin Ebû Hureyre’den gelen olduğunu belirtir. Yahya b. Saîd’e onun Abdullah b. Selâm’dan (ra) hadis işitip işitmediği sorulmuş o da dinlediğini zannetmediğini ancak müsnedde yer aldığını, Zürâre’nin İmran b. Husayn, Ebû Hureyre ve İbn Abbas’tan semâsı olduğunu belirtmiştir. Âlâi bu görüşü esas alarak Nahşebî’nin görüşünün doğru olmadığını ancak bahsi geçen hadisin Ebû Hureyre’nin müsnedinde yer aldığını dile getirir.⁵⁷⁰

2.7.4. Kadılığı

Zürâre b. Evfâ’nın h. 55 yılında kadılığa atandığı bilinmektedir. Semura b. Cündüb Basra valiliğinden azledilip yerine Abdullah b. Amr b. Ğaylan es-Sekâfi tayin olunmuş, Abdullah da Zürâra b. Evfâ’yı Basra kadısı olarak görevlendirmiştir. Abdullah b. Âmir, valilik görevini altı ay sürdürmüş daha sonra azledilerek Ubeydullah b. Ziyad valiliğe atanmıştır.⁵⁷¹ O da Zürâre’nin kadılığını onaylayarak görevine devam etmesini ister.⁵⁷² Zürâre’nin kardeşi Lübâde’nin Ubeydullah’ın hanımı farklı rivayetlerde ise cariyesi olduğundan dolayı yakın bir ilişkilerinin olduğu söylenebilir.⁵⁷³ Ubeydullah b. Ziyad’dan sonra Irak bölgesinin valiliğine getirilen Haccac, Zürâre’yi tekrar kadılığa getirir.⁵⁷⁴

2.7.4.1. Fıkhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

Zürâre b. Evfâ, hicri birinci asırda Basra’nın fakihleri arasında sayılmış buna binâen bazı görüşlerine yer verilmiş ve davaları nakledilmiştir. Özellikle İbn Abbas’ın yakın öğrencilerinden olan ve fakihliği ile övülen Cabir b. Zeyd’in onun verdiği kararları onaylaması ve beğenmesi onun fıkhî yetkinliğine işaret etmesi bakımından önemlidir. Zürâre b. Evfâ’dan nakledilen rivayetler şunlardır:

Abbas b. Yezîd el-Bahranî → Umeyra b. Süveyd → Eyüb b. Tahmân isnadıyla nakledilen rivayete göre Eyüb, babaannesinin kendisi ve ondan küçük kız ve erkek

⁵⁷⁰ Alâi, Ebû Saîd b. Halîl b. Keykeldî, *Câmiu’- tahsîl fi ahkâmi’l merâsil*, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Beyrut: Âlemü’l Kütüb, 1986, I, 176.

⁵⁷¹ İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, XXXI, 299.

⁵⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 77.

⁵⁷³ İbn Esîr, *el-Kâmil*, III, 307.

⁵⁷⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 14.

kardeşinin velayeti için Zürâre b. Evfa'ya giderek davacı olduğunu, Zürâre'nin ise kardeşlerinin velayetini babaannesine verdiğini, kendisini ise muhayyer bıraktığını bunun üzerine babasını seçtiğini rivayet eder.⁵⁷⁵

Abdullah b. Hasan → Nümeyrî → Ebû Dâvud → Müstemir b. Riyân isnadıyla nakledilen rivayete göre Müstemir, kadılık görevinde bulunduğu bir vakitte Zürâre b. Evfâ'ya gelir ve onun Câbir b. Yezîd ile beraber oturmakta olduğunu görür. Zürâre, Cabir'e şöyle der: Bana çocuk yaşta kölenin azat edildiği dava geldi. Ben de çocuk büyüüp malı sevinceye kadar azat edilmesini caiz görmedim. Cabir: "Sen ne güzel karar vermişsin" dedi.⁵⁷⁶

Ondan nakledilern bir görüş yemin-i lağvda kefarete olmadığını ifade eder. Bu görüş fukahanın birçoğu tarafından benimsenmiş ve İbn Abbas, Ebû Hureyre, Ebû Mâlik, Hasan Basrî, İbrahim en-Nehâi ve Süfyan es-Sevrî'nin de aynı görüşte olduğu dile getirilmiştir.⁵⁷⁷

Abdussamet → Ebû Halde isnadıyla gelen rivayet Zürâre b. Evfa'nın borcu karşılığında hür birini sattığını ifade eder.⁵⁷⁸

Zürâre b. Evfa'nın tartışmalı bir konu olan şahitlikle ilgili uygulamaları da rivayet edilmiştir. Fadl b. Sehl → Yezîd b. Hârûn → İmrân b. Hudeyr → İbn Mücliz isnadıyla nakledilen rivayete göre İbn Mücliz, Zürâra'nın bir tek kendisinin şahitliğini caiz gördüğünü ve bunun isabetli olmadığını belirtir.⁵⁷⁹ Konuyla ilgili olarak Mûsa b. İsmâil → Ebû Hilâl → Katâde isnadıyla gelen bir rivayet de onun Nevruz ve mihracanda bir şey alan kişiler bana geldiklerinde onların şahitlik için ehil kabul etmem dediğini nakletmektedir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ Vekî', *Kudât*, s. 186.

⁵⁷⁶ Vekî', *Kudât*, s. 186, 187.

⁵⁷⁷ İbn Kudame, *eş-Şerhu'l Kebîr*, XI, 82; İbn Kudâme, *Muğnî*, XI, 80.

⁵⁷⁸ Vekî', *Kudât*, s. 187.

⁵⁷⁹ İmam Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 255.

⁵⁸⁰ Vekî', *Kudât*, 187.

2.8. İyâs b. Muaviye

Tam adı İyâs b. Muâviye b. Kurra b. İyâs b. el-Müzenî'dir.⁵⁸¹ Ebû Vâsile künyesi ile bilinmektedir.⁵⁸²

2.8.1. Hayatı

İyâs b. Muâviye, Müzenî kabilesine mensuptur. İbn Hayyât, Müzenîlerin aslının Mudar'a dayandığını belirtir.⁵⁸³ Tâbiîn neslinin en hayırlıları arasında zikredilen babası bir Hârici fırkası olan Ezârikalar tarafından öldürülmüştür.⁵⁸⁴ Annesi ise Horasan ehlinden olup ümmü veleddir.⁵⁸⁵ İyâs'a nereli olduğu sorulduğunda Yemâme'de doğduğunu, Udâha'da büyüdüğünü daha sonra Dariyye'ye intikal ettiğini söyler.⁵⁸⁶

İyâs b. Muâviye keskin zekâsıyla öne çıkmış, bu yönüyle Arapların dâhilerinden olduğu belirtilmiştir.⁵⁸⁷ İbn Şevzeb, her yüzyılın başında akli tam birinin doğduğunu ve İbn İyâs'ın bunlardan biri olarak görüldüğünü ifade eder.⁵⁸⁸ Anbe b. Amr ise "insanların akılları çoğunlukla birbirine yakındır. Ama Haccac ve İyâs b. Muâviye farklı. Onların akılları tüm insanların akıllarından daha baskındır" diyerek onun zekâsına vurgu yapar.⁵⁸⁹ Bu konuda pek çok rivayet zikredilmektedir.

İyâs b. Muâviye'nin Basra'da ikâmet etmekle birlikte Şam, Vasıt, Medine gibi farklı şehirleri ziyaret ettiği ve görüşmelerde bulunduğu bilinmektedir. Bu ziyaretlerin hem hadis rivayeti hem de onun iletişimde bulunduğu âlim ve devlet adamlarını tespit etme açısından önemi büyüktür. Ebû Ubeyde'den nakledilen rivayete göre İyâs b. Muaviye, Şam'a geldiğinde genç yaştadır. Kendisinden yaşça büyük biriyle ile husumet yaşar ve kadıya giderler. Kadı onun çocuk ve diğerinin yaşlı olduğunu bu nedenle

⁵⁸¹ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l ğâbe*, I, 100; Buhârî, *Târihu'l kebîr*, I, 442; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 35; İclî, *Ma'rifetü's sikât*, I, 240; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 280.

⁵⁸² İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, X, 5.

⁵⁸³ İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, X, 5.

⁵⁸⁴ Belâzûrî, *Ensâbü'l eşraf*, IV, 55; İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 176.

⁵⁸⁵ İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 212; Belâzûrî, *Ensâbü'l eşraf*, IV, 55.

⁵⁸⁶ Vekî', *Kudât*, s. 232.

⁵⁸⁷ Semâ'nî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Teymî, *el-Ensâb*, (thk. Abdurrahman b. Yahya), Haydarabâd: Meclisi Dâiretü'l Meârif el-Osmânî, V, 280.

⁵⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 282.

⁵⁸⁹ Dârekutnî, Ebu'l Hasan Ali b.Ömer b. Ahmed, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, (thk. Abdullah b. Abdülkadir), Beyrut: Daru'l Ğarbi'l İslâmî, 1986, II, 150.

sözlerinin aynı değerde olmadığını söyler. İyâs, ise hakkın daha büyük olduğunu dile getirir. Bu söze kızan kadı İyâs'tan susmasını ister. Ancak o bu emre itaat etmeyerek bu takdirde kimin onun şikâyetini dillendireceğini sorar. Kadı, onun hakikatle ilgili bir şey söyleyeceğini zannetmediği belirtince İyâs, kelime-i şهادet getirir. Bu sırada meclise gelen Abdülmelik, kadıya İyâs b. Muaviye'nin ihtiyacını görüp bir saat içerisinde Şam'dan çıkarılmasını yoksa insanları bozacağını söyler.⁵⁹⁰ Bu olay onun küçük yaştan itibaren keskin bir zekâyâ sahip olmasının yanında hakkını koruma noktasında ortaya koyduğu çabayı göstermesi bakımından önemlidir. Şam'a olan diğer bir ziyareti Halife Ömer b. Abdülaziz dönemindedir. Kaynaklar onun Halife'nin huzurunda "Hayâ imandandır" hadisini zikrettiğini ve Ömer b. Abdülaziz'in ondan bu hadisi dinleyerek yazdırdığına işaret ederler.⁵⁹¹ Son olarak Basra valisi Adiy b. Ertât, İyâs'ı kadılıktan azlettiğinde Şam'a giderek Ömer b. Abdülaziz'e sığınmak istemiş ancak onun vefat ettiğini öğrenmiştir.⁵⁹² Şam'a ek olarak Ömer b. Şübbe ve onun dışında pek çok kişiden gelen rivayetler İyâs b. Muâviye'nin Medine'ye geldiğini, Mescid-i Nevevî'de namaz kıldığını ve orada halka şeklinde oturan bir topluluğun ona baktığına yer vermektedir.⁵⁹³ Son olarak İyâs'ın birden çok Vâsıt'a gittiği ve burada İbn Şübrüme gibi fakihlerle bulunduğu bilinmektedir. Özellikle kadılıktan azledildikten sonra Vasıt'a yerleştiği ve 121 ya da 122 yılında henüz kırk yaşına ulaşmadan burada vefat ettiği rivayet edilmiştir.⁵⁹⁴

2.8.2. Siyaset ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi

İyâs b. Muâviye'nin hayatına bakıldığında onun özellikle Halife Ömer b. Abdülaziz ile yakın olduğu ancak bunun yanında üst bir tabakaya mensup olmayıp halktan kimseler ile yakın ilişkiler kurduğu görülmektedir. Hatta bu davranışı kendisi için eleştirilen bir durum haline gelmiştir. Nitekim kaynaklar İbrahim et-Teymî ile İyâs arasında geçen şu diyaloga yer verirler: İbrahim, ona "Sendeki üç özellik olmasaydı sen çok iyi adam olurdu" der. İyâs bunların neler olduğunu sorar. İbrahim; "Birincisi anlamadan hüküm

⁵⁹⁰ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, X, 8; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, III, 415.

⁵⁹¹ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, X, 6.

⁵⁹² İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, X, 5.

⁵⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, III, 429.

⁵⁹⁴ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l ğâbe*, I, 100; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 261; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, X, 36; Zehebî, *Siyer a'lami'n- nübelâ*, V, 155; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l ğâbe*, I, 100; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 261; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, X, 36.

veriyorsun, ikincisi kimlerle oturup kalktığına dikkat etmiyorsun ve üçüncüsü ne giydiğine dikkat etmiyorsun” cevabını verir. İyâs ise şu açıklamada bulunur: “İlk iddiana gelince iki mi daha çoktur üç mü?” İbrahim, hızlıca üç olduğunu söyler. İyâs, “Sen de cevapta acele ettin ama doğru söyledin işte ben de davaları hızlıca anlayıp hüküm veriyorum. Kimlerle oturup kalktığıma dikkat etmediğime gelince ben sevdiğim kişilerle oturuyorum. Kıyafetime özen göstermediğim ise doğrudur çünkü ben, beni ikâme edecek bir elbise giymektense benim onu ikâme ettiğim ayakta tuttuğum elbise giymeyi seviyorum.”⁵⁹⁵

Valilerle olan ilişkilerine bakıldığında genel anlamda onlar tarafından kötü muamelelere maruz kaldığı söylenebilir. Hasan Basrî, hapsedilen kişinin ödemesi gereken atânın mirasın üçte birlik kısımdan olup olmadığını tartıştığı bir rivayette Haccac’ın, İyâs b. Muâviye’yi hapsedtiğini ve bu sırada onun üçte birden başka bir şeyi olmadığını belirtir.⁵⁹⁶ Kadılık yaptığı dönemde Basra valisi Adiy b. Ertât’dır. Onun birden çok konuda İyâs’la istişare ettiği bunun yanında Basra halkına yaptığı bir konuşmada “size kadı olarak İyâs’ı tayin ettim, ben Müslüman kadılar arasında ona denk kimseyi görmüyorum” dediği rivayet olunur.⁵⁹⁷ Ancak İyâs, daha sonra bir davada ortaya çıkan anlaşmazlık neticesinde Adiy b. Ertât’ın ona zarar vermesinden korkarak Ömer b. Abdülaziz’e sığınmış ve Adiy de onu azletmiştir.⁵⁹⁸ Irak genel valisi Yusuf b. Ömer es-Sekafi’nin de İyâs’a yetiştigi ve onu dövdürdüğü yer verilmektedir.⁵⁹⁹ Dolayısıyla İyâs b. Muâviye’nin Ömer b. Abdülaziz dışında siyasetle olumlu bir ilişkisinin olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu noktada onun Halife Abdülaziz tarafından kadılık görevine getirildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

2.8.3. Muhaddis ve Fakihlerle İlişkisi

İyâs b. Muâviye’nin yaşadığı dönemde önde gelen fâkihler ile ilişkisine bakıldığında genel anlamda onları tanıdığı ve aynı şekilde onlar tarafından bilindiği görülmektedir. Bu ilişkiler aynı zamanda onun fikhî bilgisinin kaynaklarına dair fikir vereceğinden söz

⁵⁹⁵ İbn Asâkir, *Tarihu Dımeşk*, X, 26.

⁵⁹⁶ İbn Kudâme, *Şerhu’l Kebîr*, VI, 293.

⁵⁹⁷ Belâzûrî, *Ensâbü’l eşrâf*, III, 34.

⁵⁹⁸ İbn Asâkir, *Tarihu Dımeşk*, X, 9.

⁵⁹⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 234.

konusu ilişkilerin tespiti önemlidir. İyâs'ın öncelikli olarak Hasan Basrî ile yakın bir ilişkisinin bulunduğu aynı meclislerde buldukları bilinmektedir. Nitekim İyâs b. Muâviye kadı olduğunda Hasan Basrî yanına gelmiş ve İyâs ona üç tür kadı olduğunu bildiren hadisi söyleyerek ağlamıştır.⁶⁰⁰ İbn Sa'd'ın yer verdiği bir rivayete ise Gâlib el-Kattân, Hasan Basrî ile beraber İyâs b. Muâviye ve Yezîd b. Ebî Meryem'in de bulunduğu bir mecliste yöneltilen sorulara İyâs'ın hızlıca cevap verdiğini ancak Hasan'ın verdiği cevaplar açısından diğerlerine üstünlüğünün şahinin serçelere üstünlüğü gibi olduğunu belirtir.⁶⁰¹ İyâs b. Muâviye'nin Hasan Basri'ye ayrı bir önem verdiği açıktır. Hubeyb b. Şehîd'den nakledilen rivayete göre o, İyâs b. Muaviye ile otururken yanlarına bir adam gelir ve bazı meseleler hakkında sormaya başlar. Adam konuşmasını uzatınca İyâs ona; "Eğer fetva istiyorsan Hasan Basri'ye git çünkü o benim ve babamın hocasıdır. Eğer dava etmek istiyorsan Abdümelik b. Ya'la'ya" git diyerek o dönemin kadısına işaret eder.⁶⁰²

Hasan Basrî dışında onun Basra âlimlerinden İbn Sîrîn tarafından tanındığı görülmektedir. Nitekim İyâs, onun yanında anılınca iki kere "o anlayışlıdır" dediği rivayet olunur.⁶⁰³ İyâs; ipeğin, onu ve İbn Sîrîn'i aldatmayacağını ancak babasını ve Hasan'ı aldatacağını söylemesi onun İbn Sîrîn'i yakından tanıması olarak anlaşılabilir.⁶⁰⁴ Nitekim İyâs'ın bir konu hakkında kararsız kaldığında Hâlid b. Hazzâ'yı göndererek İbn Sîrîn'e danıştığı bilinmektedir.⁶⁰⁵ Yine o, Hafsa b. Sîrîn için ondan daha üstün olan birini bilmediğini ifade eder.⁶⁰⁶ Bununla beraber Enes b. Mâlik'in önemli öğrencilerinden Sâbit el-Bünânî ile yakın olduğu, onun evinde gerçekleşen bazı ilim halkalara katıldığı ve konuşması ile herkese baskın çıktığı rivayet edilmiştir.⁶⁰⁷

İyâs b. Muâviye'nin, Basra'da önemli bir sima olan Eyüb es-Sahtiyânî ile sıkı bir irtibatının olduğu görülmektedir. Eyüb, İyâs'a geldiğinde onu "Sana ve Sahtiyân

⁶⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 234.

⁶⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 168.

⁶⁰² Hâtib el-Bağdâdî, Ebû Bekir b. Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târihu Bağdât*, (th. Beşşâr Avvâd Maruf), Beyrut: Daru'l Ğarbi'l İslâmî, 2002, VI, 12.

⁶⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 234; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, X, 12; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, III, 409.

⁶⁰⁴ Belâzûrî, *Ensâbü'l eşrâf*, IV, 58; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, III, 418.

⁶⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 369; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, III, 435.

⁶⁰⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 505.

⁶⁰⁷ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, X, 20.

ehlinin hepsine, Müslümanlarına ve kâfirlerine selam olsun” diyerek güzel bir şekilde karşılar. İyâs’a neden bu şekilde karşıladığı sorulduğunda Eyüb ve Sahtiyânlıların sahip oldukları kıymete binâen böyle selamladığını söyler.⁶⁰⁸

Medine’de ise Said b. Müseyyeb ile görüştüğü ve ondan hadis aldığı bilinmektedir. Şu’be’den gelen bir rivayete göre Saîd b. Müseyyib, İyâs b. Muâviye’ye kimlerden olduğunu sorar. İyâs, Müzeyne’den cevabını verir. Bunun üzerine Said b. Müseyyib, “Ben, Ömer b. Hattab’ın, Numan b. Mukarrin el-Müzenî’nin vefatını ilan ettiği günü hatırlıyorum” der.⁶⁰⁹

Bunlara ek olarak onun Kûfe’nin önde gelen fakihlerinden İbn Şübrüme ile görüştüğü de ifade edilmektedir. Nitekim İyâs b. Muâviye, Vâsıt’a geldiği zaman bu haber yayılır ve halk Basrî geldi demeye başlar. Haberi işiten İbn Şübrüme daha önceden hazırladığı sorularla İyâs’a gelir ve soruları sormak için izin ister. Yetmiş küsur soru sorar ve bunlar içerisinde üç ya da dördü dışında ittifak ederler. Daha sonra İyâs, İbn Şübrüme’ye Kur’an’ı okuyup okumadığını sorar. İbn Şübrüme başından sonuna kadar okuduğunu söyler. Bunun üzerine İyâs, “*Bugün size dinimi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım*” ayetini okuyup okumadığını sorar. İbn Şübrüme, bu ayeti öncesi ve sonrası ile beraber okuduğunu belirtir. O halde Şübrüme’nin ehlinin – Vâsıt halkı- arayacağı –hüküm vereceği- bir şeyin kalıp kalmadığını sorar. İbn Şübrüme kalmadığını söyler. Bunun üzerine İyâs, zahitliğin çeşitli dalları olduğunu ifade ederek oruç, namaz, hac, cihadı sayar ve İbn Şübrüme’nin sahip olduğu re’yden daha iyi bir zahitliği ona öğretmeyeceğini söyler. Başka bir rivayette ise İbn Şübrüme, İyâs’a kendi aklını (re’yini) beğenip beğenmediğini sorar ve İyâs da beğenmiyor olsa onunla hüküm vermeyeceğini söyler.⁶¹⁰

İyâs b. Muâviye’nin hayatı hakkında dikkat çeken bilgilerden biri de özel olarak Gaylan ed-Dîmeşkî, genel olarak ise Kaderîlik düşüncesini benimseyen kişilerle olan mücadelesidir. Kaynaklar İyâs’ın, Gaylan ile birlikte hac yolculuğu yaptığını bu sırada aralarında münazaraların yaşandığını ve İyâs’ın ayetler ve Arap şiiirlerinden misaller

⁶⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 62.

⁶⁰⁹ İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *Müntehab min ileli’l hilâl*, thk. Târik Avadallah, Riyad: Dâru’r-Ra’ye, 1998, s. 213.

⁶¹⁰ İbn Asâkir, *Tarihu Dîmeşk*, X, 28.

zikrederek Gaylan'ı yendiği rivayet olunmuştur. Daha sonra Ömer b. Abdülaziz, her ikisini de çağırarak tekrar bir münazara yapmalarını istemiş ve sonunda Gaylan acziyetini itiraf etmiştir.⁶¹¹ İyâs b. Muaviye'nin kaderilerle mücadelesinin Gaylan ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Nitekim onun “ Ben insanlarla konuşurken aklımın yarısını kullanırım, ancak kaderi görüşü savunan biri ile karşılaştığım zaman tüm aklımı kullanırım” dediği rivayet olunmaktadır.⁶¹²

2.8.4. Hadis Ravisi Olarak İncelenmesi

2.8.4.1. Rivayet Ağı

İyas b. Muâviye, Enes b. Malik, Said b. Müseyyib, Said b. Cübeyr, Muaviye b. Kurra, Ebû Meclez'den rivayet almış olup, ondan ise Eyüb, Dâvud b. Ebî Hind, Humejd et-Tavîl, Hamdân, Süfyân, Hüseyin, Şu'be, Abdülkerim ed-Dâl'ın rivayette bulunduğu görülmektedir.

İbn Hacer'in belirttiğine göre Taberânî İyâs b. Muâviye'nin Hz. Peygamberle sohbetinin olduğunu söyler. Ancak İbn Hacer itiraz ederek, İyâs'ın tâbiî neslinin küçüklerinden olduğunu vurgular.⁶¹³

İyâs b. Muâviye'nin dört tane merfu rivayeti vardır. Bunlardan üç tanesi muttasıl iken bir tanesi munkatı olup İyas, doğrudan Hz. Peygamber'den zikretmiştir. Muttasıl rivayetleri babası Muâviye b. Kurra → dedesi Ebû Hilal ve Saîd b. Cübeyr → Adiy b. Hâtim aracılığı ile Hz. Peygamber'e dayanmaktadır. Bu rivayetlerden sadece bir tanesinin içeriğinin fıkıhla ilgili olduğu görülmektedir.

Bunların dışında üç mevkuf bir de maktu rivayetleri bulunmaktadır. Mevkuf rivayetleri Muğira b. Şu'be ve İbn Ömer'e aittir. Maktu rivayet ise Saîd b. Cübeyr'den rivayet edilmektedir. Bu rivayetlerin ikisinin konusunun fıkıhla ilgili olduğu görülmektedir.

⁶¹¹ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n- nihâye, IX, 367.

⁶¹² Mervezî, İshak b. Mansur, *Mesâilü İmam Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûyeh*, Suudi Arabistan: Câmîatü'l İslâmiyye bi'l- Medîneti'i Münevver, 2002, VI, 2833.

⁶¹³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 261.

2.8.4.2. Rivayetleri

2.8.4.2.1. Fıkıhla İlgili Rivayetleri

حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ أَحْمَدَ ، ثنا زَيْدُ بْنُ الْحَرِيثِ ، ثنا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ ، ثنا شُعْبَةُ ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ ، قَالَ : قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرْمِي الصَّيِّدَ فَأَطْلُبُ الْإِنْتَرُ بَعْدَ ذَلِكَ ، فَقَالَ : إِذَا وَجَدْتَ سَهْمَكَ فِيهِ وَلَمْ يَأْكُلْ مِنْهُ سَبْعَ فُكُلٍ فَحَدَّثْتُ بِهِ إِيَّاسَ بْنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ فَحَدَّثَنِي ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ ، عَنْ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ : " إِذَا رَأَيْتَ سَهْمَكَ فِيهِ فَعَلِمْتَ أَنَّهُ قَتَلَهُ فَكُلْ "

Abdân b. Ahmed → Zeyd b. Harîş ve Vehb b. Cerîr → Şu‘be → Abdülmelik b. Meseyre ve İyâs b. Muâviye → Saîd b. Cübeyr → Adiy b. Hâtim (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Adiy: “Ey Allah’ın Rasulu, okumu atıyorum ve ondan sonra avdan gelecek işareti bekliyorum. Ne buyurursunuz?” diye sorar. Hz. Peygamber: “Eğer okunu avın üzerinde bulursan o senin avın demektir, yiyebilirsin.” diye cevap verir”⁶¹⁴

2.8.4.2.2. Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayetleri

أَخْبَرَنِي أَبُو جَعْفَرٍ الْبَغْدَادِيُّ بَنِيْسَابُورَ ، ثنا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ الْمَكِّيُّ ، ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ زَكَرِيَّا الْعَبْدَسِيُّ ، ثنا فُذَيْكُ بْنُ سُلَيْمَانَ ، ثنا خَلِيفَةُ بْنُ حَمِيدٍ ، عَنْ إِيَّاسِ بْنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَدِّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ : " مَنْ كَبَّرَ تَكْبِيرَةً عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ رَافِعًا صَوْتَهُ أُعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْأَجْرِ بَعْدَ كُلِّ قَطْرَةٍ فِي الْبَحْرِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ ، وَمَا عَنْهُ عَشْرَ سَيِّئَاتٍ ، وَرَفَعَ لَهُ عَشْرَ دَرَجَاتٍ ، مَا بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ مَسِيرَةٌ مِائَةٌ عَامٍ لِلْفَرَسِ الْمُسْرِعِ . "

Ebû Cağfer el-Bağdâdî → Ahmed b. Davud el-Mekkî → İbrahim b. Zekeriyya → Fudeyke b. Süleyman → Halife b. Humeyd → İyâs b. Muâviye → Muâviye b. Kurra → İyâs b. Hilâl isnadıyla nakledilen rivayete göre Resulullah (s.a.v) şöyle dedi: “Kim deniz kenarında güneş batarken sesini yükselterek tekbir getirirse Allah ona denizdeki her damla için on sevap yazar ve ondan on günahı siler, on derece yükseltir. Bu dereceler arasında hızlı at ile yüz sene sürecek kadar uzaklık vardır.”⁶¹⁵

أَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَاضِي بَنِيْسَابُورَ ، وَأَبُو مَنْصُورٍ أَحْمَدُ بْنُ عَلِيِّ الدَّامَغَانِيِّ بَيْهَقَ قَالَ : أَنَّنَا أَبُو أَحْمَدَ عَبْدَ اللَّهِ بْنِ عَدِيِّ الْخَافِطُ ، ثنا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْمَاعِيلَ أَبُو عَمْرَانَ الْعَزْرِيُّ بَغْرَةَ سَنَةَ ثَلَاثِمِائَةٍ ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي السَّرِيِّ الْعَسْقَلَانِيُّ ، ثنا بَكْرُ بْنُ بَشْرِ السُّلَمِيِّ ، ثنا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ سَوَّارٍ عَنْ إِيَّاسِ بْنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ الْمُرَزِيِّ قَالَ : كُنَّا عِنْدَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ ، فَذَكَرَ عِنْدَهُ الْحَيَاءَ فَقَالُوا : الْحَيَاءُ مِنَ الدِّينِ . فَقَالَ عُمَرُ : بَلْ هُوَ الدِّينُ كُلُّهُ . فَقَالَ

⁶¹⁴ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l kebîr*, XVII, 91.

⁶¹⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 587; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l kebîr*, XIX.

إِيَّاسُ : حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي فُرَّةَ قَالَ : كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَذَكَرَ عِنْدَهُ الْحَيَاءَ فَقَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ الْحَيَاءُ مِنَ الدِّينِ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : بَلْ هُوَ الدِّينُ كُلُّهُ . ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : " إِنَّ الْحَيَاءَ ، وَالْعَفَافَةَ ، وَالْعِيَّ عِيَّ اللِّسَانِ لَا عِيَّ الْقَلْبِ ، وَالْعَمَلَ مِنَ الْإِيمَانِ ، وَإِنَّهُنَّ يَزِدْنَ فِي الْأَجْرَةِ ، وَيَنْقُصْنَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا يَزِدْنَ فِي الْأَجْرَةِ أَكْثَرَ مِمَّا يَزِدْنَ فِي الدُّنْيَا . قَالَ إِيَّاسُ بْنُ مُعَاوِيَةَ : فَأَمْرَنِي عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ فَأَمَلَيْتُهَا عَلَيْهِ ، ثُمَّ كَتَبَهَا بِحَطِّهِ ، ثُمَّ صَلَّى بِنَا الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ ، وَإِنَّهُ لَفِي كُفْمِهِ مَا وَضَعَهَا إِعْجَابًا بِهَا

Ebû Bekir Ahmed b. Hasan ve Ebû Mansur Ahmed b. Ali → Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy → İshâk b. İbrâhim b. İsmail → Muhammed d. Ebî SIRRÎ → Bekr b. BİŞR es-SÜLEMÎ → Abdülhamîd b. Sevvâr → İyâs b. Muâviye isnadıyla nakledilen rivayete göre İyâs şöyle der: “Ömer b. Abdülaziz’in yanındayken hayâ konusu konuşulmaktaydı. “Hayâ dindendir” dediler. Ömer b. Abdülaziz; “Bilakis o dinin tamamıdır” dedi. İyâs, babamın dedemden işittiğine göre Resullullah (s.a.v) ile beraber iken hayâ söz konusu edilmiş ‘Ya Rasulallah; haya dinden midir?’ diye sormuşlar. Hz. Peygamber: ‘Hayâ dinin tamamıdır. Hayâ, haramdan kaçınmak, diline sahip olmak ve iffetli olmaktır. Bunlar da mandandır. Bunlar ahiretle ilgili sevabı arttırır, dünyalığı azaltır. Ama ahirette arttırdıkları, dünyada azalttıklarından daha fazladır.’ diye cevap vermişti.”⁶¹⁶

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُزَيْقٍ بْنُ جَامِعِ الْمِصْرِيِّ ، تَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هِشَامِ السَّدُوسِيِّ ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ ، أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ ، عَنْ إِيَّاسِ بْنِ مُعَاوِيَةَ الْمُرْنَبِيِّ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ : لَا بُدَّ مِنْ صَلَاةٍ لَيْلٍ ، وَلَوْ نَاقَةٍ ، وَلَوْ حَلَبَ شَاةٍ ، وَمَا كَانَ بَعْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ الْأَجْرَةَ فَهُوَ مِنَ اللَّيْلِ

Muhammed b. Züreyk b. Cami → Muhammed b. Huşeym es-Sedûsî → Yezîd b. Hârûn → Muhammed b. İshâk → Abdurrahman b. Hâris → İyâs b. Muâviye isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber: “Deve veya koyun sağımı kadar da olsa, gece namazı kılın. Yatsıdan sonra kılınan namaz gece namazı sayılır.” buyurdu.⁶¹⁷

حدثني عبد الله بن قريش بن إسحاق أنه وجد في سماع الفرغ بن اليمان حدثنا عمر بن يزيد عن إياس بن معاوية عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من رأني في المنام فسيراني في اليقظة إن الشيطان لا يمثلي بي.

Abdullah b. Kureyş b. İshâk → Ferec b. Yemân → Ömer b. Yezîd → İyâs b. Muâviye → Enes b. Malik (ra) isnadıyla nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber: “Kim

⁶¹⁶ Beyhakî, *Sünenü'l kübra*, X, 194; Taberânî, *el-Mu'cemu'l kebîr*, XIX, 29.

⁶¹⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l kebîr*, I, 271.

beni rüyasında görürse uyanikken de görecektir çünkü şeytan benim kılığım giremez.” buyurdu.⁶¹⁸

2.8.4.2.3. Maktu Rivayetleri

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَمَّادٍ ، وَيَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَنْبَرِيُّ قَالَا : تَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْعَبْدِيُّ ، تَنَا أُمِّيَّةُ بْنُ بِسْطَامٍ ، تَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ ، تَنَا حَجَّاجُ الصَّوَّافِ ، حَدَّثَنِي إِيسَى بْنُ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : لَمَّا كَانَ يَوْمَ الْقَادِسِيَّةِ بُعِثَ بِالْمُعِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ إِلَى صَاحِبِ فَارِسَ ، فَقَالَ : بَعَثُوا مَعِيَ عَشْرَةَ ، فَبِعْتُوا فَسَدَّ عَلَيْهِ تِيَابَهُ ، ثُمَّ أَخَذَ حَجْفَهُ ، ثُمَّ انْطَلَقَ حَتَّى أَتَوْهُ ، فَقَالَ : أَلْقُوا لِي تُرْسًا ، فَجَلَسَ عَلَيْهِ ، فَقَالَ الْعُلْجُ : إِنَّكُمْ مَعَاشِرَ الْعَرَبِ ، قَدْ عَرَفْتُمُ الَّذِي حَمَلَكُمْ عَلَى الْمَجِيءِ إِلَيْنَا أَنْتُمْ قَوْمٌ لَا تَجِدُونَ فِي بِلَادِكُمْ مِنَ الطَّعَامِ مَا تَشْبَعُونَ مِنْهُ ، فَخُدُوا نُعْطِيكُمْ مِنَ الطَّعَامِ حَاجَتَكُمْ ، فَإِنَّا قَوْمٌ مَجُوسٌ ، وَإِنَّا نَكْرَهُ قَتْلَكُمْ إِنَّكُمْ تَنْجِسُونَ عَلَيْنَا أَرْضَنَا ، فَقَالَ الْمُعِيرَةُ : وَاللَّهِ مَا ذَلِكَ جَاءَ بِنَا ، وَلَكِنَّا كُنَّا قَوْمًا نَعْبُدُ الْحَجَارَةَ وَالْأَوْثَانَ ، فَإِذَا رَأَيْنَا حَجْرًا أَحْسَنَ مِنْ حَجْرِ أَلْفِينَاهُ وَأَخَذْنَا غَيْرَهُ ، وَلَا نَعْرِفُ رَبًّا حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْنَا رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِنَا ، فَدَعَانَا إِلَى الْإِسْلَامِ فَاتَّبَعْنَاهُ ، وَلَمْ نَجِئْ لِلطَّعَامِ إِنَّا أَمْرًا بِقِتَالِ عَدُوِّنَا مِمَّنْ تَرَكَ الْإِسْلَامَ ، وَلَمْ نَجِئْ لِلطَّعَامِ ، وَلَكِنَّا جِئْنَا لِنَقْتُلَ مُقَاتِلَتَكُمْ ، وَنَسْبِي ذُرَارِيَكُمْ ، وَأَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنَ الطَّعَامِ ، فَإِنَّا لَعَمْرِي مَا نَجِدُ مِنَ الطَّعَامِ مَا نَسْبَعُ مِنْهُ ، وَرُبَّمَا لَمْ نَجِدْ رِيًّا مِنَ الْمَاءِ أَحْيَانًا ، فَجِئْنَا إِلَى أَرْضِكُمْ هَذِهِ فَوَجَدْنَا فِيهَا طَعَامًا كَثِيرًا وَمَاءً كَثِيرًا ، فَوَاللَّهِ لَا نُبْرَحُهَا حَتَّى تَكُونَ لَنَا أَوْ لَكُمْ ، فَقَالَ الْعُلْجُ بِالْفَارِسِيَّةِ : صَدَقَ ، قَالَ : وَأَنْتَ ثَقْفًا عَيْنُكَ عَدَا ، فَفَوَّتَ عَيْنُهُ مِنَ الْعَدِ أَصَابَتُهُ نُشَابَةً.

Ali b. Hamşâz ve Yahya b. Muhammed → Muhammed b. İbrahim b. Anberî → Ümeyye b. Bistâm → Yezîd b. Zürey' → Haccâc el-Savvâf → İyâs b. Muâviye → Muâviye b. Kurra isnadıyla nakledilen rivayete göre Muâviye şöyle der: “Kadîsiye günü Muğira b. Şu'be, Fars kralına gönderildi. Kendisiyle beraber on kişinin daha gönderilmesini istedi ve gönderildiler. Muğira hükümdarın yanına oturdu ve Farîsî ona şunları söyledi: “Siz Arap topluluğusunuz, buraya gelmenizdeki sebebi biliyorum. Siz kendi bölgenizde karnınızı doyuracak yemek bulamıyorsunuz. Size verdiğimiz yemekleri alın. Biz Mecûsi bir kavimiz, sizi öldürmekten hoşlanmıyoruz çünkü siz topraklarımızı kirletiyorsunuz.” Muğira (ra) buna şöyle cevap verir: “ Allah'a yemin olsun ki bizi bu topraklara getiren sebep bu değildir. Biz taşlara ve putlara tapan bir kavimdik. Daha güzel bir taş gördüğümüzde eskisini bırakır daha güzel olana tapmaya başladık. Allah-u Teâla bize Hz. Peygamber (s.a.v) gönderene kadar Rabbimizin kim olduğunu bilmezdik. O bizi Allah'a imana davet etti ve biz de onu takip ettik. Yemek için gelmedik bilakis biz İslam'ı terk edenlerle savaşmakla emrolunduk. Yemek için

⁶¹⁸ Veki', Kudât, s. 203.

değil, biz askerleriniz ile savaşmak için geldik. Yiyecekle ilgili olarak söylediklerine gelince biz bazen karnımızı doyuracak yemek buluyoruz, bazen içecek su bulamıyoruz. Sizin topraklarınıza gelince çok yiyecek ve su olduğunu gördük. Bunlar sizin ya da bizim olana kadar durmayacağız” Fârisî, “doğru söyledin” der.”⁶¹⁹

حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ : أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ ، عَنْ إِيَّاسِ بْنِ مُعَاوِيَةَ عَنْ نَافِعٍ قَالَ : جَاءَتْ جَارِيَةٌ إِلَى عُمَرَ فَقَالَتْ : يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ، إِنَّ الْمُغِيرَةَ يَطُونِي ، وَإِنَّ امْرَأَتَهُ تَدْعُونِي زَانِيَةً ، فَإِنْ كُنْتُ لَهَا فَأَنْهَهُ عَنْ غَشْيَانِي ، وَإِنْ كُنْتُ لَهُ فَأَنْهَهُ عَنْ قَدْفِي ، فَأَرْسَلَ إِلَى الْمُغِيرَةَ فَقَالَ : تَطَأُ هَذِهِ الْجَارِيَةَ ؟ قَالَ : نَعَمْ ، قَالَ : مَنْ أَيْنَ ؟ قَالَ : وَهَبْتُهَا لِي امْرَأَتِي ، قَالَ : وَاللَّهِ لَئِنْ لَمْ تَكُنْ وَهَبْتُهَا لَكَ لَا تَرْجِعُ إِلَى أَهْلِكَ إِلَّا مَرْجُومًا ، ثُمَّ (..) . وَقَالَ : انْطَلِقَا إِلَى امْرَأَةِ الْمُغِيرَةَ فَأَعْلِمَاهَا : لَئِنْ لَمْ تَكُونِي وَهَبْتُهَا لَهُ لَنَرْجِمَنَّه ، قَالَ : فَأَتَيْتَاهَا فَأَخْبَرَاهَا ، فَقَالَتْ : يَا لَهْفَاهُ ! أُبْرِيذُ أَنْ يَرْجِمَ بَعْلِي ! لَأَهَا اللَّهُ إِذَا ، لَقَدْ وَهَبْتُهَا لَهُ ، قَالَ : فَخَلَى عَنْهُ

Yezîd b. Hârûn → İbn Ebî Arûbe → İyâs b. Muâviye → Nâfi‘ isnadıyla nakledilen rivayete göre bir cariye Ömer’e gelerek “Ey Müminlerin Emîri, Muğira benimle ilişkide bulundu ve hanımı beni ‘zaniye’ olarak çağırıyor, eğer ben hanımının cariyesiysem Muğira’yı beni bunaltmaktan men et, eğer Muğira’nın isem hanımını bana iftira atmaktan men etsin” der. Sonra Ömer, “Muğira’nın hanımına gidin ve sorun eğer bu cariyeyi hibe etmemişse Muğ’ra’yı recm edeceğim” der. Giderler ve kadına sorarlar. Kadın; “ Yazıklar olsun, kocamın recmedilmesini ister miyim, ben onu hibe ettim” dedi. Ömer, böylece kocasını recmedilmekten kurtarmış olduğunu söyledi.”⁶²⁰

عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، عَنْ هُشَيْمٍ ، عَنْ خَالِدِ الْحَدَّاءِ ، عَنْ إِيَّاسِ بْنِ مُعَاوِيَةَ ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ ، إِذَا كُنْتُ فِي فَضَاءٍ مِنَ الْأَرْضِ ، وَكَانَ مَعَكَ شَيْءٌ تُرْكُزُهُ فَارْكُزُهُ بَيْنَ يَدَيْكَ ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَكَ شَيْءٌ فَلْتَنْحُطْ خَطًّا بَيْنَ يَدَيْكَ "

Abdurrezzâk → Hüseyim → Hâlid el-Hazzâ → İyâs b. Muâviye → Saîd b. Cübeyr isnadıyla nakledilen rivayete göre Saîd şöyle der: “Bir toprak parçası ile ilgili dava görüyorsan ve elinde yere saplayabileceğin bir şey varsa sınırları böyle belirle eğer yoksa çizgiyle belirle.”⁶²¹

حدثنا حفص بن عمر الربالي قال حدثنا عمر بن علي المقدمي قال سمعت سفيان بن حسين يذكر عن إياس بن معاوية قال كنت قاعدا فجاء رجل إلى سعيد بن مسيب فقال: يا أبا محمد أهدنا تقام الصلاة ويده في الضيعة، فيؤثر

⁶¹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 451.

⁶²⁰ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 465

⁶²¹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, II, 14

الدنيا، كره سعيد كلمته يؤثر الدنيا قال: قال: أفرأيت إن أعطي عليه عطاء أكان خفت يده من الضيعة، قال: أثر الدنيا على الآخرة.

Hafs b. Ömer → Ömer b. Ali el-Mukaddimî → Süfyan b. Hüseyin → İyâs b. Muâviye isnadıyla nakledilen rivayete göre İyâs şöyle der: “Ben oturur iken bir adam Saîd b. Müseyyib’e geldi ve “ Ey Ebû Muhammed, birimiz namaz kılsa ve bu sırada eli tarlasında olsa ve dünyayı tercih etmiş olsa namazı olur mu?” dedi. Saîd bundan hoşlanmadı ve “Ne dersin, eğer ona atâ –maaş- veriliyor olsa dünyadaki eli hafifler mi?” diye sordu. Daha sonra da bu adamın dünyayı, ahirete tercih ettiğini söyledi.”⁶²²

حدثنا عباس بن محمد الدوري قال حدثنا يحيى بن أبي بكير قال حدثنا حماد بن سلمة عن إياس بن معاوية عن قاسم بن محمد قال: إذا ادعى الرجل الفاجر على الرجل الصالح الشيء، الذي يرى الناس إنه كاذب أنه لم يك بينهما معاملة لم يستخلف له.⁶²³

Abbas b. Muhammed ed-Dûrî → Yahya b. Ebî Bükeyr → Hammâd b. Seleme → İyâs b. Muâviye → Kasım b. Muhammed isnadıyla nakledilen rivayete göre Kasım şöyle der: “Eğer fasık bir kişi, salih olarak bilinen birinden alacaklı olduğunu iddia ederse, diğer insanlar da bu iddianın yalan olduğunu düşünürse ve aralarında bir ilişki – alacak verecek- bulunmazsa onun için yemin edilmez.”⁶²⁴

حدثنا أبو الوليد محمد بن أحمد بن الوليد بن برد الأنطاكي، قال حدثنا محمد بن عيسى الطاع، قال حدثنا عبد الرحمن بن عثمان أبو يحيى عن اسماعيل بن مسلم عن إياس بن معاوية عن قاسم بن محمد قال: القول قول المرتهن يعني إذا اختلف الراهن والمرتهن.

Ebû'l Velîd Muhammed b. Ahmed b. Velid b. Bürd → Muhammed b. İsa → Abdurrahman b. Osman → Ebû Yahya → İsmail b. Müslim → İyâs → Kasım b. Abdullah isnadıyla nakledilen rivayete göre Kasım; “rehin alan ve veren ihtilaf ettiğinde mürtehinin sözü geçerlidir” der.⁶²⁵

⁶²² Veki', *a.g.e.*, s. 204.

⁶²³ Veki', *a.g.e.*, s. 204.

⁶²⁴ Veki', *e.g.e.*, s. 204.

⁶²⁵ Veki', *Kudât*, s. 204.

2.8.4.3. Cerh- Tadil Durumu

İyâs b. Muâviye, cerh-ta'dil âlimlerinin genel kabulüne göre güvenilir bir ravidir. Yahya b. Mâin, İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Nesâi güvenilir (ثقة) olduğunu söyler.⁶²⁶ Buhârî ise rivayet aldığı ve ondan rivayette bulunan kişileri zikreder fakat herhangi bir cerh-tadil ifadesi kullanmaz.⁶²⁷ İbn Hibbân, onu *es-Sikât*'ında zikreder. Bununla beraber Enes b. Malik'ten semâsının sahih olup olmadığı konusunda şüpheli olduğunu ve etbâu't-tâbiînden tabakasında yer aldığını ifade eder.⁶²⁸ İbn Hacer de güvenilir (ثقة) olduğu kanaatini taşımaktadır.⁶²⁹

İyâs b. Muâviye'nin cerh-ta'dil durumu hakkında farklılık gösteren tek görüş Nesâi'ye aittir. O, İyâs'ın hakkında eleştiride bulunulan bir ravi (تكلّموا فيه) ifade eder.⁶³⁰

2.8.5. Kadılığı

İyâs b. Muâviye'nin kadı olarak atanması Ömer b. Abdülazîz tarafından gerçekleştirilmiştir. Halife, Basra Valisi Adî b. Ertât'a mektup yazarak İyâs'ı veya Kâsım b. Rebîa'yı kadı olarak tayin etmesini ister. Kâsım b. Rebîa'nın İyâs'ın bu göreve daha lâyük olduğunu söylemesi üzerine İyâs istemediği halde görevi kabul eder.⁶³¹ Bir süre görevine devam eden İyâs, Vali Adî b. Ertât'ın yakını hakkında bir mecliste üç talâkla yapılan boşamanın kesin ayrılma (beynûnet-i kübrâ) ifade ettiğine hükmeder. Bu kararı sebebiyle Adî b. Ertâ tarafından görevinden azledilir.⁶³² Basra'dan ayrılarak Vâsıt'a giden İyâs burada Vali Ömer b. Hübeyre tarafından muhtesib olarak görevlendirir. Halife Yezîd b. Abdülmelik döneminde Irak valisi olan Ömer b. Hübeyra

⁶²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't ta'dil*, II, 282; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 234; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, X, 13; İbn Hacer, *Takrîbü't Tehzîb*, I, 117, Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, III, 410.

⁶²⁷ Buhârî, *Târihu'l kebîr*, I, 442.

⁶²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 35.

⁶²⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, I, 342

⁶³⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l Mîzân*, VII, 181, Zehebî, *Mîzânü'l i'tidâl*, I, 283.

⁶³¹ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, III, 419; Mevsilî, Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim, *Husnü's sülük el-hâfiz devleti'l mülûk*, thk. Fuad Abdulmağnem, Dâru'l Vatan, Riyad, I, 180.

⁶³² İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, X, 30; Vekî', Kudât, 200.

İyâs'ı tekrar kadı olması için çağırır ancak İyâs bu teklifi reddeder. Bunun üzerine Ömer b. Hübeyra'nın onu kırbaçlatarak Vasıt'ta hapsedtiği rivayet edilmiştir.⁶³³

İyâs b. Muâviye'nin kadılığı hakkında gerek zamanındaki gerekse sonraki alimler övgü dolu sözler söylemişlerdir. Eyüb, İyâs b. Muâviye, kadılığa atandığı zaman “onu hücrelerine attılar” diyerek bu iş için ne kadar ehil olduğunu belirtir.⁶³⁴ Yine ondan Şurayh'ın verdiği hükümlere benzer hükümler işittiğini ifade eder.⁶³⁵ Ahmed b. Hanbel ise İyâs b. Muâviye'nin Basralılara göre Hasan el-Basri'den daha çok övülen ve sevilen bir kadı olduğunu, Hasan Basri'nin azledip İyâs'ın görevine iade olduğunu belirtir.⁶³⁶ Konuyla ilgili olarak Ebû Ümeyye'den gelen bir rivayet şöyledir: “Basra'da dört kadı vardır ki kimse onlar gibi hüküm vermemişlerdir. Bunlar; Hişam b. Hübeyra, İbn Üzeyne, Hasan Basri ve İyâs b. Muâviyedir⁶³⁷

2.8.5.1. Fıkâhî Yetkinliği ve Verdiği Hükümler

İyâs b. Muâviye'nin iyi bir kadı olarak şöhret bulmasında zekâsı kadar fıkâh bilgisi ve verdiği isabetli hükümlerin de râlû vardır. İclî, onun iyi bir fakih olduğunu belirtir.⁶³⁸ Medâinî, Basra halkının “Şeyhimiz Hasan Basrî ve gençlerden ona denk olanı İyâs b. Muâviye'dir” dediklerine yer verir.⁶³⁹ İbrahim et-Teymî ise “Eğer İyâs övülmekten nefret ediyor olmasaydı onu överdim ancak o övgü ceza olarak görür” diyerek onun hakkında olumlu kanaate sahip olduğunu ifade eder.⁶⁴⁰

İyâs'ın yetkin bir kadı olmasına binâen fıkâh kitaplarında görüşlerine sıkça atıf yapılmış ve verdiği kararlar ile ilgili birçok rivayet günümüze ulaşmıştır. Söz konusu rivayetlerin hepsini zikretmek tezin boyutlarına aşacağından dolayı burada sadece diğer fakihlerle ihtilaf ettiği rivayetlere ve görüşlerine yer vermeyi uygun gördük. Söz konusu rivayetler şunlardır:

⁶³³ Belâzûrî, *Ensâbü'l eşrâf*, IV, 55.

⁶³⁴ İbn Asâkir, *Târihu Dımeşk*, X, 27.

⁶³⁵ İbn Asâkir, *Târihu Dımeşk*, X, 27.

⁶³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el- İlel*, I, 432.

⁶³⁷ Veki', *Kudât*, 219-20.

⁶³⁸ İclî, *Ma'rifetü's sikât*, I, 240.

⁶³⁹ İbn Asâkir, *Târihu Dımeşk*, X, 31.

⁶⁴⁰ Mizzî, *Tehzibü'l Kemâl*, III, 430.

Hasan b. Hayyân → Yahya b. Maîn → A'ra'ra → Eş'as b. Abdulvahid isnadıyla nakledilen rivayete göre Eş'as Kâsım, Sâlim ve İyâs'ı birlikte otururken görür. Bu sırada yanlarına biri gelerek bir adamın karısına “Sen boşsun eğer..” dediğini ve cümleyi tamamlamadığını bu durumda hükmün ne olduğunu sorar. Kâsım ve Salim, İyâs'ın cevap vermesini isterler. İyâs: “Bu adam yemin etmek istemiş ancak etmemiştir” cevabını verir. Bu olayı nakleden Eş'as kendisinin de bu görüşte olduğunu ayrıca bunu Osman el-Bettî'ye anlattığını ve onun da cevabı beğendiğini söyler. Ensâri ise bu olayın Züfer'e anlattığını ve onun; “İyâs hata etmiş, bu adam boşamaya yemin etmiş ancak bazı şeyleri istisna etmek istemiş ancak etmemiştir” dediğini rivayet eder.⁶⁴¹

Amr b. Avn → Hâlid b. Abdullah → Yahya b. Ebî İshak isnadıyla nakledilen rivayete göre Yahya şöyle der: Kasım b. Abdurrahman ve Muaviye b. Kurra'ya bir adamın vasiyetinde tüm kölelerim hürdür demesi durumunda firar eden kölenin durumunu sorar. Her ikisi de kaçan kölenin de hür olduğunu söyler. İyâs, Hasan ve Bekir b. Abdullah hür olmadığını söyler.⁶⁴²

Abdurrezzâk → Ma'mer → Eyüb isnadıyla nakledilen rivayete göre Adî b. Ertâ, İyas b. Muâviye ve Hasan Basri'ye kölesiyle mükateb anlaşması yapan ancak öldüğü zaman kölesinin malında hakkının olmasını şart koşan bir adamın şartının geçerli olup olmadığını sordu. İyâs, bunun caiz olduğunu söylerken, Hasan geçerli olmadığını dile getirdi. Bunun üzerine vali Ömer b. Abdülaziz'e mektup yazarak şartın hükmünü sordu. Halife, Hasan'ın cevap verdiği gibi cevap verdi.⁶⁴³

Dolandırıcılığın el kesme cezasını gerektirmediği konusunda fukaha ittifak etmiştir. Bu konu Hz. Peygamberden rivayet de bulunmaktadır. Aksini söyleyen tek kişi İyâs b. Muaviye olup o dolandırıcılıkta kesmeyi gerekli görür.⁶⁴⁴ Abdurrezzâk → Ma'mer → Eyüb kanalıyla gelen rivayet İyâs'ın, Ömer b. Abdülaziz'e mektup yazarak üç mesele hakkında sorduğunu bunlardan birinin dolandırıcılığın cezası olduğunu

⁶⁴¹ Veki', *Kudât*, s. 204, 205.

⁶⁴² Dârimî, *Sünen*, IV, 2078.

⁶⁴³ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 300.

⁶⁴⁴ İbn Rüşd, Ebû'l Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l müctehid ve nihâyetü'l muktesid*, Mısır: Matbaatü Mustafa Elbâbi el-Halebî ve Evlâduhu, 1975, II, 225.

belirtir. Ömer b. Abdülaziz, dolandırıcının cezalandırılacağı ve ömür boyu hapsedileceği cevabını verir.⁶⁴⁵

Diğer bir ihtilaf şahitlikle ilgilidir. Hammâd b. Zeyd → Hâlid isnadıyla nakledilen rivayete göre İyâs b. Muâviye yemin etmesini isteyerek Âsım el-Cahderî'nin şahitliğini kabul etmiştir. Huşeym → Muğîra → Şa'bi isnadıyla gelen rivayette Şa'bi Medine ehlinin yemin etmesi şartıyla tek bir kişinin şahitliğini kabul ettiklerini ancak Kufe'de böyle olmadığını belirtir. Ebû Hanife ve ashâbı, Sevrî, Evzâi de bu görüşte olup yeminle birlikte tek bir kişinin şahitliğiyle hükmetmemişlerdir.⁶⁴⁶ Şahitlik konusuyla ilgili diğer bir rivayet çocukların şahitliği ile ilgilidir. Ebû Nuaym → Abdullah b. Habîb b. Ebî Sabit isnadıyla nakledilen rivayete göre İyâs çocukların şahitliğini geçerli görür.⁶⁴⁷ Atâ, Kasım b. Muhammed ve Salim ise büyüyünceye kadar geçerli olmadığını kanaatindedirler.⁶⁴⁸

Abbas ed-Durrî → Müslim b. İbrahim → Hemmâm → Katâde isnadıyla nakledilen rivayete göre İyâs, boşanmada bir erkek ve iki kadının şahitliğini kabul etti. Katâde bunu Hasan'a sorduğunda o kadınların şahitliğinin talakta geçerli olmadığını söyler. Bunun üzerine Adî b. Ertâ, Ömer b. Abdülaziz'e mektup yazarak bu konuyu sorar ve Halife, Hasan'ın görüşünün doğru olup, İyâs'ın hata ettiği cevabını verir.⁶⁴⁹

Gayrimüslim biri Müslüman mirasçısının malının taksimi yapılmadan Müslüman olursa mirastan pay alır. Bu aynı zamanda Hasan b. Ali, İbn Mesud, Hasan, Mekhûl, Katâde, Humeyd'in görüşüdür.⁶⁵⁰

Velayetin satımı ya da hibesi olmaz. Bu görüş sahâbeden; Ömer, Ali, İbn Mesud, İbn Abbas, İbn Ömer'den rivayet edilirken tâbiîn neslinden Said b. Müseyyib, Tâvus, İyâs, Zührî, Ebû Hânife ve ashâbından da nakledilmiştir.⁶⁵¹ Abdussamed → Hammad b. Seleme → Humeyd isnadıyla nakledilen rivayete göre evini on yıllık kiralayıp bu süre dolmadan önce vefat eden kişi hakkında Mekhul; ariyet devam eder

⁶⁴⁵ Abdurrezzak, *el-Musannef*, X, 209; İbn Kudâme, *Şerhu'l Kebir*, X, 239.

⁶⁴⁶ İbn Abdilber, *İstizkâr*, I, 4026.

⁶⁴⁷ Vekî', *Kudât*, s. 208.

⁶⁴⁸ Zafer Ahmed Tehânevî, *Î'lâu's-sünen*, Pakistan: İdâreti'l Kuran ve'l Ulûm İslâmiyye, XV, 219.

⁶⁴⁹ Vekî', *Kudât*, s. 209.

⁶⁵⁰ İbn Kudâme, *Şerhu'l Kebir*, VII, 160, 161.

⁶⁵¹ İbn Kudâme, *Şerhu'l Kebir*, VII, 262, Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, III, 423.

ancak icare (kira) iptal olmuştur derken, İyâs b. Her ikisinin de devam ettiğine hükmeder. İbn Sîrîn ve Eyüb de bu konu ile ilgili olarak hayatta iken sahip olduğu miktar kadar vasiyette bulunabileceğini söyler.⁶⁵²

Küçük çocuğun vasiyeti hususundadır. Yedi yaşına ulaşmamış çocuk ve delilerin vasiyeti fukahanın çoğunluğuna göre geçersizdir. Humeyd, Malik, Evzâi, Şâfîi, Re'y ahabı bu kanaattedir. Bu konudaki tek itiraz İyas b. Muâviye'dendir. O vasiyetin gerçekle mutabakat sağlaması durumunda geçerli olduğunu belirtir.⁶⁵³

Müslim → Ebû Şuayb Abdullah b. Ebî Ubeydullah isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû Şuayb, İyâs'ın halvet ile hükmettiğini görür. Bunu Hasan'a söylediğinde Hasan bunun riya ve şöhret olduğunu söyler. Daha sonra Katâde'ye gelir ve ona da haber verir. Katâde de batıl ve aldatmaca olarak gördüğünü belirtir.⁶⁵⁴

İyâs b. Muâviye'den aktarılan rivayetlere bakıldığında azımsanamayacak bir çoğunluğun sahip olduğu feraset ilmiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir.⁶⁵⁵ Hatta İyâs da kendisi hakkında "Vasit kapısına oturmuş olsam içeri her kimsenin işini ve meşgul olduğu zanaatı bilirim" dediği rivayet olunmaktadır.⁶⁵⁶ İbrâhim b. Mesrûk, kadı olmadan önce İyâs b. Muâviye ile oturduklarını ve hadis ravilerinin hadis yazdığı gibi ve ondan feraset ilmini dinleyip yazdıklarını ifade eder.⁶⁵⁷ İyâs'ın feraset konusundaki üstün ilmine işaret eden çok sayıda rivayet vardır. Bu konu hakkında şu misaller zikredilebilir:⁶⁵⁸

İki köy halkı tavuklarının birbirine karıştığı iddiasıyla İyâs'a gelirler. İyâs, tavukları serbest bırakmalarını söyler. İyâs tavuklar içerisinde taksim yaparak bunlar uzak köyün diğerleri ise yakın köyün der. Bunu nasıl bildiğini sorduklarında yakın köye ait olanların daha sakin ve kendilerini güvende hissettiklerini ancak uzak köye ait olan

⁶⁵² İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, XI, 642.

⁶⁵³ İbn Kudâme, *Muğni*, VI, 558.

⁶⁵⁴ Vekî', *Kudât*, s. 212.

⁶⁵⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Ali b. Senan, *el-Kadi İyas b. Muaviye ve'l-kada bi'l-firase*, Medine : Mektebetu Darü'l-Kitabi'l-İslami, 1911.

⁶⁵⁶ Mizzî, *Tehzibü'l Kemâl*, III, 432.

⁶⁵⁷ Mizzî, *Tehzibü'l Kemâl*, III, 411.

⁶⁵⁸ Konu hakkındaki diğer örnekler için bakınız: Sema'nî, *Ensâbü'l eşraf*, IV, 58, İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, X, 29, Mizzî, *Tehzibü'l Kemâl*, III, 424.

tavuğun kafasını kaldırarak kızgın bir şekilde boyunlarını uzattıklarını gördüğünü söyler.⁶⁵⁹

İbrahim el-Basrî'den nakledilen rivayete göre iki adam biri kıyafetini aldığı iddiasıyla İyâs'a gelirler. Adamlardan biri kıyafetlerini çıkararak nehre girdiğinde daha sonra başkasının da gelip nehre girdiğini ve ondan daha önce çıkararak kıyafetlerini alıp başkasını bıraktığını iddia eder. Kıyafetlerin biri yeşil diğeri kırmızı renktedir. İyâs, bir tarak alarak her iki adamın da saçlarına sürer. Başından kırmızı yün çıkan kişi için kırmızı kıyafet, yeşil yün çıkan kişi için yeşil kıyafet olduğuna hükmeder.⁶⁶⁰

Fatıma b. Muhammed bazı insanların çocuklarından şüphe ettiklerinde İyâs'ı çağırarak onlara ait olup olmadığını haber vermelerini isterdi.⁶⁶¹

3. Değerlendirme

3.1. Kadılar ve Hadis

3.1.1. Hadis Rivayetiyle İlişkileri

Hicri I. Asır müddetince Basra'da 15 kadının görev yaptığı tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi sahâbenin meşhurlarından Ebû Mûsa el-Eşarî (ra) ve İmran b. Husayn'(ra) dır. Diğer on üç kadıya bakıldığında ise İyâs b. Muâviye haricinde tâbiîn neslinden oldukları görülmüştür. Bahsi geçen kadıların hadis rivayetiyle olan ilişkilerine bakıldığında ikisi dışında kayıtsız kalmadıkları söylenebilir. Nitekim yapılan araştırmalar neticesinde on üç kadıdan iki tanesinin hiçbir rivayeti olmadığı, üç tanesinin sadece mevkuf rivayeti bulunduğu, sekiz tanesinin ise hem merfu hem de mevkuf hadisler rivayet ederek aynı zamanda birer hadis ravisi olduğu görülmektedir. Kadıların hadis rivayetiyle bir şekilde irtibatlarının olduğu tespit edildikten sonra bu irtibatın ne derece olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Bu durumda yapılması gereken onlar tarafından rivayet edilen hadislerin sayılarına ve yer aldıkları kaynaklara odaklanmaktır. Mevkuf rivayeti bulunan kadılardan Ebû Meryem el-Hanefî'nin (ö.?) üç, Âmîra b. Yesrîbî'nin (ö.?) bir ve Hişâm b. Hübeyra'nın (ö.81) bir rivayeti bulunmaktadır. Söz konusu üç ravinin hem

⁶⁵⁹ Belâzûrî, *Ensâbü'l Eşraf*, III,68.

⁶⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, III, 424.

⁶⁶¹ İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, X, 23.

sadece mevkuf rivayete sahip olmaları hem de rivayet sayılarının son derece az olması hadis rivayetiyle doğrudan meşgul olmadıkları, son derece zayıf bir irtibatlarının bulunduğunu göstermektedir. Bahsi geçen rivayetler, mevkuf olması sebebiyle *Kütüb-i Sitte* müellifleri tarafından zikredilmemiş, tamamı İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde yer almıştır.

Aynı zamanda birer hadis ravisi olan kadılara bakıldığında ise rivayet sayılarının farklılık arz ettiği ve hadis rivayetleriyle irtibatları hususunda genel bir görüş belirtmenin doğru olmayacağı görülebilir. Bu kadılara ait merfu ve mevkuf rivayet sayısı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Ravi İsmi	Merfu Rivayet Sayısı	Mevkuf Rivayet Sayısı	Toplam Rivayet Sayısı
Abdullah b. Fadâle	2	-	2
Abdurrahman b. Üzeyne	3	2	5
Ubeydullah b. Ebî Bekra	4	1	5
İyâs b. Muâviye	5	-	5
Mûsa b. Enes b. Mâlik	15	6	21
Ebû'l Esved ed-Düelî	19	6	25
Zürâre b. Evfâ	31	4	35
Nadr b. Enes b. Mâlik	32	4	36

Tablo 1: Merfu rivayeti olan kadıların rivayet sayılarını gösteren tablo

Bu raviler içerisinde Abdullah b. Fadâle, Abdurrahman b. Üzeyne, Ubeydullah b. Ebî Bekra ve İyâs b. Muâviye'nin diğerlerine oranla daha az rivayeti bulunduğu görülmektedir. Rivayet ettikleri kişilere bakıldığında ise Abdullah'ın her iki rivayetinin babası Fâdale b. Leysi'ye ve Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın dört rivayetinin tümünün babası Ebû Bekra'ya dayandığı dolayısıyla hadis rivayetinde babalarıyla sınırlı kaldıkları söylenebilir. Bu durum onların rivayetle büyük oranda meşgul olmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Abdurrahman b. Üzeyne ve İyâs b. Muâviye'nin ise aynı şekilde babalarından rivayette bulunmakla birlikte onlar dışında sahâbe ve tâbiûndan da hadis aldıkları tespit edilmiştir. Ancak bu rivayetlerin sayısı oldukça azdır. İlk bölümde de dikkat çekildiği üzere gerek kadılar özelinde gerekse Basra hadis faaliyetinde aile isnadlarının önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Bu tabloyla ilgili olarak dikkat çekilmesi gereken hususlardan biri de fıkıh ile hadis rivayeti arasında ters bir orantı olduğudur. Daha geniş bir şekilde açıklamak gerekirse Basra'da fıkıh ile ön plana çıkan ve genelde fetvaları nakledilen Abdurrahman b. Üzeyne, İyâs b. Muâviye, Hişam b. Hübeyra gibi kadılar çok az sayıda ve genelde mevkuף rivayete sahiptir. Bu onların hadis rivayeti gibi bir amacı olmadığını ortaya koyar. Buna karşılık hadis rivayeti çok olan Nadr b. Enes, Ebû'l Esved, Zürâre b. Evfa ve Mûsa b. Enes b. Mâlik'in ise kendilerinden nakledilen fetvalar yok denecek kadar az olup, fakih kimlikleri ile ön plana çıkmamışlardır. Dolayısıyla bu kişilerin fıkıhtan ziyade öncelikli amaçlarının hadis rivayeti olduğu söylenebilir.

Rivayetlerinin zikredildiğı eserlere bakıldığında büyük çoğunluğunun *Kütüb-i Sitte*'de özellikle *Sahîhayn*'da yer almadığı söylenebilir. Abdullah b. Fadâle'nin 1 rivayeti *Sünen-i Ebû Dâvud*'da, Abdurrahman b. Üzeyne'nin 1 rivayeti *Sünen-i İbn Mâce*'de, Ubeydullah'ın 2 rivayeti *Ebû Davud* ve *İbn Mâce*'de zikredilirken İyâs'ın hiçbir rivayeti *Kütüb-i Sitte* içerisinde yer almamış ancak Buhâri bir rivayetini ta'liklerinde zikretmiştir.

Mûsa ve Nadr b. Enes b. Mâlik, Zürâre b. Evfa ve Ebû'l Esved ed-Düelî ise rivayet sayılarının çokluğu bakımından diğer kadılardan ayrılmaktadır. *Kütüb-i Sitte*'de yer alan rivayetlerine bakıldığında Mûsa b. Enes b. Mâlik'in 6 rivayetinin *Sahîhayn*'da, 4 rivayetinin *Sünen-i Erbâa*'da; Nadr b. Enes'in, 9 rivayetinin *Sahîhâyn*'da, 5 rivayetinin *Sünen*'lerde, Ebû'l Esved'in 9 rivayetinin *Sahîhâyn*'da 7 rivayeti *Sünen-i Erbaâ*'da ve son olarak Zürâre b. Evfâ'nın 10 rivayetinin *Sahîhayn*'da, 15 rivayetinin ise *Sünen-i Erba*'da olduğu tespit edilmiştir.

Kadıların cerh-ta'dil durumlarına bakıldığında ise genel olarak hepsinin makbul ve sika kabul edildiğı ancak rivayet sayısı az olan ravilerin durumu hakkında ta'dil ya da tecrihe delalet edecek bir ifadenin kullanılmayıp rivayet ettikleri kişilerin zikri ile yetinildiğı görülmektedir. Kadılığın hafıza üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu belirtilen yahut siyasetle olan yakın ilişkisinden dolayı cerh edilen bir ravi de olmaması bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir husustur. Ayrıca kadıların verdiği hükümlerin adaletlerine tesirine dair bir bulguya da ulaşılamamıştır.

3.1.2. Basra Hadis Faaliyetine Etkileri ve Rivayet Kaynakları

Bir hadis ravisinin yaşamını sürdürdüğü coğrafi bölge ile hadis rivayeti arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu ilişki aynı zamanda çift yönlü olup ravinin yaşadığı bölgedeki hadis faaliyetlerinden etkilenmesini ve etkilemesini içinde barındırır. Söz konusu etkiyi tespit etmenin yolu ravinin kendisinden hadis aldığı hocalarını dolayısıyla ravinin hadis kaynaklarını, bunun yanında raviden rivayette bulunan öğrencilerini tespit etmekle mümkündür.

Basra kadılarına bakıldığında en çok hadis rivayetine sahip olanın Nadr b. Enes b. Mâlik olduğu bilinmektedir. Onun rivayette bulunduğu kişilere bakıldığında 32 merfu rivayetin 18 tanesinin Beşîr b. Nehîk isimli bir tabiinden, 11 tanesinin babası Enes b. Malik'ten (ra), 2 tanesinin Zeyd b. Erkam'dan (ra) ve 1 tanesinin de İbn Abbas'tan rivayet edildiği görülmektedir. Beşîr b. Nehîk'ten olan rivayetleri hem sayısı hem de Beşîr'in tâbiîn tabakasından olması sebebiyle dikkat çekmektedir. Beşîr b. Nehîk, Sedus kabilesine mensup Basralı bir ravidir.⁶⁶² İbn Hacer, üçüncü tabakadan olduğunu belirtirken, İbn Hayyât da aynı zamanda Basra kurrâlarından olduğuna dikkat çeker.⁶⁶³ Ebû Hureyre'den (ra) 207, Beşîr b. Sa'd'dan (ra) –İbn Hasâsiyye- 18 rivayeti vardır. Dolayısıyla onun rivayet bakımından asıl kaynağının Ebû Hureyre olduğu söylenebilir. Burada özellikle belirtilmesi gereken husus Nadr b. Enes'in, Beşîr b. Nehîk'ten gelen rivayetlerin tümünün Ebû Hureyre'den (ra) rivayet edilmiş olmasıdır. Bu bilgiye binâen Nadr b. Enes'in asıl amacının Ebû Hureyre'nin rivayetlerine ulaşmak olduğu söylenebilir.

Beşîr b. Nehîk'in, Ebû Hureyre'den (ra) olan rivayetlerinin çokluğu onun bu sahabî ile uzun mülazemetinin olduğu izlenimini veriyor olsa da böyle bir durum söz konusu değildir. Hatta Tirmiz'den gelen bir nakle göre İmam Buhârî onun Ebû Hureyre'den hadis işitmediğini ifade eder. Yahya b. Said'den gelen rivayete göre ise Beşîr, Ebû Hureyre'nin hadislerinin yazılı olduğu bir kitapla Ebû Hureyre'ye gelerek kitaptaki hadisleri ona okur ve “Bu hadisleri senden işittim mi?” der. Ebû Hureyre de

⁶⁶² Buhârî, *Târihu'l kebîr*, II, 105,

⁶⁶³ İbn Hacer, *Takrîbü't Tehzîb*, I, 125; İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, I, 413; İbn Hayyât, *et-Tabakât*, I, 199.

“evet” cevabını verir.⁶⁶⁴ Beşîr b. Nehîk; İclî, Nesâî, İbn Hibbân, ve İbn Hacer tarafından güvenilir (ثقة) olarak nitelendirilirken, Ebû Hâtim hadislerinin haram helal konularında delil olarak kullanılmayacağını (لا يحتج بحديثه) ifade eder.⁶⁶⁵

Nadr’ın, Enes b. Mâlik’ten (ra) merfu ve mevkuf olmak üzere 15 rivayeti bulunmaktadır. Babasıyla olan yakınlığına rağmen onun bu derece az rivayete sahip olması dikkat çeken bir durumdur. Bu durum ise Enes b Mâlik’in oğullarına karşı çok rivayette bulunmaktan kaçınması ile açıklanabilir. Nitekim Sabit el-Bünâni’den nakledildiğine göre Enes b. Malik’in oğulları babalarına, kendilerine neden yabancılara hadis naklettiği kadar kendilerine hadis rivayet etmediğini sorarlar. Enes b. Malik (ra) de çok rivayet edenin terk edileceğini söyler. Âlimler, terk edilmenin sebebini rivayetlerin çoğalması sebebiyle hataların da çoğalması olarak açıklamışlardır.⁶⁶⁶

Nadr b. Enes’ten en çok rivayette bulunan öğrencisine bakıldığında Katâde b. Diâme es-Sedûsî (ö. 117/735) olduğu görülmektedir. 36 rivayetin 24’ü onun tarafından rivayet edilmektedir. Katâde’nin ise hicri II. asırda Basra’da hadis rivayetiyle bilinen ravilerin en meşhurlarından olduğu görülmektedir.

İkinci olarak en çok rivayette bulunan öğrencisinin Harb b. Meymûn olduğu tespit edilmiştir. Az sayıda hadise sahip olan Harb, Nadr b. Enes’in kölesi olup 16 rivayeti -ki bu sayı tüm rivayetlerinin çoğunluğuna tekâbül etmektedir- Nadr’a dayanmaktadır.⁶⁶⁷ Kaderi görüşlere sahip olduğu belirtilen Harb, cerh- tadil âlimlerinin genel kanaatine göre sadûktur. Ancak iki tane Harb b. Meymun olması zaman zaman karışıklığa sebep olmuştur. Hâtîb el-Bağdâdî, Ebû Hattâb künyesiyle bilinen Harb’in Nadr b. Enes’ten rivayeti bulunduğunu ve güvenilir (ثقة) olduğunu söyler.⁶⁶⁸ Zehebî de bu görüşe katılmaktadır. İbn Adî, Basra’nın müçtehit, âbid ve salihlerinden olduğunu hadisinin metruk olmadığını ifade eder.⁶⁶⁹ İbn Hacer ise saduk olduğunu

⁶⁶⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 223.

⁶⁶⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 71; İclî, *Marifetü’s sikât*, I, 249; İbn Hacer, *Takrîbü’t tehzîb*, I, 125; İbn Hacer, *Tehzîbü’tTehzîb*, I, 413, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t ta’dîl*, II, 380, el-Bacî, *et-Ta’dîl ve’t tecrîh*, I, 417.

⁶⁶⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 22; Belhî, Ebû Kasım Abdullah, *Kâbulü’l ahhâr ve ma’rifeti’r ricâl*, Beyrut: Dâru’l Kütüb el-İlmiyye, I, 110.

⁶⁶⁷ İbn Adiy, *el-Kâmil*, II, 418.

⁶⁶⁸ Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi’l Kemâl*, IV, 26.

⁶⁶⁹ İbn Adiy, *el-Kâmil*, II, 418.

kanaatindedir.⁶⁷⁰ İbn Hibbân ise onlara muhalefet ederek çok zayıf olduğunu belirtir.
(وهو واه)⁶⁷¹

Sonuç olarak Nadr b. Enes'in merfu ve mevkuf rivayetlerinin 3'ü dışındaki hepsi Beşîr b. Nehîk ve babası Enes b. Malik'e dayanmaktadır. Dolayısıyla onun hadis rivayetindeki kaynağının Basra olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber onun Basra'da bulunan İmran b. Husayn, Ebû Mûsa el-Eşarî gibi diğer sahabîlerden rivayetinin olmaması dikkat çekmektedir. Ondan rivayette bulunan öğrencilerine bakıldığında her ikisinin de Basralı olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Nadr b. Enes'in gerek rivayet aldığı gerekse kendisinden hadis rivayetinde bulunan kişiler aracılığıyla Basra'daki hadis faaliyetinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum aynı zamanda onun özel olarak hadis toplama gibi bir gayretinin bulunmadığına da işaret etmektedir.

Nadr b. Enes'ten sonra en çok rivayete sahip olan kadının Zürâre b. Evfâ olduğu görülmektedir. Onun rivayet aldığı hocalarına bakıldığında 8 rivayetinin tâbiîn neslinden olan Sâid b. Hişâm'dan, 8 rivayetinin Ebû Hureyre'den, 4 rivayetinin İbn Abbas'tan (ra), 3 tanesinin İmran b. Husayn'den (ra), kalan rivayetlerin ise farklı sahâbe ve tâbiûndan oldukları tespit edilmiştir. Bu durum onun tek bir sahâbe ile sınırlı kalmadığını göstermekle beraber onun her hangi bir sahâbeden çok hadis rivayet edecek kadar mülazemeti bulunmadığını da ortaya koymaktadır. Zürâre'nin rivayetleri içerisinde Ebû Hureyre'ye ve tâbiîn tabakasından olup aynı zamanda Enes b. Mâlik'in amcasının oğlu olan Sad b. Hişâm'a ait olan rivayetler sayısının çokluğuyla dikkat çekmektedir. Tabakaları birbirinden çok farklı olmayan iki kişinin diğerinden bu derece fazla rivayette bulunması ilk bakışta garip karşılanırsa da Zürâre'nin Sa'd'den olan rivayetlerinin biri dışında hepsinin aslında Hz. Aişe'ye (ra) dayandığı görülmektedir. Dolayısıyla Zürâre b. Evfâ'nın asıl amacının Hz. Aişe'den (ra) gelen hadisleri rivayet etmek olduğu söylenebilir. Onun aynı zamanda fikhî ile öne çıkan bir âlim olduğu göz önünde bulundurulduğunda Hz. Aişe'nin rivayetlerine olan rağbeti daha anlaşılır hale gelmektedir. Tüm bunlara ek olarak Sad b. Hişâm'ın, Zürâre'nin komşusu olmasının da

⁶⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't tehzîb*, I, 158.

⁶⁷¹ İbn Hibbân, *es-Silkât*, VIII, 213.

ondan rivayette bulunmasını kolaylaştırdığı düşünülebilir.⁶⁷² Onun ikinci en çok rivayette bulunduğu hocası Ebû Hureyre (ra)'dir. Bu durum onun hadis rivayetinde Medine'den büyük oranda istifade ettiğini ortaya koymaktadır. Zürâre'nin İbn Abbas (ra) ve İmrân b. Husayn (ra) ve Muğîra b. Şu'be'den (ra) de rivayette bulunarak Basra'daki hadis faaliyetlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Ancak onun Enes b. Mâlik (ra) gibi yirmi yılı aşkın bir süre Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan bir sahâbeden sadece bir rivayetinin bulunması dikkat çeken bir durumdur. Ebû Mûsa el-Eşarî ile görüştükleri, hatta Ebû Mûsa'nın ona Hz. Ömer'in yazmış olduğu bir mektubu okuttuğu bilinmesine rağmen Ebû Mûsa'dan (ra) rivayetinin olmaması ilginçtir.⁶⁷³ Bunun dışında onun Abdurrahman b. Ebzâ (ra), Muğîra b. Şube (ra), Malik b. Hâris, Üseyr b. Câbir, İbn Mes'ud'dan (ra) da birer rivayette bulunarak Kufe'nin hadis kaynaklarından istifa ettiği görülmektedir.

Zürâre'den rivayette bulunan öğrencilerine bakıldığında birinci sırada Katâde'nin geldiği tespit edilmiştir. Katâde'nin ondan 28 rivayeti vardır. Onun dışında asıl olarak Mekkî olup daha sonra Basra'ya yerleşen Ali b. Zeyd b. Cüdân'ın merfu ve mevkuf 5 rivayeti bulunmaktadır. Alî b. Zeyd, muhaddisler tarafından güvenilir bir ravi olarak görülmez. Nitekim Yahya b. Mâin hadis alanında bir değeri bulunmadığını (ليس بشيء) ve rivayetlerinin delil olarak kabul edilemeyeceğini belirtir.⁶⁷⁴ (ليست بحجة) Yahya b. Saîd ise ondan bir tane hadis rivayet etmiş daha sonra onu terk ederek hadislerinden kaçınmıştır.⁶⁷⁵ Ebû Zür'a, Nesâi ve Dârekutnî de onun zayıf olduğunu belirtir.⁶⁷⁶ İbn Adîy ise Basralı ya da başka kimselerin onun hadisinden imtina ettiklerini görmediğini, oldukça koyu bir şîi olup, zayıf kabul edildiğini, hadislerinin araştırma amaçlı yazılabileceğini ifade eder.⁶⁷⁷ Zürâre'den rivayette bulunan diğer raviler Avf b. Ebî Cemîle el-A'rabî⁶⁷⁸ ve Behz b. Hakîm b. Muâviye⁶⁷⁹ ve Dâvud b. Ebî Hind⁶⁸⁰ Basralı güvenilir (ثقة) ravilerdendir. Avf'ın 3 ve diğerlerinin ise 2'şer rivayetleri bulunmaktadır.

⁶⁷² Said b. Hişam'la olan yakınlığına dair bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, "Salat", 4714.

⁶⁷³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 232.

⁶⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XX, 434; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't- ta'dîl*, VI, 186.

⁶⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, III, 160; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't- ta'dîl*, VI, 186.

⁶⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XX, 434.

⁶⁷⁷ İbn Adiy, *el-Kâmil*, VI, 333.

⁶⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, III, 336; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XII, 437.

⁶⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, VII\ 202; İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, I, 475

Sonuç olarak Zürâre b. Evfâ'nın rivayet kaynağı bakımından Basra, Medîne ve Kufe'ye dayandığı görülmektedir. Ancak bunlar içerisinde Basra'nın ağır bastığı, Medine ile ilgili olarak ise Ebû Hureyre ve Hz. Aişe'nin rivayetlerine önem verdiği söylenebilir. Ondan rivayet eden öğrencilerinin tümü ise Basra'lıdır. Özellikle Katâde vasıtası ile Basra'daki hadis faaliyetlerine katkı sağlar.

Rivayet sayısı bakımından diğerlerine kıyasla daha fazla rivayeti olan diğer bir kadı Ebû'l Esved ed-Düelî'dir. Onun rivayet ettiği sahâbelere bakıldığında Ebû Zer'den 8, Hz. Ömer'den 3, Muaz b. Cebel, Hz. Ali, İmran b. Husayn ve İbn Mesud'dan 2'şer rivayeti, İbn Abbas ve Ebû Mûsa el-Eşarî'den 1'er rivayeti olduğu görülmektedir. Ebû'l Esved'in rivayetleri arasında Ebû Zer'den olan rivayetleri sayısıyla dikkat çekmektedir. Nitekim o "Resullullah'ın (sav) ashabını gördüm ancak onlar içinde Ebû Zer'in (ra) bir benzerini görmedim." diyerek ona ve rivayetlerine olan ilgisini ortaya koymaktadır.⁶⁸¹ Bu bilgi onun öncelikli rivayet kaynağının Basra olmadığını ortaya koymaktadır. Rivayet ettiği sahâbîler arasında Basralı olanlar İmran b. Husayn ve Ebû Mûsa el-Eşarî'dir. Ancak bu rivayetlerin çok az olup, ek olarak Enes b. Malik, Semura b. Cündüb, Ebû Bekra, Abdullah b. Muğaffel gibi Basra'da bulunan diğer sahâbîlerden de rivayet etmektedir.

Ondan rivayet eden öğrencileri incelendiğinde ise muteber kaynaklardaki rivayetlerin çoğunluğunun oğlu Ebû Harb ve Yahya b. Ya'mer yoluyla geldiği görülmektedir. Ebû'l Harb, cerh- tadil kitaplarında güvenilir (ثقة) bir ravi olarak yer alır. Adının Amr b. Ali olduğunu belirten İbn Hibban ona *es-Sikât*'ında yer verir. İbn Abdilber de onun güvenilir (ثقة) olduğu kanaatini taşımaktadır. Halife b. Hayyât ve İbn Sa'd onu ikinci derecedeki Basra kurrâsı arasında zikrederler. Babasının dışında Abdullah b. Amr b. Âs'dan rivayetleri bulunmaktadır. Ondan en çok rivayette bulunanlar ise Davud b. Ebî Hind ve Katâde'dir. Bununla beraber onun dikkat çekilen yönü nahvi babasından öğrendiği ve iyi bir şair olduğudur. Haccac tarafından Irakta bulunan Cevha bölgesinin valiliğiyle görevlendirilmiştir.⁶⁸²

⁶⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, VIII, 461; İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, I, 572.

⁶⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21976.

⁶⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü't- Tehzîb*, IV, 509.

Diğer bir öğrencisi olan Yahya b. Ya‘mer ise dil konusundaki bilgisiyle öne çıkmaktadır. İbn Hibbân, *es-Sikât*’ında Yahya’nın yaşadığı zamanın en fasihlerinden ve dil konusunda en maharetlilerinden olduğunu belirtir.⁶⁸³ Nahiv ve dil konusundaki ilmini Ebû’l Esved’den almıştır. Hârûn b. Mûsa onun Mushafı ilk noktlayan kişi olduğunu söyler.⁶⁸⁴ Cerh-tadil durumuyla ilgili olarak ise güvenilir bir ravi olduğu belirtilmektedir. Ebû Zûr‘a, Nesâi ve İbn Ebî Hâtim güvenilir (ثقة) bir ravi olduğunu dile getirir.⁶⁸⁵ Yahya b. Ya‘mer, Kuteybe b. Müslim tarafından Nisabur ve Merv kadılığına atanmıştır. Ondan en çok rivayette bulunan raviler Abdullah b. Büreyde b. Hasîb ve Yahya b. Ukeyl’dir. Her iki ravinin Merv’de ikâmet ettiği göz önünde bulundurulduğunda Yahya b. Ya‘mer’in hadis rivayeti hususunda Basra’dan ziyade Merv’de etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Ebû’l Esved’den rivayet eden diğer öğrencilerine bakıldığında birçoğunun Basra dışında farklı bölgelerden olduğu görülmektedir. Ebû’l Esved ed-Düelî’nin çok sık seyahatte bulunduğu bu sebeple kendisine eğer evde oturursan bu senin ve beden için daha rahat olur denildiği bilinmektedir. Ebû’l Esved de bu tavsiye karşısında “Bu doğru ancak ben seyahat ettiğim zaman mesrur oluyorum, evde kaldığım zaman duymayacağım haberler öğreniyorum.” cevabını verir.⁶⁸⁶ Bu rivayet ondan hadis alanların farklı bölgelerde olmasını açıklar niteliktedir.

Bu bilgiler ışığında Ebû’l Esved ed-Düelî’nin öncelikli rivayet kaynağının Basra olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte onun dil ilimlerindeki bilgisi hadis rivayetini etkilediği görülür. Dil konusunda önde gelen isimlerden olup bu bilgisini Ebû’l Esved’den alan Yahya b. Ya‘mer ve oğlu Ebû’l Harb aynı zamanda ondan en çok rivayette bulunan ravilerdendir. Bunun yanında sahip oldukları resmi görevler vesilesiyle hadislerinin Basra dışında Merv ve Horasan’ da yayılmasını sağlamışlardır. Ebû’l Esved’in hadis rivayetiyle meşguliyeti söz konusu olduğunda gerek dayandığı kaynaklar gerekse kendisinden rivayette bulunanların farklı bölgelerde ikamet etmesi sebebiyle Basra’daki hadis faaliyetlerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

⁶⁸³ İbn Hibban, *es-Sikât*, V, 323.

⁶⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 401.

⁶⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l Kemâl*, XXXII, 53; İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 196.

⁶⁸⁶ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XXV, 197.

Mûsa b. Enes b. Mâlik'in ise babası dışında kimseden rivayeti olmadığı görülmektedir. Ek olarak onun hem rivayetlerinin azlığı hem de sağlamlık yönünden Enes b. Malik'ten (ra) en çok hadis rivayet eden ravilerden sayılmamaktadır. Bu durum onun hadis rivayetiyle yoğun bir meşguliyetinin olmadığı izlenimini vermektedir. Rivayet kaynaklarına bakıldığında tek ve yegâne hocasının babası olduğu dolayısıyla hadis rivayetindeki tek kaynağının da Basra olduğu görülmektedir.

Mûsa b. Enes'ten rivayet edenlere bakıldığında İbn Avn⁶⁸⁷, Şu'be⁶⁸⁸, Âsım el-Ahvel⁶⁸⁹, Abdullah b. Muhtar⁶⁹⁰, Humeyd et-Tavîl⁶⁹¹, Abdullah b. Ebî Yezid⁶⁹², Mekhûl⁶⁹³, Muhammed b. Râşid⁶⁹⁴, İshak b. Osman⁶⁹⁵ olduğu görülmektedir. Bu ravilerden Humeyd'in 3, İbn Avn ve Şu'be'nin 2'şer rivayeti bulunup diğerleri sadece tek bir rivayete sahiptir. Dolayısıyla Mûsa b. Enes'in hadislerini talep eden bir cemaatinin ya da bir öğrencisinin olduğunu söylemek mümkün değildir. Buradan onun Basra'daki hadis rivayetinde aktif bir rol oynamadığı ve hadis rivayeti açısından merkezi bir kişi olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak söz konusu raviler içerisinde Mekhul dışındakilerin Basralı olmasına binâen hadislerinin Basra'da bilindiği söylenebilir. Sonuç olarak Mûsa b. Enes'in hem rivayet alma hem de rivayette bulunma açısından Basra ile sınırlı kaldığı, hadislerinin diğer bölgelerde yayılmadığı mülahaza edilmektedir.

⁶⁸⁷ Abdullah b. Amr. Basralı tâbiin âlimlerinin büyüklerindedir. H. 150 yılında vefat etti (İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, II, 398).

⁶⁸⁸ Şu'be b. Haccâc b. El-Verd el-Atakî, Basralı büyük hadis hafızıdır. H. 160 yılında vefat etti (İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, VI, 54).

⁶⁸⁹ Asım b. Süleyman el-Ahvel. Basralı hadis hafızlarından. H. 141 yılında vefat etti. (İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, II, 252).

⁶⁹⁰ Abdullah b. Muhtar. Basralı tâbiin neslinden güvenilir kabul edilen bir ravidir. H. 121 yılında vefat etti. (İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, II, 429).

⁶⁹¹ Humeyd b. Ebi Humeyd et-Tavîl, Basralı tâbiin neslinden bir ravidir. Güvenilir kabul edilmekle birlikte tedlis yaptığı belirtilmiştir. H. 140 yılında vefat etti. (İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, I, 493).

⁶⁹² Abdullah b. Ebî Yezîd, Ebû Abdurrahman. İbn Hacer, yedinci tabakadan olup makbul bir ravi olduğunu belirtir. (İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, II, 460).

⁶⁹³ Mekhul b. Ebî Müslim, Şam'ın fakihî olmakla meşhur olup irsal yaptığı belirtilmektedir. H. 112 yılında vefat etti. (İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, IV, 148).

⁶⁹⁴ Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî, Basralı'dır. İbn Hacer, yedinci tabakadan makbul bir ravi olduğunu belirtir. (İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, III, 559).

⁶⁹⁵ İshak b. Osman, Ebû Yakup, Basralı güvenilir ravilerdendir. (İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, I, 125).

Az sayıda hadis rivayetine sahip olan İyâs b. Muâviye'nin ise 2 hadisi babası Muaviye b. Kurra'dan rivayet ettiği bunun dışındaki bir rivayetinin Enes b. Mâlik'ten diğer rivayetinin ise Saîd b. Cübeyr'den olduğu görülmektedir. Bu yönüyle onun rivayet kaynağı olarak Basra'dan istifade ettiği söylenebilir. Ondan rivayette bulunanlar ise meçhul bir ravi olduğu söylenen Halife b. Humejd,⁶⁹⁶ ve zayıf olduğu belirtilen Abdülhamîd b. Sevvâr'dır.⁶⁹⁷ Bu bilgiler ışığında İyâs'ın Basra hadis faaliyetlerinde etkili olmadığını görmek mümkündür.

Diğer bir kadı olan Ubeydullah b. Ebû Bekra'ya bakıldığında merfu rivayetlerinin tümünün babası Ebû Bekra'ya dayandığı görülmektedir. Bu nedenle onun hadis rivayetinde Basra'dan etkilendiği söylenebilir. Ancak Basra'da diğer sahâbîlerin mevcudiyeti ve Ubeydullah'ın babasından dahi az sayıda rivayeti olduğu göz önünde bulundurulduğunda onun hadis rivayetiyle sıkı bir bağlantısının olmadığı sonucuna ulaşılabilir. İbn Ebî Bekra'dan rivayette bulunan ravilerin de hadis rivayetiyle meşhur ve maruf olmadıkları tespit edilmiştir. Sabit b. Ubeydullah, İbn Ebî Bekra'nın oğlu olup babasından ve dedesinden rivayetleri vardır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'nda zikretmiş bununla beraber el-Ezdî'nin onu zayıf gördüğüne (ضعفه) yer verilmiştir.⁶⁹⁸ Bekkâr b. Abdülaziz ise Ubeydullah'ın diğer oğludur. Babası ve halası Keyse'den rivayetleri vardır.⁶⁹⁹ Ebû Asım en-Nebîk gibi güvenilir Basralı ravilerin ondan rivayette bulunduğu zikredilmiştir⁷⁰⁰. Cerh-tadil durumu hakkında Yahya b. Maîn'den iki farklı rivayet zikredilir. İlk rivayette salih (صالح) olduğu geçerken ikincisinde ise rivayetinin hiçbir kıymetinin olmadığı (ليس حديثه بشيء) ibaresi yer almaktadır.⁷⁰¹ İbn Adiy ise onun hadisi yazılabilecek zayıf raviler arasında yer aldığını ifade eder.⁷⁰² Diğer ravi Said b. Cuhmân ise Ebû Hafs es-Eslemî künyesiyle bilinmekte olup, Basralı'dır. Rivayet sayısı son derece az olan Said hakkında cerh-tadil âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Yahya b. Maîn,

⁶⁹⁶ Zehebî, *Lisânü'l mîzân*, III, 378.

⁶⁹⁷ Zehebî, *Lisânü'l mîzân*, V, 72.

⁶⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 124; İbn Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *ed-Duafâ ve'l metrûkîn*, Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, I, 158; İbn Hacer, *Lisânü'l mîzân*, Beyrut: Dâru'l A'lemî li'l-Matbuât, II, 78.

⁶⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzibü't Tehzib*, I, 419.

⁷⁰⁰ İbn Adiy., *el-Kâmil*, II, 43.

⁷⁰¹ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve ta'dil*, II, 408; Yahya b. Maîn, Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *Tarih-u İbn Maîn*, (Durî Rivayeti), Mekke: Merkezü el-Bahsi'l İlmî ve İhyâu Tûrâsi'l İslâmî, IV, 86.

⁷⁰² İbn Adiy, *el-Kâmil*, II, 43.

güvenilir (ثقة) olduğunu söylerken İbn Cevzî hadisiyle amel edilemeyeceğini (لا يحتج) (بحدیثه) belirtir.⁷⁰³

Sonuç olarak İbn Ebî Bekra'nın sadece babasından rivayeti bulunduğu ve bu rivayetlerin Saîd b. Cuhmân dışında oğulları tarafından rivayet edildiği görülmektedir. Bu durum onun hadis faaliyetlerinin daha çok aile isnadları olduğunu göstermektedir. Özellikle Basra'nın en önemli muhaddislerinden biri olan İbn Sîrîn'in, Ubeydullah'tan hadis rivayetinde bulunmak yerine mirasla ilgili bir görüşünü zikretmesi onun hadis ilmi açısından durduğu yerle ilgili bir fikir verebilir.

Az sayıda hadis rivayeti bulunan Abdurrahman b. Üzeyne'ye bakıldığında ise iki rivayetinin babasından, diğerlerinin Ebû Zer, Ebû Hureyre ve İbn Abbas'tan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla onun hadis kaynağının tek bir bölge olmadığı anlaşılmaktadır. Ondan rivayette bulunan öğrencilerine bakıldığında Ebû Kesîr es-Suheyâmî ve Yahya b. İshak'ın Basralı oldukları görülmektedir. Ebû Kesîr, Ebû Hâtim, Ebû Davud ve Nesâî tarafından güvenilir (ثقة) olarak görülmüştür.⁷⁰⁴ Yahya b. İshak'ın da güvenilir (ثقة) olduğunu belirtilmiş ancak Ahmed b. Hanbel hadisinde nekaret olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁵ Ondan rivayette bulunan diğer raviler; Amr b. Abdullah Ebû İshak es-Sebî' ve Hasan b. Abdullah el-Uranî Kufe'lidir. Yahya b. Maîn, Nesâî ve İclî, Ebû İshak'ı güvenilir (ثقة) olarak nitelendirirken⁷⁰⁶ Hasan b. Abdullah da muhaddislerin genel kanaatine göre güvenilir kabul edilmiş, Ebû Zûr'a, İclî, İbn Hacer, güvenilir (ثقة) olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁷

Abdurrahman b. Üzeyne hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa onun oldukça az sayıda hadis rivayetine sahip olduğu bu rivayetlerin de farklı bölgedeki sahâbîlere dayandığı görülmektedir. Dolayısıyla onun hadis kaynağının Basra olmadığını söylemek mümkündür. Rivayetlerinin ise Basralı ve Kufeli raviler tarafından rivayet edildiği tespit edilmiştir.

⁷⁰³ İbn Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 315.

⁷⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzibü't Tehzîb*, IV, 577.

⁷⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzibü't Tehzîb*, IV, 338.

⁷⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzibü't Tehzîb*, III, 284.

⁷⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzibü't Tehzîb*, I, 401; İbn Hacer, *Takrîbü't Tehzîb*, I, 239.

Merfu rivayete sahip olan son kadı Abdullah b. Fadâle'dir. İki rivayeti de babası Fadâle'ye ait olurken ondan rivayette bulunanların Ebû'l Harb ve Dâvud b. Ebî Hind olduğu görülmektedir. Dolayısıyla onun gerek rivayet aldığı gerekse ondan rivayette bulunanlar açısından kaynağının Basra olduğu söylenebilir. Ancak az sayıda rivayete sahip olması sebebiyle hadis faaliyetlerinde etkili olmamıştır.

Sadece mevkuf rivayeti olan kadılara bakıldığında bu rivayetlerin Hz. Ömer (ra), Hz. Osman (ra), İbn Ömer (ra), Übey b. Ka'b (ra) gibi Basra'nın dışında büyük sahâbelere dayandığı görülmektedir.

3.1.3. Rivayetlerinin İçeriği

Kadılık mesleği diğer resmi vazifelerden farklı olup devamlı surette fıkıhla bağlantı içerisinde olmayı gerektirir. Bu durumda aynı zamanda bir hadis ravisi olan kadıların fıkıhla iştiğal etmelerinin, rivayet ettikleri hadislerde fikhî içerikli olanları tercih etmelerinde etkili olup olmadığı üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur.

Basra kadılarından sadece mevkuf rivayete sahip olan Ebû Meryem el-Hanefî, Amîra b. Yesribî ve Hişâm b. Hübeyra'nın rivayetlerinin tümünün fıkıhla ilgili olduğu görülmektedir. Söz konusu rivayetlerin umumiyetle Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Ömer ve İbn Abbas'ın görüşleri olduğu görülmektedir. Ek olarak hem merfu hem mevkuf rivayete sahip kadılardan Zürâre b. Evfâ'nın 35 rivayetinin 18'i, Nadr b. Enes'in 36 rivayetinin 21'i, Abdurrahman b. Üzeyne'nin 5 rivayetinin 4'ü, Abdullah b. Fadâle'nin 2 rivayetinden 1'i fıkıhla ilgilidir. Bu kadılar için fıkıh ilgilerinin hadis rivayetlerinin içeriğinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Fikhî hadislerin kaynağına bakıldığında; Nadr b. Enes'in rivayet ettiği hadislerden 15 tanesinin Beşîr b. Nehk yoluyla Ebû Hureyre'ye dayandığı, 5 tanesinin ise babası Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği görülmektedir. Bu durum onun fikhının büyük oranda babasından çok Ebû Hureyre'ye dolayısıyla Medine'ye dayandığını göstermesi bakımından önemlidir. Zürâre b. Evfâ'nın fikhî rivayetleri arasında ise baskın bir kaynak olmayıp 5 tanesi Ebû Hureyre'den (ra), 4 tanesi Hz. Aişe'den (ra), 2 tanesi İmran b. Husayn'dandır (ra). Bu sayılar içerisinde dikkat çeken ise Basra menşeli rivayetlerin azlığıdır. Abdurrahman b. Üzeyne'nin fıkıhla ilgili rivayetlerinin ise babasından, İbn Abbas'tan ve Ebû Hureyre'nin görüşlerinden oluştuğu görülmektedir.

Fıkıhla bağlantı halinde olmak bazı kadılar için fikhî içerikli hadislerin tercih edilmesinde etkili olmamıştır. Fıkıhıyla meşhur bir kadı olan İyâs b. Muâviye'nin 5 rivayetinden 'il, Ebû'l Esved ed-Düeli'nin 25 rivayetinden 4'ü, Mûsa b. Enes b. Mâlik'in 21 rivayetinden 7'si, Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın 5 rivayetinden 2'si fıkıhla ilgilidir.

Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus mevkuf rivayetlerin merfulara göre daha çok fikhî muhtevaya sahip olmalarıdır. Nitekim daha önce de geçtiği üzere sadece mevkuf rivayete sahip olan kadıların rivayetleri tümüyle fıkıhla ilgiliyken Abdurrahman b. Üzeyne ve Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın mevkuf rivayetlerinin tümü, Mûsa b. Enes'in 6 mevkuf rivayetinin 5'i, Nadr b. Enes'in 4 mevkuf rivayetinin 3'ü, Zürâre b. Evfâ'nın 4 mevkuf rivayetinin 2'si fikhî içeriğe sahiptir.

Basra'nın itikadî açıdan karışık toplumsal yapısının da hadis rivayetiyle ilgilenmeye sevk ettiği görülmektedir. Daha önce yer verildiği üzere İmran b. Husayn(ra), Ebu'l Esved ed-Düeli'nin düşüncelerini anlamak amacıyla kaderi görüşleri benimsemiş gibi görünür.⁷⁰⁸ Diğer bir rivayette ise Ebû'l Esved, kaderî görüşe sahip biriyle münazara yapar ve kaybeder. İmran b. Husayn'e (ra) gelerek ona bu konu hakkında kendisine yardımcı olacak bir hadis bilip bilmediğini sorar. Daha sonra İbn Mes'ud'a giderek aynı soruyu ona da sorar ve İmran b. Husayn'ın (ra) rivayet ettiği hadisi ondan da dinler.⁷⁰⁹

Tablo 2: Kadılara Ait Fikhî Rivayetlerin Sayılarını Gösteren Tablo

Ravi İsmi	Fıkıhla İlgili Rivayet Sayısı	Fıkıh Dışındaki Konularla İlgili Rivayet Sayısı	Toplam Rivayet Sayısı
Ebû Meryem Hanefî	3	-	3
Amîra b. Yesribî	1	-	1
Hişam b. Hübeyra	1	-	1
Abdullah b. Fadâle	2	-	2

⁷⁰⁸ Müslim, "Kader", I; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 60; Taberânî, *el-Mu'cemü'l kebîr*, X, 232.

⁷⁰⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l kebîr*, X, 232, XVIII, 223.

Abdurrahman b. Üzeyne	4	1	5
Ubeydullah b. Ebî Bekra	4	1	5
İyâs b. Muâviye	1	4	5
Mûsa b. Enes b. Mâlik	7	14	21
Ebû'l Esved ed-Düelfî	4	21	25
Zürâre b. Evfâ	18	17	35
Nadr b. Enes	21	15	36

3.2. Kadılar ve Fıkıh

3.2.1. Fikhî Yetkinlikleri ve Kaynakları

Basra kadılarının Kûfe ve Medine kadıları ile kıyaslandığında fikhî yetkinlikleri ve davalarda verdikleri isabetli kararlar ile öne çıktıklarını söylemek çok mümkün görünmemektedir. Hicri I. asırda Basra'da görev yapan kadılar içerisinde fikhî açıdan en yetkin olanlarının Hişâm b. Hübeyra, Abdurrahman b. Üzeyne ve İyâs b. Muâviye olduğu söylenebilir. Nitekim bu konuda nakledilen “Dört Basra kadısı vardır ki Basra’da hiçbir kadı onlar gibi hükmetmemiştir. O kadılar; Hişam b. Hübeyra, Abdurrahman b. Ezîne, Hasan Basri ve İyâs b. Muâviye’dir.”⁷¹⁰ rivayeti bu görüşü destekler niteliktedir.

Bir kadının fikhî yetkinliğini anlamak adına ondan nakledilen görüşler ve davalarda verdiği hükümler tespit edilebilir. Araştırmaya konu olan kadılar hakkında kendisinden en çok rivayet nakledilen kişi İyâs b. Muâviye’dir. Ancak onun bu derece meşhur olmasında sahip olduğu fıkıh bilgisi kadar zekâsının ve ferasetinin katkısı olduğu görülmektedir. Bu noktada feraset ile hüküm vermenin İslam hukuk tarihinde

⁷¹⁰ Veki‘, Kudât, s. 192.

ihtilaf edilen bir konu olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.⁷¹¹ Ayrıca İyâs'ın verdiği birden çok hükmün, Basra'nın önemli fakihlerinden olan Hasan el-Basrî ve İbn Sîrîn tarafından hatalı bulunduğu da belirtilmelidir.

İyâs b. Muâviye'den sonra verdiği hükümlere dair kendisinden en çok rivayette bulunan kadı Hişâm b. Hübeyra'dır. 9 rivayeti bulunmaktadır. Bununla birlikte onun yaşının küçüklüğü ve ilminin azlığı belirterek pek çok konu hakkında Şurayh'a danıştığı, dolayısıyla fıkıh bilgisinin büyük oranda Şurayh'a dayandığı söylenebilir.

Basra kadıları arasında üçüncü sırada en etkili olanın ise Abdurrahman b. Üzeyne olduğu görülmektedir. Onun Şurayh ile birden çok görüşü paylaştığı rivayet edilmiştir. Bundan sonra sırasıyla Zürâre b. Evfâ'nın 5, Ka'b b. Sûr'un 4, İbn Ebî Bekra'nın 3, Âmîra b. Yesribî'nin 3, Ebû'l Esved ed-Düelî'nin 2, Mûsa b. Enes b. Malik'in 1 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu kadılar içerisinde Ka'b b. Sûr'un kadılığının Hz. Ömer ve Hz. Ali tarafından övüldüğü, adaletli ve akıllı olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunlar dışında Ebû Meryem el-Hanefî, Abdullah b. Fadâle ve Nadr b. Enes'in hiçbir rivayetinin bulunmadığı dikkat çekmektedir.

Bu bilgiler ışığında gerek fıkıhla ilgili gerekse fikhî olmayan hadislerin rivayeti hususunda Basra kadılarının Medine'den etkilendiğini söylemek mümkündür. Basra'nın, Kufe ile oldukça yakın olmasına rağmen hadis rivayetindeki etkileşimleri yok denecek kadar azdır. Kufe'de İbn Mes'ud gibi bir sahâbînin varlığına rağmen ondan olan rivayetler neredeyse yok denecek kadar azdır. Olaya fikhî görüşler açısından bakıldığında ise kadıların şahsi bağlantılarının etkili olduğu görülmektedir. Örneğin Hişâm b. Hübeyra'nın birçok dava ile ilgili olarak Kufe kadısı Şurayh'a danışmasından dolayı bu dönemde Şurayh'ın fikhının Basra'da etkin olduğu görülmektedir. Ancak genel olarak fikhî açıdan Kufe ya da Medine'den etkilendiğini söylemek mümkün değildir.

Bir bölgenin kadılarının yahut fakihlerinin kendi içerisindeki bağlantılarını tespit etmek o bölgede oluşan amel-i mütevares hakkında bilgi sahibi olmak açısından önemlidir. Çünkü bir yerde fikhî birikimin ve ortak görüşlerin oluşması oradaki

⁷¹¹ Bu konudaki ihtilaflar için bkz: İbn Kayyim el-Cevzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyüb, *et-Turuku'l hikemiyye fi siyâseti 'ş- şeri 'yye*, (thk. Nayıf b. Ahmed), Cidde: Daru Âlemi'l Fevâid, 1428.

fukahanın birbiriyle iletişim içerisinde olmasını gerekli kılar. Basra kadıları bu açıdan ele alındığında kendi aralarındaki iletişimlerinin son derece zayıf olduğu, birbirinden hadis rivayet eden her hangi iki kadıya rastlanmadığı gibi fetva naklinin de olmadığı tespit edilmiştir. Ancak Basra fikhının önemli simalarından biri olan İbn Sîrîn birçok kadının fetvasını naklettiği görülmektedir. Ek olarak tüm kadılar içerisinde İyâs b. Muâviye'nin ayrıcalıklı bir yeri olup Hasan Basrî ve İbn Sîrîn ile iletişim halinde olduğu mülâhaza edilmektedir.

3.2.2. Hadis-Fıkıh Bağlantısı

Bir bölgenin kadıları incelendiğinde onların kaynaklarını tespit etmek önemlidir. Basra kadılarının fikhî yetkinlikleri ve hadis rivayet faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda ters orantıya benzer bir durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Basra'da fıkıh açısından en yetkin görülen kadılar olan İyâs b. Muaviye'nin 5, Abdurrahman b. Üzeyne'nin 5, Hişâm b. Hübeyra'nın bir mevkuf rivayeti bulunmakta Ka'b b. Sûr'un ise hiç rivayet bulunmamaktadır. Buna diğerlerine kıyasla daha çok hadis rivayetine sahip olan Nadr b. Enes'in fikhî görüş ve davalarına dair hiçbir rivayet nakledilmemiş, Ebû'l Esved ed-Düeli'nin 2, Mûsa b. Enes'in 2 ve Zürâre b. Evfa'nın 5 görüşü rivayet edilmiştir. Buradan tabii ki fakih olan kadıların hadis bilmediği gibi sonuca ulaşamaz ancak fakihlik yönü ağır basan kadıların hadis rivayetiyle meşgul olmadıkları söylenebilir.

Hadis- fıkıh bağlantısı göz önünde bulundurulduğunda kadıların verdikleri hükümlerde hadislere muhalefet edip etmedikleri üzerinde durulması gereken diğer bir noktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde bazı Basra kadılarının hadislerle örtüşmeyen hükümler verdikleri görülmektedir. Söz konusu hükümler şunlardır:

- Hişâm b. Hübeyra kölesinin velayetini kocasına hibe eden bir kadın için velayetin koca yaşadığı müddetçe ona ait olduğuna, o öldüğü zaman kadının mirasına iade edileceğine hükmetmiştir.⁷¹² Ancak bu hüküm İbn Ömer (ra) tarafından rivayet edilen "Hz. Peygamber velayetin satılmasını ve hibe edilmesini nehyetti" hadisine ihtilaf etmektedir.⁷¹³

⁷¹² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X, 599, XVI, 375.

⁷¹³ Buhârî, "İtk", 10; Müslim, "İtk", 3; Nesâî, "Buyu", 88; Tirmizi, "Buyu", 20.

- İyâs b. Muâviye'nin ise cumhur ulemaya ihtilaf ederek yankesicilik/ muhtelis yapan biri için el kesme cezası uyguladığı bildirilmektedir. Bu uygulama ise Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet edilen “Emânet mala hıyanet eden (hain), yağma yapan (müntehib) veya insanların dalgınlığından yararlanarak malı haksız yere alan kimse (muhtelis) için el kesme cezası yoktur" rivayetine aykırı düşmektedir.⁷¹⁴
- Mûsa b. Enes, mülâane çocuğunun nesebinin babaya ilhak edileceği kanaatindedir.⁷¹⁵ Ancak Hz. Peygamber den nakledilen şu rivayet nesebin anneye ilhak edileceğini ifade eder: “Hz. Peygamber bir erkek ile kadın arasında mülâanede bulundu ve kadının çocuğunu kocasından nefyetti (reddine hükmetti). Mülâaneden sonra Hz. peygamber karı ile kocanın arasını ayırdı ve çocuğu kadına ilhak etti.”⁷¹⁶

3.3. Kadılar ve Siyaset

Kadılık aynı zamanda resmi bir görev olduğu için bu göreve atanan kişilerin siyasetle olan ilişkisini tespit etmek önemlidir. Basra kadılarının siyasetle olan ilişkilerine bakıldığında birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bunlar içlerinde Ka'b b. Sûr ve Amîra b. Yesribî'nin, Cemel savaşında Hz. Aişe'nin tarafında yer aldığı bilinmektedir. Abdullah b. Fadâle ve Ubeydullah b.Ebî Bekra'nın ise kadılık görevlerinin yanında önemli komutanlık ve valilik görevlerinde de buldukları, Emevî hanedanı ile yakın bir ilişkilerinin olduğu gözlemlenmektedir. Emevî karşıtı görüş sahibi olan ve bunu açıkça belli eden tek kadı Nadr b. Enes b. Mâlik'tir. Onun İbnü'l Eş'as isyanına katılanlar arasında olduğu belirtilir. Bunun yanında Ebû'l Esved'in de Hz. Ali sevgisi ile bilindiği öne çıksa da bu sevgisi siyasal bir girişime dönüşmemiştir. Zürâre b. Evfâ ve Mûsa b. Enes b. Mâlik'in Basra'nın abîd ve zahitlerinden olduğu ifade edilmiştir. Nitekim İbnü'l Eş'as fitnesi çıktığında Mûsa b. Enes'in kadılığı bırakarak evine kapandığına yer verilir. Bu durumdan yola çıkarak onların siyasetle yakın ilişkiler kurmaktan kaçındıkları yorumu yapılabilir. Hişam b. Hübeyra ve Abdurrahman b. Üzeyne'nin siyasetle ilişkilerine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

⁷¹⁴ Tirmizî, “Hudûd”, 18; Nesâî, “Sârik”,13; İbn Mâce, “Hudûd”, 26.

⁷¹⁵ Tahâvî, *Şerhu meâni'l âsâr*, XIII, 123.

⁷¹⁶ Buhârî, Talâk, 35; Müslim, Liân, 8.

4. Kadıların Hadis Rivayetine Etkisine Dair Bir Oryantalistik İddianın İncelenmesi

Kadıların hadis rivayetiyle olan ilişkileri oryantalist araştırmacıların da dikkatini çekmiş, muhaddisler dışında -her ne kadar bazı durumlarda hadislerin varlığından haberdâr olmayıp ya da görmezden gelseler de- görevleri sebebiyle hadislerle alakalarını devam ettiren yegâne meslek grubu olarak görülmüştür.⁷¹⁷ Özellikle Juynboll tarafından ortaya konulan araştırmalarda kadılar, sonraki otoritelerin sözlerinin zamanla nebevi hadise dönüştürüldüğü teorisinin ispatlanmasında önemli bir argüman olarak kullanılmıştır.⁷¹⁸ Bu konuda bir örnek zikreden Juynboll, Basra kadısı Abdülmelik b. Ya'la'nın “من ترك ثلاث جمع من غير عذر لم يجز شهادته” (Kim Cuma namazını özürsüz olarak üç kere terk ederse şahitliği geçerli olmaz) sözünün zaman içerisinde “من ترك الجمعة ثلاث مرات تماونا بما طبعه الله على قلبه” (Kim Cuma namazını ilgisizlik dolayısıyla kaçırsa Allah onun kalbini mühürler) hadisine dönüştürülerek, meçhul bir sahabî olan Ebû'l Ca'd ed-Demîrî aracılığıyla Peygamber'e atfedildiğini ifade eder.⁷¹⁹

Araştırmanın bu kısmında Juynboll'un bu iddiası göz önünde bulundurularak, h. I. asırda Basra'da görev yapmış olan aynı zamanda hadis rivayetiyle öne çıkan 5 kadının fıkıhla doğrudan ilgili 1 rivayeti incelenecektir. İnceleme esnasında rivayetin diğer tariklerine odaklanılarak bahsi geçen kadılar dışında başka raviler tarafından da rivayet edilip edilmediği araştırılacak, bunun yanında metinlerdeki lafız farklılıkları ele alınacaktır.

4.1.Zürâre b. Evfâ Rivayetinin İncelenmesi

Zürâre b. Evfâ, h. 55 yılında Basra kadısı olarak atanmış, Haccâc döneminde de görevini devam ettirmiştir. Ancak onun kadılığının ne zaman sona erdiği konusunda bir

⁷¹⁷ G.H.A Juynboll, Hadislerin Yayılmasında Kadıların Rolü, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, Çevr. Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, 107.

⁷¹⁸ Juynboll, *a.g.m*, 121.

⁷¹⁹ Juynboll, *a.g.m*, 121.

bilgi bulunmamaktadır.⁷²⁰ Basra kadıları içerisinde hadis rivayetinin çokluğu ile ön plana çıkan ravilerden biri olan Zürâre'nin fıkıhla doğrudan ilgili olması nedeniyle;

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا بَاتَتْ الْمَرْأَةُ مُهَاجِرَةً فِرَاشَ زَوْجِهَا ، لَعْنَتْهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تَرْجِعَ”

“Bir kadın kocasının yatağını terk ederek gecelediği zaman dönünceye kadar melekler ona lanet eder.” rivayeti incelenecektir.

Bahsi geçen hadisi Tayâlisî,⁷²¹ Ahmed b. Hanbel,⁷²² Dârimî,⁷²³ Buhârî,⁷²⁴ Müslim,⁷²⁵ İbn Hibbân⁷²⁶ ve Beyhakî'nin;⁷²⁷ Zürâre → Ebû Hureyre isnadıyla naklettiği görülmektedir.

Zürâre b. Evfâ tarafından rivayet edilen bu hadisin Ebû Hureyre dışında başka sahabîden nakledilmediği görülmektedir. Ebû Hureyre'den ise Zürâre ve Ebû Hâzım kanallarıyla rivayet edildiği tespit edilmiştir. İbn Ebî Şeybe,⁷²⁸ Ahmed b. Hanbel,⁷²⁹ Buhârî,⁷³⁰ Müslim,⁷³¹ Ebû Davud,⁷³² Bezzâr,⁷³³ Ebû Ya'la,⁷³⁴ İbn Hibbân⁷³⁵ ve Beyhakî'nin⁷³⁶ Ebû Hâzım → Ebû Hureyre isnadına da yer verdikleri görülmektedir.

Rivayete ait isnad-metin farklılıkları tabloda yer almaktadır.⁷³⁷

Zürâre İsnadı		Ebû Hâzım İsnadı					
Buh	M	Bu	M	i	A	I	B

⁷²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 14.

⁷²¹ Tayâlisî, *el-Müsned*, IV, 204.

⁷²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 1573.

⁷²³ Dârimî, *el-Müsned*, III, 1429.

⁷²⁴ Buhârî, “Nikâh”, 83.

⁷²⁵ Müslim, “Nikâh”, 19.

⁷²⁶ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 481.

⁷²⁷ Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, VII, 292.

⁷²⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX, 325.

⁷²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 2121.

⁷³⁰ Buhârî, “Bid'ul Halk”, 7.

⁷³¹ Müslim, “Nikah”, 19.

⁷³² Ebû Dâvud, “Nikâh”, 41.

⁷³³ Bezzâr, *el-Müsned*, XVIII, 136.

⁷³⁴ Ebû Ya'la, *el-Müsned*, XI, 57.

⁷³⁵ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 480-1.

⁷³⁶ Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, VII, 292.

⁷³⁷ Zürâre b. Evfâ isnadıyla nakledilen rivayet içerisinde sadece iki rivayet farklılık gösterdiği için bu rivayetlerle yetinilmiştir.

âri	üslim	hârî	üslim	bn Hibbân	bû Dâvud	hmed b. Hanbel	bû Ya'la	ezzâr
				üseyin b. Muhammed				
	Muhammed b. Müsennâ ve İbn Beşâr			uahmed b. Vehb				
Muhammed b. Ar'ara	Muhammed b. Cafer			uhammed b. Seleme				
Şu'be	Şu'be	Müsedded	Ebü Kureyb/ Ebû Saïd/ Züheyr	Ebü Abdurrahman	Uhammed b. Amr		bû Muâviye	Yusuf b. Mûsa
Katâde	Katâde	Ebü Avâne	Ebü Avâne/ Veki'/ Cerîr	Eyde	erîr	eki'	erîr	erîr
Zürâre	Zürâre	A'meş	'meş	Üleyman	'meş	'meş	'meş	'meş
Ebü Hureyre	Ebü Hureyre	Ebü Hâzım	bû Hâzım	bû Hâzım	bû Hâzım	bû Hâzım	bû Hâzım	bû Hâzım
Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah
إِذَا بَاتَتِ الْمَرْأَةُ مُهَاجِرَةً فِرَاشَ	إِذَا بَاتَتِ الْمَرْأَةُ مُهَاجِرَةً فِرَاشَ	إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى فِرَاسِهِ فَأَبَتْ فَبَاتَ	إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى	أَيُّمَا رَجُلٍ دَعَا امْرَأَتَهُ فَلَمْ	دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى	دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى	دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى	دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ

فَلْتُجِبَّهُ وَإِنْ كَانَتْ عَلَى ظَهْرِ قَتَبٍ ، فَإِنْ بَاتَ عَضْبَانٌ	فِرَاشِهِ فَلَمْ تُجِبَّهُ ، فَبَاتَتْ عَاصِيَةً	فِرَاشِهِ فَأَبَتْ عَلَيْهِ فَبَاتَ وَهُوَ عَلَيْهَا سَاخِطٌ	إِلَى فِرَاشِهِ فَلَمْ تَأْتِهِ فَبَاتَتْ عَضْبَانٌ عَلَيْهَا	تُجِبُّهُ ، فَبَاتَتْ سَاخِطًا عَلَيْهَا حَتَّى يُصْبِحَ	فِرَاشِهِ فَأَبَتْ عَلَيْهِ فَبَاتَ وَهُوَ عَلَيْهَا سَاخِطٌ	عَضْبَانٌ عَلَيْهَا فَبَاتَتْ عَلَيْهَا حَتَّى يُصْبِحَ	عَضْبَانٌ عَلَيْهَا فَبَاتَتْ عَلَيْهَا حَتَّى يُصْبِحَ	رُجُوعًا
لَعَنَّهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تَرْجِعَ	لَعَنَّهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ	لَعَنَّهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ	لَعَنَّهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ	لَعَنَّهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ	لَعَنَّهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ	لَعَنَّهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ	لَعَنَّهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ	لَعَنَّهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ

Tablo 3: Zürâre b. Evfâ'ya ait rivayetin isnad-metin farklılıklarını gösteren tablo

Ebû Hâzım, (ö. 101-1) asıl adı Süleyman olup A'rec lakabıyla meşhur olmuştur. Kûfe'li olan Ebû Hâzım, birçok cerh-tadil âlimi tarafından güvenilir (ثقة) olarak nitelendirilmiştir. Yahya b. Maîn de onun Ebû Hureyre'nin talebesi (صاحب) olduğunu ifade eder.⁷³⁸ Dolayısıyla söz konusu hadis metninin kadı olmayıp aynı zamanda güvenilir bir ravi tarafından da rivayet edildiği görülmektedir.

Hadis lafızları incelendiğinde rivayetler arasında manayı değiştirecek büyük farklılıklarının olmadığı görülmektedir. Anlam açısından en fazla fark oluşturabilecek değişiklik ise Zürâre b. Evfâ'dan nakledilen Buhâri tariki ile diğer tarikler arasındadır. Buhâri'de yer alan metinde “حتى ترجع” ifadesi yer alırken diğer rivayetlerde “حتى تصبح” lafzının yer aldığı görülmektedir.

4.2. Nadr b. Enes Rivayetinin İncelenmesi

Nadr b. Enes, h. 74 yılında Hakem b. Eyyüb'ün Basra valisi olarak atanmasından sonra kadılık görevine getirilmiştir. Kadılık süresine dair bir bilgi verilmemekle birlikte

⁷³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 297, İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, II, 69.

azledilerek yerine kardeşinin atandığı ifade edilmiştir.⁷³⁹ Nadr b. Enes tarafından rivayet edilen şu hadis incelenecektir.

قال النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : الْعُمْرَى جَائِزَةٌ

Hiz. Peygamber, umrânın⁷⁴⁰ caiz olduğunu söyledi.

Nadr b. Enes tarafından rivayet edilen bu hadisin Ebû Hureyre ve Câbir b. Zeyd olmak üzere iki farklı sahabe tarafından rivayet edildiği görülmektedir. Nadr b. Enes söz konusu hadisi Beşîr b. Nehîk aracılığıyla Ebû Hureyre'den rivayet etmiştir. Nitekim İbn Ebî Şeybe,⁷⁴¹ Ahmed b. Hanbel⁷⁴², Buhârî,⁷⁴³ Müslim,⁷⁴⁴ Ebû Dâvud,⁷⁴⁵ Nesâî,⁷⁴⁶ Tahâvî⁷⁴⁷ ve Beyhakî⁷⁴⁸ söz konusu rivayeti Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hureyre isnadıyla nakletmişlerdir.

Aynı rivayetin Ebû Hureyre dışında Câbir b. Abdullah aracılığı ile nakledildiği de tespit edilmiştir. Nitekim Tayâlisî,⁷⁴⁹ Ahmed b. Hanbel,⁷⁵⁰ Müslim,⁷⁵¹ Tirmizî,⁷⁵² Ebû Ya'la,⁷⁵³ İbn Mâce,⁷⁵⁴ Nesâî,⁷⁵⁵ İbn Hibbân⁷⁵⁶ ve Beyhakî⁷⁵⁷ hadisin Câbir'den nakledilen rivayetine de yer vermektedirler.

⁷³⁹ Vekî', *Kudât*, s. 192.

⁷⁴⁰ Umrâ, bir kimsenin, mülkiyeti kendinde kalmak kaydıyla, yaşadığı sürece ücretsiz olarak kullanmak üzere bir akarı diğerine vermesidir.

⁷⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 513.

⁷⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1797, 9628, 1998, 10136, 2095.

⁷⁴³ Buhârî, "Hibe", 29.

⁷⁴⁴ Müslim, "Hibât" 4.

⁷⁴⁵ Ebû Davud, "İcare", 51.

⁷⁴⁶ Nesâî, "Umrâ", 4.

⁷⁴⁷ Tahâvî, *Şerhu meâni'l âsâr*, IV, 164.

⁷⁴⁸ Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, VI, 174.

⁷⁴⁹ Tayâlisî, *el-Müsned*, III, 304.

⁷⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 3001.

⁷⁵¹ Müslim, "Hibât", 4.

⁷⁵² Tirmizî, "Ruk'a", 16.

⁷⁵³ Ebû Ya'la, *el-Müsned*, III, 366.

⁷⁵⁴ İbn Mâce, "Hibât", 4

⁷⁵⁵ Nesâî, "Umrâ", 2, Nesâî, *es-Sünenü'l kübrâ*, VI, 192.

⁷⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XII, 537.

⁷⁵⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, VI, 173.

Rivayetin farklı tariklerine ait isnad-metin tablosu şu şekildedir.⁷⁵⁸

E	Câbir b. Abdullah İsnadı									
bû Hureyre İsnadı	B	T	A	M		I	İ	N	İ	
uhârî	ayâlisî	hmed b. Hanbel	üslim	irmizî	bû Ya'la	bn Mâce	esâi	bn Hibbân	eyhakî	
										asan b. Abdân
								A		hmed b. Ubeyd
afs Ömer			M			A	A	İs		smaîl b. İshâk
			uahmmmed b. Müsennâ ve Muhammed b. Beşşâr			mr Râfi'	mr Ali	hâk İbrahim		
emmâm		M	M			A	E	N		üdbe
		uhammed b. Cafer	uhammed b. Cafer	hmed b. Meni'		li b. Muhammed ve Hişâm	bû Dâvud	adr b. Şümeyl		
atâde	K	F	S	Ş	I	I	E	B	Ş	
	uşeym	aîd	u'be	uşeym	uşeym	bû Muâviye	istâm b. Müslim	u'be		emmâm b. Yahya
adr Enes Malik	N	I	K	K	I	I	D	M	K	
	avud b. Ebî Hind	atâde	atâde	avud b. Ebî Hind	avud b. Ebî Hind	âvud b. Ebî Hind	alîk b. Dînâr	atâde		atâde

⁷⁵⁸ Nadr b. Enes'e ait olan lafızlarda farklılık olmadığı, olsa bile bunun Nadr'dan rivayet eden lafızlardan kaynaklandığı düşünüldüğü için Nadr'a ait tek bir rivayete yer verilip, Câbir isnadıyla karşılaştırılmıştır.

B eşir Nehîk	E bû'z- Zübeyr	A tâ	A tâ	I bû'z- Zübeyr	I bû'z- Zübeyr	E bû'z- Zübeyr	A tâ	A tâ	tâ
E bû Hureyre	C âbir	C âbir	C âbir	C âbir	C âbir	C âbir	C âbir	C âbir	C âbir
R asulullah	F asululla h	R asulullah	R asulullah	I asulull ah	I asulull ah	R asululla h	R asululla h	R asulullah	R asulull ah
ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ	ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا أَوْ مِيرَاتٍ لِأَهْلِهَا	ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ	ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا	ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا	ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا	ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا	ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ	ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ	ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ
	ا لْعُمْرَى جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا			و الرَّقِي جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا	و الرَّقِي جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا	و الرَّقِي جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا			

Tablo 4: Nadr b. Enes'e ait rivayetin isnad-metin farklılıklarını gösteren tablo

Tabloya bakıldığında Nadr b. Enes'in rivayet etmiş olduğu bu hadisin sadece Ebû Hureyre'den rivayet edilmediği Atâ (ö. 114/732) ve Ebû'z- Zübeyr (ö. 126/743) aracılığıyla Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) tarafından da nakledildiği görülmektedir. Dolayısıyla hadisin 2 farklı sahâbe ve 3 tâbii tarafından rivayet edildiği tespit edilmiştir. Söz konusu raviler içerisinde kadılık görevi icra eden sadece Nadr b. Enes bulunmaktadır. Atâ⁷⁵⁹ (ö. 78/697) ve Ebû'z-Zübeyr⁷⁶⁰ (ö. 126/743) cerh-ta'dil âlimleri tarafından güvenilir (ثقة) olarak nitelendirilen raviler arasındadır.

Rivayetler arasındaki lafız farklılıklarına bakıldığında özellikle Câbir'den nakledilen rivayetlerde “الرقي جائزة لأهلها” ve “والرقي جائزة لمن أرقبها” ziyadelerinin olduğu görülmektedir.

⁷⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 330; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XX, 69; İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, III, 101.

⁷⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, III, 694; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 74.

4.3. Mûsa b. Enes b. Mâlik Hadisi

Kadıllığa atandığı tarih ile ilgili kesin bir bilgi bulunmayan Musa b. Enes'in Hakem b. Eyyüb tarafından bu göreve getirildiği bilinmektedir. Ancak onun İbnü'l Eş'as fitnesinin çıkmasından sonra istifa ederek, evine kappandığı belirtilir.⁷⁶¹ Fıkıhla doğrudan ilgili olması nedeniyle onun tarafından rivayet edilen;

“حَدَّثَنَا عَاصِمٌ قَالَ : قُلْتُ لِأَنْسِ : أَحْرَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ؟ قَالَ : نَعَمْ مَا بَيْنَ كَذَا إِلَى كَذَا ، لَا يُفْطَعُ شَجَرُهَا ، مَنْ أَحْدَثَ فِيهَا حَدَثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ قَالَ عَاصِمٌ : فَأَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ أَنْسِ : أَنَّهُ قَالَ : أَوْ آوَى مُحَدَّثًا”

“Âsım, Enes b. Mâlik'e şöyle der: “Hz. Peygamber, Medîne'yi haram kıldı mı?” Enes; “Evet, şurayla şurası arasını haram kıldı. Buranın ağacı kesilmez, kim burada bir kötülük işlerse Allah'ın, meleklerin ve insanların laneti onun üzerinedir” Âsım, bu hadisi Mûsa b. Enes'ten de işittiğini ve onun “kim kötülük yapanı himâye ederse” dediğini ifade eder” hadisi incelenecektir.

Âsım'ın Mûsa b. Enes b. Mâlik'ten de dinlediğini söylediği bu hadis yukarıda verilen isnadla Buhârî'nin *Sahîh*'inde⁷⁶² yer alırken Müslim,⁷⁶³ Ahmed b. Hanbel,⁷⁶⁴ Bezzâr⁷⁶⁵ ve Tahâvî,⁷⁶⁶ söz konusu rivayete Âsım'ın Mûsa b. Enes'ten dinlediğine işaret etmeksizin yer vermiştir. Ayrıca Bezzâr'ın⁷⁶⁷ aynı hadise Amr b. Ebî Amr isnadıyla yer verdiği görülmektedir.

Hadisin benzer bir şekilde Enes b. Mâlik dışında Ebû Hureyre ve Hz. Ali tarafından da rivayet edildiği görülmektedir. Ebû Hureyre isnadıyla gelen rivayete Müslim,⁷⁶⁸ Ahmed b. Hanbel,⁷⁶⁹ Beyhakî ve Bezzâr⁷⁷⁰ eserlerinde yer vermişlerdir. Ali'den (ra)

⁷⁶¹ Veki', *Kudât*, s. 192.

⁷⁶² Buhârî, “İ'tisam”, 6.

⁷⁶³ Müslim, “Hac”, 86.

⁷⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 2765; VI, 2864.

⁷⁶⁵ Bezzâr, *El-Müsned*, XII, 346.

⁷⁶⁶ Tahâvî, *Şerhu meâni'l âsâr*, IV, 193.

⁷⁶⁷ Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 346.

⁷⁶⁸ Müslim, “Hac”, 86

⁷⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 2227.

⁷⁷⁰ Bezzâr, *el-Müsned*, XVI, 126.

nakledilen hadisin ise Ahmed b. Hanbel,⁷⁷¹ Buhârî,⁷⁷² Müslim,⁷⁷³ Ebû Dâvud,⁷⁷⁴ Tirmizî,⁷⁷⁵ İbn Hibbân,⁷⁷⁶ İbn Ebî Şeybe,⁷⁷⁷ Abdürrezzâk,⁷⁷⁸ Bezzâr,⁷⁷⁹ Ebû Ya‘la,⁷⁸⁰ Tahâvî⁷⁸¹ tarafından rivayet edildiği görülmektedir.

Rivayetin farklı tariklerine ait isnad-metin tablosu şu şekildedir:

Ebû Hureyre İsnadı		
Müslim	Ahmed b. Hanbel	Beyhakî
		Ebû Abdullah Hüseyin
İbn Ebî Şeybe		Osman b. Ahmed
Hüseyin b. Ali	Yahya b. Âdem	Ahmed b. Abdülcebbar
Zâide	Kutbe	Ebû Muâviye
Süleyman	A‘meş	A‘meş
Ebû Salih	Ebû Salih	Ebû Salih
Ebû Hureyre	Ebû Hureyre	Ebû Hureyre
Hz. Peygamber	Hz. Peygamber	Hz. Peygamber
المَدِينَةُ حَرَمٌ	المَدِينَةُ حَرَمٌ	المَدِينَةُ حَرَمٌ مَا بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرِ
فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَدَثًا أَوْ آوَى مُخِدًّا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ ، وَالْمَلَائِكَةِ ، وَالنَّاسِ	فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَدَثًا أَوْ آوَى مُخِدًّا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَدَثًا ، أَوْ آوَى مُخِدًّا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

⁷⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 190.

⁷⁷² Buhârî, “Fadâilü’l- Medîne”, 1, Buhârî, “Cizye”, 17, 10; “Ferâiz” 21.

⁷⁷³ Müslim, “İtk”, 4.

⁷⁷⁴ Ebû Dâvud, “Menâsik”, 71.

⁷⁷⁵ Tirmizî, “Velâ”, 3.

⁷⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sahih*, IX, 30.

⁷⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, XX, 116.

⁷⁷⁸ Abdürrezzâk, *el-Müsned*, IX, 263.

⁷⁷⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, III, 33.

⁷⁸⁰ Ebû Ya‘la, *el-Müsned*, I, 228.

⁷⁸¹ Tahâvî, *Şerhu meâni’l âsâr*, IV, 191.

أَجْمَعِينَ		
لَا يُقْبَلُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَدْلٌ وَلَا صَرْفٌ	لَا يُقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَدْلًا وَلَا صَرْفًا	

Tablo 5: Rivayetinin Ebû Hureyre tarîkine ait isnad-lafız farklılıklarını gösteren tablo

Enes b. Malik İsnadı				
Buhârî	Müslim	Ahmed b. Hanbel	Bezzâr	Tahâvî
				Ebû Ümeyye
	Hâmid b. Ömer		Ahmed b. Ebân el- Kuraşî	Ubeydul lah b. Mûsa
Abdulvâ hid	Abdulvâhid	Yezid b. Hârun	Abdüla zîz b. Muhammed	Hasan b. Sâlih
Âsım	Âsım	Âsım	Amr b. Ebî Amr	Âsım
Enes b. Mâlik/ Mûsa b. Enes	Enes b. Mâlik	Enes b. Mâlik	Enes b. Mâlik	Enes b. Mâlik
Hz. Peygamber	Hz. Peygamber	Hz. Peygamber	Hz. Peygamber	Hz.Peyg amber
أَحْرَمَ رَسُولُ اللَّهِ الْمَدِينَةَ	أَحْرَمَ رَسُولُ اللَّهِ الْمَدِينَةَ	أَحْرَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ		أَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَمَ الْمَدِينَةَ
قَالَ: نَعَمْ مَا بَيْنَ كَذَا إِلَى كَذَا	قَالَ: نَعَمْ ، مَا بَيْنَ كَذَا إِلَى كَذَا	قَالَ: نَعَمْ هِيَ حَرَامٌ حَرَمَهَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ	حَرَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا بَيْنَ	فَقَالَ: نَعَمْ ، هِيَ حَرَامٌ مِنْ لَدُنْ كَذَا إِلَى كَذَا

			لَا بَيْتِي الْمَدِينَةَ	
لَا يُقْطَعُ مَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَدَّثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَدَّثًا ، قَالَ : ثُمَّ قَالَ لِي : شَجَرُهَا ، مَنْ أَحَدَتْ هَذِهِ شَدِيدَةً ، مَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَدَّثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	لَا يُجْتَلَى خَلَاهَا ، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ		
	لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ			
قَالَ عَاصِمٌ: فَأَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ أَنَسٍ : أَنَّهُ قَالَ: أَوْ آوَى مُحَدَّثًا				

Tablo 6: Rivayetin Enes b. Mâlik tarîkine ait isnad-lafız farklılıklarını gösteren tablo

Ali b. Ebî Tâlib İsnadı									
uhârî	üslim	bû Dâvud	irmizî	hmed b. Hanbel	bn Hibbân	A bdurrezz âk	B ezzâr	bû Ya'la	ahâvî
					H üseyin b. Abdullah				
					H akîm b. Seyf				ehd b. Süleyman
uham med b. Kesîr	bû Kureyb	uham med b. Kesîr	ennâd		U beydullah b. Amr		Y usuf b. Mûsa	bû Has'a me	mer b. Hafsb. Ğıyâs
üfyân es-Sevrî	bû Muâviye	üfyân es-Sevrî	bû Muâviye	bû Muaviye	Z eyd b. Ebî Üneyse	S üfyân es-Sevrî	U beydullah b. Mûsa	bû Muâviye	afs b. Ğıyâs

'meş	'meş	'meş	'meş	'meş	üleyman	'meş	srail	'meş	'meş
brahim et-Teymî	brahim et-Teymî	brahim et-Teymî	brahim et-Teymî	brahim et-Teymî	brahim et-Teymî	brahim et-Teymî	bû İshâk	brahim et-Teymî	brahim et-Teymî
ezid b. Şerîk	ezid b. Şerîk	ezid b. Şerîk	ezid b. Şerîk	ezid b. Şerîk	ezid b. Şerîk	ezid b. Şerîk	eyd b. Yüsey'	ezid b. Şerîk	ezid b. Şerîk
li	li	li	li	li	li	li	li	li	li
	طَبْنَا عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ		طَبْنَا عَلِيَّ ، فَقَالَ	طَبْنَا عَلِيَّ ، فَقَالَ	عُتُّ عَلِيًّا يَقُولُ :		عُتُّ عَلِيًّا ، يَقُولُ :	طَبْنَا عَلِيَّ ، فَقَالَ	طَبْنَا عَلِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى مَنْبَرٍ مِنْ آخِرِ وَعَلَيْهِ سَيْفٌ فِيهِ صَحِيفَةٌ مُعَلَّقَةٌ بِهِ ،
ا كَتَبْنَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا الْقُرْآنَ ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ	نُ زَعَمَ أَنَّ عِنْدَنَا شَيْئًا نَقَرُوهُ إِلَّا كِتَابَ اللَّهِ ، وَهَذِهِ الصَّحِيفَةُ - قَالَ : وَصَحِيفَةٌ مُعَلَّقَةٌ فِي	ا كَتَبْنَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا الْقُرْآنَ ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ	نُ زَعَمَ أَنَّ عِنْدَنَا شَيْئًا نَقَرُوهُ إِلَّا كِتَابَ اللَّهِ وَهَذِهِ الصَّحِيفَةُ فِيهَا أَسْتَنَانُ الْإِبِلِ	نُ زَعَمَ أَنَّ عِنْدَنَا شَيْئًا نَقَرُوهُ إِلَّا كِتَابَ اللَّهِ وَهَذِهِ الصَّحِيفَةُ - فِيهَا أَسْتَنَانُ	ا عِنْدَنَا كِتَابٌ نَقَرُوهُ إِلَّا كِتَابَ اللَّهِ ، وَصَحِيفَةٌ فِي قِرَابِ سَيْفِي ، فَقَرَأَهَا عَلَيْنَا	وَمَا عِنْدَنَا شَيْءٌ إِلَّا كِتَابَ اللَّهِ هَذِهِ الصَّحِيفَةُ :	وَاللَّهُ مَا عِنْدِي مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَا لَمْ يَعْهَدُهُ إِلَى النَّاسِ إِلَّا مَا فِي صَحِيفَتِي هَذِهِ الَّتِي	نُ زَعَمَ أَنَّ عِنْدَنَا شَيْئًا نَقَرُوهُ إِلَّا كِتَابَ اللَّهِ ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ	قَالَ : وَاللَّهُ مَا عِنْدَنَا مِنْ كِتَابٍ نَقَرُوهُ إِلَّا كِتَابَ اللَّهِ ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ

	صَحِيفَةٌ فِيهَا أَسْنَانُ الْإِبِلِ وَأَشْيَاءٌ مِنْ الْجِرَاحَاتِ - فَكُذِّبَ	فِي سَيِّفِي قَائِمٌ		الْإِبِلِ ، وَأَشْيَاءٌ مِنْ الْجِرَاحَاتِ - فَكُذِّبَ ، وَقَالَ فِيهَا : وَفِيهَا :	وَأَشْيَاءٌ مِنْ الْجِرَاحَاتِ فَكُذِّبَ ، وَقَالَ فِيهَا : وَفِيهَا :	رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَكُذِّبَ ، وَأَسْنَانُ الْإِبِلِ ، وَأَشْيَاءٌ مِنْ الْجِرَاحَاتِ ، وَفِيهَا	قِرَابِ سَيِّفِهِ - فَكُذِّبَ ، وَأَسْنَانُ الْإِبِلِ ، وَأَشْيَاءٌ مِنْ الْجِرَاحَاتِ ، وَفِيهَا
نَشَرَهَا ، فَإِذَا فِيهَا : الْمَدِينَةُ حَرَامٌ ، إِلَى ثَوْرٍ مِنْ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ فِيهَا حَرَامٌ مَا حَرَّمَ بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ ، فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَرَامًا ، أَوْ آوَى مُحَدِّثًا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	لَمَدِينَتُهُ حَرَامٌ مَا حَرَّمَ بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ ، فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَرَامًا ، أَوْ آوَى مُحَدِّثًا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	لَمَدِينَتُهُ حَرَامٌ مَا حَرَّمَ بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ ، فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَرَامًا ، أَوْ آوَى مُحَدِّثًا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	لَمَدِينَتُهُ حَرَامٌ مَا حَرَّمَ بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ ، فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَرَامًا ، أَوْ آوَى مُحَدِّثًا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	لَمَدِينَتُهُ حَرَامٌ مَا حَرَّمَ بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ ، فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَرَامًا ، أَوْ آوَى مُحَدِّثًا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	لَمَدِينَتُهُ حَرَامٌ مَا حَرَّمَ بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ ، فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَرَامًا ، أَوْ آوَى مُحَدِّثًا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	لَمَدِينَتُهُ حَرَامٌ مَا حَرَّمَ بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ ، فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَرَامًا ، أَوْ آوَى مُحَدِّثًا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	لَمَدِينَتُهُ حَرَامٌ مَا حَرَّمَ بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ ، فَمَنْ أَحَدَتْ فِيهَا حَرَامًا ، أَوْ آوَى مُحَدِّثًا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ
يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَا عَدْلًا	يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَا عَدْلًا	يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَا عَدْلًا	يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَا عَدْلًا	يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَا عَدْلًا	يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَا عَدْلًا	يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَا عَدْلًا	يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَا عَدْلًا

صَرَفٌ				عَدْلًا وَلَا صَرَفًا	عَدْلٌ			الْقِيَامَةُ عَدْلًا وَلَا صَرَفًا	
دِمَّةُ الْمُسْلِمِ يَنْ وَاحِدَةً ، يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ	مَنْ وَالِي قَوْمًا بغيرِ إِذْنِ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ فَمَنْ أَخْفَرَ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرَفٌ وَلَا عَدْلٌ	دِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةً يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ ، فَمَنْ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ عَدْلٌ وَلَا صَرَفٌ ، وَمَنْ وَالِي قَوْمًا بغيرِ إِذْنِ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ عَدْلٌ وَلَا صَرَفٌ	وَدِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةً يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ اللَّهُ وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ، لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَرَفًا وَلَا عَدْلًا ، وَدِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةً ، يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ	، فَإِذَا فِيهَا شَيْءٌ مِنْ أَسْتَانِ الْإِبِلِ وَالْجِرَاحَاتِ ، وَإِذَا فِيهَا مَنْ وَالِي قَوْمًا بغيرِ إِذْنِ مَوَالِيهِ ، فَعَلَيْهِ أَجْمَعِينَ ، لَعْنَةُ اللَّهِ ، وَمَلَائِكِيهِ ، وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ، لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَرَفًا وَلَا عَدْلًا ، وَدِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةً ، يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ	و دِمَّةُ اللَّهِ وَاحِدَةً يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ ، فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ، لَا يُقْبَلُ مِنْهُ عَدْلٌ وَلَا صَرَفٌ " وَيَقُولُ : " الصَّرْفُ وَالْعَدْلُ التَّطَوُّعُ وَالْفَرِيضَةُ			دِمَّةُ الْمُسْلِمِ يَنْ وَاحِدَةً ، يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ	

					وَلَا يُقْبَلُ مِنْهُ الْقِيَامَةُ ، صَرَفٌ وَلَا عَدْلٌ				
--	--	--	--	--	---	--	--	--	--

Tablo 7: Rivayetin Ali b. Ebî Tâlib tarîkine ait isnad-lafız farklılıklarını gösteren tablo

Rivayete ait tablolar incelendiğinde hadisin üç farklı sahabî ve beş farklı tâbiî tarafından nakledildiği görülmektedir. Enes b. Mâlik rivayeti, Mûsa b. Enes dışında cerh-ta'dil âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen⁷⁸² Âsım el-Ahvel (ö. 142) tarafından nakledilmiştir. Onun aynı zamanda kadılık yaptığı bilindiği, hükümdarların yanına girip çıktığından dolayı Yahya b. Saîd el-Kattân tarafından zayıf görüldüğü ifade edilmiştir.⁷⁸³ Hadisi Ebû Hureyre'den nakleden Ebû Sâlih (ö.101), ise Ebû Hureyre'nin yakın öğrencilerinden görülmüş, cerh-ta'dail âlimleri onun hakkında son derece güvenilir (ثقة ثقة), hafıza açısından insanların en sağlamı (أثبت الناس) ifadelerini kullanarak övgüyle bahsetmişlerdir. Ebû Salih'in kadılık yaptığı bilinmemektedir.⁷⁸⁴ Rivayeti Hz. Ali'den nakleden Yezîd b. Şerîk et-Teymî⁷⁸⁵ ve Zeyd b.Yüsey⁷⁸⁶ aynı şekilde hadis ilminde güvenilir ravilerden kabul edilmiş olup, kadılık yapmamışlardır.

Rivayetin lafız farklılıklarına bakıldığında Ali b. Ebî Talip kanalıyla gelen rivayetlerde bağlam farklılığından yaşanan fazlalıkların olduğu görülmektedir. Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik'e ait rivayetlerde ise manayı değiştirecek büyük bir farklılık olmayıp Ebû Hureyre'ye ait isnatta "أو أوى محدثاً" ziyadesinin yer aldığı görülmektedir.

⁷⁸² İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve 't-ta 'dil*, IV, 343; İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, II, 252.

⁷⁸³ İbn Hacer, *Takrîbü 't-Tehzîb*, I, 471.

⁷⁸⁴ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve 't-ta 'dil*, III, 450; İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, I, 579.

⁷⁸⁵ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve 't-ta 'dil*, IV,271; İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, IV, 415; Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 516.

⁷⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, I, 672; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 449.

4.4. Ebû'l Esved ed-Düelî Rivayetinin İncelenmesi

Ebu'l Esved'in İbn Abbas'ın Basra valiliğine atandığı sırada kadılık görevine getirildiği bildirilmektedir. Bu ise 39/659 yılına tekabül etmektedir.⁷⁸⁷ Hz. Ali'nin vefatına kadar görevini sürdürdüğü bilinen Ebu'l Esved'in

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِنَّ أَحْسَنَ مَا عَيَّرْتُمْ بِهِ الشَّيْبَ الْجَنَاءُ وَالْكَتْمُ .

“Saçın beyazını değiştiren en güzel şey kına ve ketendir” rivayeti incelenecektir.

Hadisin rivayet tariklerine bakıldığında çoğunluğun Ebû'l Esved aracılığıyla Ebû Zer'den geldiği görülmektedir. Nitekim Abdurrezzâk,⁷⁸⁸ İbn Ebî Şeybe,⁷⁸⁹ Ahmed b. Hanbel,⁷⁹⁰ Ebû Davûd,⁷⁹¹ Tirmizî,⁷⁹² İbn Mâce,⁷⁹³ Nesâî,⁷⁹⁴ Tahâvî,⁷⁹⁵ İbn Hibbân,⁷⁹⁶ Ebû'l Esved'in geçtiği isnada yer vermişlerdir. Bunun yanında Nesâî, Ebû'l Esved olmaksızın İbn Ebî Leyla tarafından rivayet edilen isnada da yermektedir.⁷⁹⁷ Ayrıca söz konusu hadis Ebû Zer dışında Abdullah b. Büreyde tarafından mürsel olarak da nakledilmiştir.⁷⁹⁸

Rivayetlerin isnad ve metin farklılıklarını gösteren tablo şu şekildedir:

Ebû Zer İsnadı									
İbn Hibbân	Nesâî	Ebû Dâvud	Tirmizî	İbn Mâce	Beyhakî	Ahmed b. Hanbel	Ezzâr		
					Ebû				

⁷⁸⁷ İbn Esîr, *Üsdü'l ğâbe*, I, 550.

⁷⁸⁸ Abdurrezzâk, *el-Mûsanef*, XI, 153.

⁷⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Mûsanef*, XII.

⁷⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Mûsned*, IX, 4970, 4978.

⁷⁹¹ Ebû Dâvud, “Teraccül”, 17.

⁷⁹² Tirmizî, “Libâs”, 20.

⁷⁹³ İbn Mâce, “Libâs”, 32.

⁷⁹⁴ Nesâî, *Sünenü'l kübrâ*, VIII, 327.

⁷⁹⁵ Tahâvî, *Şerhu müşkilü'l- âsâr*, IX, 301.

⁷⁹⁶ İbn Hibbân, *Sahih*, XII, 287.

⁷⁹⁷ Nesâî, “Ziyet”, 16.

⁷⁹⁸ Nesâî, “Ziyet”, 16.

					Ali		
					Ebû Bekir b. Dâse		
Ömer b. Muhammed					Ebû Dâvud		Yusuf b. Mûsa
Muhammed b. Abdülmelik		Hasan b. Ali			Hasan b. Ali		Abdullah b. İdris
Abdurrezzâk	Ya kub b. İbrahim	Abdurrezzâk	Süveyd Nasr	Ebû Bekir	Abdurrezzâk	Abdurrezzâk	Ebû Üsâme
Ma'mer	Ya hya b. Saîd	Ma'mer	İbn Mübarek	Abdullah b. İdris	Ma'mer	Ma'mer	Ma'mer
Cüreyr	Eclah	Saîd	Eclah	Eclah	Saîd	Saîd	İbn Büreyde
Abdullah b. Büreyde	Abdullah b. Büreyde	Abdullah b. Büreyde	Abdullah b. Büreyde	Abdullah b. Büreyde	Abdullah b. Büreyde	Abdullah b. Büreyde	Yahya b. Ya'mer
Ebû'l Esved	Ebû'l Esved	Ebû'l Esved	Ebû'l Esved	Ebû'l Esved	Ebû'l Esved	Ebû'l Esved	Ebû'l Esved
Ebû Zer	Ebû Zer	Ebû Zer	Ebû Zer	Ebû Zer	Ebû Zer	Ebû Zer	Ebû Zer
Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah
إِنَّ أَحْسَنَ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ الشَّيْبَ وَالْحِنَاءَ وَالْكُتْمَ	إِنَّ أَحْسَنَ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ الشَّيْبَ وَالْحِنَاءَ وَالْكُتْمَ	إِنَّ أَحْسَنَ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ الشَّيْبَ وَالْحِنَاءَ وَالْكُتْمَ	إِنَّ أَحْسَنَ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ الشَّيْبَ وَالْحِنَاءَ وَالْكُتْمَ	إِنَّ أَحْسَنَ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ الشَّيْبَ وَالْحِنَاءَ وَالْكُتْمَ	إِنَّ أَحْسَنَ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ الشَّيْبَ وَالْحِنَاءَ وَالْكُتْمَ	إِنَّ أَحْسَنَ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ الشَّيْبَ وَالْحِنَاءَ وَالْكُتْمَ	إِنَّ أَحْسَنَ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ الشَّيْبَ وَالْحِنَاءَ وَالْكُتْمَ

Tablo 8: Ebu'l Esved ed-Düelî'ye ait rivayetin isnad-metin farklılıklarını gösteren tablo

Hadisin İbn Ebî Leyla aracılığıyla ve mürsel olarak nakledilen metinlerindeki isnad ve lafız farklılıkları ise şu şekildedir:

Mürsel Nakledilen İsnad	İbn Ebî Leyla İsnadı
Nesâi	Nesâi
	Muhammed b. Müslim
	Yahya b. Ya'lâ
Humeyd b. Mesade	Ya'lâ
Abdolvâris	Ğaylân
Cüreyr	Ebû İshâk
Abdullah b. Büreyde	İbn Ebî Leyla
-	Ebû Zer
Rasulullah	Rasulullah
إِنَّ أَحْسَنَ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ الشَّيْبَ الْحِنَاءُ وَالْكَنْمُ	أَفْضَلُ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ الشَّمَطُ الْحِنَاءُ وَالْكَنْمُ

Tablo 9: Rivayetın mürsel ve İbn Ebî Leyla kanalında isnad-metin farklılıklarını gösteren tablo

Söz konusu rivayetler incelendiğinde lafızları arasında manaya değıştiren farklılıkların olmayı “أحسن” kelimesi yerine “أفضل” ve “شيب” lafzının yerine “شمت” kullanıldığı görülmektedir.

4.5. Ubeydullah b. Ebî Bekra Rivayetinin İncelenmesi

Basra valisi Hâlid b. Abdullah tarafından kadı olarak atanan Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın kadılığa atandığı tarih net olmamakla birlikte h. 50 yılında Sicistan valiliği görevine getirilmesiyle kadılığı bıraktığı bilinmektedir.⁷⁹⁹ Ubeydullah b. Ebî Bekra tarafından rivayet edilen; أن النبي رجم امرأة فحفر لها إلى التندوة

“Hz. Peygamber bir kadını göğüslerine kadar gömdürerek recm etti” hadisi doğrudan fıkıhla ilgili olması nedeniyle tercih edilmiştir.

Abdullah b. Fadâle tarafından rivayet edilen bu hadis yukarıda verilen isnatla Ebû Dâvud'un *Sünen*'i,⁸⁰⁰ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i⁸⁰¹ ve İbn Ebî Şeybe'nin

⁷⁹⁹ Veki', *Kudât*, s. 191; İbn Asâkîr, *Tarihü Dimeşk*, XXXVIII, 132.

⁸⁰⁰ Ebû Davud, “Hudud”, 24.

Mûsannef'inde⁸⁰² yer almaktadır. Bahsi geçen hadis Fadâle dışında, Ebû Zer tarafından rivayet edilerek, Heysemî'nin *el-Maksidü'l alî fi zevâidi Mûsned-i Ebî Ya'la el-Mevsilî*⁸⁰³ eserinde ve Ahmed b. Hanbel'in *Mûsned*'inde,⁸⁰⁴ Büreyde tarafından rivayet edilerek Beyhakî'nin *es-Süneni's-Suğrâ*'sında⁸⁰⁵ yer almıştır. Rivayetin farklı tariklerine ait isnad-metin tablosu şu şekildedir:

Ebû Bekra İsnadı	Ebû Bekra İsnadı	Ebû Bekra İsnadı	Büreyde İsnadı	Ebû Zer İsnadı	Ebû Zer İsnadı
Ahmed b. Hanbel	Ebû Dâvud	İbn Ebî Şeybe	Beyhakî	Ya'la	Ahmed b. Hanbel
	Osman b. Ebî Şeybe				
Veki'	Veki'	Veki'		Veki'	Veki'
Zekeriya	Zekeriyah	Zekeriya		İsrail	İsrail
				Câbir	Câbir
Şeyh	Şeyh	Şeyh	Beşir b. Muhacir	Sabit b. Sa'd	Sabit b. Sa'd
İbn Ebî Bekra	İbn Ebî Bekra	İbn Ebî Bekra	Abdullah b. Büreyde		
Ebû Bekra	Ebû Bekra	Ebû Bekra	Büreyde	Ebû Zer	Ebû Zer
Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah	Rasulullah
رجم امرأة	رجم امرأة	رجم امرأة		رجم امرأة	رجم امرأة

⁸⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Mûsned*, XXXIV, 14.

⁸⁰² İbn Ebî Şeybe, *el-Mûsannef*, X, 85.

⁸⁰³ Heysemî, Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman, *el-Maksidü'l alî fi zevâidi el-Mûsned-i Ebî Ya'la el-Mevsilî*, (thk. Seyyid Hasan), Beyrut: Daru'l Küttüb el-İlmiyye, I, 3158.

⁸⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Mûsned*, XXXV, 431.

⁸⁰⁵ Beyhakî, *es-Süneni's-suğrâ*, Muhammed Ziya Abdurrahman A'zamî, Riyad: Mektebetü Rüşt, 2001, VII, 224.

			فأمر النبي	فأمرني أن أحفر لها	فأمر ني أن أحفر لها
فحفر لها	فحفر له	فحفر له	فحفر له حفرة	فحفرت لها	فحفر ت لها
إلى التندوة	إلى التندوة	إلى التندوة	فجعل فيها إلى صدرها	إلى سرتي	إلى سرتي

Tablo 10: Ubeydullah b. Ebî Bekra'ya ait rivayetin isnad-metin farklılıklarını gösteren tablo

Rivayet incelendiğinde Ebû Bekra, Ebû Zer ve Büreyde olmak üzere üç farklı sahabeden nakledildiği görülmektedir. Hadisi diğer sahabîlerden rivayet eden Abdullah b. Büreyde⁸⁰⁶ (ö.105) ve Sabit b. Sa'd⁸⁰⁷ (ö.?) hadis ilminde güvenilir ravilerden kabul edilmektedir.

Rivayet lafızlarına bakıldığında ise “التندوة”, “صدرها” ve “سرتي” kelimelerinin farklılık gösterdiği görülmektedir.

Sonuç olarak bakıldığında Basra kadıları tarafından rivayet edilen hadislerin –en azından seçilen örnekler kapsamında- başka sahabe ve tâbiîlerden de nakledilip, kadıların söz konusu hadislerin rivayetinde teferrüt etmediği görülmektedir. Bu durum söz konusu hadislerin kadıların sözleri olmayıp farklı coğrafya ve farklı kişiler tarafından da bilindiğini ortaya koyar.

⁸⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 307.

⁸⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 261.

SONUÇ

Bir bölgenin siyasi, sosyo-kültürel ve coğrafi yapısı genel olarak o bölgedeki ilmi faaliyetlerin teşekkülünde, özel olarak ise hadis rivayetinde önemli bir rol oynar. Hicri 14. yılında Hz. Ömer'in emriyle bir ordugâh şehri olarak kurulan Basra, kısa sürede önemli gelişmeler göstermiş, Hz. Osman zamanında idarî ve ticarî olarak Irak bölgesinin önemli şehirleri arasındaki yerini almıştır. Bu durum Basra'yı yaşam için cazip bir mekân haline getirdiği gibi aynı zamanda nüfus açısından oldukça kozmopolit bir yapı arz etmesini sağlamıştır. Bunun yanında siyasi açıdan önemli olaylara şahitlik eden Basra, özellikle Cemel savaşı sonrası Kûfe'nin karşısında Sünniliğin temsilcisi olarak görülmüştür. Ancak kabile yapısı, Basra halkının destek verdiği isyan hareketleri ve Hâricî nüfusun yoğunluğu düşünüldüğünde şehrin tamamen Emevî yönetiminin yanında yer almadığı görülmektedir. Söz konusu muhalefet hareketlerinin yanı sıra kabilelerin de kendi arasında uyumlu olmayıp, birbirlerine üstünlük kurarak şehrin hâkimiyetini ele geçirme çabalarının da asayişin sağlanması adına önemli problemler oluşturduğu söylenebilir.

Basra'yı İslam düşünce tarihi açısından önemli kılan hususlardan biri de Mutezile'nin ilk nüveleri olarak da nitelendirilen Kaderî görüşlerin de çıkış noktası olmasıdır. Bu görüş Hicrî I.asır Basra'sında son derece yaygın bir görüş olup sahabe ve tâbiîn neslinin gündemini oldukça meşgul etmiştir. Bunun yanında sünnetin reddine yönelik hareketlerin de mevcudiyeti dikkat çekmektedir.

Basra'nın ilmî yapısına bakıldığında, özellikle şehrin sosyal yapısındaki çeşitliliğin Arap dilini koruma kaygısını ortaya çıkardığı ve bu nedenle dil alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir. Bu noktada en etkili olan isim Ebu'l Esved Düelî'dir. Dil dışında kıraat, hadis ve tefsir ilimlerindeki gelişmelerin şehirde meskûn bulunan sahabîlerle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bir bölgedeki ilmî yapıyı tesis eden ilk basamağın sahabe nesli olduğu söylenebilir. Basra'daki ilmî faaliyetlerin teşekkülünde en önemli rol oynayan sahabîler Hz. Ömer tarafından gönderilen Ebû Musa el-Eş'arî, İmran b. Husayn, Enes b. Malik'dir. Bunların dışında Ebû Bekra, Semura b. Cündeb şehrin tarihinde etkili olan diğer isimlerdir. Ebû Musa, Basra'da toplam 11 yıl kalmış ve bu süre boyunca idarî görevlerini sürdürmüştür.

Bu meşguliyetin onun kendini tamamen ilmî faaliyetlere hasretmesinden alıkoyduğu düşünülebilir. Ayrıca onun daha çok Kuran ilimleri alanında etkili olduğu görülmektedir. Nitekim onun Basra mescidinde hergün beş ayet okutarak, açıklamalarda bulunduğu rivayet edilmektedir. Hadisleri ise oğulları aracılığıyla daha çok Kûfe’de yayılmakla beraber, Basralı raviler de ondan rivayette bulunmuşlardır. Ebû Musa, Hz. Peygamber’den sonra içtihat eden 6 sahabîden biri olarak zikredilmesine rağmen fıkha yönelik herhangi bir etki ya da faaliyetinin olmadığı dikkat çekmektedir.

Basra’da ilmî faaliyetlerin seyrinde etkili olan diğer iki sahabî İmran b. Husayn ve Ebû Bekre’dir. Ancak buna rağmen kendilerinden en çok hadis rivayet eden ravilere bakıldığında rivayet sayısının 30’u geçmediği dikkat çekmektedir. Her iki sahabînin içe dönük karakter yapılarının, fitne ile siyasetten uzak kalmak adına gösterdikleri büyük çabanın, ilmî faaliyetler konusunda çok aktif olmayan bir tavır sergilemelerinde etkili olduğu düşünülebilir. Söz konusu iki sahabînin özellikle hadis rivayetiyle öne çıktığı görülmektedir. Enes b. Mâlik’in ise Basra’daki en önemli hadis kaynaklarından biri olduğu bilinmektedir. Ancak tâbiî neslinin büyüklerinin ondan neredeyse hiç rivayetinin bulunmaması dikkat çeken bir durumdur.

Basra hadis faaliyetleriyle ilgili olarak dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri isnadlarının neredeyse tamamen Basra’lı ravilerden oluşmasıdır. Hatta müksirûn sahabîlerden biri olan Enes b. Mâlik’ten bile en çok rivayette bulunan ravilere bakıldığında Zührî dışında Basralı oldukları dikkat çekmektedir. Daha önce de yer verildiği üzere Zührî’de bahsi geçen hadisleri Enes b. Mâlik’in Şam’da bulunduğu süre içerisinde almış dolayısıyla Basra’ya gelmemiştir. Bu durum Basra’nın hadis talebi için rihle yapılan bir şehir olmadığına işaret etmesi açısından önemlidir.

Basra’daki sahabîlerin ilmî faaliyetlerinde dikkat çeken hususlardan biri de kendilerine özel talebe grupları oluşturmadıklarıdır. Bu durum tâbiî neslinin Basra dışındaki kaynaklara yönelmesinde etkili olmuştur. Ebû’l Âliye’nin “Biz Basra’da Hz. Peygamber’in ashabından hadisleri duyar ancak razı olmaz Medine’ye gider ve oradaki sahabeden işitirdik” açıklaması bu iddiayı destekleme açısından önemlidir. Ayrıca söz konusu sahabîlerin fıkıh bilgisi ile meşhur ve maruf olmamaları bu ilmin gelişimde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Hicri I. asrın son çeyreğine kadar Basra’da fıkıhın yok denecek kadar az olduğu, hadis rivayetinin asıl damar olduğu söylenebilir. Birinci

asrın son çeyreğinde etkili olan isimler ise İbn Sîrîn ve Hasan Basrî'dir. Ancak söz konusu iki âlimin fıkıh bilgisinin kaynakları incelendiğinde Muhammed b. Sîrîn'in, İbn Mes'ud'un öğrencilerinden ilim tahsil ettiği, Şurayh'ın fetvalarını naklettiği, Hasan Basri'nin çözemediği meseleleri Said b. Müseyyib'e sorduğu görülmektedir. Bu husus fikhî kaynaklarının Basra dışındaki merkezler olduğuna işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Hicri I. asırda Basra'da görev yapan 13 kadı incelendiğinde şehrin ilmî arka planıyla uyumlu olarak fıkıh yetkinlikleri ile meşhur ve maruf olmadıkları görülmektedir. Bunun tek istisnası İyâs b. Muâviye olup onun da Kufe ve Medine'den fakihlerle iletişim halinde olduğu kaynaklarda sıkça yer verilen hususlardandır. Söz konusu kadıların hadis rivayetiyle olan ilişkilerine bakıldığında 2'si dışında hadis rivayetine kayıtsız kalmadıkları söylenebilir. Nitekim yapılan araştırmalar neticesinde 13 kadıdan 2 tanesinin hiçbir rivayetinin olmadığı, 3 tanesinin sadece mevkuf rivayeti bulunduğu, 8 tanesinin ise hem merfu hem de mevkuf hadisler rivayet ederek aynı zamanda birer hadis ravisi olduğu görülmektedir. Sadece mevkuf rivayeti bulunan kadılara bakıldığında rivayet sayılarının son derece az olduğu görülmektedir. Bu tespitten yola çıkarak söz konusu kadıların hadis rivayeti gibi bir amacı olmadığını, fikhına destek amaçlı rivayet etmiş olabileceğini söylemek mümkündür. Söz konusu kadılar hakkında belirtilmesi gereken nokta bu kadıların fikhî yetkinliklerine vurgu yapıldığı ve kendilerinden nakledilen fetvaların –diğer kadılara kıyasla- fazla olmasıdır. Aynı zamanda birer hadis ravisi olan kadılara bakıldığında ise rivayet sayılarının farklılık arz ettiği ve hadis rivayetleriyle irtibatları hususunda genel bir görüş belirtmenin doğru olmayacağı görülebilir. Araştırmaya konu olan kadılar içerisinde Musa b. Enes b. Mâlik, Nadr b. Enes b. Mâlik, Zürâre b. Evfa ve Ebû'l Esved ed-Düelî'nin rivayet sayılarının çokluğu bakımından diğer kadılardan ayrıldığı dikkat çekmektedir. Buna karşılık onların fıkıh bilgilerine vurgu yapılmadığı ve kendilerinden nakledilen fetvaların son derece az olduğu görülmektedir. Bu bilgidен hareketle araştırmaya konu olan kadılar kapsamında fıkıh ile hadis rivayeti arasında ters bir orantı olduğu yorumu yapılabilir.

Merfu ve mevkuf rivayetlere sahip kadıların hadis rivayet kaynakları incelendiğinde Nadr b. Enes, Musa b. Enes, Ubeydullah b. Ebî Bekra ve Abdullah b.

Fadâle'nin rivayetlerinin tamamına yakın bir kısmının Basralı sahabîlere ait olduğu tespit edilmiştir. Bunlar içinde Nadr b. Enes istisnai bir durum göstererek Basralı tâbîî âlimlerinden Beşir b. Nehik aracılığıyla Ebû Hureyre'nin birçok hadisini rivayet etmiştir. Söz konusu kadılardan rivayette bulunanların ise aynı şekilde Basra'lı olduğu dolayısıyla şehirdeki hadis rivayetinde etkili oldukları görülmektedir Zûrâre b. Evfâ'nın ise rivayet kaynağı bakımından Basra, Medîne ve Kufe'ye dayandığı görülmektedir. Ancak bunlar içerisinde Basra'nın ağır bastığı, Medine ile ilgili olarak ise Ebû Hureyre ve Hz. Aişe'nin rivayetlerine önem verdiği söylenebilir. Ondan rivayet eden öğrencilerinin tümü ise Basra'lıdır. Özellikle Katâde vasıtası ile Basra'daki hadis faaliyetlerine katkı sağlar. Özel olarak bu isnatlarla genel olarak Basra'daki hadis rivayetinde dikkat çeken noktalardan biri aile isnadlarının yaygın oluşudur.

Abdurrahman b. Üzeyne ve Ebu'l Esved ed-Düelî'nin ise rivayetlerinin ekseriyetle farklı bölgelerdeki sahabîlere dayandığı dolayısıyla kaynak olarak Basra olmadığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde rivayetlerinin, onlardan rivayette bulunan raviler aracılığıyla Kûfe, Horasan, Merv gibi farklı bölgelerde yayıldığı dikkat çekmektedir.

Sadece mevkuf rivayeti olan kadılara bakıldığında bu rivayetlerin Hz. Ömer (ra), Hz. Osman (ra), İbn Ömer (ra), Übey b. Ka'b (ra) gibi Basra'nın dışında büyük sahabîlere dayandığı görülmektedir.

Kadıların rivayet ettiği hadislerin içeriğine bakıldığında Zûrâre b. Evfâ, Nadr b. Enes, Abdurrahman b. Üzeyne ve Abdullah b. Fadâle'nin fikhî içerikli hadislerin rivayetine özen göstererek, toplam rivayet sayılarının yarısından fazlasının fıkıhla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber İyâs b. Muâviye, Ebû'l Esved ed-Düelî, Musa b. Enes b. Mlik ve Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın rivayetlerinde böyle bir durumun söz konusu olmayarak, fıkıhla ilgili rivayetlerin oldukça az bir yekûn tuttuğu görülmektedir.

Basra kadılarının siyasetle olan ilişkilerine bakıldığında birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde Ka'b b. Sûr ve Amîra b. Yesribî'nin, Cemel savaşında Hz. Aişe'nin tarafında yer aldığı bilinmektedir. Abdullah b. Fadâle ve Ubeydullah b. Ebî Bekra'nın ise kadılık görevlerinin yanında önemli komutanlık ve valilik görevlerinde de buldukları, Emevî hanedanı ile yakın bir ilişkilerinin olduğu gözlemlenmektedir. Emevî karşıtı görüş sahibi olan ve bunu açıkça belli eden tek kadı Nadr b. Enes b.

Mâlik'tir. Onun İbnü'l Eş'as isyanına katılanlar arasında olduğu belirtilir. Bunun yanında Ebu'l Esved'in de Hz. Ali sevgisi ile bilindiği öne çıksa da bu sevgisi siyasal bir girişime dönüşmemiştir. Zürâre b. Evfâ ve Musa b. Enes b. Mâlik'in Basra'nın abîd ve zahitlerinden olduğu ifade edilmiştir. Nitekim İbnü'l Eş'as fitnesi çıktığında Musa b. Enes'in kadılığı bırakarak evine kapandığına yer verilir. Bu durumdan yola çıkarak onların siyasetle yakın ilişkiler kurmaktan kaçındıkları yorumu yapılabilir. Hişam b. Hübeyra ve Abdurrahman b. Üzeyne'nin siyasetle ilişkilerine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Kadıların cerh-ta'dil durumlarına bakıldığında ise genel olarak hepsinin makbul ve sika kabul edildiği ancak rivayet sayısı az olan ravilerin durumu hakkında ta'dil ya da tecrihe delalet edecek bir ifadenin kullanılmayıp rivayet ettiklerin kişilerin zikri ile yetinildiği görülmektedir.

Kadıların hadis rivayetiyle olan ilişkileri oryantalist araştırmacıları da dikkatini çekmiş, özellikle Juynboll, sonraki otoritelerin sözlerinin zamanla nebevi hadise dönüştürüldüğü teorisinin ispatlanmasında kadınları önemli bir argüman olarak kullanarak, sözlerinin zamanla hadise dönüştürüldüğünü iddia etmiştir. Bu iddiaya yönelik olarak yapılan araştırmada Basra kadınları içerisinde hadis rivayetiyle öne çıkan 5 ravinin fıkıhla doğrudan ilgili olan bir rivayeti seçilerek, rivayetin diğer tariklerine odaklanılmış ve bahsi geçen kadılar dışında başka raviler tarafından da rivayet edilip edilmediği araştırılmıştır. Sonuç olarak bakıldığında Basra kadınları tarafından rivayet edilen hadislerin –en azından seçilen örnekler kapsamında- başka sahabe ve tâbiilerden de nakledilip, kadınlara söz konusu hadislerin rivayetinde teferrüt etmediği görülmektedir. Bu durum söz konusu hadislerin kadınlara sözleri olmayıp farklı coğrafya ve farklı kişiler tarafından da bilindiğini ortaya koyar.

Hicrî I. asırda Basra'nın ilmî durumunu, sahip olduğu siyasi, sosyo-kültürel dinamikleri içerisinde anlamak ve bu ilmî yapı içerisinde fıkıh, hadis ve siyasetle temas içinde olduğu düşünülen kadınlara genel olarak ilmî yapı, özel olarak hadis rivayeti içerisindeki konumlarına dair fikir vermek amacıyla ortaya konulan bu araştırmada – yukarıda zikredilen sonuçlar haricinde- ulaşılan en genel sonuç Basra'nın özellikle hicri I. asrın ilk üç çeyreğinde Kûfe ve Medine'ye kıyasla ilmî açıdan çok güçlü olmayıp tabî neslinden itibaren yetkinleşip, gelişmeye başladığıdır. Bu bilgi ışığında şehrin hicri

II. ve III. asırlardaki ilmî yapısını ortaya koyacak; hadis, fıkıh, kelam ilimlerinin gelişim seyrini birbirleriyle etkileşim içerisinde yine dönemin şartlarını göz ardı etmeden takip edecek araştırmaların son derece önemli olduğu düşünülmektedir.



KAYNAKLAR

Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Musannef*. Beyrut: Mektebetü'l İslâmî, 1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. (b.y):Dâru'l Minhâc, 2010.

-----, *el-İlel*. Beyrut: Mektebetü'l İslâmî, 1988.

-----, *el-Üsâmi ve'l-künâ*, Kuveyt: Mektebetü Dâru'l Aksâ, 1985

Akgün, Hüseyin. *Sahâbe Coğrafyası*. Ankara: Gece Kitaplığı, (ty).

Alâi, Ebû Saîd b. Halîl b. Keykeldî. *Câmiu't- tahsîl fi ahkâmi'l merâsil*. Thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 1986.

Algül, Hüseyin. "Ezd (Benî Ezd)", *DİA*. XII, 46-47.

Ali b. Medînî, Ali b. Abdullah b. Cafer. *el-İlel*, Thk. Mustafa A'zamî. Beyrut: Mektebetü'l İslâmî, 1980.

Ali, Nâdiye Nûri. "Neş'etü medîneti'l Basra ve tatavvuruha el-umrânî fi'l karni'l-evveli'l- hicri". *Mecelletü Dirâsâti'l- Basra* 14 (2012): 193-217.

Apak, Adem. *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2004.

el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Evâil*. Tanta: Dâru'l Beşîr, (ty).

Aycan, İrfan. "Ziyâd b. Ebîh", *DİA*. XLIV, 480-482.

-----, "Temîm (Benî Temîm)", *DİA*. XL, 418- 419.

-----, "Emevi İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXVI (1997): 119-141.

- A'zamî, Ali Zarif. *Muhtasaru Târihi'l Basra*. Kahire: üessesetü Hindâvî, 2017.
- Bâcî, Ebû'l Velîd Süleymaan b. Halef. *et-Tadil ve't tecrîh limen harece lehu'l-Buhâri fi'l Câmiu's-Sahîh*. Riyad: Daru'l-Livâ, 1986.
- Bakır, Abdülhalık. "Basra", *DİA*. V, 108-111.
- el- Belâzûrî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Futûh'ul- buldân*. Thk. Abdullah Üneyse ed-Dabbâ. Beyrut: Müessesetü'l Meârif, 1987.
- Belhî, Ebû Kasım Abdullah. *Kâbulü'l ahbâr ve ma'rifeti'r ricâl*. Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, (ty).
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünen'ül kübrâ*. Haydarabâd: Meclis-i Dâireti'l Meârif, 1355.
- , *es-Sünenü's-suğrâ*. Thk. Muhammed Ziya Abdurrahman A'zamî. Riyad: Mektebetü Rüşd, 2001.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâliq. *el-Müsned*. Medine: Mektebetü Ulûm ve'l Hikem, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *et-Târih'ul kebîr*. Beyrut: Dâru'l Kütüb'ül-İlmiyye, (ty).
- , *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut: Dâru Tavku'n-Necâ, 1422.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslam Siyasal Aklı*. Trc. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitapevi, 2001.
- Can, Yılmaz. "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme." *İstem Dergisi* 6 (2005): 215-235.
- Çakan, İsmail Lütfî ve Muhammed Eroğlu. "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib". *DİA*, 76-79.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Suâlât-ı Ebû Abdurrahman es-Sülemî lid-Dârekutnî fi'l- cerhi ve't-tâ'dil*. Thk. Süleyman Atış, Suud: Dâru'l Ulûm, 1988.

- , *Sünen-i Dârekutnî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.
- , *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*. Thk. Abdullah b. Abdülkadir. Beyrut: Daru'l Ğarbi'l İslâmî, 1986.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl. *Müsned-i Dârimî*. Riyad: Daru'l Muğnî, 2000.
- Delice, Ali. "Ubeydullah b. Ziyâd'ın Siyâsi Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999): 321-342.
- Demirci, Mustafa. "Emevilerin Irak Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Hayatı ve Faaliyetleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3 (2004): 61-74.
- Donner, Fred M. "Tribal Settlement in Basra during the First Century A.H.". *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*. Ed. Tarif Khalidî. Beyrut: American University of Beyrut, 1984.
- Dûlâbî, Ebû Beşir Muhammed b. Ahmed. *el-Kunâ ve'l-esmâ*. Thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Firyâbî. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2000.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l asfiyâ*. Lübnan: Dâru'l Kitâb el-Arabî, 1405.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l Kitâb el-Arabî, (ty).
- Ebû Hâtim ed-Dârimi, Muhammed b. Habbân b. Ahmed. *Meşâîir-i ulemai'l emsar ve a'lâmu fukahâi'l aktâr*. Mansura: Daru'l Vefa. 1991.
- Ebû Ya'la, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ. *Müsned-i Ebî Ya'la*. Dimeşk: Daru'l Me'mun li't-türâs, 1990.
- Ebû Zür'a el-İrâkî, Veliyyüddîn Ahmed b. Abdurrahîm b. Hüseyin. *Tuhfetü't tahsîl fi zikri ruvvâtül-merâsîl*. Thk. Abdullah Nevâra. Riyad: Mektebetü Rüşd, 1999.
- , *Tuhfetü't tahsîl fi zikri ruvvâtül-merâsîl*. Thk. Abdullah Nevâra. Riyad, Mektebetü Rüşd, 1999.

Erul, Bünyamin. “Semüre b. Cündeb.” *DİA*. XXXIV, 501-502.

Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Âmir”, *DİA*. I, 84-5.

-----, “Abdülkays (Benî Abdülkays)”, *DİA*. I, 248-249.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”, *DİA*. XVI, 175-178.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el- Müstedrek*. Beyrut: Daru’l Marife, (ty).

-----, *Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadis*, Thk. Ma’zem Huseyn. Medine:Dâru İhyai’l-‘Ulûm, 1977.

Hâmid, Abdüssettâr. “Devretü’l-Basra fi tatavvuri’t-tefsîr fi’l-karneyni’s-sânî ve’ssâlisi’l-hicrî.” *el-Mevsûatü’l-Basratü’l-Hadariyye: el-Mevsûatü’l-fikriyye*. Basra: Câmîatü’l-Basra el-Merkezü’s-Sekâfi,(ty): 9-45

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit. *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*. Hayrabad: Dâiretü’l Ma’ârifî’l Osmâniyye, 1938.

-----, *Târîhu Bağdât*,Thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Beyrut: Daru’l Ğarbi’l İslâmî, 2002.

Haxhiu, Faruk Idrizi. “Başlangıcından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasi Olaylarda Ezd Kabilesi.” Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2016.

el-Hemedânî, Ebû Abdullah Hasan. *Sıfatu Cezîratü’l- Arab*. Kahire: Matbaatü’s- Saade, 1953.

Heysemî, Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman. *el-Maksüdü’l alî fi zevâidi el-Müsned-i Ebî Ya’la el-Mevsil*. Thk. Seyyid Hasan. Beyrut: Daru’l Kütüb el-İlmiyye, (ty).

Hitti, Philip K. *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, Trc. Salih Tuğ, İstanbul: İFAV, 2011.

Huart Clement. “Basra”, *İA*. II, 319-327.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed. *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihî*. Demmâm, 1994.

-----, *el-İstiâb*. Beyrut: Dâru'l Cîl, 1992.

-----, *el-İstizkâr el-câmi' li mezâhibi fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l aktâr fimâ tedammenehu el-Muvatta min meâni'r-re'y ve'l âsâr ve şerhu zalike küllühü bil icâz ve'l ihtisâr*. Thk. Abdulmu'tî Ümeyye, Dimeşk: Dâru Kuteybe, 1993.

İbn Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *ed-Duafâ ve'l metrukîn*. Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, (ty).

İbn Adî, Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, Beyrut: Daru'l Kütüb el-İlmiyye, 1997.

İbn Asâkîr, Ebû Kâsım Ali b. Hibetullah. *Tarîhu Dimeşk*. (by):Dâru'l Fikir, 1995

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dil*. Beyrut: Daru'l Kütüb el-İlmiyye, 1952.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef*. Cidde: Daru'l Kible, 2006.

İbn Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed. *Üsdü'l ğâbe*. Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, 1994.

-----, *el-Kâmil fi't-tarîh*. Thk. Abullah el-Kâdı. Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, (ty).

-----, *Câmiu'l usûl fi ehâdîsi'r-rasûl*, Thk. Beşîr Uyûn. Dâru'l Fikir, (ty).

İbn Hacer, Ebû'l Fazl Şehâbeddin Ahmed. *el-İsâbe fi'temyizi's-sahâbe*. Beyrut: Daru'l Kütüb el-İlmiyye, (ty).

-----, *Tehzîbü't Tehzîb*. Beyrut: Müessesetü'r- Risale (ty).

-----, *el-İsâr bi marifeti ruvvâtü'l âsâr*. Thk. Seydi Hasan. Beyrut: Daru'l Kütüb İlmiyye, (ty).

-----, *Ta'cilü'l menfa' bi zevâidi ricali eimmeti'l erbaa*. Thk. İkrāmullah İmâd. Beyrut: Dâru'l Beşâir, 1996.

-----, *Lisânü'l mîzân*, Beyrut: Dâru'l A'lemî li'l-Matbuât, (ty).

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Târîhü İbn Haldûn*, Thk. Halil Şehâde, Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l Fikir, (ty).

İbn Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî. Kitâbu't-Tabakât. Thk. Süheyl Zekkâr. Medine: Dâru'l Fikir, (ty).

İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelûsî. *Esmâü's-sahâbe*, Thk. Mes'ed Abdülhümejd es-Sa'danî. Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, (ty).

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *Sahîh-i İbn Hibbân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

-----, *es-Sikât*. Hindistan: Vüzâratü'l Meârif lil- hükümetü'l- Hindiyye, 1973.

İbn Hillikân, Ebu'l Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *Vefeyâtü'l âyân ve enbâi ebnâi'z-zaman*. Beyrut: Daru's-Sadr, (ty).

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *Sahîh-i İbn Huzeyme*. Riyad: Darul Meymân, 2009.

İbnü'l İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. Dimeşk: Daru İbn Kesîr, 1986.

İbn Kayyim el-Cevzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyüb. *et-Turuku'l hikemiyye fi siyâseti'ş- şeri'yye*. Thk. Nayîf b. Ahmed. Cidde: Daru Âlemi'l Fevâid, 1428.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l Meârif, 1990.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *Şerhu'l kebîr ala metni'l Muknî'*. Thk. Muhammed Reşid Rıza. Beyrut: Daru'l Kitâb el-Arabî, (ty).

-----, *Müntehab min ileli'l hilâl*. Thk. Târik Avadallah. Riyad: Dâru'r-Ra'ye, 1998.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Meârif*. Thk. Servet Ukkâşe, Kahire: Dâru'l Meârif, 1981.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kavînî. *es-Sünen*. (by): Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî. *Muhtasar Tarihi Dimeşk*, Thk. Riyad Abdülkerim. Dimeşk: Daru'l Fikir, (ty).
- İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1978.
- İbn Rüşd, Ebû'l Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî. *Bidâyetü'l müctehid ve nihâyetü'l muktesid*. Mısır: Matbaatü Mustafa Elbâbi el-Halebî ve Evlâduhu, 1975.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakât'ül kübrâ*.,Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l- Hânci, (ty).
- İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Marifetü's Sikât min ricâli ehli'l ilmi ve'l hadîs ve min duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*. Medine: Mektebetü Dâr, 1985.
- Juynboll, G.H.A. "Hadislerin Yayılmasında Kadıların Rolü." *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, Çvr. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kablan, Yusuf. "Tarihi Süreçte Bekir b. Vail Kabilesi ve Müsenne b. Harise eş-Şeybani." Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Kapar, M. Ali. "Hanîfe." *DİA*. XVI, 42.
- Kılıç, Hulusi. "Basriyyûn." *DİA*. V, 117-118.
- Kızıklı, Zafer. "Ebû'l Esved ed-Du'eli'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi." *Dini Araştırmalar Dergisi* 25 (2006): 265-280.
- Köse, Mustafa. *Mu'tezile'de Entelektüel Düşünce Câhız*. İstanbul: Endülüs, 2017.

- Kudât, Emin. *Medresetü' l hadîs fi' l- Basra hattâ el-karni' s-sâlisi' l-hicrî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Maden, Ömer Faruk. “Hicrî II. Asır Ehl-i Hadis Halkaları (Basra Örneği).” Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Massignon, Louis. *Hıtatü' l-Kûfe ve Şerhu Harîtatihâ*. çvr. Takîy Muhammed el-Musmei'. Necef: Cemiyetü Müntedâ li' n-Neşr. (ty).
- Matlûb, Ahmed. “el-Basra fi türâsi' l Câhız”. *el-Mevrid* 3 (1982): 15-28.
- el-Mâverdî, Ebû' l Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed. *el-Hâvî fi fikhî' ş-Şâfî*, Beyrut: Dâru' l Kütüb el-İlmiyye, 1994.
- Mervezî, İshak b. Mansur. *Mesâilü İmam Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûyeh*. Suudi Arabistan: Câmiatü' l İslâmiyye bi' l- Medîneti' i Münevvere, 2002.
- Mevsılî, Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim. *Husnü' s sülûk el-hâfiz devleti' l mülûk*. Thk. Fuad Abdulmağnem, Dâru' l Vatan, Riyad, (ty).
- Mikdâd, Abdullah Cibril. *Şi' ri Kabileti Bekr b. Vâil*, Amman: Dâru' l Ammâr, (ty).
- Mizzî, Yusuf b. Zekî Abdurrahman el-Hac. *Tehzîbü' l kemâl fi esmâi' r- ricâl*. Thk. Beşşar Avvâd. Beyrut: Müessesetü' r Risale, (ty).
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn., *et-Terâcim es-sâkita min kitab İkmâlü Tehzîbi' l- Kemâl*. Thk. Ali Abdullah es-Sıyyâh. Riyad: Daru' l Muhaddis, (ty).
- el-Mübârek, Abdülhüseyn, “Devrü' l-Basra fi neş' eti' t-dirâseti' n-nahviyyeti ve tatavvurihâ (Merhaletü' n-neş' e hattâ' l-Halîl b. Ahmed).” *el-Mevsûatü' l-Basrati' l Hadariyye: el-Mevsûatü' l-fikriyye*. Basra: Câmiatü' l-Basra el-Merkezü' s-Sekâfî, (ty): 161-231.
- Müslim, Ebû' l Hüseyin el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: Dâru İhyâi' l-Kütübi' l- Arabiyye, 1955.

- Naci, Abdülcebbar. *Min târihi'l- Basra es-siyasî ishâmâtü Basriyyîn el-askerî ve sumûduhum izâu't-tehaddiyât fi târihi'l İslâmî*. Bağdat: Matâbü't- Talimü'l İlmî, 1999.
- Naci, A.C. - Y.L. Ali, "Basra Çarşıları Bir Ortaçağ İslam Şehrinde Ticarî Örgütlenme ve Faaliyeti". Trc. Abdulhalik Bakır. *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2004.
- en-Necdî, Abdullah b. İsa b. İsmail. *Târihu medineti'l Basra*. Nşr: Fâhir Cebr. Beyrut: Dâru'l Arabiyye li'l- Mevsûât, 2010.
- Nesâi, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i Nesâi*, Beyrut: Daru'l Marife, 2007.
- en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l ereb fi ma'rifeti ensâbi'l Arab*. Beyrut: Daru'l Kütüb, 2010.
- Öngül, Ali. "Dabbe, (Benu Dabbe)" *DİA*. VIII, 393.
- Önkâl, Ahmet. " Bekir b. Vâil", *DİA*, V, 362-363.
- Özaydın, Abdülkerim. "Bişr b. Mervân", *DİA*. VI, 222-223.
- Pellat, Ch. - S.H. Longrigg, "Basra", *Historic Cities of the Islamic World*. Ed. Clifford Edmund Bosworth. Leiden: E.J. Brill, 2007, 49-5.
- , *el-Câhız fi'l Basra ve Bağdat ve Samarrâ*. Trc. İbrahim Killâni. Dimaşk: Müessetü Sekâfî, (ty).
- Râmehürmüzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd. *el-Muhaddisü'l fâsıl beyne'ravi ve'l mervî*. Thk. Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l Fikir, 1404.
- Salih, Ahmed Ali. *et-Tanzîmât el-ictimâiyye ve'l-iktisâdiyye fi'l Basra*. Bağdat: Matbaatü'l Maarif, 1953.
- Said b. Mansur, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be. *es-Sünen*. Hindistan: Daru's – Selefiyye, (ty).
- Semâ'nî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Teymî. *el-Ensâb*. Thk. Abdurrahman b. Yahya. Haydarabâd: Meclisi Dâiretü'l Meârif el-Osmânî, (ty).

- Senan, Muhammed b. Ali. *el-Kadi İyas b. Muaviye ve'l-kada bi'l-firase*. Medine: Mektebetu Darü'l-Kitabi'l-İslami, 1911.
- Suyûti, Celaleddin Abdurrahman b. Muhammed. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, 1983.
- , *Buğyetül vüât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhâ.*, Lübnan: Mektebetü'l Asriyye, (ty).
- Süt, Abdulnasır. *Basra ve Mu'tezile İlk Üç Asır*. İstanbul: Endülüs, 2008.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l Marife, (ty).
- Şihâbeddîn, Ebû Ömer. *el-Kâmusu'l- Vâfi*. Beyrut: Dâru'l Fikir, 2003.
- Şirâzî, Ebû İshak eş-Şâfiî. *Tabakâtü'l fukahâ*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'r-Râid el-Arabî, (ty).
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l kebîr*. Thk. Sa'd b. Abdullah ve Halid b. Abdurrahman, Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, (ty).
- , *el-Mu'cemü'l evsat*. Kahire: Daru'l Haremeyn, 1995.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Târîhu't-Taberî*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1967.
- Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu müşkili'l âsâr*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud b. el-Cârûd. *Müsned-i Tayâlisî*. Mısır: Dâru'l Hicr, 1999.
- Tehânevî Zafer Ahmed. *İ'lâu's- sünen*. Pakistan: İdâreti'l Kuran ve'l Ulûm İslâmiyye, (ty).
- Tirmizî, Muhammed b. İsmail b. Sevrâ. *Câmiu't-Tirmizî*. Beyrut: Daru'l Ğarbi'l İslâmî, 1998.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi." *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1 (2012): 119-166.

- Veki', Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbâru'l kudât*. Thk. Saîd Muhammed el-Hassâm.(b.y): Âlemü'l Kütüb, (ty).
- Welhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Dönemlerinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. Çevr. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Yahya b. Mâin, Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. *Tarih-u İbn Maîn* (Durî Rivayeti) Mekke: Merkezü el-Bahsi'l İlmi ve İhyâu Türâsi'l İslâmî, (ty).
- el-Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *el-Buldân*. Nşr. Muhammed Emin ed-Dannâvî. Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, 2002. (ty).
- Yâkût, Ebû Abdullah Şihâbeddîn el-Hamevî el-Bağdâdî. *Mu'cemu'l- buldân*, Beyrut: Dâru Sadr. (ty).
- Yıldırım, Enbiya. "Sünnet veya Rivayet Karşıtı Söylemlerin Tarihi." *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu*, 2001. 155-188.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "İbnü'l- Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed". *DİA*. XXI, 32-33.
- Yiğit, İsmail. "Mevâli", *DİA*. XXIX, 424-426.
- ez-Zâmil, Mecid Mâcid. "Âli Ebî Bekre es-Sekafî ve Devruha fi Tarîhi'l Basra." *Mecelletü Âdâbi'l Basra* (sy) (2007): 202-216.
- Zebidî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan el-Endelüsî. *Tabâkâtu'l-nahviyyîn ve lugaviyyîn*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1984.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyer a'lami'n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnâvût, Beşşâr Marûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- , *el-Kâşif marifetü men lehu rivaye fi Kütüb-i Sitte*. Thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Daru'l Kible, (ty).
- , *Tarîhu'l İslâm*. Thk. Ömer Abdüsselam. Lübnan: Dâru'l Kitab el-Arabî, 1987.
- , *Tabakâtu'l kurrâ*. Thk. Ahmed Han. Riyad: Merkezü'l Melik Faysal li'i Buhûs ve'-Dirâsât el-İslâmiyye, (ty).

-----, *Mi'zanü'l i'tidâl*. Thk. Ali Muhammed el-Becevî. Beyrut: Daru'l Marife, 1963.

Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi*. Trc. Nejdet Gök. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Zirikli, Hayrettidn Muhammed b. Muhammed b. Ali. *el-A'lâm*. (by): Dâru'l İlim, 2002.



ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Büşra	ÇETİN	
Doğum Yeri ve Yılı	Eskişehir	05.09.1994	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
ve Düzeyi	İyi		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2008	2012	Eskişehir Sarar İmam Hatip Lisesi
Lisans	2012	2017	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi
Yüksek Lisans	2017	2019	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	busracetin29@gmail.com		
Tarih	14.06.2019		
İmza			
Adı Soyadı	Büşra ÇETİN		

